

**ASIA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL
of
SOCIAL SCIENCES**

**Cilt 7 Sayı 2, Temmuz 2019
Vol. 7, Issue 2, July 2019**

ASIA MINOR STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Hedefler ve Kapsam-Aims and Scope

Asia Minor Studies dergisi olarak 2013 yılından beri yılda iki sayı olarak düzenli bir şekilde yayın yapmaktadır. Dergi özel veya resmi herhangi bir kuruma bağlı olmadan tamamen ülkesini ve milletini seven devlet ülküsünü kendine rehber edinen bir avuç akademisyenin çabalarıyla çıkarılmaktadır. En büyük gayemiz dinine, milli kültür ve geleneklerine bağlı ancak ileri medeniyeti hedefleyen, milletimizi ve devletimizi geleceğin çağdaş dünyasına taşıyabilecek akademisyen ve bilim insanlarımızın çalışmalarını Kilis gibi küçük bir ilimizden tüm dünyaya duyurabilmektir.

Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağlı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Tarih, Edebiyat, Dil vb. alanlarındaki araştırmalara yer verilmektedir. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğer Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.

Telif Hakkı-Copyright

Derginin bütün telif hakları dergi sahiplerine aittir.

Yazışma ve Abonelik Soruları İçin-For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Asia Minor Studies
International Journal of Social Sciences
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY)
Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12
Fax: +90 (0348) 822 23 51

Dizin - Indexed

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>
Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>
Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>
Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>
Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>
Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Sahibi - Owner

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Doç.Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Baş Editör - Editor-in-Chief

Doç.Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Editor Yardımcısı - Editorial Assistants

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR

Bölüm Editörleri - Section Editors

Dr.Öğr.Üyesi Gülşen KUM
Dr.Öğr.Üyesi İsmail PEHLIVAN
Dr.Öğr.Üyesi Armağan ZÖHRE
Dr.Öğr.Üyesi Abdühamit KAVAK

Yayın Kurulu - Editorial Board

Prof. Dr. Metin AKİS
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT
Doç. Dr. Ozan YILMAZ
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Doç.Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR

Sekreter - Secretary

Arş.Gör. Hilal KUTLU

Cilt 7 Sayı 2, Temmuz 2019

Vol. 7, Issue 2, July 2019

Web: www.asiaminorstudies.com
E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Danışma Kurulu - Advisory Board

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE
(Bakü Avrasya Üniversitesi-Azerbaycan)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa TURAN
(Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya ARSLAN-EROL
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES
(Klaipeda Üniversitesi-Litvanya)

Prof. Dr. Birsal KARAKOÇ
(Uppsala Üniversitesi-İsveç)

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman FİDAN
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
(İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet EROL
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sinan Tankut GÜLHAN
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
(Gaziantep Üniversitesi)

Doç. Dr. Katerina POSOHOVA
(V.I.Vernadsky Crimean Federal
Universitesi- Ukrayna)

ASIA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Cilt 7 Sayı 2 - Vol. VII Issue No. II
Temmuz 2019-July 2019

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

TARİH-HISTORY

PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA (1919) YUNANİSTAN'IN TOPRAK TALEPLERİ VE
BATI ANADOLU'NUN İŞGAL KARARININ ALINMASI / Land Demands of Greece at the
Paris Peace Conference (1919) and The Decision of Occupation of Western Anatolia

..... 201-219
(Araştırma Makalesi/Research Article)
Hasan DEMİRHAN

18. YÜZYILIN ORTALARINDA ERZURUM'DA GÜVENLİK MESELESİ (H. 1155-
1162/M. 1742-1749 TARİHLİ 1 NUMARALI ERZURUM AHKÂM DEFTERİ'NE GÖRE) /
The Question of Security in Erzurum in the Mid-18th Century (According to H. 1155-
1162/M. 1742-1749 dated Number 1 Erzurum Court Book)

..... 220-230
(Araştırma Makalesi/Research Article)
Feyzanur SUSAM & Yılmaz KARADENİZ

İRAN'DA NASİRÜDDİN ŞAH VE MUZAFFERÜDDİN ŞAH DÖNEMLERİNDE
İNGİLTERE VE RUSYA'YA VERİLEN İMTİYAZLAR (1848-1906) / Privileges Granted to
England and Russia in Nasirüddin Shah and Muzafferüddin Shah Period in Iran (1848-1906)

..... 231-243
(Araştırma Makalesi/Research Article)
Yılmaz KARADENİZ

İSKİT, ASUR VE PERSLERİN SİYASİ VE KÜLTÜREL FARKLILIKLARI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME / An Evaluation on the Political and Cultural Differences of Scythian,
Assyrian and Persians..... 244-258

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Suzan AKKUŞ MUTLU

BİR CUMHURİYET KADINI; PROF. DR. HALET ÇAMBEL / A Republic of Women;
Prof. Dr. Halet Çambel..... 259-264

(Araştırma Makalesi/Research Article)
Türkan KARPINAR

TEZ YAZIM SÜRECİNDE ÖĞRENCİNİN DANIŞMANI TARAFINDAN İZLENMESİNİ SAĞLAYAN ZOTERO'NUN GRUP ÖZELLİĞİNİN İNCELENMESİ / The Investigation Group Feature of Zotero that Providing Adviser to Monitoring Student during Thesis Writing Process..... 265-281

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Celal ÖNEY

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MÜZİK ALANINDA YURT DIŞINA GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLER VE ÇAĞDAŞ TÜRK MÜZİĞİNE ETKİLERİ: İDİL BİRET VE SUNA KAN ÖRNEĞİ / Students Who Has Been Sent To Europe Regarding Music Studies in The Early Years of The Republic of Turkey and Their Effect To Modern Turkish Music: Sample of Idil Biret and Suna Kan

..... 282-298

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Erhan ALPASLAN & Tülay GÖKDEMİR

EDEBİYAT-LITERATURE

TÜRKÇEDE ORTAK KÖKLER / Common Roots in Turkish..... 299-305

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Sertan ALİBEKİROĞLU

MEHMET ALİ KALKAN'IN HAYATI, SANATI VE ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME / An Evaluation On Mehmet Ali Kalkan's Life, Art and His Poems

..... 306-326

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Serkan GÖKBULUT

FELSEFE – PHILOSOPHY & SOSYOLOJİ- SOCIOLOGY

FOUCAULT'DA İKTİDAR, BEDEN VE ÖZNE ÜÇLÜSÜ / The Triad Power, Body and Subject in Foucault

..... 327-334

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Orhan BİNGÖL

COĞRAFYA-GEOGRAPHICS

TÜRKİYE'NİN COĞRAFİ İŞARET NİTELİĞİNDEKİ JEOLJİK DEĞERLERİ / Turkey's Geological Values in Geographical Indications..... 335-354

(Araştırma Makalesi/Research Article)

Güven ŞAHİN & Süheyla BALCI AKOVA

TARİH-HISTORY

Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın Toprak Talepleri ve Batı Anadolu'nun İşgal Kararının Alınması

Land Demands of Greece at the Paris Peace Conference (1919) and The Decision of Occupation of Western Anatolia

Hasan DEMİRHAN*

Öz

Yunanistan, 1919 yılında yapılan Paris Barış Konferansı'na Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden biri olarak katıldı. Yunanistan'ın lideri Venizelos'un amacı, Paris Barış Konferansı'nda ülkesinin sınırlarını genişleterek Megali İdea hayalini gerçekleştirmektir. Paris Barış Konferansı'nda iddialarını kabul ettirmek için Venizelos yalan yanlış nüfus istatistiklerini, propagandanın gücünü, Avrupa'daki Yunan dostlarını ve siyasi yeteneklerini kullandı. Talep ettiği topraklarda Yunan nüfusunun Türk nüfusundan daha fazla olduğunu ve bu bölgelerde Türklerin Yunanlara zulmettiğini iddia etti. Konferansta, Avrupalı büyük devletlerin onayı olmadan gerçekleşen İtalyanların Anadolu işgallerini lehinde kullandı ve Yüksek Konsey üyelerini etkilemeyi başardı. 6 Mayıs günü Venizelos'un diplomatik çabaları sonuç verdi ve Yüksek Konsey Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgaline izin verdi. Yüksek Konsey'in kararını takriben, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan birlikleri İzmir'e çıktılar.

Anahtar Kelimeler: Paris Barış Konferansı, Yunanistan, İşgal, Batı Anadolu

Abstract

Greece attended the Paris Peace Conference in 1919 as one of the victorious states of the First World War. The aim of Venizelos, the leader of Greece was to realize his dream of Megali İdea by extending the borders of his country at the Paris Peace Conference. To assert his claims Venizelos used unrealistic population statistics, the power of propaganda, his Greek friends in Europe and his politic abilities. He claimed that the Greek population in the territory he demanded was more than the Turkish population and the Turks persecuted the Greeks. He used the Italian occupation of Anatolia without the permission of European states in favor and he managed to impress the members of the Supreme Council. On 6 May, Venizelos' diplomatic efforts came up with result and the Supreme Council allowed Greece to occupy Western Anatolia. Following the decision of the Supreme Council, on 15 May 1919, the Greek troops landed in İzmir.

Key Words: Paris Peace Conference, Greece, Occupation, Western Anatolia

Giriş

Birinci Dünya Savaşı tüm dünyada büyük ekonomik çöküntü ve siyasi karışıklıklara çok sayıda insan kayıplarına ve çözülmesi zor görülen sosyal çalkantılara sebep oldu. Savaşın sonunda savaşın galip devletler savaşın getirdiği olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve mağlup devletler ile imzalayacakları barış antlaşmalarının taslaklarını hazırlamak için Paris'te bir konferans düzenlemeye karar verdiler. Paris Barış Konferansı'na toplam 32 ülke katıldı. Ancak konferansı yönlendiren devletler İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya ve Japonya idi (Toynbee, 2007, s. 83). Konferansın açılış günü olarak özellikle yaklaşık yarım asır önce Almanya'nın kuruluş günü olan 18 Ocak seçilmişti. Bu tarihten itibaren Paris, 1919 yılında dünyanın merkezi, temyiz mahkemesi, parlamentosu olacak; tüm korkuların ve umutların odak noktası haline gelecekti. Paris, dünyanın başkenti olmuştu. (Macmillan, 2004, s. 1)

Paris Barış Konferansı başlamadan önce, konferansın katılımcılarından ve etkili isimlerinden biri olan Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918 tarihinde Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada savaş sonrasında kurulacak dünya düzenini şekillendirecek düşüncelerini açıkladı (Kissinger, 2009, s. 216). Wilson'un öne sürmüş olduğu prensiplere göre, uluslararası sistemin barış üretebilmesi için klasik sömürgeci ve yayılcı anlayışın değişmesi zorunluydu. Bu prensiplerin on ikinci maddesi özellikle Osmanlı Devleti ve bu devletin yönetimi altında yaşayan azınlıkları için ortaya konmuştu. Bu madde "Osmanlı

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, hasandemirhan@hotmail.com

Devleti'nde Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin bağımsızlığının sağlanması, Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara özerk bir gelişme için tam ve engelsiz fırsatın sunulması, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının uluslararası garanti altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açılması" şeklindeydi. Ancak Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer uluslara özerklikler önerilmesi savaşın galiplerinden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın çıkarlarıyla çelişmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri İngiltere ve Fransa, Almanya'nın gücünün sınırlandırılmasını ve kolonilerine savaş ganimeti olarak el koyulmasını istiyorlardı. (Kasalak & Deveci, 2017, s. 298-299). Bu üç devletin dışında, savaş sürecinde galip devletlerle ittifak yapmış diğer devletler ve milletler de yeni kurulacak dünya düzeninde yerlerini almak ve bu düzende konumlarını daha da güçlendirmek amacındaydılar.

Paris Barış Konferansı'nın çalışmaya başlaması ile Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın devlet ya da hükümet başkanları ile dışişleri bakanları Yüksek Konsey'i (Onlar Konseyi) oluşturdular. Bu konseyin görevi barış konferansında söz konusu konularla ilgili alınan kararların hayata geçirilmesini sağlamaktı (Toynbee, 2007, s. 83). Mart ayının sonunda, Paris Barış Konferansı kritik dönemine yaklaşırken, Yüksek Konsey dışişleri bakanlarını ve Japonları devreden çıkarmış; Dörtler Konseyi haline gelmişti. Bu konseyin üyeleri İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson idi. Yüksek Konsey ya da Dörtler Konseyi olarak adlandırılacak bu konseyin toplanmasındaki amaç maiyetleri ve sekreterleri olmadan sadece liderlerin bir araya gelerek büyük sorunları aralarında çözmek istemeleriydi. (Macmillan, 2004, s. 57). Konferanstaki sorunların çözümü için kurulan bu konseylerin dışında, tartışmalı bazı konuları çözüme kavuşturmak için komiteler kuruldu. Paris Barış Konferansı elli sekiz komiteyle işe başladı ve bu komitelerin çoğu toprak sorunlarıyla ilgilendi. (Kissinger, 2009, s. 219).

Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na dahil olması

Yunanistan 1830 yılında imzalanan Londra Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmış ve kurulduğu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin aleyhinde topraklarını genişletmişti. Yunanistan'ın bu politikası Avrupa'nın büyük devletleri tarafından destekleniyordu. Bu devletler, Yunanistan'ın kuruluşundaki hamileri İngiltere, Fransa ve Rusya idi.¹ Yunanlar devletlerini kurduktan sonra Türk ordusu tarafından Anadolu'da büyük bir yenilgiye uğratıldıkları 1922 yılına kadar Megali İdea dedikleri bir hayalin peşine düşerek büyük Yunanistan'ı kurmak ve İstanbul'u ele geçirip Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek hayaliyle yaşadılar. Yunanistan 1864 yılında İyonya Adaları'nı, 1881 yılında da Teselya'yı İngiltere'nin yardımıyla ele geçirdi (Delaziou, 2002, s.47). Ancak onu Megali İdea hayaline yakınlaştıracak olan kişi Yunan lider Elefterios Venizelos idi.

Elefterios Venizelos 1909'da askeri bir darbeyle (Gudi Darbesi) Yunanistan'da iktidara geldi ve kısa bir süre içerisinde Yunanistan'da yapmış olduğu reformlar ile kendini ispatladı. Venizelos'un liderliğinde Yunanistan, Balkan Savaşları sonrasında Girit Adası dâhil olmak üzere, topraklarını iki kat genişletmeyi başardı. Balkan Savaşları sonucunda Güney Epir'i, Selanik dâhil olmak üzere Makedonya'nın büyük bir bölümünü ve Ege Adaları'nın büyük bir kısmını ele geçiren Yunanistan, yüz ölçümünü 65.000 kilometrekareden 118.000 kilometreye çıkardı. Nüfusu da 2.666.000'den 4.363.000'e yükseldi (Demirhan, 2012, s. 33-34).

¹Yunanistan'ın 1821-1830 yılları arasındaki Osmanlı Devleti'ne karşı isyan süreci ve Avrupalı Devletlerin bu isyan sürecinde Yunanistan'a yardımları hakkında geniş bilgi için bakınız Hasan Demirhan, "Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı", İdil Yayıncılık, İstanbul 2016

Balkan Savaşları sonrasında sınırlarını genişleten Yunanistan, Avrupalı devletler için Akdeniz'de güçlü bir müttefik olarak ortaya çıkmıştı. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladığında İtilaf Devletleri İngiltere, Fransa ve Rusya, Yunanistan'ın İttifak Devletleri'ne karşı savaşa dahil olmasını istiyorlardı. Yunanistan'ın savaşa dahil olması İtilaf Devletleri'ne Akdeniz'de bir üstünlük sağlayabilir ve Balkanlar'da Avusturya ve Bulgaristan ile aynı anda savaşmak zorunda kalan Sırbistan'ı rahatlatılabildi. Savaş başladığında iktidarda bulunan Venizelos İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılmak istiyordu. Venizelos'a göre savaşı İtilaf Devletleri kazanacak ve Yunanistan galip devletlerin yanında savaşa girerek Megali İdea hayalini gerçekleştirebilecek fırsatı yakalayacaktı. Ancak Yunanistan Kralı Konstantin, Venizelos gibi düşünmüyor ve savaşı Almanya'nın kazanacağına inanıyordu ancak ülkesini tehlikeye de atmak istemiyordu. Konstantin'e göre bu durumdaki en iyi seçenek tarafsız kalmaktı. Bu süreçte İtilaf Devletleri 23 Ocak 1915 tarihinde Yunanistan'a savaşa İtilaf Devletleri yanında girmesi koşuluyla Anadolu'nun batı kıyılarında toprak teklif ettiler (Pallis, 1995, s. 29). Bu tekliflerinin Kral Konstantin tarafından ret edilmesi üzerine yeni tekliflerine Aydın vilayetini dahil ederek 12 Nisan 1915 tarihinde tekrarladılar. Ancak Kral Konstantin tavrını değiştirmede (Bayur, 1991, s. 412) İngilizler tarafından Yunanistan'a son toprak teklifi ise 13 Ekim 1915 tarihinde yapıldı. Bu teklifte İngiltere Yunanistan'ın İtilaf Devletleri yanında savaşa dahil olması karşılığında Kıbrıs Adası'nı vaat ediyordu. Ancak bu teklifte ilk ikisi gibi Kral Konstantin tarafından ret edildi (Woodhouse, 1985, s. 79). İtilaf Devletleri 1915'de savaşa girmesi için ikna edemedikleri Yunanistan'ı baskı yaparak 27 Haziran 1917'de yanlarında savaşa katılmaya mecbur bıraktılar (Demirhan, 2012, s. 192-193). Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan kısa süre sonra savaş sona erdi ve Yunanistan büyük bir asker kaybına uğramadan kazanan tarafta olmayı başardı. Venizelos, savaşın sonunda yapılacak Paris Barış Konferansı'nda elde etmek istediği Batı Anadolu toprakları için avantajlı bir konuma geldi. Ancak savaşa geç katılması Yunanistan için bir dezavantaj gibi görünüyordu. Venizelos bu dezavantajını kişisel yetenekleri ve yapacağı propaganda çalışmaları ile ortadan kaldıracaktı.

Venizelos'un Paris Barış Konferansı öncesi faaliyetleri

Venizelos, 1918 yılının sonbaharında, savaşın hemen sonrasında Megali İdea fikrini gerçekleştirmek için gayretli ve özenli bir kampanyaya başladı. Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin liderlerinin desteğini kazanmak istiyordu (Montgomery, 1994, s. 259). Bunun için ilk önce propaganda çalışmalarına hız verdi. Yunanistan propaganda çalışmasını iki dönemde gerçekleştirecekti. 1918 yılı boyunca süren birinci dönemde; Yunanistan'ın savaştaki gayreti, Bulgarların işlediği cinayetler ve Makedonya üzerinde Bulgaristan'ın hakkının bulunmadığı konusu işlendi. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra ise Yunan propagandasının ikinci dönemine geçildi ve Venizelos'un talep ettiği topraklarda Yunan nüfusunun çoğunlukta olduğu ortaya atılarak toprak taleplerinin haklı olduğu kanıtlanmaya çalışıldı (Erdem, 2009, s.115).

Venizelos'un bu yoğun ve yorucu propaganda çalışmaları, diplomatlara ve "eski moda" siyasetçilere göre bir iş değildi. Bu yüzden propaganda için etkili çalışmalar yapabilecek elemanlar genç, dinamik ve Venizelos'a bağlı kişiler arasından seçildi. Yunanlar Avrupa'nın önemli merkezlerinde propaganda büroları açtılar. Propagandada sürecinde görev alacak kimseler kişisel ilişkilerini kullanarak salon toplantıları ve konferanslar düzenlediler. Bunların dışında gazetelerde makalelerde mektuplar yayımlandı. Avrupa'nın büyük şehirlerinde Yunanistan'ın iddialarını destekleyen kitaplar ve broşürler basıldı. Avrupa başkentlerinde dernekler, komiteler kuruldu ve siyasetçiler üzerinde baskı grupları oluşturuldu (Kitsikis, 1974, s. 69-73). Yunanistan'ın propaganda çalışmaları Paris Barış Konferansı'nda kendisine büyük bir güç kazandırdı.

Yunanistan konferans öncesi Londra'daki temsilcisi Kaklamonos ile İngiltere'ye taleplerini içeren bir yazı gönderdi: a)Makedonya'da Yunanistan adına bazı düzenlemeler yapmak. b)Avrupalı Devletlerin rızası ve İtalya'nın uygun bulmasıyla 1914 Ekim ayında Yunan birlikleri tarafından Kuzey Epir'de ele geçirilen topraklar ile sınırlı bir bölgenin Yunanistan'a katılması. c)Nüfusunun tamamı Yunan olan On İki Ada ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması. d)Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra çoğunluğu Yunan olan bölgelerin kısmen veya tamamen Yunanistan'a katılması (İzmir bölgesi), veya alternatif olarak sorunlu bölgelerde yerel özerkliklerin kurulması. e)Anadolu'da savaş sırasında topraklarını terk eden Yunanlı göçmenlerin evlerine geri dönmeleri ve malları ile ilgili olarak düzenlemelerin yapılması. Kaklamonos, Kuzey Ege Adaları hakkında herhangi bir talepte bulunmamıştı. Çünkü bu adalar zaten İtilaf devletleri tarafından Yunanistan'a verilmiş bulunuyordu. Bu dilekçedeki ikinci önemli nokta ise, Kaklamonos'un Kıbrıs ile ilgili herhangi bir talepte bulunmamış olmasıydı. Bunun sebebi de Venizelos'un 1918 yılında İngiliz diplomat Granville'den savaşın sonunda İngiltere Hükümeti'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a vereceği sözünü zaten almış olmasıydı (Diomidis, 1978, s. 63-64).

Venizelos 9 Ekim'de Atina'dan Paris'e yola çıktı. Paris'te davet edilmediği halde İngiltere, Fransa ve İtalyan başbakanlarının görüşmelerine katılarak İtalyanların Anadolu'daki isteklerinin önüne geçmek istiyordu. Şimdi kârlı bir barış için kavgaya başlama vaktiydi. Venizelos 12 Ekim'de Paris'teki Lyon Garı'na ulaştığında barış için toplanan liderler Paris'ten ayrılmışlardı. Liderler toplantıda Osmanlı Devleti ile hiçbir şekilde ayrı ayrı antlaşma yapılmaması kararını almışlardı. Venizelos liderlerin Paris'ten ayrılmış olduklarını öğrendikten bir gün sonra Londra'ya doğru yola çıktı. 15 Ekim'de Lloyd George ile Londra'da gayri resmi bir öğle yemeği yedi. İkili bu görüşmede Anadolu'da yaşayan azınlıkların Türk yönetiminin bir parçası olarak kalmaları durumunda uluslararası bir idareci tarafından korunması konusunu konuştular (Dalby, 2004, s. 87-90). Venizelos bu görüşmeden yaklaşık on beş gün sonra 2 Kasım 1918 tarihinde Lloyd George'a bir mektup göndererek Yunanistan'ı Paris'teki görüşmelerde desteklemesini istedi. Venizelos bu özel mektubuna Wilson prensiplerine göre hazırladığı ve Yunanistan'ın konferansta dile getireceği iddialarını içeren bir memorandumu da ekledi (Smith, 2008, s. 157-158). Venizelos, memorandumunda Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Yunanların özgürlüğe kavuşturulmasını istiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'a tekliflerini hatırlatarak kral Konstantin'i suçladı. Ancak kendisi İtilaf Devletleri'nin yanında Yunanistan'ı savaşa sokmak için çok çabalamıştı ve bunu 1917'de başarmıştı. Şimdi bu çabasının ve Yunan halkının ödüllendirilmesini istiyordu (Diomidis, 1978, s. 73).

Venizelos, Lloyd George'a göndermiş olduğu mektubun ardından, Kasım ayının son günlerinde Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'na da bir muhtıra gönderdi. Muhtırada Anadolu'daki Hıristiyanların bir katliam tehdidi ile karşı karşıya olduğu bildiriliyordu. Venizelos gönderdiği bu muhtıra ile Yunanistan'ın Anadolu'daki emellerine başkan Wilson'un ve Amerikan Hükümeti'nin desteğini temin etmek ve İzmir'in işgali için altyapı oluşturmak amacındaydı (Köse, 2014, s. 218).

Venizelos, İngiltere'nin ve Amerika'nın desteğini sağlamak için yapmış olduğu başvurularından sonra Fransa'nın desteğini kazanmak için de eline iyi bir fırsat geçirdi. İtilaf Devletleri savaşın sonunda kamuoylarındaki baskılar yüzünden askerlerini terhis etmek zorunda kalmışlardı. Ancak şimdi Ukrayna'da Bolşeviklere karşı savaşmak için askere ihtiyaç vardı. Venizelos bundan yararlanmak için Fransız Başbakanı Clemenceau ile bir görüşme yaptı ve anlaştı. Yunanistan Ukrayna'ya iki tabur asker göndermeyi teklif etmişti. Fransızlar bu yardım karşılığında Yunanistan'ın Paris Barış Konferansı'nda Trakya'daki ve İzmir'deki iddialarına rıza gösterecekler ve destek olacaklardı. Clamenceau bu teklifi kabul etti. Ancak

Yunanistan'ın İzmir'deki iddialarına destek için İngiltere'nin ve Amerika'nın desteğini şart koşmaktaydı (Delaziou, 2002, s.69).

Venizelos daha görüşmeler başlamadan İngiltere'ye, Fransa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne destek için başvurularında bulunmuştu. Şimdi sıra Paris'te, konferansta mücadele etmeye gelmişti. Venizelos ve Yunan delegasyonu 7 Aralık'ta konferansa katılmak için Atina'dan Paris'e yola çıktı (Delaziou, 2002, s.71) Ancak Venizelos ve Yunan delegasyonu Paris'e gitmeden önce Roma'ya uğradılar. Venizelos Roma'da iki önemli görüşme gerçekleştirdi. Bunlardan biri İtalyan Başbakanı Orlanda, diğeri ise İtalyan Dışişleri Bakanı Sannino ile idi. Venizelos'un Roma'ya uğramasındaki amacı Paris Barış Konferansı öncesinde İtalya ile Kuzey Epir ve On İki Adaların geleceği konusunda görüşüp bir ön anlaşmaya varmaktı. Orlando ilk olarak bu konularda Venizelos ile görüşmeyi ve anlaşmayı uygun buldu. Ancak Sannino Venizelos'un tekliflerini dinleme taraftarı bile değildi. Sannino'nun bu tavrı Venizelos'u çok sınırlendirdi. Venizelos, Sannino'nun tutumu karşısında On İki Ada'yı 6 yıldır yöneten İtalyanların adalardaki Yunan yerleşimciler ile Yunanistan arasındaki iletişimi kestiklerini, Kuzey Epir'deki İtalyan temsilcilerin Yunanlılara kötü muamele ettiklerini, bölgede bulunan 130 Yunan okulunun İtalyan otoriteler tarafından kapatıldığını belirtti. Bölgede anti Yunan propagandası yapılmakta olduğunu da sözlerine ekledi (Foreign Office (F.O.) 286/702, 213131). Venizelos'un Kuzey Epir ve On İki Ada konusundaki sözlerinden sonra İtalyan Dışişleri Bakanı Sannino, Venizelos'a niçin İngiltere'nin elinde olan Kıbrıs'ı istemediğini sordu. Venizelos 1915 yılında İngiltere'nin Yunanistan'a Kıbrıs'ı zaten teklif ettiğini açıkladı. Ayrıca Kıbrıs heyetinin Londra'ya geldiğini ve İngiltere'ye Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi için baskı yaptığını, İngiliz yetkililerin Kıbrıs heyetinin Londra'ya seyahatlerinde yardımcı olduklarını anlattı. Eğer mecbur kalırsa konferansta Yunanistan'ın Kıbrıs'ı İngiltere'den isteyebileceğini; ancak On İki Ada ile Kıbrıs arasında herhangi bir yakın ilişkinin bulunmadığını ve iki durumun karşılaştırılmasının yanlış olduğunu söyledi. Son olarak da Venizelos Sannino'ya dönerek; Eğer İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a verirse, İtalya On İki Adalar'ı Yunanistan'a verecek mi? diye sordu. Sannino bu soru karşısında sessiz kaldı (Diomidis, 1978, s. 110). Venizelos görüşmelerin sonunda üstü kapalı bir tehdit ile bu sorunların Paris'te barış konferansında masaya yatırılmadan önce iki devlet arasında çözülmesini istediğini söyledi. Ancak bu görüşmelerden Venizelos adına olumlu bir sonuç çıkmadı (F.O. 286/702, 213131).

Venizelos'un Paris Barış Konferansı'na katılımı ve 30 Aralık memorandumu

Venizelos ve Yunan Heyeti 12 Aralık'ta Paris'e ulaştılar ve İngiliz delegasyonunun kaldığı yere yakın olan Hotel Mercedes'in üç katına yerleştiler. Yunan Heyeti'nde sadece 19 kişi vardı. Ancak 80 kişilik oda tutmuşlardı. Yunan Heyeti'nin en önemli siması Venizelos'tu. (Macmillan, 2004, s. 341). Venizelos kısa zamanda Paris görüşmelerinde en çok ilgi çeken kişi olmayı başardı. Venizelos'un ülkesindeki kaderinin Paris Barış Konferansı'ndaki başarısına bağlı olduğunun da farkındaydılar. (Hind, 1978, s. 37-38)

Venizelos'un bu etkileyiciliğinin altında onun çalışkanlığı ve diplomasi anlayışı yatmaktaydı. Venizelos'a göre diplomasi eski geleneksel çizgide diplomatların değiş tokuşu değildi. Diplomasi çok geniş bir anlamı olan ve birçok enstrümanla desteklenmesi gereken bir alandı. Bu düşünceyle Venizelos diplomaside propaganda çalışmalarını, medyayı, kişisel dostlukları ve etkili yabancıları kullanırdı. Bununla birlikte Venizelos baskın bir karakterdi ve muhalefete dayanamazdı. Dışişleri Bakanı Politis, Romanos ve Kaklamanos gibi büyükelçileri danışmanı olarak kullanırdı (Smith, 2008, s. 137-138). Venizelos'un Hotel Mercedes'te konukları büyüleyen, önemli heyetlerin nispeten küçük üyeleriyle dostluk kurmak için zaman ayırabilen, hep el altında bulunan ve her zaman insanları ikna etmeyi başaran bir profili vardı. İngiliz temsilci Harold Nicolson Venizelos hakkında babasına şöyle yazıyordu:

Venizelos'un burada sahip olduğu yeri size anlatamam! Avrupa'da iki büyük adam varsa bunlar Venizelos'la Lenin'dir. Konuşması, "sevimsizliğin çeteciliğinin, dünya politikasının, yurtseverliğin, cesaretin, edebiyatın garip bir karışımı gibiydi ve her şeyin üstünde, Venizelos, gözlüklerinin altından gülümseyen gözleri pırıl pırıl, başında siyah ipek takkesiyle iri yarı bir adamdı (Smith, Anadolu Üzerindeki Göz, 1978, s. 78).

Venizelos, Paris'e gelir gelmez çalışmalarına başladı. İlk olarak Londra'da Yunanistan adına propaganda çalışmalarını yürüten Kaklamonos'un tavsiyesi üzerine Amerika'nın desteğini aramalıydı. Venizelos Paris'e ulaştığında Fransızlar Yunanistan'a destek konusunda bölünmüşlerdi ve Osmanlı'nın kaderi konusunda çekingen davranıyorlardı. Yunanlıların toprak iddialarını destekleyen İngiltere'nin Yunan iddialarının kabul edilmesinde Amerika'nın tarafsızlığını ve İtalya'nın karşıtlığının üstünden gelmesi zor görünüyordu. Venizelos bu tablo karşısında derhal Amerikan Başkanı Wilson'un desteğini kazanmak için kendisi ile bir görüşme fırsatı aramaya başladı ve 16 Aralık'ta Wilson ile görüşme şansını yakaladı. Venizelos görüşmede Wilson'un çok önem verdiği Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını desteklediğini ifade ettikten sonra Yunanistan'ın Paris Barış Konferansı'ndaki toprak iddialarını açıkladı. Wilson Venizelos'un iddialarını dinledikten sonra bu iddialarını Amerika'nın Balkanlar'dan sorumlu delegesi Cilve Day'a ayrıntılı bir şekilde sunmasını istedi. Venizelos, bunun üzerine 12 saatlik sıkı bir çalışmanın ardından "1919 Paris Barış Konferansı'nda Önce Yunanistan" adlı memorandumunu hazırladı (Diomidis, 1978, s. 115). Venizelos'un 30 Aralık 1918'de hazırlayıp, 1919 yılının ilk günlerinde farklı dillere çevirterek dağıtmış olduğu bu memorandum, Paris Barış Konferansı'nda Yunan taleplerinin gövdesini oluşturacaktı.

Venizelos, 30 Aralık'ta hazırlamış olduğu memorandumuna ilk olarak savaşın kesin galibi olan İtilaf Devletleri'nin Avrupa'daki ülkelerin kesin veya kesine çok yakın olarak politik sınırlarını etnik prensipleri dikkate alarak çizebileceklerine vurgu yaparak başlıyordu. Bundan sonra Wilson'un nüfus çoğunluğu prensibine uygun olarak Yunan nüfusunu Osmanlı'da ve Balkanlar'da şu şekilde ifade ediyordu:

Yunanistan Krallığı'nda 4.300.000, Kuzey Epir ve Arnavutluk'ta 151.000, Trakya ve İstanbul Bölgesi'nde 731.000, Balkan Savaşları'ndan önce Bulgaristan'da 43.000, Anadolu'da 1.694.000, On İki Ada'da 102.000, Kıbrıs Adası'nda 235.000, Mısır ve Afrika'nın diğer bölgelerinde 150.000; Kuzey ve Güney Amerika'da 450.000, Güney Rusya'da 400.000 Yunan bulunmaktaydı.

Yunan nüfusunun toplamı 8.256.000 ve bu nüfusun %55 i Yunanistan sınırları içinde geri kalan %45'lik kısmı ise Yunanistan'ın sınırları dışında yaşamaktaydı. Belki Yunan sınırları genişletilirse, bu dışarıda yaşayan Yunan nüfusunun bir kısmı Yunanistan sınırlarının içine alınabilirdi. Tabii ki bir milyon kadar Yunan bütün dünyaya yayılmıştı ve onlar bu düşüncenin dışındaydılar (F.O. 608/37/1, No:19).

Venizelos, ilk olarak Kuzey Epir Bölgesi'ni Yunanistan'a katmak istiyordu. Bu isteğini temellendirmek için şu gerekçelerini muhtırada sundu. Kuzey Epir karışık olarak 230.000 kişilik bir nüfusu barındırmaktaydı. Ancak Venizelos'un Kuzey Epir'den istemiş olduğu bölgelerde 120.000 Yunan vatandaşı ve 80.000 Arnavut yaşamaktaydı. Yunanlar ve Arnavutlar bu bölgede coğrafi olarak ayrılması imkansız bir şekilde birlikteydiler. Yunan ve Arnavutların yaşamış olduğu bu bölge kesinlikle Yunanistan'a bağlanmalıydı. Zira medeniyetçe üstün olan bir çoğunluğun alt bir medeniyete sahip olan bir azınlığın yönetimine bırakmak, eşitlik düşüncesiyle asla bağdaşmazdı. Arnavutluk yabancı bir devlet tarafından korunmadıkça bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdüremezdi. Bu yüzden Kuzey Epir'de beraber yaşayan halk, şimdiye kadar bağımsız bir devlet kuramamış olan Arnavutluk'a değil, bağımsız bir şekilde varlığını sürdüren Yunanistan'a bağlanmalıydı. Bu bölgedeki Yunanların önemli bir kısmının ana dil olarak Arnavutça konuşması bu insanların Arnavut kökenden

geldiğini düşündürebilirdi. Ancak müttefik devletlerin demokrasi anlayışı milli bilinç dışında bir milliyet kriteri kabul etmezdi. Sadece Cermenler dil ve ırk kriterini tercih edebiliyorlardı. Buna rağmen Kuzey Epir'de Yunan halkının bir parçası olan ve Arnavutça konuşan bu zümre, yüzyıllardır Yunan ailesinin bir parçasıydı ve Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında askeri liderler olarak ortaya çıkmışlardı. Yunan tarihinin en güzel sayfaları Souli (Hıristiyan Arnavutlar) kadınlarının yapmış olduğu Zalongo dansıydı. Venizelos, bu bölümün sonuna ülkesinin Bakanlar Kurulu Başkan Vekili Mr. Repoulis'in, Yunan Ordusu Komutanı General Danglis'in, Yunan Donanma Kumandanı ve Deniz Bakanı Amiral Coudouriotis'in ve Yunan Donanması'nın tayfalarının çoğunluğunun ana dil olarak Arnavutça'yı konuştuklarını da ekliyordu (F.O. 608/37/1, No: 19).

Venizelos, memorandumunun ikinci bölümünü Trakya Bölgesi'ne ayırmıştı. Bu bölüm Trakya ile ilgili gerçeği yansıtmayan nüfus istatistikleri ile başlıyordu. Venizelos'a göre Trakya Bölgesi'nde İstanbul dâhil olmak üzere 730.822 Yunan, Türk istatistiklerini temel alarak da bölgede sadece 112.174 Bulgar yaşamaktaydı. Venizelos Bulgarların Trakya'daki Yunan karakterini tanıdıklarını belirterek, İttihat Terakki'nin Osmanlılık politikalarına karşı zorunlu olarak bölgedeki Yunanların ve Bulgarların Fener Ortodoks Patrikliği ve Bulgar piskoposluğunun altında işbirliği yaptıklarını ve 1912'de yapılan seçimlerde Trakya'da bu koalisyonun neticesinde 7 Yunan, 1 Bulgar milletvekilinin seçildiğini belirtiyordu. Memorandumun bu bölümünün ikinci paragrafında kısaca İstanbul'a değinen Venizelos, sayısal olarak İstanbul'da yaşayan Yunanların Türklere az olduğunu ancak İstanbul'un Yunanistan'a ait değil boğazların özgürlüğünü garanti edecek uluslararası bir devlete başkentlik yapması gerektiğini dile getiriyordu. Ancak Venizelos İstanbul dışındaki tüm Trakya üzerinde hakimiyet istiyordu. Yunanistan'ın sınırlarını genişletmesinin Bulgaristan'ı Bükreş Anlaşmasıyla birlikte Ege sahillerinde elde ettiği bölgeleri terk etmek zorunda bırakacağını belirterek, bunun gelecekte kurulacak barışın temeli olacağı iddiasındaydı. Daha sonra kuzeyde Bulgaristan ile Yunanistan arasında doğal sınırları belirlemeye çalışan Venizelos, Bulgaristan'ın Balkan savaşlarında oynadığı olumsuz rolü uzun uzun anlatarak Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkmasının tehlikelerini sıralıyordu. Venizelos'a göre Bulgaristan sadece Balkanlar'da baskın olmak isteyen bir ülke değil bütün Balkanları hegemonyası altına almaya çalışan bir devletti. Bu açıdan Bulgaristan'ın Balkanlar'da oynadığı rol Prusya'nın Avrupa'da oynadığı role benziyordu. Bulgaristan'ın ilk olarak güçlü bir orduyu organize ederse, komşularını köleleştirebileceğine inandığını iddia etmekteydi. Prusya gibi Bulgaristan da askeri bir ruha sahipti ve güce tapıyordu. Savaşlarda insanlık dışı uygulamalardan çekinmemekteydi. Fakat Bulgaristan bilimde, edebiyatta ve sanatta Prusya'dan çok daha gerideydi (FO 608/37/1, No: 19). Venizelos, Bulgaristan'ın tarihteki olumsuzluklarını sıralayarak Paris'teki görüşmelerde Trakya Bölgesi'ndeki isteklerinin kabul edilmesini beklemekteydi.

Venizelos'un memorandumunda İstanbul'daki Osmanlı Yönetimi'nin Wilson prensiplerinin on ikinci maddesinin gereği olarak sadece Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde sürdürülmesi gerektiğini ifade ediyordu. İstanbul Türk yönetimi altında kalamazdı. İstanbul (Bizans sınırları içinde kalan eski İstanbul), Üsküdar, Pera ve Çatalca'ya kadar olan bölgelerden oluşmaktaydı. Bu bölgenin toplam nüfusu 1.173.670 idi. Bu nüfusun sadece 449.114'ü Türk'tü.² Memorandumda verilen nüfus istatistiklerine göre Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da yönetimini sürdürebilmesi için yeterli sayıda Türk yoktu. Bunun sonucu olarak da bu bölge boğazların uluslararası serbestliğinin garanti altına alınmasıyla Yunanistan'a devredilmeliydi. İstanbul Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Yunan

²1 Mart 1914 tarihli Osmanlı Devleti'nin resmi nüfus istatistiklerine göre İstanbul'un Müslüman nüfusu 560.000 (%61), Yunan nüfusu 205.773 (%22), Ermeni nüfusu 86.093 (%9) dır. (Galip Kemali Söylemezoğlu, "Yok Edilmek İstenen Millet", Cumhuriyet Yayınları, Haziran 2001, s.45)

İmparatorluğu'nun başkentiydi ve ondan önce de birkaç yüzyıldır Yunan kolonisiydi. Bugün hala İstanbul'un nüfusunun ana unsuru Yunanlardı. İstanbul'da 363.459 Yunan yaşamaktaydı ve bu sayı Türkler hariç diğer milletlerin İstanbul'daki nüfusundan fazlaydı. Yunanlar, İstanbul'da ekonomik ve entelektüel anlamda özel bir yer işgal ediyorlardı. Yunanların İstanbul'daki varlığı sahip oldukları 237 Yunan Okulu ve 30.000 Yunan öğrenci ile güçleniyordu. Son olarak İstanbul Ortodoks dünyanın merkeziydi. Fakat eğer Birleşmiş Milletler kurulursa İstanbul boğazların sahip olduğu uluslararası önemden dolayı yeterli hinterlandı ile Birleşmiş Milletlerin koruması altında bırakılacak ve idarecisinin belli dönemler için atanacağı bir uluslararası devlete ait olacaktı. Bu yönetici uluslararası çıkarların korunmasından, devletin yönetilmesinden ve zorunlu bölgesel özgürlüklerin güvence altına alınmasından sorumlu olacaktı (FO 608/37/1, No: 19).

Venizelos'un memorandumunun bizim için en önemli bölümü ise Anadolu hakkındaki iddialarıydı. Venizelos memorandumundaki Anadolu bölümüne Wilson prensiplerinden alıntı yaparak başlıyordu. Osmanlı Devleti'nin yönetiminin Türk nüfusunun gerçekten yoğunlukta olduğu iç kısımlarda sınırlandırılmalıydı.

Venizelos, Ermeni bölgeleri olarak nitelediği Anadolu'nun doğusundaki bölgeleri ve Rus Ermenistan'ı üzerinde Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde büyük bir devletin mandası altında bağımsız bir Ermenistan kurulmasını teklif ediyordu. Venizelos'a göre bu bölgede geçmiş çeyrek yüzyılda Abdülhamit'in ve İttihatçılar'ın yönetiminde sistematik olarak bir imha politikası uygulanmıştı. Açıkça Türkiye sistematik olarak Ermenilerin ortadan kaldırılmasından kazanç sağlamamalıydı. İnsan bilinci buna isyan ederdi. Bunun yanında bu bölgelerde yaşayan Türkler bölgedeki diğer unsurlarla karşılaştırıldıklarında yine de azınlık durumundaydılar. Trabzon vilayeti Ermenistan devletine bağlanabilirdi. Trabzon vilayetinin sınırları içindeki toplam Yunan nüfusu 350.000 idi ve Yunanlar bu nüfus yoğunluğu ile Trabzon'da Türkler tarafından yönetilemezdi. Aynı şekilde Adana vilayetinde de toplam 70.000 Yunan ve önemli sayıda Ermeni nüfusu vardı ve bu vilayet de kurulacak olan Ermeni Devleti ile birleştirilebilirdi. Buna ek olarak lokal etnik şartları göz önünde tutarak kurulacak Ermeni Devleti bölgedeki Hristiyan nüfusun varlığını garanti edecek ve böylece bu nüfus, manda yönetimindeki Ermeni Devleti'ni tamamen bağımsız bir devlet olmaya hazırlayabilecekti.

Venizelos'un memorandumunun bu bölümünde ilgilendiği ikinci bölge ise Batı Anadolu idi. Venizelos'a göre Aydın, Bursa Çanakkale'nin bağımsız sancaklarında ve İzmit'te kitle halinde yaşayan 1.013.195 Yunan vardı. Bu Yunanlar bölgedeki nüfusun ana unsurunu oluşturmakta ve yaklaşık 3000 senedir bölgede kesintisiz olarak yaşamaya devam etmekteydiler. Venizelos burada yaşayan Yunanların çiftçi, tüccar, tüketici, işçi ve öğretmen olarak bölgedeki ekonominin ve entelektüel hayatın temelini teşkil ettiğini ileri sürüyordu. Bölge Yunanların kendi imkanları ile destekledikleri 15 Başpiskoposluk ve Piskoposluk Bölgesine ayrılmıştı. Yunanlar bölgede 565 kiliseye, 652 okula ve 91.548 öğrenciye sahiptiler. Eğer bu nüfusa tamamen Yunan nüfusunu barındıran Gökçeada, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, Ahikerya, Rodos, On İki Ada ve Kızıl hisar gibi adaların nüfusu da eklenirse, Batı Anadolu'daki Yunanların nüfusu 1.883.333'ü³ bulacaktı. Venizelos'a göre bu sayıdan

³ Venizelos'un iddialarının tersine Yunanistan'ın istediği bölgelerde Türklerin nüfusu ezici bir şekilde çoğunluktaydı. 1892 sayımına dayanan Türk istatistiklerine göre, Aydın ilindeki nüfus dağılımı şöyleydi: Müslüman 1.093.334, Rum 208.283, Ermeni 15.105, Diğer Unsurlar 19.775 Toplam: 1.336.477 1905'te Türklerce yapılan sayıma göre İzmir ilinin nüfus dağılımı: Müslüman 100.356, Yunan 73.636, Ermeni 11.127, Diğer Unsurlar 25.854, Toplam: 210.973. İzmir şehir ve sancağındaki 633.359'luk nüfusun 217.477'sini Osmanlı uyruklu Yunan; 415.882'sini ise Müslüman ve diğer unsurlar oluşturuyordu. 1917 yılını kapsayan Türk istatistiklerine göre ise Ege bölgesindeki tüm nüfus dağılımı şöyleydi: İzmir, Manisa, Aydın, Nazilli, 1.299.527 Türk/Müslüman, 233.914 Yunan/Ortodoks, Balıkesir 368.404 Türk/Müslüman, 85.547

Bursa ve doğusundaki kazalarda yaşamakta olan 83.000 kişiyi, Çanakkale'nin bağımsız sancaklarında ve İzmit'te yaşayan 111.964 kişi gibi düşürmek gerekliydi. Çünkü buralar gelecekte kurulacak Türkiye Devleti'nin sınırlarını teşkil edecekti. Venizelos'un yalan yanlış istatistiklerine göre 1.188.359 Yunan'ın yaşadığı Batı Anadolu Bölgesi Anadolu'dan koparılmalı ve Yunanistan'a verilmeliydi. Bu bölgeye Adalar, Bursa vilayetinin bir kısmı ve Aydın vilayeti de dâhildi. Venizelos'un iddialarına göre bu bölgede 1.042.050 Müslüman yaşamaktaydı. Batı Anadolu hem coğrafi hem de tarihi olarak özel bir bölgeydi ve Anadolu'dan ayrılarak Yunanistan'a dahil edilmeliydi. Bu bölgelerin Yunanistan'a ilhakının hukuksal çerçevesi Wilson prensiplerinin ilgili maddesi gereğince Osmanlı yönetimi altında yaşayan milletlerin kendi devletlerini kurabilmeleri prensibine göre gerçekleştirilecekti (F.O. 608/37/1, No: 19).

Venizelos'a göre Batı Anadolu bölgesinde yaşayan insanlar Yunanistan'a katılmak haktan mahrum bırakılamazlardı. Anadolu'da yaşayan Yunanların ana vatanlarına katılmayı istemeleri inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Bundan dolayı Yunanlar bağımsız bir devlet kurmaya zorlanamazlardı. Zaten bu bölgede kurulacak Bağımsız Yunan Devleti, Yunanistan ile en kısa sürede işbirliğine gidecek ve birleşmek isteyecekti. Dünya Savaşı'ndan sonra anlaşmazlıklardan uzak durmak ve demokratik milletlerin tamamen zaferi için tüm bölgelerde en kısa sürede çözümler bulunmalı ve yeni problemlerin ortaya çıkmasının önüne geçilmeliydi. Eğer herhangi bir sorun çıkması istenmiyorsa, meselenin bu şekilde halledilmesi gerekirdi. Batı Anadolu Bölgesi'nde Osmanlı Yönetimi'nin devam ettirilmesi anlaşılabilir bir durumdu. Son yüzyılda yaşanan korkunç tecrübelerden sonra Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan milletlerin geleceklerinin garanti altına alınması ve gerekli reformların yapılacağına güvenmek imkansızdı. İnsanlar özellikle yüzyılımızın son çeyreğinde Hıristiyanların yararlanacağı iddia edilen reformların ardından Eski Türk Yönetimi'nin ve Genç Türklerin yaptıkları geniş çaptaki katliamları çok iyi biliyorlardı. Venizelos savaş sırasında 700.000 Ermeni'nin ve 300.000 Yunan'ın sürgün edildiğini belirterek Paris Barış Konferansı'nın yapılacağı iddia edilen yeni reformlara güvenerek bu mutsuz insanları yeniden Türk Yönetimi altına teslim etmemesi gerektiğini belirtiyordu.

Venizelos'un memorandumunda 1914–18 arasında 415.000 Yunan'ın topraklarından göç ettirilerek Yunanistan'da geçici göçmen durumuna düşürüldüğü, kıyı bölgelerinde yaşayan yüz binlerce Yunan'ın iç bölgelere göç etmek zorunda kaldığı ve bunların büyük bir kısmının hayatını kaybettiği üzerinde duruluyordu. Bu meselenin çözülmesinin tek yolu ise geriye kalanların evlerinin ve el konulan topraklarının iade edilmesiydi.

Venizelos, İzmir için Anadolu'dan ayrı bir başlık açmıştı. İzmir, Anadolu'nun içlerine doğru olan ticaretin en önemli üssüydü. Ancak bu durum kendisinin sunmuş olduğu önerilerin aleyhinde bir durum değildi. Paris Barış Konferansı'nın alacağı tedbirlerle Türkiye'nin bu bölgedeki ithalatı ve ihracatı garanti altına alınabilirdi. Venizelos'a göre Batı Anadolu'nun Yunanistan ile birleşmesindeki en önemli destekleyici unsurlardan biri de bu bölgede ve adalarda yaşayan Yunanların Helen ırkının en saf ve etnik yönden kendilerini korumuş yegâne unsurları olmasıydı. Memoranduma göre Batı Anadolu'nun doğusunda 922.545 Yunan yaşamaktaydı ve bu bölgedeki Başpiskoposluk ve Piskoposluk Bölgeleri'nde 1.740 kilise, 1.386 okul ve 100.863 öğrenci bulunmaktaydı. Venizelos bu nüfusun da önemli bir kısmının kurulacak Bağımsız İstanbul Devleti'nin sınırları içerisinde kalmasını umut

Yunan/Ortodoks, Muğla 134.767 Türk/Müslüman, 10.192 Yunan/Ortodoks, Toplam 1.802.698 Türk/Müslüman, 329.653 Yunan/Ortodoks. Aynı bölgelerde 36.750 Musevi, 21.194 Ermeni ve diğer unsurlar yaşıyordu. (Selahi Sonyel, "Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I", T.T.K Yayınları, Ankara 1973, s.37) 1 Mart 1914 tarihli Osmanlı Devleti'nin resmi nüfus istatistiklerine göre ise: İzmir'deki Müslümanların nüfusu 1.249.067, Yunanların nüfusu 299.097, Ermenilerin nüfusu 20.766'dır. (FO 286/702, Amiral Calthroe'un 24 Mayıs tarihinde İngiltere Dışişleri bakanlığına gönderdiği nüfus istatistikleri, 24 Mayıs 1919)

ediyordu. Diğer bir kısmı da zaten kurulması planlanan Ermeni Devleti sınırları içerisinde kalacaktı. O zaman bile yine de önemli bir Yunan nüfusu Anadolu'nun merkezinde kurulacak Türkiye Devleti'nin sınırları içerisinde yaşamak zorunda kalacaktı. Venizelos bu duruma da bir çare bulmuştu. Venizelos'a göre yapılacak barış antlaşması Anadolu'dan Yunan bölgesine yerleşmek isteyecek olan Yunanların mallarının Türk Hükümeti tarafından gerçek değeri üzerinden satın alınmasını garanti etmeliydi. Yunan Hükümeti de aynı politikayı uygulamalı ve Yunanistan'dan Anadolu'ya göç edecek Türklerin mallarını gerçek değerleri üzerinden satın almalıydı.

Venizelos, İtilaf Devletleri'nin 1915 yılının Ocak ayında Yunanistan'a Batı Anadolu kıyılarında söz verdiğini dile getirerek, kendisinin o dönemde hükümetten istifa etmek zorunda kaldığını ancak İtilaf Devletleri'nin aynı sözleri kendisinden sonra gelen hükümete de Nisan ayında Aydın ilini de ekleyerek verdiğini belirtiyordu. Ancak bu sözler Yunanistan'ın savaşa katılması şartıyla verilmişti. Bu tarihlerde Yunanistan üstüne düşeni yapmamıştı. Venizelos bunun sebebini eski Kral Konstantin olduğunu vurgulayarak Yunan halkının daima kendisini desteklediğini ve kendisinin de her zaman İtilaf Devletleri'nin yanında olduğunu hatırlatmaktaydı.

Venizelos, Batı Anadolu'daki Türk hâkimiyetinin sona ermesinden sonra bu bölgelerin Yunanistan'a verilmesi dışındaki herhangi bir durumun İtilaf Devletleri'nin uğrunda savaşmış oldukları prensiplerin alçakça çiğnenmesi anlamına geldiğini iddia ediyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın en soylu amacı daha küçük milletlerin haklarının büyük milletlerin saldırılarına karşı korunmasıydı. Batı Anadolu Antik Avrupa medeniyetinin doğduğu yerd. Yüzyıl önce Yunan halkı uzun bir kölelikten sonra özgürlüğünü kazanmıştı. O günden beri ulusal birliğini kurmak için mücadele etmekteydi. Son olarak Avrupa'nın Büyük Güçleri'nin savaştıkları prensipleri adına bu bölgeleri Yunanistan'a vermesi gerektiğini bir kez daha dile getirerek memorandumunun bu bölümüne son veriyordu (F.O. 608/37/1, No: 19).

Venizelos'un memorandumunun son bölümü Adalar'ın durumu hakkında idi. Venizelos Adalar'ın binlerce yıldır Yunan olduğu, bundan dolayı Yunanistan'a geri verilmesi gerektiğini yazıyordu. Balkan Savaşları sırasında Adaların bazı stratejik sebeplerden dolayı bir kısmının Yunanistan'a verilmeyişini, haklı gösteren sebepler bugün artık ortadan kalkmıştı. 26 Nisan 1915 tarihinde yapılan antlaşma ile İtilaf Devletleri'nin Rodos ve On İki Adaları İtalya'ya verdiğini belirttikten sonra bu durumun savaş esnasında olduğunu ancak daha sonra ilan edilen Wilson prensipleri ile savaşın karakterinin şekillendiğini dile getiriyordu. Venizelos gelecekte kalıcı barışın sağlanabilmesi için tüm nüfusunun Yunanlardan oluşan adalar üzerinde İtalya'nın hak iddia etmeyeceğinden şüphesi olmadığını yazıyordu. İtalya ile kurulacak iyi komşuluk ilişkilerinden bahsederek İtalyanların On İki Ada'dan ve Rodos'tan Yunanistan lehine vazgeçeceklerini umduğunu belirterek (F.O. 608/37/1, No: 19) memorandumunu sonlandırıyor.

Venizelos'un 3 ve 4 Şubat 1919 tarihlerinde Paris Barış Konferansı'nda On'lar konseyi karşısında yapmış olduğu sunumlar

Venizelos, 30 Aralık'ta yayımlanmış olduğu memorandumundaki iddialarını Paris Barış Konferansı'nda On'lar Konseyi'nin⁴ önünde sunma şansını ilk olarak 3 Şubat günü yakaladı.

⁴Paris Barış Konferansı'nda oluşturulan On'lar Konseyinin üyeleri. Amerika: Başkan Woodrow Wilson, Dışişleri Bakanı Robert Lansing; İngiltere: Başbakan Lloyd George, Dışişleri Bakanı Arthur Balfour; Fransa Başbakan Georges Clamenceau, Dışişleri Bakanı Stephen Pichon; İtalya: Başbakan Vittorio Orlando, Dışişleri Bakanı Stefano Sannino; Japonya: Başbakan Baron Makino, Dışişleri Bakanı Keishiro Matsui, Bunların yanında 3 Şubat günü Yunanistan ile ilgili olan görüşmeye İngiliz temsilciler: Day, Nicolson, Leeper, İtalyan temsilciler: De Martino ve Castoldi katılmışlardı. 4 Şubattaki toplantıya ise Amerikalı temsilci Westermann ve İtalyan

Venizelos almış olduğu notlarla, nüfus istatistikleriyle, hatta Ege adalarındaki mutlu Yunanlı balıkçıların resimleri ile o gün ve ertesi gün açıklamalarda bulundu. Son derece mantıklı ve ikna edici sunumlar gerçekleştirdi. Tarihi, dili, dini ve elbette Wilson'un milletlerin kendi kendilerini yönetme prensibini birlikte ustaca kullandı (Macmillan, 2004, s. 361-362).

Venizelos, 3 Şubat'taki sunumuna Yunanistan'ın ve İtalya'nın konferansın kararları olmaksızın toprak iddialarında anlaşabileceklerini umut ettiğini belirterek başladı. İtalyan Dışişleri Bakanı Sannino Venizelos'un bu sözler üzerine İtalya'nın da Yunanistan gibi iki devletin çatışan toprak iddiaları üzerinde arkadaşça bir anlaşmaya varmasını arzu ettiğini dile getirdi. Venizelos bundan sonra 30 Aralık'taki memorandumunda belirtmiş olduğu toprak iddialarını tekrarladı. Venizelos'un 3 Şubat'taki toprak iddialarında en çok dikkat çeken nokta Kıbrıs Adası hakkında söyledikleriydi. Çünkü Venizelos 30 Aralık Memorandumun'da Kıbrıs'tan bahsetmemişti. Ancak 3 Şubat'taki sunumunda İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a verecek kadar cömert olduğundan hiç şüphesinin olmadığını söyledi. Venizelos, Kıbrıs isteğinden sonra geçmiş birkaç haftada kullanmış olduğu argümanlarını tekrar ederek gölgede kalmış bazı noktalara açıklamalar getirdi. Kuzey Epir'den bahsederken buradaki esas ölçütün ne ırk ne dil ne de kafatası olduğunu burada esas olanın milli bilinç olduğunu ifade etti. Aynı prensibin Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki bütün adalar için de geçerli olduğunu tekrarladı (Diomidis, 1978, s. 136-137). Batı Anadolu ile ilgili olarak toprak isteklerini dile getirirken bu bölgenin zaten coğrafi olarak Ege Denizi'nin dibindeki dağlar ile Yunanistan'a bağlı olduğunu iddia etti. Tarihsel olarak da 3000 yıldır Yunanlar burada yaşamaktaydılar. İlk Yunan şairleri Homer, Callinus, Mimnermus, Phocylides, Hipponax and Anacreon; filozoflar Anaximenes, Anaximander, Xenophanes ve Parmenides; Tarihin Babası Herodotus buralıydı. Batı Anadolu eskiçağların en büyük kütüphanesiydi. Burada bazı mükemmel işler, antik mimari ve heykeller yapılmıştı. İlk kiliseler bu coğrafyada inşa edilmişti. Venizelos bölgenin coğrafyasını, tarihini, dilini ve çoğunluğu oluşturan insanların milli duygularını dikkate alarak, bu bölgenin Yunanistan'a bağlanmasını istiyordu. Ayrıca bölgede yaşayan Avrupalı nüfusun Türklerden fazla olduğunu dile getirdikten sonra Batı Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yaşayan Türklerin serbestçe Karadeniz'e, Marmara Denizi'ne ve İzmir'e ticaret amacıyla hiçbir zorluk çekmeden ulaşacaklarını garanti ediyordu (Battle, 1920, s. 10). 3 Şubat'taki konuşmasında Venizelos, Trakya'daki toprak isteklerine karşı yöneltilen eleştirilere cevap verdi. Trakya'da Yunanistan'a çok dar bir koridor verildiğini bu koridorun 80 kilometre genişliğinde olduğunu anlattı. Bu bölgenin 40 yıldır Türk yönetiminde olduğunu ancak bundan sonra Türkiye'nin buraya sahip olmayacağını belirttikten sonra buradaki Müslüman nüfusa Yunanistan ile mi yoksa Bulgaristan ile mi birleşmek istediklerinin sorulması gerektiğini vurguladı. Venizelos, bundan sonra sözü İstanbul'a getirerek; İstanbul için bir toprak iddiasının bulunmadığını belirtti. Ancak Sultan'ın ve Türk hükümetinin İstanbul'dan çıkarılması gerektiğini ve Türkiye'nin yeni başkentinin Bursa ya da Konya olmasını önerdi; Uluslararası İstanbul Yönetimi'nin (Büyük bir Yunan nüfusuna sahip olmasına rağmen) İstanbul vilayetini, İzmit'i, Gelibolu'yu ve Biga ile Bursa vilayetinin bir kısmını içermesi gerektiğini anlattı (Diomidis, 1978, s. 137). Venizelos konuşmasının sonunda İtalyanları övdü ve Amerikalıları pohpohladı. Çok etkileyici bir sunum gerçekleştirmişti (Macmillan, 2004, s. 362).

Venizelos, 4 Şubat'taki konuşmasını ise Wilson'un on dört maddesinden on ikincisine alıntı yaparak başladı. Anadolu'da Yunan nüfusu çoğunluğa sahipti, çoğunluk olduğu için özerk bir yönetime hakkı vardı ve özerklikte birleşme hakkına sahipti. Batı Anadolu'da kurulacak yeni Özerk Yunan Yönetimi özgürce Yunanistan ile birleşmek istediğini açıklayabilirdi. Bu birleşme kararı Yunanistan'ın bazı askeri sorumlulukları yüklenmesini

temsilci Galli de katıldılar. Profösör Mantoux ise her iki görüşmeye de tercüman olarak katıldı (Diomidis, *a.g.e.*, s.136).

gerektiriyordu. Yunanistan sadece Bulgaristan sınırını korumak zorundaydı, herhangi bir olayda Birleşmiş Milletlerin garantisi sağlanmalıydı. Bu bölgeleri yönetme yüküne gelince, Venizelos'un iddiasına göre; Yunan Milleti özel kapasitesi ve Türklerle işbirliği yapmadaki dehasıyla iki millet arasındaki dinsel ve siyasal kavgayı sona erdirerek buna başaracak güçteydi. Venizelos açıklamasını Kral Konstantin'in göstermiş olduğu beceriksiz ve yanlış yönetiminden dolayı Yunan halkının sorumlu tutulamayacağını söyledi. Venizelos 4 Şubat'ta ki konuşmasında Kıbrıs meselesine tekrar değinmekten özellikle kaçındı, İngilizleri gücendirmek istemiyordu.

Venizelos'un bu iki sunumu yaklaşık olarak bir saat kırk beş dakika kadar sürdü. Venizelos'un iki günlük sunumuna İtalyan delegasyonu kibarca da olsa her noktada karşı çıkmış, Amerikalılar ise Venizelos'un Anadolu'daki iddialara kesin bir muhalefet içerisine girmişlerdi (Dalby, 2004, s. 110).

Venizelos sunumlarından sonra Wilson, Clemenceau, Lloyd George ve Orlando tarafından samimiyetçe kutlandı. Venizelos da sunumlarından sonra oldukça umutluydu. Aynı gece arkadaşı Repoulis'e yazdığı mektubunda:

Dört ayda gösterdiğimiz ilerlememiz olağanüstü. İzmir'i ele geçirmeyi umut eden İtalya, artık sadece burayı ele geçirmekten vazgeçmeyecek aynı zamanda bizim oradaki varlığımızı da kabul edecek. İtalya'yı Menderes vadisine hapsedeceğiz. Aynı zamanda İtalya biz yönetimimizi bütün sahile genişlettiğimizde iddialarından vazgeçecek. Garanti verebileceğim şey İzmir'in ve Ayvalık'ın hinterlandı ile bize verileceğidir. Ancak Kıbrıs ve On İki Ada için garanti veremem. Bir veya iki ada ve Kuzey Epir'in yarısını muhtemel olarak Koritsa ve Leskoviki'den bazı yerleri kurban vereceğiz. Bizim Kuzey Epir'den ve On İki Adalar'dan vereceğimiz bu tavizler İtalya ve Anadolu'daki isteklerimize karşı çıkarları yatıştırmak içindir. Politikacıların en önemli meziyeti kısmen tavizler vererek büyük kazançları garanti etmektir. (Diomidis, 1978, s. 137)

Venizelos'un 3-4 Şubat'taki sunumlarından sonra İngiltere Başbakanı Lloyd George, diğer ülke temsilcileri ile anlaşarak Venizelos'un toprak iddialarının incelenmesi için bir komite kurulmasını önerdi. Bu öneri diğer üyeler tarafından kabul edildi. İngiltere, Amerika, İtalya ve Fransa bu komiteye ikişer temsilci göndereceklerdi. Yunanistan'ın toprak iddialarını görüşecek olan komite konferansta kurulan beş toprak isteklerinin görüşüldüğü komiteden biriydi. Yüksek Konsey konferansta ileri sürülen toprak iddiaları hakkında eksik ve yetersiz bilgi sahibi olduğundan bu komitelerin kurularak konuların incelenmesini istemekteydi. Böylece zaman kaybının önüne geçilmek isteniyordu (Diomidis, 1978, s. 138).

Yunanistan'ın toprak iddiaları üzerine oluşturulan komitenin Batı Anadolu hakkındaki kararları

Yunanistan'ın toprak talepleri üzerine kurulan komite görüşmelere 12 Şubat tarihinde başladı ve 21 Mart'a kadar on iki kez bir araya geldi (Goldstein, 1989, s. 347). Komite üyeleri İngiltere adına Eyre Crowe ve Robert Borden, Fransa adına M. Jules Cambon ve M. Gout, İtalya adına M. De Martino ve Amiral Castoldi, Amerika adına Dr. W.L. Westerman ve Dr. C. Day idi. Ayrıca komiteye teknik danışman olarak İngiliz temsilci Harold Nicolsona dahil edilmişti (F.O. 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919). Bu on iki görüşmede genel olarak İngilizler ve Fransızlar Venizelos'un iddialarını destekliyor görünüyordular. Amerikalılar ve İtalyanlar Batı Anadolu'daki Yunanistan iddialarına karşı çıkmaktaydılar (Nicolson, 1964, s. 266). Komite üyeleri arasında yapılan görüşmeler sonunda Yunanistan'ın toprak iddiaları üzerine bir antlaşma imkanı bulunamadı ve komite 4 Mart günü son raporunu hazırlayarak 6 Mart'ta Yüksek Konsey'e sundu (Nicolson, 1964, s. 277). Rapora göre İngiliz ve Fransız delegasyonu Venizelos'un belirttiği ve haritalarda belirlenen toprakların Yunanistan'a katılması üzerine anlaşmışlardı. Amerikalı delegeler ise İngiliz ve Fransız temsilcilerinin kararlarına katılmıyorlardı. Amerikalı delegeler Yunanistan delegelerinin komisyona sunmuş oldukları

Anadolu'daki Yunan nüfusunu gösteren istatistiklerin çok abartılı olduğunu dile getirmekteydiler. Ancak bu farklılık için resmi bir protestoya gerek yoktu. (F.O. 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919) Yunan komitesinde görev yapan Amerikalıların elinde 1908 yılında, Aydın vilayetinde yapılmış olan asker celplerinin sonuçlarına dayanan nüfus istatistikleri vardı. Bu istatistiklere göre bölgede Türklerin sayısı 100.600 kadar Yunanlardan fazlaydı. Yunanlar bölgede %32'yi Türkler ise %63'ü temsil ediyorlardı. Bu nüfus oranlarına göre bölge Wilson Prensiplerinin On İkinci Maddesi gereği Türklere ait olmalıydı (1963, s. 13). Bu rakamlar İtalyanların Anadolu ile ilgili olan nüfus istatistikleri⁵ ile tutarlılık göstermekteydi. Ayrıca ekonomik sebeplerden dolayı Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerini Anadolu'nun platolarından koparmak adaletsizlikti. Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi ile Anadolu'da ki Türk bölgeleri ekonomik olarak son derece değerli olan Ege Denizi'ne doğal çıkışı kaybedecekti. FO 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919, s.5)

İtalyan delegeler komitede dile getirilen Yunanistan'ın Batı Anadolu ve Adalar hakkındaki tüm iddialarına karşı çıkararak, Venizelos'un toprak iddialarının konuşulmasını bile istemiyorlardı (Nicolson, 1964, s. 266). İlk olarak Venizelos'un Yunanistan'a katmak istediği topraklar politik, etnik ve ekonomik sebeplerden dolayı Anadolu'dan koparılamazdı (FO 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919, s.5). İkinci olarak da Yunanistan'ın iddia ettiği bölgeler daha geniş biçimde bundan önceki 26 Nisan 1915 tarihindeki Londra Anlaşmasının 9. maddesinde ve 18 Ağustos 1917'de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan Londra Anlaşması'nda görüşülmüştü. Bu antlaşmaların gereğince; bu antlaşmaların tarafı olan devletler Yunanistan ile anlaşamaz hatta ona tavsiyede bile bulunamazlardı. Daha önceki antlaşmalar ile İtalya'ya verilmiş olan bölgeler veya bu bölgelerin bir kısmı hakkında haritalar üzerinde sınırlar çizilemez ve anlaşmaya gidilemezdi. Aslında Venizelos tarafından istenen İzmir bölgesi Ağustos 1917'deki antlaşma ve 1915 Londra Antlaşması'nın 9. Maddesi gereğince İtalya'ya atfedilmişti. Bu antlaşmalarda kesin bir sınır çizgisi yoktu. Eğer bu antlaşmaları imzalayan devletlerin görüşlerinde her hangi bir değişme var ise bunlar Yunan iddiaları hakkında bir karar verilmeden önce belirtilmeliydi. İtalyan delegelerine göre 1917 Ağustos ayında imzalanan antlaşma, yerine başka bir antlaşma imzalanana kadar geçerliydi. İtalyan delegeler bu antlaşmanın şartlarından birinin Rusya'nın onayı olduğunu ancak Rusya'nın bu onayı vermeden savaştan ayrıldığını bu yüzden de bu şartın düştüğü görüşündeydiler. İtalyan delegeler bu şartların kendileri tarafından ele geçirilen adalar içinde geçerli olduğunu söylediler ve 26 Nisan 1917 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'nın sekizinci maddesine dikkat çektiler. Bu maddeye göre İtalya'nın rızası olmadan hiç kimse bu kararlara ters düşecek bir öneri ileri sürülemezdi (F.O. 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919, Ek 5, s.9)

Komisyon üyeleri Ege'de ki adaların (İtalyanların işgali altındaki On iki ada dışındaki) Yunanistan ile birleşmesine onay verdiler. Ancak Yunan Hükümeti Gökçeada ve Bozcaada'da başka ülkelerin donanma üssü kurmasına izin vermeyeceği konusunda garantiler vermeliydi. İtalyanların işgali altındaki On İki Ada'nın durumu İngiliz ve Fransız delegelerine göre 1915 antlaşmasının yükümlülükleri dikkate alınarak karara bağlanmalıydı. Ancak herhangi bir sorun çıktığında bu sorun komitede tartışılmalıydı. Amerikalı delegeler Ege Adaları

⁵ İtalyan temsilci Galli Yunanlıların nüfus istatistiklerinin bölgedeki gerçek nüfus dağılımı arasındaki büyük farklara işaretler, 1897 tarihli Fransız Sarı Kitabı'nı kaynak olarak gösterdi. Bu kitaba göre Anadolu'da 1 milyon Ortodoks'a karşılık dokuz milyon yüz bin Türk vardı. Bundan sonra Galli bölgelerde yapılmış etüd çalışmalarını dayanak alarak, bütün Anadolu halkının %70'inin Türk, %10'unun Yunan ve %20'sinin Ermeni ve diğer Müslüman olmayan cemaatlere dahil olduklarını belirtmekteydi. (Türk İstiklal Harbi, s. 18)

konusunda 1915 Antlaşması'nı kabul etmiyorlar ancak etnik sebeplerden dolayı On İki Adaların Yunanistan'a verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Komitede Meis Adası'nın Anadolu kıyısına çok yakın olduğundan dolayı Anadolu'nun kıyı kesimine hakim olan devlete bırakılması kararı alındı. Ancak Anadolu Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında kalırsa ada Yunanistan ile birleşmeliydi. Diğer yandan İtalyan devleti geçen Kasım ayında destek verdiği İngiltere ve Fransa tarafından Suriye ve Mezopotamya'nın yönetimi hakkında imzalanan antlaşmanın geçerliliği hakkında hiçbir önyargının oluşmadığını vurguluyordu. Bu sebeplerden dolayı İtalyan delegasyonu komitenin İtalyanların Akdeniz'de elinde tuttuğu adalar ve Anadolu hakkında Yunanlıların istekleri hakkında İtalya'nın haklarını korumadan karar veremeyeceğini dile getirdiler (F.O. 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919, s.10).

Yunan komitesi Yüksek Konseye sunmuş olduğu raporunda İtalyanların ve Amerikalıların itirazlarına rağmen Yunanistan'ın Batı Anadolu'da talep etmiş olduğu toprakların sınırlarını ek bir bölüm ile belirledi. İngiliz ve Fransız delegelerin öne sürmüş olduğu Sınırlar şu şekilde olacaktı: İzmir'in kuzey sınırı; Ege Denizi'ndeki Edremit Körfezi'nden başlamak üzere Ayvalık ve Gömeç arasında uzanan iki çayın güney ağzına kadar uzanacaktı. Bu sınır nehir yataklarını takip ederek Kozak Çayı'nın kuzeyindeki Madra Dağı'na kadar devam edecekti. Burada Bursa-İzmir arasındaki vilayet sınırına ulaşacak ve buradan Gördük çayının kaynağına doğru doğu sınırını (Sındırgı'nın güney batısı) takip edecekti. Türkiye ve İzmir arasındaki doğu sınırı; son bahsettiğimiz noktadan başlayarak batıdaki Gördük Çayı ve Keçili Çayı'nın arasındaki sınırı güneye doğru takip ederek ve doğudaki Gediz ve Simav Çayı'ndan doğuya doğru ilerleyerek Keçili ve Gediz Çayı'nın bulunduğu yere ulaşacaktı. Ondan sonra Mermer Gölü'nün kuzey kıyılarına bir çizgi olarak ulaşacak oradan Salihli'nin beş kilometre batısında görülen Gediz Çayı'nın bir kolunu kesen Manisa-Alaşehir tren yoluna doğru devam edecekti. Buradan Gediz Çayı'nın kolunu takip ederek bu nehrin doğduğu noktaya giderek oraya vardığında sınır çizgisi doğuya doğru dönerek Bozdağ'ına ulaşacaktı. Sınır buradan güneye doğru hareket ederek Bey Dağı'na ulaşacaktı. Sınır Beydağ'ından sonra batıya doğru hareket ederek Küçük Menderes'in suyunu döktüğü arazilere ulaşmak için 1424 noktasına ve oradan İzmir'e uzanacaktı. Sınır buradan güneye doğru Madra Dağ'ındaki 1835 noktasına ulaşacak ve buradan çizilen sınır Menderes'e dökülen kolu takip ederek Nazilli'ye oradan da Akçay'a ve Türkiye'nin sınırlarına ulaşacaktı. Güney sınırı; Madra Dağ'ının 1835 noktasından başlayarak 29 (37 derece) enlemine akan Çin Çayı'nın doğu kıyısındaki kolu takip edecek ve çayların kesişme noktasına ulaşacaktı. Daha sonra sınır kuzeydeki kesişme noktasının alt kısmından akan kolu takip ederek güneydeki Khairli Çayı'na ulaşacaktı. Buradan batıya doğru hareket ederek Çin Çayı'na akan dereler ile Menderes Körfezi'ne ulaşan su akıntılarını takip edecek Doğansız Dağı'nın 570 noktasına yakın bir yerden ve Kasıklı Dağı'ndaki 1090 noktasından geçerek Mandalya Kasabası'na ulaşacaktı. Buradan da Kaşıklı Dağı'ndan başlayarak Mandalya Körfezi'nin kuzeyinin doğu kıyılarına doğru hareket edecek ve Ege Denizi'ne ulaşacaktı (F.O. 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919, Ek 6, s.11).

Yunan komitesinin 6 Mart'taki raporundan sonra komite varlığını daha iki hafta kadar sürdürdü ve 21 Mart'ta dağıtıldı. Komite üyeleri hazırladıkları raporda Venizelos'un Anadolu'daki toprak iddiaları üzerinde bir anlaşmaya varamamışlardı. Bu konuda kararı almak Yüksek Konsey'e kalmıştı.

Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgaline karar verilmesi

Venizelos, Yunanistan'ın toprak iddialarını araştıran komisyonun bir fikir birliğine varamaması üzerine yoğun bir propaganda çalışmasına girişti. Komitedeki İtalyan ve

Amerikalı temsilciler toprak iddialarının karşısında yer almışlardı. Bu karşıtlardan İtalya ile Anadolu için çıkarları çatışmaktaydı. Ancak Amerikalı delegelerin itirazları bir şekilde sona erdirilmeli ve Amerikalıların desteği kazanılmalıydı. Venizelos bu amaçla komitedeki İngiliz danışman Harold Nicolson ile temasa geçti. Harold Nicolson görüşmelerinde Venizelos'a yapılacak en güzel şeyin Paris'ten Amerika'ya giden Başkan Wilson'un sabırla Paris'e dönmesini beklemek olduğunu söyledi. Nicolson, ayrıca Venizelos'a Başkan Wilson Paris'e geldiğinde direkt olarak kendisi ile iletişime geçmesini önerdi (Nicolson, 1964, s. 278). Bu öneri üzerine Venizelos Başkan Wilson'a verilmek üzere bir mektup kaleme aldı ve mektubunu 16 Mart'ta tekrar bulunduğu Nicolson ile paylaştı. Venizelos mektubunda Başkan Wilson'un konuşmalarından alıntılar yapmış ve Yunanistan'ın İzmir'deki toprak iddialarını tekrarlamıştı. Mektupta Venizelos, kendisine verilecek daha küçük bir toprak parçasına rıza gösteriyor ve geri kalanını da Birleşmiş Milletler'in manda yönetimine bırakmayı uygun görüyordu. Nicolson, Venizelos'a manda yönetimi yoluyla belki kendisine verilecek olan bölgeleri genişletebileceğini söyledi. Venizelos bu fikri benimsedi (Nicolson, 1964, s. 284). Mektuptan çok kısa bir süre sonra Komitedeki Amerikalı uzmanlar şefleri Samuel Mezes'in Anadolu'da bir uzlaşmaya varılması konusundaki baskısıyla karşı karşıya kaldılar. Baskı aslında 14 Mart'ta Paris'e dönen ve mektubu alan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'dan geliyordu.

Venizelos'un mektubunun ardından Yunanların Yüksek Konsey üyelerini ikna çabaları devam etti. 20 Mart 1919'da Fener Ortodoks Patrikhanesi, Paris Barış Konferansı'na Anadolu'nun nüfus istatistiklerini içeren bir muhtıra sundu. Muhtıra İstanbul Patrik Vekili ve Bursa Metropolit'i Dorotheos tarafından hazırlanarak Fransız Başbakanı Clemenceau'ya atfedildi. Muhtıra, Anadolu'daki öğrenci sayıları dikkate alınarak hazırlanmış, her yüz kişiye sekiz öğrencinin karşılık geldiği kabul edilmişti. Bu şekilde yapılan bir hesaplama sonucunda, Osmanlı idaresi altındaki Yunanların 2.955.026 sayısına ulaştıkları ifade ediliyordu. Muhtıra Yunanları üç gruba ayırıyor ve bölgelerin Yunanistan'a olan uzaklığına göre çeşitli önerilerde bulunuyordu. Muhtırada Orta Anadolu'da (Kapadokya) yaşayan Yunan nüfusun "özgürce gelişmesi" konusunda garanti talep edilirken, Karadeniz (Pontus) Bölgesi için "otonomi" talep edilmekteydi. Batı Anadolu ve Marmara Denizi çevresinde Yunanların yaşadığı bölgeler ise ekonomik, coğrafi, tarihi ve kültürel sebeplerden dolayı Yunanistan'a dahil edilmeliydi (Erdem, 2009, s.131-132). Bu muhtıranın yanında Paris görüşmeleri sırasında konferans, Anadolu'da ve Ege adalarında yaşayan Yunanlar tarafından adeta bir telgraf yağmurunu tutulmuştu. Telgraflarda bu bölgelerdeki Yunanlar Wilson ilkelerine dayanarak Yüksek Konsey'in Yunanistan ile birleşmelerine izin vermesi gerektiğini yazarak (F.O. 286/702, 8321). Yüksek Konsey üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlardı. Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda talep ettiği Batı Anadolu topraklarını elde etmeye çok yaklaştığının farkındaydı ve konseye sunmuş olduğu muhtıraların ve Yunanistan ile birleşmek için bölgeden gönderilen bu başvuruların yanında Batı Anadolu'da yaşayan Yunanların Türkler tarafından eziyete uğradıkları (F.O. 608/103/1, No:4400) ve İtalyanların Yunanistan aleyhinde propaganda yaparak Türkleri cesaretlendirdiği yalanını ortaya attı (FO 608/92, 8275). Venizelos'un bu yalan iddiaları Yüksek Konsey üyeleri üzerinde etkili olacak ve iyi bir Yunan dostu olan İngiltere Başbakanı Lloyd George bu iddiaları Yüksek Konseyi ikna etmek için kullanacaktı.

Venizelos'un Batı Anadolu'ya asker çıkarmak için ikinci bahanesi ise Yüksek Konsey'de büyük tartışmalara sebep olan İtalyanların Anadolu'daki toprak istekleriydi. İtalya savaş öncesinde İtilaf Devletleri ile yapmış olduğu antlaşmalarda kendisine vaat edilen yerleri, herhangi etnik bir tabloya bakmaksızın almak istiyordu. Ancak Yüksek Konsey üyeleri İtalyanların bu isteklerini İtalya'nın Batı Anadolu'da toprak kazandığı St. Jean de Maurienne antlaşmasının geçerli olmadığını ileri sürerek ret ediyorlardı. Ayrıca bu toprak

talepleri Wilson ilkelerine de uygun değildi. Buna rağmen İtalya, 25 Mart'ta Antalya'yı, 24-25 Nisan'da da Konya'yı işgal etti (Budak, 2014, s. 44). İtalyan temsilciler Yüksek Konsey'in toplantılarında Adriyatik kıyılarından Fiume'nin kendilerinin hakkı olduğunu iddia edince, Amerikan Başkanı Wilson'un çok sert bir biçimde tepkisi ile karşılaştılar. İtalyan temsilciler ile Yüksek Konseyin diğer üyeleri arasında ilişkiler gerildi. Bu gergin ortamda İtalyan heyeti 24 Nisan 1919'da konferansı terk etti (Albrecht-Carrie, 1939, s. 364-367). İtalyanların konferansı terk etmeleri Venizelos'a aradığı fırsatı verdi. İtalyanlar konferanstan ayrılmalarına rağmen işgallerine devam etmekteydiler. İtalyan güçleri Fethiye'ye asker çıkararak Eğridir'e yöneldiler (F.O. 608/103/8079, 536). 11 Mayıs'ta Bodrum'u, 12 Mayıs'ta Marmaris ve Fethiye'yi, 13 Mayıs'ta Kuşadası'nı işgal ettiler (F.O. 608/93/9071, 609).

İtalyanların Anadolu'da işgalleri devam ederken Yüksek Konsey 6 Mayıs 1919 günü sabah saat 11'de İtalyan temsilcilerin yokluğunda toplandı. Lloyd George, toplantının başında İtalyanların Anadolu'daki işgallerinin durdurulması gerektiğini dile getirdi. Fransa Başbakanı Clamenceau da İtalyanların 7 savaş gemisinin İzmir'de bulunduğunu, bununda İtalya'nın İzmir'e bir çıkarma yapmak niyetinde olduğunu gösterdiğini dile getirdi. Lloyd George bunun üzerine Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki Yunanları korumak için İzmir'e asker çıkarmasını teklif etti. Clemenceau ve Başkan Wilson, Clemenceau'nun İtalyanların St. Jean de Maurienne antlaşmasına dayanarak zorluk çıkaracağını ifade etmesine rağmen bu öneriyi desteklediler (F.O 608/89/1, 9328). Böylece Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgali için gerekli olan karar alınmış oldu. Aynı gün öğleden sonra Astoria Otelinde bir araya gelen Venizelos ile İtilaf Devletleri üst düzey askeri temsilcileri Amiral Hope, General Belin, General Bliss ve General Sir H. Wilson işgalin alt yapısını görüştü. Görüşmede: Yüksek Konsey, Yunan askerlerinin hızlı bir biçimde olarak İzmir'i işgal etmesini hüküm altına alarak, General Franchet d'Esperey'e işgal hakkında bilgi verilmesine, bir Yunan tümeninin Selanik'ten gemilere bindirilmek üzere hazırlanmasına, ikinci bir Yunan tümeninin hazır hale getirilmesinin emredilmesine, bir tümenin mümkün olduğu kadar hızlı hareket etmesi için gerekli nakliye araçlarının bir araya toplanmasına, işgal askerlerinin İzmir'e kadar yapılacak yolculuğun güvenliğinin sağlanmasına ve işgal esnasında Yunanistan ile İzmir arasındaki iletişimin muhafazası için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verildi (Köse, 2014, s. 225). Yüksek Konsey'in 10 Mayıs'taki toplantısında alınan kararlara göre İzmir'in işgalinden 36 saat önce Türklere İzmir'deki tabyaların İtilaf Devletlerine teslimi istenecekti. İşgalden 12 saat önce de Türklere şehre İtilaf Devletleri askerlerinin çıkacağı söylenecekti. İtalyanlar ise işgal hakkında iki gün önceden, Pazartesi bilgilendirilecekti (Akşin, 1986, s. 178). 13 Mayıs günü İtilaf Devletlerine mensup birçok savaş gemisi İzmir limanına geldi. Bunların görevi İzmir'i işgal edecek Yunan birliklerini Türklere karşı korumak ve işgali kolaylaştırmaktı. 14 Mayıs 1919 sabahı Amiral Calthrope'un başkanlığında Fransız, Amerikan, İtalyan ve Yunan filo komutanları toplanarak İzmir'in işgalini konuştular. Amiral Calthrope bu toplantıdan sonra aynı gün sabah 9 da Mirliya Ali Nadir Paşa ile Vali İzzet Bey'e bir nota tebliğ etti. Calthrope notasında İzmir ve yöresinin istihkâmlarının Mondros Antlaşması'nın Yedinci Maddesi gereğince müttefik güçler tarafından öğleden sonra saat 14.00'de işgal edileceğini bildiriyordu (1963, s. 47). Aynı gün saat 11:30 da Amiral Webb sadrazam Damat Ferit Paşa'ya İzmir'in Amiral Calthrope komutasındaki İtilaf güçleri tarafından ateşkes antlaşmasının şartları ve İzmir bölgesinden gelen raporlara istinaden teslim alınacağını bildirdi (F.O. 608/104/10126, 1032). 14 Mayıs 1919 günü saat 23.30 da Calthrope'un ikinci notası geldi. Bu notada: Mondros Antlaşması'nın Yedinci Maddesi gereğince, İtilaf Devletleri namına, İzmir'in Yunan askeri birlikleri tarafından işgal olunacağı, bu kararın Babiali'ye bildirildiği ve çıkarma kuvvetlerinin ertesi günü (15 Mayıs 1919) saat 08.00 de İzmir'e ulaşacakları, Yunan silahlı deniz müfrezelerinin 07.00 den itibaren iskeleleri işgal edecekleri, üzücü olaylara meydan vermemek üzere Osmanlı kıtalarının buldukları mahallerde kalması, bir İngiliz deniz piyade müfrezesi tarafından işgal edilecek olan telgrafhanede, sansür edilmek kaydıyla, resmi

muhaberata müsaade edileceği ve Yunan askeri makamlarının kendilerine dair olan arzularının bildirilmesine beklendikleri belirtildi. Notanın sonunda "...Limandaki kuvvetli İtilaf filolarının, sükun ve asayişin sağlanması hususunda gayret göstereceğini" belirtiliyordu. Bu notalar karşısında Vali İzzet Bey Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya hem yazılı, hem de sözlü olarak Yunan ordusuyla çatışmaya izin verilmemesini bildirdi. İzzet Bey gece yarısı Osmanlı Hükümeti'ni durumdan haberdar etmiş ve acil talimat istemişti. Ancak İzzet Bey'e hükümetten herhangi bir talimat gönderilmedi. Ali Nadir Paşa durumu Harbiye Nezâreti'ne bildirmişse de, kendisine yaşananların mütareke şartlarına uygun olduğu ve söylentilere ehemmiyet verilmemesi tavsiye ediliyordu (1963, s. 53). Bu haberleşmelerin ardından 15 Mayıs 1919 günü sabahın erken saatlerinde Yunan birlikleri İzmir'e çıktı ve Venizelos Paris Barış Konferansı'ndaki çabalarının meyvesini almış oldu.

Sonuç

Yunanistan 1917 yılının Haziran ayında Venizelos'un liderliğinde savaşın galibi olan İtilaf Devletlerinin yanında savaşa dâhil oldu. Yunan lider Birinci Dünya Savaşı'nı Yunanistan'ın Megali İdea hayalini gerçekleştirebileceği bir fırsat olarak görüyordu. Venizelos, savaş sonrasında Paris Barış Konferansı'nda ülkesinin sınırlarını genişletmek ve büyük Yunanistan'ı kurmak için büyük bir diplomatik mücadeleye başladı. Bu diplomatik mücadelesinde siyasi yeteneklerini, propagandanın gücünü, Avrupa'daki Yunan lobisini ve etkili Yunan dostu Avrupalı liderlerin desteğini kullandı. Konferans başlamadan önce İngiltere'nin ve Fransa'nın desteğini zaten kazanmayı başarmıştı. Şimdi konferansta Yüksek Konsey'in diğer iki üyesi olan İtalya'yı ve Amerika'yı ikna etmek çabasına girecekti. Venizelos Yunan halkının Megali İdea hayalini gerçekleştirecek olan toprak taleplerini 30 Aralık'ta yazdığı bir memorandumla Paris Barış Konferansı'na katılan temsilcilere ve tüm dünyaya açıkladı. Venizelos bu memorandumunda yalan yanlış nüfus istatistiklerini kullanarak Batı Anadolu'da, Epir bölgesinde, Trakya'da, Ege Adaları'nda, Yunanistan'a katmak istediği topraklarda Yunan nüfusunun Türk nüfusundan fazla olduğunu ispat etmeye çalışıyordu. Böylece savaş öncesinde ilan edilen Wilson prensiplerinin on ikinci maddesi gereği bu bölgelerin Yunanistan'a ait olduğunu karar verilecekti. Venizelos memorandumundan sonra 3 ve 4 Şubat'ta Barış Konferansı'nın en üst komitesi olan Yüksek Konsey'e iddialarını sözlü olarak sunma şansını yakaladı. Ancak Venizelos'un başarılı sunumuna rağmen Yüksek Konsey Yunanistan'ın toprak iddiaları konusunda anlaşmaya varamadı ve bu konunun görüşülmesi için yeni bir komitenin kurulmasına karar verdi. Yunanistan'ın toprak iddialarını görüşmek için kurulan komite üyeleri arasında da bir anlaşma gerçekleşmedi. Komitede bulunan İngiliz ve Fransız üyeler Yunanistan'ın toprak iddialarını desteklerken, Amerikalı ve İtalyan temsilciler bu iddialara itiraz ediyorlardı. Komitedeki İtalyan delegeler savaş öncesi gizli antlaşmalar ile kendilerine vaat edilen Batı Anadolu topraklarından ve altı yıldır hâkimiyeti altında bulunan On İki Adalar'dan Yunanistan lehine vazgeçmek istemiyorlardı. Amerikalılar ise Venizelos'un konferansa sunmuş olduğu nüfus istatistiklerinin yanlış ve uydurma olduğunu, Batı Anadolu'nun ekonomik, coğrafi ve siyasi sebeplerden dolayı Anadolu'dan koparılamayacağını dile getirmekteydiler. Venizelos komitenin iddialarını onaylamaması üzerine komitenin İngiliz danışmanı Harold Nicolson'un tavsiyesi üzerine Amerikan başkanı Wilson ile direkt olarak iletişime geçerek Amerika'nın desteğini kazanmak istedi. Yunan liderinin bu hamlesi ve güçlü propagandası Nisan ayında Amerika'nın desteğini kazanmasını sağladı. Şimdi sadece konferanstaki iddiaları karşısında İtalyanların muhalefeti kalmıştı. Venizelos bunu da bertaraf etmek için Anadolu'da Yunanlı yerleşimcilere Türkler tarafından mezalim yapıldığını ve İtalyanların Türkleri desteklediği yalanını uydurdu. Sözde mezalimi durdurmak için de Batı Anadolu'ya Yunan askerlerini göndermek için Yüksek Konseye başvurulara bulunmaya başladı. Bu yalan yanlış mezalim haberlerinin ve konferanstaki güçlü Yunan propagandasının yanında Venizelos'u hedeflerine

yaklaştıran başka bir gelişme daha ortaya çıktı. İtalya, 1919 yılının Mart ayında savaş öncesi kendisine vaat edilen Anadolu topraklarını ele geçirmek için harekete geçti. Bu gelişmelerden yararlanmak isteyen Venizelos konferansta İtalyanların bir oldu-bitti ile Anadolu'yu işgal etmek istedikleri tezini ortaya attı. Gerçekten de İtalyanların Anadolu işgalleri Yüksek Konsey'in üyelerini kızdırmıştı. Venizelos'un aradığı fırsat 24 Nisan'da Yüksek Konsey'in Adriyatik kıyılarındaki Fiume bölgesinin kime ait olacağı konusunda yaptıkları toplantıda ortaya çıktı. İtalya'nın bölgeyi ilhak etme isteğine karşı Amerikan başkanı Wilson çok sert bir tepki gösterdi. Bu tartışmanın ardından İtalyan temsilciler aynı gün konferanstan ayrılma kararı aldılar. Venizelos'un istediği ortam oluşmuştu. İtalyan temsilcilerin katılmadığı 6 Mayıs 1919 tarihli Yüksek Konsey toplantısında Venizelos'un yakın dostu olan İngiltere başbakanı Lloyd George Yunanlıların Anadolu'daki soydaşlarını korumak için Batı Anadolu'ya asker çıkarmasını teklif etti. Diğer Yüksek Konsey Üyeleri de İtalyanların Anadolu'daki işgallerinden dolayı İtalya'ya kızgınlık içerisindeydi ve Lloyd George'un bu teklifini kabul ettiler. Venizelos'un Paris Barış Konferansı'ndaki çabaları meyvesini verdi, Yunan Birlikleri 15 Mayıs 1919 günü sabahın erken saatlerinde İzmir'e çıktılar.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

The National Archives

- F.O. 286/702, 213131, FO 286/702, Amiral Calthrope'un 24 Mayıs tarihinde İngiltere Dışişleri bakanlığına gönderdiği nüfus istatistikleri, 24 Mayıs 1919, F.O. 286/702, 6 Mart 1919; Yunanistan Toprak İddiaları Üzerine Kurulan Komite Raporları, 18 Şubat-8 Mart 1919, F.O. 286/702, 8321, F.O. 608/37/1, No:19, F.O. 608/103/1, No:4400, FO 608/92, 8275, F.O. 608/103/8079, 536, F.O. 608/93/9071, 609, F.O 608/89/1, 9328, F.O. 608/104/10126, 1032
- Akşin, S. (1986). Paris Barış konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e çıkarma kararı. *Üçüncü askeri tarih semineri bildirileri*. (ss.174-188). Ankara: Gnkur.
- Albrecht-Carrie, R. (1939). The present significance of the treaty of London of 1915, *Political Science Quarterly*, Vol.54, 364-390
- Battle, W. J. (1920). Greece at the peace table, *The classical journal*, 16, 2-14
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılabı tarihi*, C.III, Kısım II, Ankara: TTK yayınları.
- Budak, M. (2014). *Misak-ı Milli'den Lozan'a*. İstanbul: Küre yayınları.
- Clogg, R. (1991). *Modern Yunanistan tarihi*. (D. Şendil, Çev.) İstanbul: İletişim yayınları.
- Dalby, A. (2004). *Elefterios Venizelos, 1919-1923 barış görüşmeleri ve sonrası*.
- Dalezioiu, E. (2012). *Britain and Greek-Turkish War and settlement of 1919-1923: the pursuit of security by "proxy" in Western Asia Minor*. (Unpublished doctoral thesis). Department of history faculty of arts university of Glasgow, Glasgow
- Demirhan, H. (2012), *Yunanistan'da emperyalist kavga (1914-1918)*. İstanbul: İdil yayıncılık.
- Demirhan, H. (2016). *Büyük güçlerin gölgesinde Yunan isyanı*. İstanbul: İdil yayıncılık.
- Demirkent (Çev.) Ankara: Akıl çelen kitapları.
- Diomidis, N. P. (1978). *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*. Thessaloniki: Institute for Balkan studies.
- Erdem, N. (2009). *Yunan tarihçiliğinin gözüyle anadolu harekatı, 1919-1923*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul.
- Goldstein, E. (1989). Great Briatin and greater Greece 1917-1920, *The historical journal*, 32, (2), 339-356
- Hind, J. W. (1978). *Lloyd George and the Turkish question: an examination of Lloyd George's Turkish policy, 1918-1922*. (Unpublished master thesis). The University of British Columbia, Canada
- Kasalak, K.& Deveci, C. (2017). Paris Barış Konferansı'nda siyonistlerin talepleri. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 54(10), 298-306.

- Kissinger, H. (2009). *Diplomasi*, (İ. H. Kurt, Çev). İstanbul: İş bankası yayınları.
- Kitsikis, D. (1974). *Yunan propagandası*, (H. Devrim, Çev.), İstanbul: Kaynak kitapları.
- Köse, İ. (2014). Paris Barış Konferansı tutanakları ve başkan Woodrow Wilson'un Türk algısı. *History Studies*, 6, (3), 217-238.
- Macmillan, M. (2004). *Paris 1919*, (B. Dişbudak, Çev). Ankara: ODTÜ yayıncılık.
- Montgomery, A.E. (1994). Lloyd George and the Greek Question, 1918-22. A. J. P. Taylor (Ed.), *Lloyd George twelve essays*. (ss. 257-284). Ipswich: Ipswich Book Co. Ltd.
- Nicolson, H. (1964) *Peacemaking 1919*. London: Mathuen & Co Ltd.
- Pallis, A. A. (1995). *Yunanlıların Anadolu macerası (1915-1922)*, (O. Azizoğlu, Çev.) İstanbul: Yapı kredi yayınları.
- Smith, M. L. (1978). *Anadolu üzerindeki göz. (H. İnal, Çev)* İstanbul: Hürriyet yayınları.
- Smith, M. L. (2008). Venizelos' Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement, P.M. Kitromilidies (Ed.), *Elefterios Venizelos, the trials of statesmanship* (ss.134-192). Edinburgh: Edinburgh university Press.
- Sonyel, S. (1973). *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika I*. Ankara: TTK yayınları.
- Söylemezoğlu, G. K. (2001). *Yok edilmek istenen millet*. İstanbul: Cumhuriyet yayınları.
- Toynbee, A. J. (2007). *Türkiye'de ve Yunanistan'da batı meselesi*. (K. M. Orağlı, Çev.) İstanbul: Yeditepe yayınevi
- Türk İstiklal Harbi*, (1963). Ankara: Gnkur basımevi
- Venizelos, E. (1919). *Greece before the peace congress of 1919*. New York: American-hellenic society.
- Woodhouse, C.M. (1985). The offer of Cyprus: October 1915, *Greece and great Britain during World War I* (ss.77-97). Thessaloniki: Institute for Balkan studies.

**18. Yüzyılın Ortalarında Erzurum’da Güvenlik Meselesi
(H. 1155-1162/M. 1742-1749 Tarihli 1 Numaralı Erzurum Ahkâm
Defteri’ne Göre)
The Question of Security in Erzurum in the Mid-18th Century
(According to H. 1155-1162 / M. 1742-1749 dated Number 1 Erzurum
Court Book)**

Feyzanur SUSAM*
Yılmaz KARADENİZ**

Öz

Osmanlı Devleti’nin yükselişini geride bıraktığı ve çevresindeki gelişmeleri geriden takip ettiği yıllarda toplumun içinde bulunduğu durum da pek parlak değildir ve sorunlar giderek artmaktadır. Her toplumda olacağı gibi kargaşa hali Osmanlı toplumunda da suç oranının artmasına neden olmuş ve günlük hayatta karşılaşılan sorunların birçoğu güvenlik zafiyetlerine bağlı gelişmiştir. Eşkiya zümresi kırsal kesimde yaşayan halkın para ve değerli eşyalarını aleni şekilde gasp etmeye başlamış, mala ve toprağa haksız yere müdahalede artış görülmüştür. Hırsızlık vakaları da aynı şekilde artmış, insanlar içinde buldukları şartlara bağlı olarak zaruri veya keyfi soygunlara başlamıştır. Değerli eşya ve takasta para edecek ya da kullanılacak mahsul ve hayvanlar dahi çalınmış, devlet bu suçlara karşı halkı caydırıcı cezalar ile tehdit etse de suç oranında kayda değer bir azalma olmayıp aksine şikâyet defterleri her geçen gün daha da kabaran sayfalara sahip olmuştur. Suçluları idam, kürek, sürgün ve para cezası yıldırıma yetmemiştir. Buna rağmen devlet her zaman adalet sistemini korumuş ve her sahada uygulamaya çalışmış haksızlığa karşı tolerans göstermemiştir. Daima haklının yanında olmaya ve haksızlığa uğrayan halkın kayıplarını telafi etmesine büyük önem vermiştir. Çalınan malların aynen iade edilmesi, herhangi bir cinayet işlenmesi halinde diyetinin ödenmesi, toprağa ve mala yapılan müdahalenin önlenmesi adına çıkan kararlar bunun kanıtı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm defterleri, Şekavet, Mal ve para gasbı, Hırsızlık, Katl.

Abstract

In the years when the Ottoman Empire left behind the rise and followed the developments around it, it is not very bright and the problems are increasing. As in every society, the turmoil caused an increase in the rate of crime in the Ottoman society, and many of the problems encountered in daily life were related to security weaknesses. The bandit publicly started to usurp the money and valuables of the people living in the countryside, and unjustified intervention on the trowel and land had increased. The cases of theft increased in the same way, depending on the conditions of the people began to be indispensable or arbitrary robberies. Even if the stolen state and the animals stolen from valuable goods and goods threatened them with deterrent penalties, the crime rate did not decrease significantly, but the books of grievances were getting worse every day. Criminals, rowing, exile and fine was not enough to intimidate. Nevertheless, the state has always maintained its justice system and has not tolerated the injustice that has tried to implement it in every field. He has always attached great importance to being with the right and compensating the loss of the people who have been wronged. Decisions to repay the stolen goods, to pay the diet in case of any murder, to prevent the intervention in the land and property are proof of this.

Key Words: Ahkâm defters, Banditry, Theft of goods and money, Theft, Slaughter.

Giriş

İnsan var oluşundan bu yana temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve hayatını devam ettirmeyi gaye edinen bir varlık olmuştur. Abraham Maslow’un insan davranış ve ihtiyaçlarını temel olarak oluşturduğu ve bu ana gayeye dayanan “İhtiyaçlar Hiyerarşisi” ise kişilerin ihtiyaç ve gereksinimlerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Buna göre insanın ihtiyaçları sınırsızdır ve birini karşıladığında başka biri ortaya çıkar. Ayrıca giderilmemiş ihtiyaç kişi için büyük bir isteklendirme kaynağıdır ve bireyin henüz elde edemediği şeylere karşı olan ilgisini artırır. İhtiyaçların birinci basamağında yer alan fiziksel ihtiyaçlardan sonra

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, feyzanursusam15@gmail.com

** Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yilmazkaradeniz44@hotmail.com

ise hemen ikinci sırada güvenlik ihtiyacı bulunur. Yani insan yaratılışından bu yana fiziki ihtiyaçlarını giderdikten hemen sonra güvenlik arayışına girer. Dışarıdan gelecek tehlikelere karşı kendisini, ailesini, sağlığını ve ahlakını daima güvende tutma arayışındadır. Güvenli ve refah bir ortamda yaşayan insan topluma daha verimli olurken güvensiz ve bozuk nizama sahip bir ortamda kargaşa ve karışıklık hüküm sürmeye başlar. Bu nedenledir ki Osmanlı Devleti şikâyet defterlerinde geçen güvenlik sorunları ile ilgili hükümler dönem şartlarıyla birebir paralel ilerlemiştir. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde tüm kararlar Divan-ı Hümayun'da alınırken artan iş yükü karar mercilerinin çeşitliliğini artırmış ve giderek artan şikâyetler her yerleşim birimine ayrı bir defterin tahsisine neden olmuştur.

Bu defterlerde orana bakıldığında en büyük yüzdeleri dilimi güvenlik meselelerinin oluşturması ise bir tesadüften ibaret olmayıp insanların sahip olamadıkları ya da kaybettikleri metalarının telafisini başka birinden elde etmeye çalışmasıyla doğrudan ilişkilidir. Maddi kazancı olmayan veya ekonomik sıkıntılar ile baş edemeyen kişi veya guruplar kayıplarını eşkıyalık, gasp ve hırsızlık ile gidermeye çalışmış ve kendi giderilmemiş ihtiyaçlarını başkalarının haklarına müdahale ederek karşılamayı daha rahat bulmuştur. Bu nedenle güvenlik sorunları ile ilgili şikâyetler giderek artmış halk oldukça zor durumda kalmıştır.

Bu kapsamda çalışmamızın temel gayesi güvenlik konusunda 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine yansıyan hususları inceleyip dönem şartlarını insanların içinde bulunduğu duruma bağlı olarak anlamaya ve eleştirmeye çalışmak olacaktır. Çalışmamızın ilk kısmında "Ahkâm" ve "Ahkâm Defteri" kavramları ve defterlerin muhtevası, içeriği ve dili tanımlanacak, ikinci kısmında ise defterden verilecek örnek hükümler kapsamında günlük hayata yansıyan güvenlik problemleri değerlendirilecektir.

Ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı, muhtevası, dili ve biçimsel özellikleri

Ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı ve muhtevası

Ahkâm "karar,yargı, emir ve ilim" anlamına gelen "hükm" kelimesinin çoğulu olup Kur'an-ı Kerim'de yalnız tekil şekliyle geçer ve Allah'a, peygamberlere ve diğer insanlara nispet edilerek kullanılır. Daha özel manada ise ahkâm; devlet ve hükümetin otoritesini belli eden bir konu hakkında konulmuş tüm kuralların bütünüdür (Özel, 1988: s.550). Ahkâm defterleri de tanımından anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde bozulan siyasi ve sosyal düzene bağlı olarak artan şikâyetlerin kayda alındığı defterlerdir.

Divan-ı Hümayûn'da muhtelif işler için tutulan otuz altı defter arasında "Mühimme, Ahkâm, Tahvil, Şikâyet ve Ruûs Defterleri" en önemlileridir(Halaçoğlu, 2014: s.35). Divan-ı Hümayûn'un düzenli toplandığı zamanlarda mali, siyasi, örfi, idari vb. konular "Mühimme Defterleri"ne kayıt edilmekteydi (Emecen, 2005: s.110-111). Devlet işleriyle ilgili meselelerin re'sen görüşülmesi hükümet fonksiyonunun icra edilmesi dışında yüksek mahkeme işlevi de gördüğü için ilk devir mühimmeleri her iki konudaki hükümleri ihtiva etmekteydi. Ancak zamanla idari ve adli konular bir seride toplanmaya ve şikâyet konuları ayrılmaya başlandı (Kütükoğlu, 2006: s.520-521). Halktan gelen şikâyetler artınca da 1649 yılı itibarıyla bu kayıtlar "Şikâyet Defterleri"ne kaydedilmiştir (Çiçek, 2011: s.21). "Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri" de denen bu defterler 1648-1814 yılları arasında tutulmuştur ve 208 defterden oluşmaktadır (Sahillioğlu, 1988: s.551). Kuruluşundan klasik devrin sonuna kadar Osmanlı merkezi idaresi aksaklık barındırmayacak şekilde kusursuz biçimde kendisini hissettiren devlet otoritesinin XVIII. Yüzyılda zayıflamasına bağlı olarak halktan gelen şikâyetlerin sayısında artış olmuş ve buna paralel olarak da şikâyet kalemlerinde iş gücü artmıştır. Bu iş yükünü hafifletmek ve halkın şikâyetlerini çözmek, dolayısıyla devlet otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla Reisülküttap Ragıp Efendi tarafından mahalli tabanlı bir sistemin getirilmesi uygun görülmüştür (Aydın, 2015: s.72). XVIII. yüzyılda özellikle ekonomik sıkıntılar

insanları oldukça zor durumda bırakmış ve eşkıyalık, zorbalık neticelerini doğurmuştur. Bu tür durumlarla karşılaşan köylü halk şikâyetlerini en tepeye yani padişaha duyurup önüne geçmek ve kendilerini, topraklarını güvence altına almak istemiştir. Nizamın bozulmasına bağlı olarak artan bu şikâyetlere kısa sürede cevap vermek ve sorunların pratik biçimde çözülmesi için 1742 yılından itibaren her eyalete müstakil bir defter verilmiş ve gelen şikâyetler buraya detaylı biçimde kaydedilmeye başlanmıştır. Böylece Şikâyet Defterleri'nin devamı niteliğinde olan ancak küçük farklar ile bu defterlerden ayrılan Ahkâm Defterleri ortaya çıkmıştır. Bu iki defteri birbirinde ayıran hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Ahkâm defterleri, şikâyet defterlerine göre şekil olarak daha dar ve uzundur.
- Şikâyetlere yazılan karışık ve müstakil cevaplara bakılarak defterin türü hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. (Aydın, 2015: s.72).
- Ahkâm defterleri belli bir bölge adına tertip edilirken, şikâyet defterleri devletin her köşesinden gelen şikâyetleri barındırmaktadır. (Cevger, 2012: s.9)
- Şikâyet defterlerinin ön yüzündeki kapakta Şikâyet Defteri ibaresi kullanılırken, Ahkâm Defteri'nin kapak kısmında defterin nereye ait olduğu yazılmaktadır. (Aydın, 2015: s.72)

Dil ve biçimsel özellikleri

Ahkâm defterleri genel olarak sade bir Türkçe ile kaleme alınmış olup içlerinde Arapça-Farsça terkipler de barındırırlar. Şikâyetin konusu yalın bir Türkçe ile kaleme alınıp içerik ayrıntılı şekilde anlatılır. Yazı tipi ise “*dîvânî veya dîvânî kırma*” olarak adlandırılır. Bu yazı Divan-ı Hümayunda tutulan kayıtlarda kullanılan bir yazı türü olduğu için bu ismi almıştır (Kütükoğlu, 2018: s.61)

Şehir tarihi çalışmaları için de önemli bir kaynak niteliğinde olan Ahkâm Defterleri özellikle Erzurum gibi Şer'iyye Sicili bulunmayan şehirler için başvurulacak esas unsurlardan birini teşkil etmektedir. (Kul, 2011: s.14.) Şehrin siyasi sosyal, fiziki, içtimai durumunun anlaşılmasına katkı sağlayacak bu kaynak grubunun başlıca temsilcisi olan Ahkâm Defterlerinde yer alan hükümler 3 ana bölümden meydana gelmektedir. Bunlar:

- Defterlerde hükmün ilk kısımları şer'i ve örfi yetkiliye veya her ikisine birden hitap ile başlamaktadır.
- İkinci kısımda ise şikâyeti yapan kişi ya da kişiler verilirken, şikâyetin sebebi açıklanmaktadır.
- Üçüncü ve son bölümde ise şikâyete getirilen çözüm yazılmaktadır. Hükmün sonunda ise “şer'le görülmek için yazılmıştır.”, “mahallinde şer'le görülmek bâbında.” , “havale olunmak bâbında.” vb. ifadeler yer almaktadır. (Cevger, 2012: s.10)

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında 1742-1749 yıllarını kapsayan 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nden vereceğimiz örnek hükümler ile yaşanan güvenlik sorunlarını, devlet otoritesinin zayıflamasının günlük hayata yansıma biçimlerini ele alacağız.

Güvenlik meselelerine dair örnekler ve toplum yaşayışına etkilerinin değerlendirilmesi

Güvenlik sorunları

Osmanlı Devleti kuruluşundan çöküşüne kadar büyük bir coğrafyada hüküm sürmüş ve fethettiği topraklarda doğrudan padişaha bağlı bir adalet mekanizması oluşturmuştur. Sosyal devlet anlayışının hâkim olduğu bu mekanizma halkın padişaha doğrudan bir yöneticiyi, devlet adamını, din görevlisini, bir eşkıya gurubunu ya da şahısları yani adalete ve

toplum hayatına uygun olmayan bir davranışta bulunanları şikâyet edebilme imkânını tanımıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda bu muazzam düzen sekteye uğramış ve gerek devletin çağın gelişmelerine uzak kalışı gerekse buna bağlı ekonomik sıkıntılar halk arasında büyük kargaşaya yol açmıştır. Giderek bozulan adli yapıda artan şikâyetlere yetişilemeyince her eyalet ve sancağa mahsus şikâyet (ahkâm) defterleri tahsis edilmiş, insanlar şikâyetlerini dolaylı olarak bu yolla hükümdara iletmiştir. Bu defterlere yansıyan temel sorunlar ise güvenlik, toprak, vergi, alacak-verecek ve diğer meseleler (miras, vakıf, zaviye, haksız para talebi, zorla nikâh akdi vb.) olarak sınıflandırılır.

Konu edindiğimiz 1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde ise bu konular arasında en çok güvenlik meselelerine rastlanmaktadır. Devlet otoritesinin zayıflamasına bağlı olarak gurup halinde ya da şahsen yapılan eşkıyalık (şekavet) güvenlik sorunlarının başını çeker vaziyettedir. Hane basma, adam öldürme, mal ve cana kastetme, gasp gibi zorbalıklar ahali içerisinde büyük zorluklara sebep olmuş ve buna bağlı olarak merkeze gönderilen şikâyetler de artmıştır. Şekavet dışındaki güvenlik sorunlarını ise sırasıyla müdahale ve te'addi, para ve mal gasbı, hırsızlık ve katl vakaları oluşturmaktadır.

Şekavet, müdahale ve te'addi, para ve mal gasbı, hırsızlık ve katl vakalarına dair hüküm örnekleri ve değerlendirmesi

Şekavet

Sahife no: 1

Hüküm no: 2

Hükümün Konusu: Şekavet (Eşkîyalık)

Karahisâr-ı Şarkî sancağı mutasarrıfına () kâdîsına ve Yakubbey kazâsı nâ'ibine hüküm ki;

Sen ki Yakubbey kazâsı nâ'ibi Mevlânâ Mustafa zîde ilmuhûsun. Mektûb gönderüb Ali ve Abdullah ve Osman nâm karındaşlar meclis-i şer'a varub Yakubbey kazâsına tâbi' Harimi nâm karyede vâki' babalarından müntakil mülk arsalarında kimesnenin alâkası olmayup ta'arruz olunmak icâb etmez iken karye-i mezbûre sükkânından Kara Memiş ve Hüseyin nâm kimesneler bin yüz elli senesinde hilâf-ı şer'-i şerîf fuzûlî ve cebren mülk arsaları üzerine binâ ihdâs ve gadr etmeleriyle husûs-ı mezbûr karye-i mezbûre ve sâ'ir kurâ ahâlîlerinden su'âl olundukda emlâk-ı mezbûre mezkûrünün babalarından müntakil emlâklerinde olduğunu ve mezbûrân Kara Memiş ve Hüseyin kendü hâllerinde olmayup ebnâ-i sebîlin yollarına inüp emval ve erzâkını nehb-ü gâret ve iyâllerine ta'arruz ve re'âyâ fukarâsının kimini katl ve kimini cerh ve bunun emsâli şekâvetlerinin nihâyeti olmadığını cemm-i gafir alâ tarîki's-şehâde haber vermeleriyle vâki' hâle hüküm-i hümâyûnum verilmek recâsına bi'l-iltimâs arz eylediğın ecilden şer'le görilmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.49).

Fî evâ'il-i Cemaziye'l-ahir sene [1]155

Sahife no: 136

Hüküm no: 579

Hükümün Konusu: Şekavet (Eşkîyalık)

Erzurum valisine Tercan ve (boş) kadısına hüküm ki;

Hâlâ Anadolu valisi olub Şark canib-i seraskeri ve sâdır-ı esbâk vezirim Ali Paşa edâmallahu teala iclâlehunun çukadarlarından kıdvetü'l-emâsil ve'l akran Murtaza zîde kadrihu gelüb bu () olan Ba-Pervan kazasına varub () edüb kendü halinde gelür iken Tercan beğinin âdemlerinden elli kadar ma'lûmü'l-esâmî eşkıya esnâ'yı râhda bunun önüne inüb işbu

bin yüz elli dokuz senesinde bunun yanında mevcûd gerek nükûd ve gerek eşyâ iki bin beş yüz guruşluk emvâl ve eşyâsın gasb-ü gâret idüb hâlâ ol-tarafda oldukların ve bu bâbda şeyhü'l islâmdan feteva-i şerifeleri olduğun bildürüb şakî'i mezbûrlar ahz ve şer'le görülüb icrâ-yı hakk olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum rica eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek yazılmışdır (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.136/h.579).

Fi evâhir-i Safer sene 1159.

Yukarıdaki iki hüküm değerlendirildiğinde şahsen veya bir guruba bağlı eşkıya zümresinin halkı zor durumda bıraktığı, can ve mal emniyetinin sağlanamadığı ve bu durumdan oldukça şikâyetçi olunduğu anlaşılmaktadır. Eşkîyalar devletin varlığını güçlü şekilde hissettiremediği durumları fırsata çevirerek mala ve cana kastetme faaliyetlerini artırmış, ceza alma durumlarını belki de yok sayarak zorbalıklarına devam etmiştir. Şüphesiz şikâyet defterlerinde yüzdeye dökülen tasniflerde en büyük payın şekavet vakaları olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca ikinci hükümde eşkıya sayısının “*elli kadar*” şeklinde belirtilmesi durumun ciddiyetini ve yaşanan güvenlik zafiyetini kavramamıza yardımcı olacaktır.

Müdahale ve te'addi

Sahife no: 7

Hüküm no: 36

Hükümün Konusu: Müdahale ve Te'addi

Erzurum vâlîsi vezîre ve Erzincan kâdîsına hüküm ki

Seyyid Bektaş gelüb bunu medîne-i Erzincan'da vâki' temirci tâ'ifesinden () ve () nâm kimesneler vâki' olan tekâlîf ve sâ'ir umûr ve husûslarına göndermek üzere bâ-hüccet-i şer'iyeye taraflarından vekîl etmeleriyle bu dahi vâki' olan umûr ve husûsları sadâkat ve istikâmet üzere görüp herkes kendüden hoşnûd ve () üzereler olup ve hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' ve te'addîsi yoğiken ashâb-ı ağrâzdan ba'zı kimesneler zuhûr ve mücerred icrâ-yı garaz için hilâf-ı şer'-i şerîf ve bilâ-emr-i münîf vekâleti umûruna müdâhale ve te'addîden hâlî olmadıkların bildürüp men' u def' olunmak bâbında emr-i şerîfüm recâ eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.70).

Fî evâsıt-ı Receb sene 1155.

Sahife no: 151

Hüküm no: 642

Hükümün Konusu: Müdahale ve Te'addi

Erzûrûm vâlîsine, Erzûrûm mollâsına ve Kelkit kâdîsına hükm ki,

Kelkit kazâsı sâkinlerinden sâdât-ı kirâmdan Şeyh Seyyid¹ Kasım zîde-şerefûhu gelüb mûmâ-ileyh yine Kelkit kazâsına tâbi' Şürut nâm karyede vâki' âshâb-ı hayrâtdan Çağırğan Baba Zâviyesi'nin evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere zâviye-dar olub uhdesine lâzım gelen hizmeti eda idüb âherden dahl îcâb itmez iken 'amca-zâdesi Seyyid Mustafâ ve kâh tarafında diğer Seyyid Mustafâ zuhûr mücerred celb-i mal için bî-vech ve bilâ-sened ve bilâ-berât zâviye-darlığı umûruna müdâhale itmeleriyle bundan âkdem Rumili kâdî-'askeri şeriatcısı huzûrunda mürâfa'a olduklarında mezbûrlar mu'ârazadan men birle cânib-i şer'den bunun yedine hüccet-i şer'iyeye virilmiş iken memnû' ve mündefi' olmayub tekrâr niza ve ta'addîden

¹ “Şerefli, soylu, efendi” vb. anlamlara gelen Seyyid kelimesi Hz.Peygamber'in kızı Hz.Fatıma ve eşi Hz.Ali'den doğan çocuk ve torunlarıyla onların soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır.

hâli olmadukları men' ü def' olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ itmeğin mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.151/h.642).

Fî evâsıt-ı Cemaziye'l-evvel Sene 1159.

İlk hükümde karşımıza Seyyid Bektaş adlı bir şahsın Erzincan'da temirci taifesinden () ve () adlı kişilere bazı işlerini halletmesi için vekâlet verdiği ancak birtakım kişilerin bunlara müdahale ettiği, bu nedenle de durumun halli için Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan şikâyet çıkmaktadır. Bu durum ve benzerlerine şikâyet konuları arasında sıkça rastlanmakta olup şekavet vakaları sonrası ikinci büyük sorun müdahale ve te'addi olmuştur.

İkinci hükümde ise Seyyid Kasım adlı bir şahsın Çağırğan Baba Zaviyesi zaviyedarı iken amca-zadesi Seyyid Mustafa'nın zaviyedarlığına müdahalede bulunması durumu ile karşılaşmaktayız. Ahkâm defterleri bizlere şikâyet unsuru olacak durumların yanı sıra şehir hakkında kısmen bilgi de sağlamaktadır. Hükümde yalnızca bir müdahale ve te'addi durumu incelenmekle kalmayıp aynı zamanda yer isimleri, seyyidlerin konumları hakkında bilgi edinip çıkarım yapmak da mümkündür. Bunun yanında şehirde bulunan medrese, vakıf, zaviye, camii vb. yapılara dair isim ve bilgileri de edinip farklı araştırma sahaları keşfetmemize de olanak sağlamaktadır. Hükümde geçen "Çağırğan Baba Zaviyesi" şehir yapılanması konusunda uzman tarihçilerimizce araştırıldığında karşımıza çıkacak yeni bilgiler mutlaka farklı kapılar açacaktır. Zaviyenin ismini aldığı şahsın ve ailesinin araştırılması mümkün olacağı gibi bu unvanı alma nedeni merak uyandıran sorulara cevaplar bulmada yardımcı olacaktır. Bu nedenle ahkâm defterleri incelenirken yalnız konu edilen şikâyetler değil içerisinde barındırdığı ipucu bilgiler tespit edilmeli ve belli bir alt yapı oluşturacağı düşünülen konular üzerine gidilmelidir.

Mal Gasbı

Sahife no: 13

Hüküm no: 59

Hükümün Konusu: Mal gasbı

Erzurum vâlisine Bayburd ve () kâdîlarına

Bayburd kazâsına tâbi' Kulur nâm karyeden Ohan nâm zimmî gelüp bunun üzerine şer'an bir nesne sâbit olmuş değil iken yine kazâ-i mezbûrdan İvaz Ağa demekle ma'rûf kimesne müteğallibeden olduğundan bin yüz elli () senesinde bunun hilâf-ı şer'-i şerîf on yedi buçuk guruşluk üç buçuk sumar arpasıyla sekiz guruş kıymetlü bir sumar buğdayını ve bir def'a dahi otuz guruşluk buğdayını ve on beş guruşluk çukasını ve yirmi iki guruşluk nukûd akçesini fuzûlî ve teğallüben ahz edüp gadr eyledüğün ve bu bâbda fetvâ-yı şerîfesi olduğun bildürüp mücebince şer'le görölüp alıverilüp icrâ-yı hak olunmak için yazılmışdır (Kul, 2011: s.87).

Fî evâ'il-i Şevval sene 1155.

Sahife no: 22

Hüküm no: 97

Hükümün Konusu: Para Gasbı

Erzurum vâlisine ve Kemah ve () kâdîlarına hüküm

Karahisâr-ı Şarkî kazâsında sâkin Hasan ve () ve () nâm kimesneler ve dahi ba'zıları sütte-i sa'âdetüm'e arzuhâl edüp bunlar kendü hâllerinde olup hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' u te'addîleri olmayup ve üzerlerine şer'an bir nesne sâbit olmuş değil iken sâbıkâ

Karahisâr-ı Şarkî sancağı mutasarrıfı olup hâlâ Kemah'da sâkin İbrahim Paşa bin yüz elli () senesinde hilâf-ı şer'-i şerîf bunları ahz ve habs ve cebren ve bi-gayri hakkın ma'lûmül-mikdâr akçelerin alup ziyâde gadr u te'addî eyledüğün bildürüp şer'le görülüp bi-gayri hakkın aldığı akçeleri kendülere alıverilüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ eyledikleri ecilden şer'le görülmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.111-112).

Fî evâ'il-i Zilhicce sene 1155.

Hırsızlık

Sahife no: 8

Hüküm no: 39

Hükümün Konusu: Hırsızlık

Erzurum ve Sivas ve Karaman vâlilerine ve Erzurum ve Karaman [ve] Sivas kâdîlarına ve () kazâsı nâ'ibine hüküm ki

Hasan zîde karduhû gelüp bu Âsitâne-i Sa'âdetim'e geldikte etbâ'larından Erzurumlu Kurdoğlu Ali nâm kimesne kendi hâlinde olmayup hevâsına tâbi' ba'zı kimesneler ile yekdil ve tahrîk ve i'vâsıyla bin yüz elli () senesinde yedi yüz guruşluk emval ve eşyâsıyla bir res tüvânâ atın besâtıyla sirka ile hayli gadr eyledüğünden mâ'adâ bir kölesin dahi bi-gayri hakkın kat ve ziyâde gadr u te'addî ve fesâd eyledüğün ve mezbûrun taht-ı hükûmet ve kazânızda firâr üzre olduğun bildürüp bulunduğu mahalde şer'le görülüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ eylediği ecilden bulunduğu mahalde şer'le görülmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.72).

Fî evâhir-i Receb sene [1]155.

Sahife no: 143

Hüküm no: 609

Hükümün Konusu: Hırsızlık

Erzurum valisine ve Kuruçay kadısına hüküm ki

Seyyid Ömer ve seygid Süleyman zide şerefihuma südde-i saadetime arzuhal edüb bunlar ber vech-i iştirak berat-ı şerifimle mutasarrıf oldukları zaviyeleri karyelerinden İslâm şehri nam karyelerinin bin yüz elli (boş) senesinde hasıl olan ve keyl od'dan yedi yüz keyl iştirâ mahsullerine ahzdan ber vechile dahl olunmak icab etmez iken kaza-i mezbur sakinlerinden eşkiyadan Şehsuvar-zade İsmail beg nam şaki hilaf-ı şer'i şerif ve bi-gayri hakkın fuzuli eşkiyanın zabt edüb ziyâde gadr u te'addi eylediklerin bildirüb şer'le görülüb mezkûr hilaf-ı şer'i şerif fuzuli ve tegallüben ahz ü kabz eylediği ol-mikdar kile mahsulü alıverilmek babında emr-i şerifim rica eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek emrim olmuşdur (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.143/h.609).

Fî evail-i Rebiyülahir sene 1159.

Örnek gösterilen dört hükümde birbiri ile benzer konulara değinilmiştir. Mal ve para gaspı dolaylı olarak hırsızlık sınıfında değerlendirilebilir. Hükümler incelendiğinde ise herhangi bir eşya ve parayı, mahsulü gasp eden kişilerin aynı miktardaki malı tesliminin emredildiği ancak ilgili kişilere verilecek ceza hakkında çoğu hükümde bilgi verilmediği göze çarpmaktadır. Bu nedenle ahkâm defterlerinde suça karışan kişilerin akıbeti hakkında bilgi sahibi olmak zorlaşabilir. Şahısların firari oldukları yerde yakalanmaları, çaldıkları veya gasp ettikleri eşya ve malları teslim etmeleri vb. uyarılar yapılıyorsa da verilecek cezanın hükümlere her zaman yansımaması suçun mükerrerliği ve cezaların caydırıcı olup olmadığı

hususlarını tamamen aydınlatmamaktadır. Burada söz konusu eleştiri ve çıkarımlar araştırmacıların bakış açısı ve mahkeme kayıtlarına yansıyan benzer davaların kararlarına göre netleşecektir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise çalınan eşyaların mahiyetleri ve büyük oranda benzerlik göstermesidir. Çalınan eşyaların çoğunluğunu tarla mahsulü, para ve kıymetli eşyalar, binek ve diğer hayvanların oluşturması devletin içinde bulunduğu mali durum, uzun yıllar süren savaşlar ve halkın ekonomik gelir düzeyinin giderek düşmesine paralel olarak bağlı hale gelmiş, bu tür hayati malzemelerin zaruret veya keyfiyet gerekçesi ile çalınmasına zemin hazırlamıştır. İnsanoğlunun yaratılışından itibaren ana gayesi hayatını sürdürülebilir ve ihtiyaçlarını karşılayabilme olmuş bunu yaparken de çevresel şartlara boyun eğmek ve kendisi için çözümler üretmek zorunda kalmıştır. İhtiyaçlarını karşılamayacak duruma gelen birey ya da guruplar ise kimi zaman zaruret halinden kimi zaman da alışkanlık ile kolay ve emeksiz şekilde temel gereksinimlerini temine çalışmıştır (Baytimur, 2018: s.92). Dünya üzerindeki tüm toplumlarda hoş karşılanmayan ve şiddetle karşı çıkılan bu suça karşı ise Osmanlı Devleti oluşturduğu adalet sistemi çerçevesinde çeşitli cezalar geliştirmiş ve insanların bu suçu işleminin cezasız kalmayacağı kesin bir dille ifade edilmiştir. Çıkarılan fermanlar, kanunnameler ve şeyhülislam fetvaları halkın hırsızlığa karışmaması kapsamında etken olmuş ancak zamanla gelişen şartlar şikâyet defterlerine bu tür olayların sıkça kaydedilmesine sebep olmuştur. Sürgüne gönderme, kürek çekme ve kalabend cezaları hatta idam cezası dahi insanların hırsızlık yapmasına engel olmamış ve bu durum halkın huzurunun her geçen gün daha da bozulmasına yol açmıştır. Verilecek cezaların toplumda neden olduğu zararın boyutuna göre süre ve ağırlık olarak değişmesi, ceza miktarında belli bir süre standardının olmayışı ve bozulan nizamla bağlı olarak gösterilen esneklik hırsızlık suçunun artışının ve şikâyetlere yansımalarının bir diğer nedenidir. Bu nedenle suç oranlarının artış gösterdiği yılları devletin sosyal ve ekonomik alandaki durumu ile bağlantı kurarak yorumlamak araştırmacılar için daha sağlıklı olacaktır.

Katl

Sahife no: 15

Hüküm no: 63

Hükümün Konusu: Katl

Kiği sancağı beğine ve Kiği kâdısına hüküm

Melkon nâm zimmî gelüp babası Sekpas nâm zimmîyi bin yüz elli () senesinde Kiği sâkinlerinden Mehmed nâm kimesne hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayri hakkın darb ve katl edüp ziyâde gadr u te'addî eyledüğün bildürüp şer'le görülüp îcâb eden demm-i diyeti kendüye alıvererilüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında şer'le görülmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.91).

Fî evâ'il-i Şevval sene 1155

Katl

Sahife No: 135

Hüküm No: 574

Hükümün Konusu: Katl

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarki ve (boş) kadılarına hüküm ki

Seyyid Hasan ve seyyid Osman zide şerefuhû gelüb bunların babaları Halil nam kimesne kendü halinde olub hilaf-ı şer'-i şerîf vaz' u te'addisi yoğiken Karahisar-ı Şarki

kazası muzafatından Mamervan nahyesinde () karyesi sükkânından () oğlu Ahmed ve Resul oğlu Yusuf ve Erhan oğlu Hüseyin nam kimesneler kendi hallerinde olmayub ziyade müteğallibeden olmalarıyla birbirleriyle yek-dil ve yek vücut ve bin yüz elli (boş) senesinde babaları mezkûru hilaf-ı şer'i şerif ve bi gayr-i hakkın katl idüb ziyade gadr u te'addi eylediklerin ve bu babda da'valarına muvafık feteva-i şerifleri olduğın bildirüb mucebince şer'le görülüb ihkâk-ı hak olunmak babında hükm-i hümayunum rica eylediği mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.135/h.574).

Fi Evasıt-ı Safer sene 1159.

İslâm dini insanlara canına, malına ve nesline karşı olan herhangi bir taarruzda müdafaa hakkını tanımış ancak bunun yanında daima iyilikten ve barıştan yana olmayı, zalim ve mazlum olma ayırımında Hz. Peygamberin tavsiye ettiği üzere mazlumların yanında yer almayı öğütlemiştir. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'de bir kişinin haksız yere canına kıyılması hakkında şu ayetler geçmektedir:

Bundan dolayıdır ki İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: «Kim bir kimseyi bir cana mukâbil veyâ yeryüzünde çıkardığı bir fesat sebebiyle olmaksızın öldürürse o takdirde bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir insanın hayatını kurtarırsa o takdirde bütün insanların hayatını kurtarmış gibidir...(el-Mâide, 32)

Yine başka bir ayette: *“Her kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalacağı Cehennemdir. Allah ona gazabetmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azâb hazırlamıştır.”* (Nisâ 4/93)

Bu anlayış tüm semavi dinlerde ve evrensel ahlak kurallarında geçerli olup her ikisinde kasten birini öldürmek onaylanmayan bir davranıştır ve büyük günahlar arasındadır. Bu nedenledir ki aynı hassasiyet şer'i hukuk ile yönetilen devletler içerisinde daha etken bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nde de bu tür vakalara karşı şer'i hukuka uygun ceza ve yaptırımlar uygulanmıştır. İşlenen cinayet vakalarında Osmanlı hukuku “kasıt” unsurunu ön planda tutmuş ve cezalarını buna bağlı olarak ağır ya da orta şekilde vermiştir. Kasıtlı ve plânlı bir şekilde adam öldürme durumuna karşı ceza olarak idam, müebbet veya muvakkat kürek, sürgün, memuriyetten mahrumiyet cezaları verilirken “cünha” kapsamındaki suçlar için hapis, sürgün ve para cezasını uygulamıştır (Öztop, 2015: s.76).

Yukarıdaki iki hükümde de ayrı iki cinayet davası işlenmiştir ve hükümlerde yine suçluya verilecek cezanın ne olduğuna dair bilgi verilmediği göze çarpmaktadır. İlk hükümde Melkon adlı bir zımmînin babasının Mehmed adlı Müslüman biri tarafından darp ve katledildiği buna mukabil gerekli diyetin Melkon'a verilmesi yönünde karar verilirken, Mehmed'e ne ceza verileceği suçun kasıtlı olup olmadığı ve cinayetin işleniş sebebi hakkında bilgi yoktur.

İkinci hükümde de Ahmed, Yusuf ve Hüseyin adlı kişilerin babalarını öldürmesi konusu işlenirken yine cinayetin sebebi ve suçluların cezasının ne olacağı bilgisi ile karşılaşılmaz. Defter hükümlerinin genelinde aynı sorun mevcuttur ve bu durum çoğu zaman olayın takibi açısından araştırmacıyı zorlayabilir. Bu konuda ise yardımcı olabilecek önemli kaynaklardan biri cinayet suçları ile ilgili tutulan *“Suç Cetvelleri”*dir. Cetvellerin kronolojiye uygun tutulmayı ve düzensizliği örneklerin eşleştirilmesini zorlaştırır da dönemin genel değerlendirmesini yapmak ve toplumun içinde bulunduğu durumu anlayabilmek açısından büyük önem taşır (Öztop, 2015: s.75). Ayrıca benzer vakalarda verilen cezaların incelenmesi aynı içeriğe sahip hükümlerde sonucun ne olabileceğine dair çıkarımlar yapmaya da yardımcı olacaktır.

Sonuç

Tarihi araştırmalarda objektif yorum ve analiz devrin şartlarını oldukça iyi anlama ve özümsemeden geçmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemindeki refah seviyesine bağlı olarak günlük hayata yansıyan sorunların azlığı ile aynı şekilde duraklama ve gerileme dönemindeki gelişmelere bağlı sorunları da kendi dönemi içerisinde değerlendirmek lazımdır. Adalet sisteminin kusursuz şekilde işlemesi için tüm çabanın gösterilmesi, haklı ve haksız ayırt etme ve hak sahibine hakkını teslim etmedeki titizlik devletin gücünü hissettirdiği dönemlerde bariz görülürken duraklama ile gelen aksaklık halleri ve ekonomik gelişmeler toplumda bazı anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Artan şikâyetler neticesinde her eyalete ayrı bir şikâyet defteri tahsis edilmiş böylece herhangi bir meseleye ait davanın kişilerin kendi mahallerinde görülmesi hızlı karar alma ve haklının mağdur duruma düşmemesi, hak ettiğine kısa sürede kavuşması hususunda katkı sağlamıştır.

Vurguladığımız üzere bozulan nizam ve şartların giderek kötüleşmesi beraberinde gittikçe artan sorunları da getirmiş ve defterlere yansıyan en büyük problem ise güvenlik sorunları olmuştur. Erzurum ahkâm defterinde de diğer şehirlerin kayıtlarına benzer olarak kişilerin zaruret veya keyfiyet halinde yaptıkları eşkıyalık faaliyetleri, zorbalık, gasp, cinayet ve müdahale olayları en büyük paya sahiptir. Sorunların artmasına paralel olarak devlet yaşanan problemleri yine adalet sistemi ile çözümlenmiş ve daima haklı-haksız ayrımını gözetmiştir. Yöneten-yönetilen arasında müslim veya gayrimüslim fark etmeksizin adalet sistemi haksızlığa uğrayana hakkını teslim etmeyi temel görev edinmiştir (Kul, 2011: s.244).

Ahkâm defterleri bizlere bu noktaları değerlendirmede ışık tutan en esaslı arşiv vesikaları iken maalesef günümüzde önemi kavranamayan kaynaklardandır ve bu vesikalar temel alınarak hazırlanan çalışma sayısı oldukça azdır. Halk ve yöneticiler tarafından yapılan şikâyetleri barındıran ahkâm defterleri sayesinde okuyucunun bir bölge veya yerleşim yerinin sosyal, ekonomik, siyasi, idari, askeri vb. yapılanmasını anlaması mümkün olacaktır (Çiçek, 2011: 264). Ayrıca defterlerde karşımıza çıkan yerleşim birimlerinin ve önemli yapıların isimleri, günümüzde bu bölge ve yapıların hâlâ ayakta olup olmadığını anlamamıza ve yeni araştırma konuları bulmamıza da yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aydın, M. (2015). Osmanlı divan teşkilatı ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum vilayet ahkâm defterinin tarihi kıymeti, *Current research in social sciences*, 1(3), s. 69-83.
- Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberi (2010). İstanbul: Başbakanlık basımevi.
- Baytimur, S. O. (2018). Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçları ve uygulanan cezalar (1789-1839), *Studies of the Ottoman domain*, 8, s, 91-108.
- BOA, A. DVNS. AHK. ER. (Başbakanlık Osmanlı arşivi Divan-ı Hümayun Kalemi sicilleri, Erzurum ahkâm defterleri), nr. 00001.
- Cevger, G. (2012). *1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 Tarihli Karaman ahkâm defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum: Atatürk üniversitesi.
- Çiçek, H. (2011). *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum ahkâm defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum: Atatürk üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın kitabevi yay.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı Divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mîrî, ahkâm-ı kuyûd-ı mühimme ve ahkâm-ı şikâyet, *Türkiye araştırmaları literatür dergisi*, 3(5), İstanbul, s.107-139.

- Günay, R. (2013). Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde ahkâm defterleri: Gelişim seyri, muhtevası ve önemi, *Süleyman Demirel üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü Dergisi*, 1(17), s.9-29.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Ankara: TTK yay.
- Kul, M. (2011). *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum ahkâm defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum: Atatürk üniversitesi.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühimme defteri, *TDVİA*, 31, Ankara, s.520-523.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Ankara: TTK yay.
- Özel, A. (1988). Ahkâm, *TDVİA*, 1, Ankara, s. 550-551.
- Öztop, F. (2015). Suç cetvellerine Göre Osmanlı devleti'nde "Adam öldürme suçu: Aydın vilayeti örneği (1908-1916), *TİDSAD*, 2, s. 75-85.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: MEB yay.
- Sahillioğlu, H. (1988). Ahkâm defteri, *TDVİA*, 1, Ankara, s.551.
- Şemseddin Sami. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe yay.

İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)

Privileges Granted to England and Russia in Nasirüddin Shah and Muzafferüddin Shah Period in Iran (1848-1906)

Yılmaz KARADENİZ*

Öz

İran'ın Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah dönemlerinde İngiltere ve Rusya tarafından yarı sömürge durumuna getirilmesi süreci Kaçar idaresinin siyasi olarak yıpratılmasıyla birlikte başlamıştır. İngiltere, bu işin merkezinde olmuş, Rusya'yı ise kendi siyasi ve ekonomik menfaatleri doğrultusunda yönlendirmiştir. Rusya'nın İran'ın kuzeyinde askeri ve iktisadi nüfuz kurmasına ses çıkarmayarak veyahut aracı olarak, bu devletin güneydeki petrol bölgelerine sarkmasını önlemiştir. Nasırüddin Şah'ın idari olarak dışarıdan gelen hamleleri savuşturacak kabiliyette olmaması ve mali olarak İngiltere ve Rusya'ya yönelerek borçlanması, bu iki devletin İran'dan imtiyaz almada bağımsızlık sınırlarını zorlamalarına yol açmıştır. Muzafferüddin Şah'ın döneminde verilen imtiyazlar ile yerli üretim durma noktasına gelmiş, dışarıdan getirilen işçiler üzerinden yapılan misyonerlik faaliyetleri iç dengeleri iyice bozmuştur. İngiliz ve Rus sermayedarlar tarafından alınan imtiyazlar ve İran'ın ağır borç yükü altına sokulması, iki devletin burada kurduğu bankalar üzerinden gerçekleşmiştir. Petrol ve madenlerin çıkartılması için alınan imtiyazların içerisine arkeolojik kazı yapma maddeleri de eklenerek Pers ve Sasani dönemi hazineleri ve eserleri talan edilmiştir. İran'dan kendi sanayilerine hammadde taşımak için alınan demiryolu ve telgraf hatları imtiyazları bütün İran topraklarının uzmanlarca taranmasına sebep olmuştur. İngiltere'nin kurduğu Bank-ı Şahişahi ve Rusya'nın kurduğu Bank-ı İstikrazi aracılığıyla Kaçar hükümetinin borçlanması sağlanarak siyasi ve ekonomik nüfuz ile birlikte geri kalmışlık psikolojisi kabul ettirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Kaçar Hanedanı, İngiltere, Rusya, Sermayedar, İmtiyaz.

Abstract

The process of turning Iran into a semi-colonial state by Britain and Russia in the Nasiruddin Shah and Muzafferuddin Shah periods started with the political destruction of the Qajar administration. Britain was at the center of this work, and it directed Russia towards its own political and economic interests. It has prevented Russia from dangling into the oil regions in the southern part of Russia, as a means of making its military and economic influence in the north of Iran. The fact that Nasiruddin Shah did not have the capacity to ward off internally disproportionate movements, and borrowed financially from England and Russia, led the two states to push the boundaries of independence in Iran from obtaining concessions. With the privileges given in Muzafferüddin Shah's period, domestic production came to a halt and the missionary activities carried out on the outsourced workers disrupted the internal balances. The privileges taken by the British and Russian capitalists and the heavy debt burden of Iran were carried out through the banks established by the two states. Archaeological excavation materials were added to the concessions taken for the extraction of oil and mines, and the treasures and works of Persia and Sassanid period were plundered. The privileges of rail and telegraph lines taken from Iran to transport raw materials to their industries have led to the screening of all Iranian lands by experts. Through the Bank-ı Şahişahi founded by Britain and Bank-ı İstikrazi established by Russia, the Kashar government borrowed and adopted a psychology of backwardness along with political and economic influence.

Key Words: Persia, Nasiruddin Shah, Muzafferüddin Shah, England, Russia, Magnates, Privileges.

Giriş

Muhammed Şah'ın oğlu ve Kaçar hanedanlığının dördüncü şahı olan Nasırüddin Mirza, Tebriz'de on altı yaşına kadar hocası Mirza Taki Han'ın eğitiminden geçmiştir. Babasının 1848'de ölmesinden sonra on sekiz yaşında Tehran'a getirilerek "*Nasirüddin Şah*" unvanıyla tahta oturtulmuştur (Kadiyani, 1376: 724). Nasırüddin Şah'ın tahta geçmesinde büyük pay sahibi olan hocası Mirza Taki Han ise "*Emir-i Kebir*" unvanıyla sadrazamlığa getirilmiştir. Tahta oturmasından sonra "*sultan-ı sahibkaran*" veya katledilmesinden dolayı "*şah-ı şehit*" olarak anılmıştır (Ademiyet 1362: 29).

* Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yilmazkaradeniz44@hotmail.com

Nasırüddin Şah, yaklaşık elli yıl süren saltanatı sırasında ülke idaresinin aksayan yönlerini ıslah etmeye çalışmıştır. Ancak kendi hocası ve sadrazamı Emir-i Kebir başta olmak üzere etrafındaki iyi niyetli ve tecrübeli devlet adamlarının fikirlerine itibar etmeyerek dalkavuklara itibar etmiştir. Buldukları mevkilerini kaybetmek istemeyen ve birbirleriyle mücadele halinde olan bazı saray görevlileri dalkavukluğu tercih ederken, yapılacak ıslahatların mesuliyetini taşımak istemeyenler ise şahın her şeyin en iyisini yapacağını telkin ederek hata yapmasına sebep olmuşlardır (Nasır, 1363: 256). İran'da gittikçe artan İngiliz ve Rus nüfuzu, şahın sağlıklı bir şekilde ıslahat yapmasını engellemiş, iki devletin nüfuzunda kalarak verdiği sınırsız imtiyazlar ekonomik ve siyasi buhranlara sebep olmuştur. Bazı devlet adamlarının adı geçen devletler adına çalışarak onlardan rüşvet almaları, imtiyazların sınırlarını zorlamış ve ülkenin yarı sömürge haline gelmesine sebep olmuştur (Sipih, 1353: 146-148).

Nasırüddin Şah döneminde (1848-1896) İran'ın yarı sömürge haline getirilmesi, safhalar şeklinde gerçekleşmiştir. Birinci safhada, askeri ıslahatlar için İngiltere ve Fransa'ya gönderilen devlet adamları mason locaları vasıtasıyla elde edilmiş ve asli gayelerinden uzaklaşmaları sağlanarak dönüşlerinde zararlı unsurlar haline gelmişlerdir. İran'a dönüşlerinde ise kendi ülkelerinin menfaatleri yerine İngilizlerin İran'daki menfaat bekçiliğini yaparak siyasi idarelerinin yıpratılmasında görev almışlardır. İkinci safhada İran'ın borç para almaya mecbur ettirilmesinden sonra yeraltı ve yerüstü kaynaklarının teminat ve imtiyaz olarak alınması gerçekleşmiştir. İngiliz sermayedarlar Rueter ve Talbot'a bütün kaynakların imtiyaz olarak peşkeş çekilmesinden sonra ekonomik olarak zor günler geçiren halk, açlıkla karşı karşıya bırakıldığı gibi yerli üretim durma sınırına gelmiştir. Üçüncü safhada ise bütün millî kaynakları sömürülmeye başlanan halka, istibdat yönetiminden dem vurularak özgürlük ve meşrutiyet rejimi ilaç olarak sunulmuştur. Melkum Han, Ebul Kasım Han, Mirza Ağa Han Nuri ve Cemaleddin Esedabadi gibi birçok kişi meşrutiyet isteklerine yardımcı olunca idarenin tamamı İngilizlerin eline geçmiştir.

İran'ı on dokuzuncu asrın başlarından itibaren sömürge haline getirmek için harekete geçen İngiltere ve Rusya, buradaki menfaatlerinin ve siyasi emellerinin genişleyebileceği coğrafi, stratejik ve ekonomik bölgelerde nüfuz mücadelesine girişmişlerdir. Rusya, İran'ın kuzeyindeki bölgelerde, İngiltere ise petrolün bulunduğu güney bölgeleri ile Afganistan ve Belucistan sınırlarında nüfuz tesis etmişlerdir (Grothe, 1369: 264). İki devlet, 1907'deki müzakerelerden sonra birbirlerine karşı aldatıcı güzel cümlelerden kurulu ve sözde İran'ın bağımsızlığını, gerçekte ise taksimini içeren anlaşmayı imzalamışlardır (Karadeniz, 2017: 225). İngiltere'nin bu anlaşmayı istemesinde Almanya'nın rakip olarak sahneye çıkması ve doğuda nüfuzunun yayılacağı endişesi etkili olmuştur (Keddie, 1381: 72). Nasırüddin Şah'ın 1873'teki Avrupa seyahati sırasında İran ile Almanya arasında bir ticaret anlaşması imzalamasından sonra siyasi ilişkilerin artması, 1883'teki Avrupa seyahatinde ise Bismark ile gizli görüşme yapması, İngiltere'nin dikkatinden kaçmamıştır (Karadeniz, 2017: 225). Şah'ın seyahatinin Paris kısmında III. Napolyon ile imzalanan bir anlaşma ile Şuş bölgesinde Fransız arkeolog Marcel Auguste Dieulafoy'a kazı yapma izninin verilmesi, İran'da menfaat peşinde olan İngiltere'yi iyice telaşlandırmıştır (Karadeniz, 2006: 233). Fransa ve Almanya'nın İran ile ilgili siyasi ve ekonomik hamleleri karşısında devreye giren hileli İngiliz diplomasisi, Fransa'yı bertaraf ettikten sonra Rusya'yı kontrol altında tutmuş, bu devletin İstanbul Boğazı ve Fars Körfezi'ne doğru sarkmasını engellemiştir. İngiltere, bunun için Rusya'yı bazen yanında tutarak bazen de karşısına alarak bu devletin siyasi ve askerî manevra alanını daraltmıştır. Ancak Almanya'nın doğuya yönelip Berlin-Bağdat Demiryolları projesine el atması ve Fars Körfezi ticari havzasına göz dikmesi, İngiltere'nin siyaset değişikliğine gitmesine sebep olmuştur (Kazımzade, 1354: 56). İngiltere, bundan böyle İran üzerinde kurmuş olduğu nüfuz ekonomiyi de ekleyerek daha fazla beklememe kararı almıştır

(Mohdevi, 1379: 282). 1872-1892 yılları arasında İran'ın bütün millî kaynaklarını imtiyaz olarak almıştır (Keddie, 1381: 72-74). Kuzeyde kontrol altında tuttuğu Rusya'nın Hindistan'ın önündeki Sağlık Kemerine yani Afganistan'dan Fars Körfezi'ne kadar olan bölgeye fazla yaklaşmadan İran'ın kuzeyinde ekonomik imtiyazlar elde etmesine ses çıkarmamıştır (Karadeniz, 2012: 329).¹

İngiltere, İran'ın yarı sömürge durumuna düşürülmesinde mihver devlet olmuş ve bu iş için öncelikle siyasi zemin hazırlamaya koyulmuştur. Siyasi iktidarın yıpratılması ve taviz vermeye zorlanması için güneyden işgallere girişmiştir. Devlet mekanizmasının işleyişine müdahale ederek iç karışıklık ve mezhebi isyanlara sebep olmuştur (Hurmuci, 1363: 213). Bu aşamalardan sonra ekonomik imtiyazların koparılacağı siyasi havza oluşturulmaya başlanmıştır. Kaçar idaresinin başvuracağı alternatif kapıları kapatarak kendisine mahkûm ettirmiştir. Zengin petrol ve maden kaynakları ile Fransız arkeologlardan geriye kalan eski medeniyet kalıntılarını barındıran İran, İngiltere'nin ikinci aşama olarak düşündüğü iktisadi havza oluşturma siyasetiyle karşı karşıya kalmıştır.² İngiltere'den geri kalmak istemeyen Rusya, İran'ın orta bölgesine kadar olan alanda ekonomik imtiyaz yarışına girmiştir. Her iki devlet, siyasi idarenin kendilerine tabi olması ve imtiyazlara ses çıkarmaması için bütün imkânları seferber etmişlerdir (Karadeniz, 2017: 227-229).

Kaçar hükümeti, İngiltere ve Rusya'nın İran'daki siyasi ve iktisadi nüfuz girişimlerini bertaraf edememiştir. 1797'de Feth Ali Şah'ın tahta oturmasından sonra İngiltere, Fransa ve Rusya ile imzalanan anlaşmalarda devletin bağımsızlık sınırları zorlanmıştır (Eşref, 1359: 46). İngiltere, 1828'deki İran-Rus Savaşları sonunda imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Rusya'nın Kafkaslardaki İran topraklarıyla iktifa etmesini sağlamıştır (Markham, 1364: 48). Ayrıca İran'ın savaş tazminatına mahkûm edilmesine aracı olmuştur (Karadeniz, 2012: 278-285). Çünkü Rusya'nın Orta Asya üzerinden Hindistan'a yönelmesini kendisi için daha tehlikeli görmüş ve bu yüzden kendi nüfuzundaki İran'ın bir kısım topraklarının işgaline ses çıkarmamıştır. İran'ın Rusya'ya vereceği savaş tazminatını temin edememesiyle kendisinden borç almaya mecbur olacağını hesaplamıştır. İngiltere, 1857'deki Paris Anlaşmasıyla İran'ın Afganistan hâkimiyetini sona erdirdikten sonra buraya yerleşmiş, böylece Rusya ile Hindistan arasındaki güvenlik duvarını sağlama almıştır (Rahimzade, 1308: 106). Yukarıda adı geçen iki anlaşma sadece Kafkaslar ve Afganistan'ı İran'dan ayırmakla kalmamış, güney ve kuzeyden iktisadi nüfuz kapılarını açmıştır. Bundan sonra her iki devletin İran'dan aldıkları ticari imtiyaz ve gümrük indirimleri diğer batılı devletler tarafından da istenmiştir (Entner, 1352:4).

İngiltere, İran'ın zengin hammadde kaynakları ve petrolünün diğer batılı devletlerin iştahını kabarttığına farkında olarak hareket etmiştir. Rusya dışında hiçbir devletin buraya nüfuz etmesine fırsat vermemiştir. Rusya'yı güneydeki petrol bölgeleri ve Fars Körfezi'nden uzak tutmak için kuzeyde nüfuz kurmasına ses çıkarmamıştır. Rus şirketleri kuzeyde, İngiliz şirketleri ise güneyde, arkalarına siyasi iktidarlarının desteklerini alarak İran'da imtiyaz avcılığına girişmişlerdir (Karadeniz, 2012: 391-396). İki devlet, İran'ın bütün yeraltı ve

¹ Sağlık Kemerine, İngiltere'nin Hindistan'ın güvenliğini başlattığı ve kuzeyde Afganistan'ı, güneyde İran ve Basra Körfezi'ni içine alan bir hat üzerinde tehlikenin durdurulması için oluşturduğu güvenlik çemberidir. Bu güvenlik çemberinin iki önemli geçidi olan Herat ve Basra Körfezi, İngiltere için hayati önem taşıyordu. Bugün de aynı hat üzerinde mücadeleler devam etmektedir. Bkz. Arnold Wilson, *The Persian Golf*, London 1928; William Franklin, *Sefername-i William Franklin* (terc. Muhsin Cavidan), Tehran 1358

² Feth Ali Şah döneminde Fransa ile 1807'de imzalanan Finkenstein Anlaşması'nı fırsat olarak gören Fransız arkeolog De Morgan, Mısır'daki kazı çalışmalarını hemen durdurup bütün ekibiyle İran'a gelmiştir. Pers ve Sasani kalıntıları hakkında bilgi sahibi olan Fransız arkeolog, Napolyon'un anlaşma ile kendisine sunduğu fırsatı iyi değerlendirip kazılara hemen başlamıştır. İran'ın Pers ve Sasani dönemi medeniyet eserlerini ve hazinelerini kısa bir sürede çıkararak Fransa'ya taşımıştır. Çalınan bu eserler ile daha sonra Louvres müzesi oluşturulmuştur. Bkz. John De Morgan, *Heyet-i İlmi-i Fransa der İran* (terc. Kazım Vedii), Tebriz 1338; Muhammed Hasan Han, *Salname-i Devlet-i Aliye-i İran*, Tehran 1291

yerüstü kaynaklarını sömürmekle kalmamış, teb'alarının haklarını koruma bahanesiyle İran'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmışlardır. Rusya, çok geçmeden Kafkaslardaki Rus teb'ayı bahane ederek sürekli İran'ı tehdit etmiş ve bölgeyi işgal etmiştir (İssawi; 1971: 360). Bu işgali asayişî koruma (*Pacifier le pays*) bahanesiyle açıklamıştır (Grothe, 1369: 265).

Kaçar iktidarının İngiltere'nin nüfuzuna girmesinden sonra içte ekonomik zorluklar yaşanması ve millî kaynakların elden çıkması birbirine paralel gitmiştir. Siyasi nüfuzun tesisinden sonra harekete geçen İngiliz ve Rus tüccarların sırtlarını hükümetlerine dayayarak imtiyaz avcılığına başladıklarını yukarıda söylemiştik. İmtiyaz avcılığında tabiatın bahşettiği imkânlar ve siyasi yapının şartlarından kaynaklanan esaslar ile toplum üzerinde sömürgeciliği oturtmaya çalışmışlar, halkın psikolojik olarak durumu kabullenmesi için uğraşmışlardır (Karadeniz, 2017: 175-176). Kaçar idaresi böyle bir tehlikeyi milletinden uzak tutacak ve menfaatlerini muhafaza edecek mahareti gösteremeyince çok rahat davranmışlardır. İran'ı gelişen sanayilerine hammadde deposu olarak gören iki devlet, imtiyaz avcılığında birbirilerini sürekli takip edip askerî güç seçeneklerini tehdit olarak kullanmışlardır. Rusya, daha çok ılımlı nüfuz etme yöntemini kullanmıştır (Karadeniz, 2017: 173). Ancak birinin güneyde istediği imtiyaza diğeri kuzeyde talip olmuş, bu şekilde İran'ın millî vasfı ortadan kaldırılmıştır (Eşref, 1359: 47).

Nasırüddin Şah ve Muzefferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar

Rusya, 1881'de yirmi yılığına İran'ın kuzey ve kuzeydoğu telgraf hatlarını tesis etme imtiyazı ile işe başlamıştır. Bu imtiyazın içerisine hattın geçeceği güzergâhtaki madenlerin çıkarılması ve kazı yapılması şartını dâhil ettirerek uzmanlarının bütün bu sahayı taramalarını sağlamıştır (Karadeniz, 2017: 176). 1888'de verilen ikinci imtiyaz ile Rus sermayedar Liazanov'a Mazenderan kıyılarında balıkçılık yapma hakkı verilmiş, sadece kıyılarda balık avlama ile ilgili olan bu imtiyaz, daha sonra Hazar kıyılarında kontrolün tamamen elden çıkmasına sebep olmuş ve 1906'daki meşrutiyet dönemine kadar süresi uzatılmıştır. 1890'da İran'da bir Rus bankasının kurulmasıyla ilgili alınan imtiyaz, Rusya'nın İran'daki nüfuzunu iyice arttırmıştır. Poliakov ve Rafaeliyevic tarafından alınan bu imtiyaz ile Tehran'da "*Bank-ı İstikrazi-i Rus*" kurulmuştur (Lambton, 1375: 293). Rus Bank-ı İstikrazi kurulduktan kısa bir müddet sonra hükümete borç para vermeye başlamıştır. Poliakov, bu imtiyaz ile yetinmeyip bir yıl sonra İran'da Rus Taşımacılık Sigortası Şirketi'nin kurulması imtiyazını da almıştır (Nasır, 1363: 377).

Rusya, İran'ın kuzey bölgelerinde imtiyaz almada güneydeki İngiltere ile yarış halinde olmuş, 1893-1895 tarihleri arasında birden fazla imtiyazı içeren anlaşmayı Nasırüddin Şah'a zorla kabul ettirmeyi başarmıştır. Rus Taşımacılık Sigortası Enzeli-Kazvin, Kazvin-Hemedan ve Kazvin-Tehran arası şose yolu yapım imtiyazını almıştır. Enzeli'deki tatlı su göllerinde balıkçılık ve benzeri faaliyetleri imtiyazın içerisine dâhil ettirmiştir. 1898'de Azerbaycan'da Karacadağ madenlerini çıkarma ve işletme hakkını alan Rus tüccarlardan Gerainov ve Inakiev, kurdukları maden şirketi vasıtasıyla bu madenleri işletmiştir (Eşref, 1359: 48).

Rusya, İran'da kurduğu Bank-ı İstikrazi üzerinden devlet adamı ve tüccara borç para verirken, diğeri yandan da Rus şirketlerin aldıkları imtiyazları idare etmiştir. 1900'de Muzefferüddin Şah'a % 5 ile verilen 22.000.000 ruble borçlanmayı, 1902'de verilen 10.000.000 ruble tutarındaki borç takip etmiştir. 1902'de Azerbaycan demiryolu ve şose yolları yapımı imtiyazı bu banka aracılığıyla alınmıştır. 1907'de Odessa-Fars Körfezi arasında yapılacak yol yapımı teşebbüsü ise sonuçsuz kalmıştır (Grothe, 1369: 270). Colfa-Tebriiz-Kazvin demiryolu hattı döşenmesi sırasında Rusya'dan İran'a gelen petrol, maden uzmanı ve arkeologlar bu güzergâh boyunca hazine ve tarihî eser çıkarmak için araştırma yapmışlardır (İssawi, 1971: 36). 1911'de "*Nobel Kardeşler Şirketi*," Badkûbe petrol boru hattını Enzeli'ye

kadar döşeme imtiyazı aldıktan sonra aynı şekilde, yani güzergâh boyunca Sasani döneminden kalma eser ve hazineler için arkeolojik kazı yaptırmıştır. Şirket, önemli şehirlerden Enzeli, Reşt, Hemedan ve İsfahan'da açtığı şubelerle İran'da petrol ürünleri tekeli ele geçirmiştir. Gümrüklerin 1912'de borçlara karşı teminat olarak gösterilmesiyle buradan gelen gelirlerin elden çıkmasına sebep olmuştur (Grothe, 1369: 268). 1913'te ise Bank-ı İstikrazi'ye verilen imtiyaz ile Colfa-Tebriz ve Sofiyan-Şerefhane demiryolu hattı tesisi, maden, petrol arama-çıkarma ve işletme hakkı verilmiştir (Timuri, 1332: 237).

İran'ın kuzeyinde Rusya'nın aldığı imtiyazlardan daha ağır imtiyazlar güneyde İngilizlere verilmiştir. İngiltere'ye telgraf hattı tesisi alanında ilk imtiyazı Nasirüddin Şah vermiştir (Ferahmend, 1387: 121). 1862'den 1868'e kadar çıkarılan beş kararname ile Tehran-Hankin, Tehran-Buşir, Tehran-Belucistan, Tehran-Tebriz-Culfa telgraf hattının tesisi imtiyazı İngiliz şirketlere verilmiştir (Curzon, 1349: 615). İngiltere, telgraf hatları tesisi ile sadece Hindistan ve Fars Körfezi ile irtibatı sağlamak istememiş, bu hatların geçeceği bütün alanları petrol, maden, eski medeniyete ait hazine ve tarihî eserleri taramak istemiştir. “*Doğu Hind-Avrupa Kumpanyası*” aracılığıyla alınan bu imtiyaz ile İran'ın Tehran'dan itibaren güney ve doğusu tamamıyla taranmıştır (Mohdevi, 1379: 311).

Nasirüddin Şah zamanında İngiliz sermayedarlara verilen en önemli imtiyaz Yahudi asıllı Baron Julius Reuter'e İran'da “*Bank-ı Şahinşahi*”nin kurulması hakkının verilmesi olmuştur (Karadeniz, 2017: 178).³ 1889'da verilen imtiyaz ile sınırlar zorlanmış ve devletin bağımsızlığı bir sermayedara peşkeş çekilmiştir (Ferahmend, 1387: 122-123). Reuter'e maden çıkarma, demiryolu, şose yolu yapımı ve paranın darbedilmesi hakkının verilmesi bütün iç pazarların ve para üzerindeki kontrolün elden çıkmasına sebep olmuştur (Devletabadi, 1330: 313). Bu banka aracılığıyla kurulan “*The Persian Mining Corporation,*” Kaşem Adası'nda petrol aramaya başlamıştır (Fatih, 1335: 251). Bu imtiyaz ile yetinmeyen Nasirüddin Şah, 1888-1898 yılları arasında imzaladığı beş anlaşma ile imtiyaz vermeye devam etmiştir (Karadeniz, 2017: 178). Tehran-Ahvaz, Burucerd-İsfahan, Tehran-Kum-İsfahan demiryolu hatları tesisi Bank-ı Şahinşahi'ye verilmiştir (Grothe, 1369: 277). 1841'de Bağdat'ta kurulan “*Lynch Brothers Taşımacılık Şirketi* (Safai, 1352: 146),” 1888'de aldığı imtiyaz ile Karun Nehri üzerinde gemicilik işletmesini başlatmıştır (Ferahmend, 1387: 123-124). Lynch Kardeşler Şirketi, 1898'da Ahvaz ile İsfahan arasında 270 mil (434 km.) uzunluğunda demiryolu yapmış, 1960'a kadar İran'da faaliyetlerine devam etmiştir (Karadeniz, 2017: 178). 1913'te “*İngiliz Demiryolu Sendikası*”na şose yolu yapımı imtiyazı verilmiştir (Eşref, 1359: 50).

Nasirüddin Şah'ın 1890'da İngiliz tüccar Gerald Talbut'a verdiği bütün imtiyazı, İran'ı siyasi, sosyal ve dinî çalkantıların içerisine sürüklemiştir (Ferahmend, 1387: 126). Bu anlaşma ile İran tütünlerinin ekimi, hasadı ve satın alınması hakkı halkın elinden alınarak bu şirkete peşkeş çekilmiştir. Şah'ın cömertçe verdiği bu imtiyazı kendi ekonomik çıkarına aykırı bulan Rusya, halkın imtiyaza karşı direnişinin yanında yer alarak daha sonra iptalini sağlamıştır (Karadeniz, 2017: 179). Anlaşma maddeleri arasına tazminatı sıkıştıran Talbut, anlaşmanın iptal edilmesiyle hiçbir kuruş ödeme yapmadan para kazanmış, tazminatı vermek zorunda kalan hükümet ise para temin etmek için İngilizlerin Tehran'daki tefecisi Bank-ı Şahinşahi'den borçlanmaya gitmiştir (Fevrier, 1368: 220).

³Osmanlı Devleti de 1856'da İngilizler tarafından kurulan “*Bank-ı Osmani*” üzerinden yüklü miktarda borç altına sokulmuş, borç faizlerinin birikmesiyle geri ödeneme yapılamamış, İngiltere başta olmak üzere borcu veren devletler, Duyun-ı Umumiye idaresi kurarak siyasi bağımsızlığı zedelemişlerdir. Bkz. Birgül Ayman Güler, “Yönetimde Özerklik Sorunu: Duyun-ı Umumiye Meclisi İdaresi 1881-1948,” *Memleket Siyaset-Yönetim Dergisi*, Mayıs 2006, s. 97-119

Muzafferüddin Şah, 1901'de D'Arcy'nin temsilcisi Alfred Mariot ile yaptığı görüşmeden sonra bu sermayedara ilk petrol imtiyazını vermiştir. D'Arcy, aldığı petrol çıkarma imtiyazı ile Azerbaycan, Gilan, Mazenderan, Horasan ve Esterabad haricindeki bütün kuzey bölgelerinde altmış yıllığına petrol çıkarma hakkını elde etmiştir (Karadeniz, 2017: 179). İngiltere'nin 1907'de Rusya ile anlaşmasının bir amacı da bu imtiyazı güvence altına almak istemesiydi. İngiltere, Rusya'nın Tehran dâhil ortadaki tampon bölgeyi aşarak güneydeki petrol bölgelerine sarkabileceğini ve işgal ettiği Tebriz'den çıkmayacağını düşünmüştür (Grothe, 1369: 272). Bunun için aceleyle "*Consession Syndicate*" şirketi aracılığıyla çıkarılan petrol çıkarma işi, 1909'da "*Anglo Persian Oil Company*" şirketi uhdesine verilmiştir (Karadeniz, 2017: 179).

İngiltere ve Rusya, İran'dan imtiyazları aldıktan sonra kendi tüccarları vasıtasıyla iç pazarları da ele geçirmişlerdir (Hacı Seyyah, 1346: 21). Petrol ve maden arama, telgraf ve demiryolu hatları yapımını alan sermayedarlar, yanlarında teknik elemanlar ile birlikte coğrafyacı, arkeolog, misyoner, haritacı gibi görevliler getirmişlerdir. Bir kısmı maden ve petrol aramak için makineleri taşırken, bir kısmı iç pazarlar ve tarımda faaliyet göstermek için uğraşmışlardır. Konsolosluklarda görevlendirilen misyonerler ise dört bir yana dağılarak İran halkı ve özellikle gençler arasında nifak tohumları ekmeye başlamışlardır (Karadeniz, 2017: 179).

İngiliz sermayedarlar İran'da petrol, bankacılık ve yeraltı kaynakları üzerinde yoğunlaşırken, Rusya daha önce mal mübadelesi yaptığı İran'ın kuzeyinde ticaret ve sanayi ile ilgilenmiş, bu yönde sövmürmeye başlamıştır. Rusların himayesindeki Yunanlı tacirler Tebriz'de etkili olmuşlardır (Hüseyni Şirazi, 1312: 504). Rusya, İran'a gönderdiği tüccarların başına birer "*Tacirbaşı*" tayin ederek ve kuzey şehirlerinde konsolosluklar açarak ticari nüfuzunu arttırmıştır (Picot, 1897: 72). Tacirbaşılar, nüfuzlu ve etkili kişilerden seçildiği gibi İranlılar arasında da Rus tabiiyetini kabul eden İranlı tüccarlardan seçilenler de olmuştur (Fahrai, 1352: 214). Mesela Meşhed'de tüccar olan Feth Ali, Rusya'nın isteği ile bu göreve getirilmiş (Nikitine, 1326: 112), seçilenler meşrutiyet hareketi sırasında Rus menfaatleri yararına çalışmışlardır (Browne, 1351: 187). Tebriz ve kuzeydeki diğer şehirlerde yaşayan Ermeni tüccarlar da Rusya için çalışmışlardır (Ruşen, 1352: 145).

İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından yarı sömürge durumuna düşürülmesi faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı öncesinde kendisini iyice hissettirmiştir. Rus tüccarlarından Severian Kossyçh, cam kristal ve çini ticaretini tamamıyla kendi tekeline almıştır. Rus nakliyat şirketi hızlı bir şekilde gelişerek Astara, Bender-i Gez, Culfa, Reşt ve Tehran'da şubeler açmıştır. "*Kafkas Merkürü Gemicilik Şirketi*," Enzeli'de bir şube açarak deniz taşımacılığına başlamış, Arzamanov'un Tehran ve Hemedan'da kurduğu şirket kuru meyve, zambak ve deri ticaretini elinde bulundurmıştır. Bu şirketin yıllık geliri 600.000 rubleyi bulmuştur. Stuken isimli tacir Meşhed ve Sebzevar'da faaliyet gösterirken, Rubenek'in İran pazarlarında sattığı çiçekli basma kumaşlar yıllık 5.300 balyayı bulmuş, bu satıştan yıllık 1.000.000 ruble para kazanmıştır. Rus tüccarlarının şeker, kuru meyve ve dericilikten yıllık kazançları toplam 800.000 rubleyi geçmiştir (Cemalzâde, 1335: 16). "*Russia Sigortacılık*" ve dokuma ile uğraşan "*Prokhorov*" şirketleri pazarlarda önemli bir yer tutmuştur. "*Rosenblum*" isimli şirket, Tehran'da pamuk ticareti ile uğraşırken, "*Provodnik*" şirketi galoş üretimini elinde bulundurmıştır. Galoş üretiminden yıllık 90.000 ruble gelir elde etmiştir I. Dünya Savaşı öncesinde Rusların İran'da yıllık gelirlerinin toplamı 173.000.000 rubleyi bulmuştur (Eşref, 1359: 360).

İngiliz tüccar ve sermayedarlar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde güneydeki şehir ve limanlardaki ticareti tamamıyla ellerine geçirmişlerdir. Doğu Hind Kumpanyası aracılığıyla Fars Körfezi kıyılarına getirilen Hindistan ve Uzakdoğu malları buradan içerilere ve Suriye

limanlarına taşınmıştır. Trabzon ve İstanbul üzerinden getirilen mallar ise Tebriz pazarlarına sürülmüştür. Tebriz, çok kısa bir süre içerisinde İngiliz tüccarların yoğun olduğu bir şehir haline gelmiştir (Merağayı, 1344: 163). “*Burgess Kardeşler Şirketi*,” Abbas Mirza zamanında Tebriz’de kurulmuştu ve Trabzon üzerinden getirdiği malları İran’ın iç pazarlarına sürmüştü (Stuart, 1854: 225). “*Mills and Co*” şirketi, 1848’de 100.000 kadar tüfeği İran’a getirip Rus silah tüccarlarıyla rekabet etmiştir. Bu şirket, İsfahan ve Şiraz’da şubeler açarak silah satış işini genişletmiştir. Bağdat’da Alexander Hector, aynı şekilde silah ticaretiyle uğraşmıştır (Wright, 1361: 97). “*Ralli and Angelasto*” şirketi Tebriz’deki kumaş ticaretini tekelinde bulundurmuş, Manchester’de üretilen kumaşları getirerek piyasaya sürmüş ve bu şekilde yerli üretimi zayıflatmıştır. Kendi ucuz ve kalitesiz kumaşlarını piyasada satıp karşılığında Gilan’ın kıymetli ipeklilerini alarak dışarıya ihraç etmiştir (Wright, 1361: 98).

Fars Körfezi’ndeki ticareti kontrolünde tutan “*Hotz and Son*,” İngiltere himayesinde Hollandalılar tarafından kurulmuş bir şirket olup merkezi Londra’da idi (Şirazi, 1312: 539). “*Ziegler and Co*” ise İsviçre asıllı İngilizlerin kurduğu bir şirket olup, 1850’de Tebriz’i üs yaparak kumaş, gümüş ve halı ticareti yapmıştır (Wright, 1361: 99). İngiltere’nin Fars Körfezi’ndeki üçüncü önemli şirketi olan “*Messrs. Muir, Tweedy and Co*,” daha sonra “*Persian Gulf Trading Company*” ismiyle faaliyetlerine devam etmiştir. 1866’da Buşir’de kurulan “*Gray-Paul and Co*,” gemi taşımacılığı yapmıştır. Londra’daki “*British India Navigation Co*” şirketine bağlı olarak 1871’de Karun Nehri gemi işletmeciliğini yapmaya başlamıştır (Wright, 1361: 100). 1875’te Tebriz’de kurulan “*Hild. B. Stevens and Son*,” 1934 yılına kadar Tebriz’de ticarete devam etmiştir. “*Sason and Co*” şirketi ise Buşir ve İsfahan’da daha çok afyon ticareti ile uğraşmıştır (Curzon, 1349: 573).

İngiltere’nin Hindistan hükümeti görevlisi John Malcom’un İran’ın güneyinde kendi adıyla kurduğu şirket, General Percy Sykes’in kurduğu şirket gibi ticaret ile uğraşmıştır. Aynı şekilde Dixon’un şirketi güneydeki kıyılarda ticaret yapmıştır. Londra ve Meşhed’de faaliyet gösteren Forbes, Muhammere’deki Scott, Londra ve Tehran’da faaliyet gösteren Hoods, İngilizlerin Fars Körfezi’ndeki diğer şirketlerini oluşturmuştur. Schumann kardeşlerin Urumiye’deki şirketi ise Tebriz’de ticaretle uğraşmıştır (Issawi, 1971: 359).

İngiltere himayesinde İran’da kurulan şirketler, yerli zengin tüccarları kendi yanlarına çekerek onlardan istifade etmişlerdir. Bir kısmını kendisine ortak yaparak muhtemel tepkiyi önlemek istemişlerdir. Bir kısmını ise kendilerinin İran’da bulunmadığı zamanlarda ticari işleri yürütmeleri için yerli tüccarları ortak yapmışlardır. Bu dönemde İran’da İngiltere yararına çalışanların sayısı 50.000’i bulmuştur Ağa Muhammed İsfahani isimli zengin tüccar, Sason and Co şirketine ortak olmuştur. Meşhed’de Ali Ekber isimli İranlı tüccar, Ziegler şirketinin temsilcisi olmuştur (Grothe, 1369: 273-274). Yerli tüccarların bu şekilde ortaklıklarından istifade edilerek İran ipek halılarının halk tarafından dokunması sağlanmış, dışarıya götürülen bu halılardan yüksek karlar elde edilmiştir (Wright, 1361: 99).

İran halısının dış piyasalarda çok tutulması İngiliz tüccarların bu alana yönelmelerine sebep olmuştur. Sultanabad’da kurulan üç şirket, tezgâhlarda kadın ve çocuklara dokuttuğu halıların hepsini ihraç etmiştir. 1870’de toplam halı dokuma sayısı 3.000’i geçmiştir. Ziegler şirketi, halı dokuma işine girerek Avrupa ve Amerika pazarlarına halı ihraç etmiştir (Dihgan, 1330: 164). 1880’de Ziegler şirketi ile rekabet etmek ve halı pazarına girmek için “*The Persian Carpet*” isimli şirket kurulmuştur. Şirket, yerli ev tezgâhlarında kadın ve çocuklara dokuttuğu halıları dışarıda yüksek fiyatlarla pazarlamıştır. 1906’da bir araya gelen İngiliz şirketleri, Hindli ortaklar da edinerek İran halı dokumasında müşterek çalışmışlardır (Vekili, 1354: 434).

İngiliz tüccarlar, Fars Körfezi’ndeki ticareti tekellerinde tutmak için Hintli tüccar ve ortaklara ihtiyaç duyuyorlardı. Çünkü İranlı ve Hintlilerin geçmişten gelen tarihî ve kültürel

bağları aralarındaki ilişkilere de yansyordu. İngilizler, bu iki milletin yakınlıklarından faydalanıyordu. Bunun için İran'daki İngiliz konsolosları bu iş ile görevli kılınmış ve İran tüccarlarından hatırı sayılır miktarda tüccar, İngiliz tabiiyetine girmiştir. Bu şekilde İngilizler körfez ticaretinde rakipsiz olmuşlardır. Mesela Buşir'in önemli tüccarlarından Hacı Baba isimli şahıs İngiliz tabiiyetine girmiştir (Bosworth, 1977: 331).

İngiltere'nin Rusya ile birlikte İran'ı yarı sömürge durumuna getirmesinde en etkili yöntemlerden birisi de burada kurulan bankalar aracılığıyla devletin ve yerli tüccarın borç altına sokulması olmuştur. İngiltere, Bank-ı Şahinşahi, Rusya ise Bank-ı İstikrazi aracılığıyla hem kendi tüccarlarının İran pazarlarını istila etmelerini sağlamışlar, hem de hükümet, devlet adamı ve tüccarlara borç para vermek suretiyle siyasi ve ekonomik tahakkümlerini kurmuşlardır (İbrahim Bey, 1355: 163). Sistemli olarak borçlandırılan hükümet, yetenekli ve basiretli devlet adamlarının olmayışından ağır borç yükü altına girmiş, borçlara karşılık teminat olarak gösterilen kaynakların elden çıkmasıyla istiklalin kaybolması kaçınılmaz hale gelmiştir (Eşref, 1359: 56). Curzon, 1892'de İran'da İngiliz bankası olarak kurulan Bank-ı Şahinşahi ile ilgili sözlerinde, İran parasının düzensizliğinden ve paranın taşınmasındaki sıkıntılardan bahsederek gerçek amacı gizlemiştir (Curzon, 1349: 613).

Nasırüddin Şah, Avrupa seyahati sırasında İngiltere'yi ziyaret ederken, İngiliz sermayedarların bir bankanın kurulması ile ilgili telkinlerine maalesef aldanarak inanmıştır. Bunun için 1863'te Mahmud Han ve Hasan Ali Han'ı Paris ve Londra'ya göndererek bankacılığı incelemelerini istemiştir. 1864'te Paris'teki kuyumcu Jean Savalan ile yapılan görüşmede, İran'da bir bankanın kurulması kararlaştırılmıştır. Savalan, 2.000.000 İngiliz lirası sermayeyi borç vereceğini taahhüt etmiştir (Timuri, 1381: 182). Adı geçen şahısların İran'a dönüşünden sonra "*The New Oriental Banking Corporation*" ismiyle bir banka kurulmuştur. Bankanın faaliyette bulunduğu iki yıl süresince İranlı sarraflar ile aralarında sıkıntılar olmuş, İngiltere tarafından Bank-ı Şahinşahi'nin kurulmasıyla bu banka kapanmıştır (Eşref, 1359: 58).

İngiltere tarafından İran'da Bank-ı Şahinşahi'nin kurulması, 1889'da Nasırüddin Şah ile İngiliz elçi Velf arasındaki görüşmelerde sadrazamın telkinleri sonucu kararlaştırılmıştır. Bankanın kurulması imtiyazı Yahudi asıllı İngiliz Baron Julius Reuter'e verilmiştir (Timuri, 1381: 108). Reuter, sadrazam nezdinde yaptığı girişimler ve verdiği rüşvetler ile isteklerine nail olmuş, hem bankanın kurulması, hem de 1872'de daha önce aldıktan sonra iptal edilen petrol imtiyazlarına tekrar kavuşmuştur. İngiliz hükümetinin şah üzerindeki nüfuzu ve Rusya'nın da bu sırada İran'da bir banka kurma düşüncesinden dolayı karşı çıkmaması, Reuter'in işini kolaylaştırmıştır. Bu dönemde Avrupa seyahatleri kendisine cazip gelen Nasırüddin Şah, devletin kaynaklarının gitmesinden çok seyahat için alacağı borç parayı düşünmüştür. Nitekim bankanın kurulmasıyla birlikte 40.000 İngiliz lirası ve % 6 faiz ile İran'a borç verilmiştir. Nasırüddin Şah, 1872'de Reuter'e verdiği ve daha sonra iptal etmek zorunda kaldığı imtiyaz tazminatının ödenmesi yolunu bu borçlanmada görmüştür. Ortada hiçbir sebep yok iken bütün İran petrol ve madenlerini imtiyaz olarak vermesi ve arkasından oluşan tepki sebebiyle iptal etmesi, anlaşmaya konulan tazminat maddesiyle Reuter'e durduğu yerde para kazandırmıştır. Reuter, yeni imtiyazın alınmasında bu tazminatı bir koz olarak kullanmış ve istediğini elde etmiştir (Eşref, 1359: 58).

İran'da bir bankanın kurulması imtiyazını alan Reuter, şartnamenin içerisine petrol ve maden aramayı dâhil ettirmiştir (Kazımzade, 1354: 190). Yıllardır beklediği fırsatı bulan Reuter, petrol rezervi yüksek olan Abadan, Ahvaz, Buşir gibi şehirlerde çok sayıda banka şubesi açmıştır. Bankanın kuruluşundan kısa bir süre sonra para ve ticaret üzerinde hâkim olmuştur. Banka, İranlı zengin sarrafların esnaf ve tüccara borç vermelerini önleyerek kendilerine bağlı tüccarları desteklemeye başlamıştır. Bu durum İranlı tüccarın nefretine

sebeplere olmuş, banka idarecilerinin Londra'ya gönderdikleri raporlara şöyle yansımıştır; “*İranlı tüccarlar Bank-ı Şahişahi'den pek razı değildir. 4.000 hisseli ve her hissesi 25 tümen olacak bir banka kurmaya çalışıyorlar.*” Raporlarda, bankanın İran hükümetine verdiği borcun süresinin uzatılması gerektiği de bildirilmiştir (Karadeniz, 2017: 183).

İran'da İngiliz sermayeli Bank-ı Şahişahi'nin kurulmasından bir yıl sonra Rusya devreye girerek kendisinin de banka kurmak istediğini İran hükümetine bildirmiştir. 1890'da Doulguruky tarafından İran'a gönderilen Poliakov, Tehran'da Rusya'ya bağlı “*Bank-ı İstikrazi*” ismiyle bir bankanın kurulması için hükümet ile görüşmelere başlamıştır. İki yıl süren görüşmelerden sonra 1892'de Bank-ı İstikrazi kurulmuştur (Eşref, 1359: 59). Yetmiş beş yıllığına alınan banka kurma imtiyazı, 1894'te resmen Rus bankası statüsüne alınmıştır (Timuri, 1381: 337). Bankanın merkez şubesi Tehran'da olup kuzey şehirlerinde de şubeler açılmıştır (Kazımzade, 1354: 255).

Bank-ı İstikrazi'nin faaliyetlerinin esası, devlet ricali ve hükümete borç para verme şeklinde olmuştur. Hükümet ağır borç yükümlülüğü altına sokulduktan sonra Rusya'ya taviz vermeye zorlanmıştır. Bu konuda; “*Bankanın 30.000.000 menat (Rus parası) olan ilk sermayesinden 3.000.000'u kasasında durmaktadır. Geriye kalan 27.000.000 ise tamamıyla devlet ricali ile ayana borç olarak verilmiştir.*” Demek suretiyle alınan borcun büyüklüğüne dikkat çekilmiştir (Cemalzade, 1335: 104). Bank-ı İstikrazi, bankacılığın dışında Rus tüccarının İran pazarında hâkim olması, taşımacılık ve sigortacılık işleri için de uğraşmıştır (Grothe, 1369: 268).

İran'da bankacılık petrol, maden, ulaşım ve telgraf hatları için kıyasıya mücadeleye girişen İngiliz ve Rus sermayedarlar, bununla yetinmeyip sanayi ve hammadde alanına girmişlerdir. Zengin hammadde kaynaklarının bulunduğu bölgelerde işletmeler kurarak yerli sanayinin gerilemesine sebep olmuşlardır. El tezgâhı ve küçük işletmelere dayanan yerli üretim bunlarla rekabet edemeyip gerilemiştir. Mesela Yunanlı tacir Seufilaktos, Rusya himayesinde 1890'da Gilan zeytinlerinin imtiyazını Nasirüddin Şah'tan yirmi beş yıllığına almış, 1896'da fabrika kurmak suretiyle üretime başlamıştır (Timuri, 1381: 334). Fabrika için İngiltere'den satın alınan makineler gemilerle getirildikten sonra Gilan'da monte edilmiş, üretilen zeytinyağının tamamı Rusya'ya ihraç edilmiş, ancak daha sonra Rusya'nın gümrükleri yüksek tutmasıyla ihracat yapılamamış ve fabrika kapatılmıştır (Abdulayev, 1963: 131). 1891'de Sadrazam Eminüddeve'nin teşviki ile Poliakov tarafından kibrit fabrikası kurulmuştur (Hidayet, 1333: 138). Levontin tarafından Tehran'da kurulan başka bir kibrit fabrikasında Yahudi kadın işçiler çalıştırılmıştır (Abdulayev, 1963: 129). 1896'da Belçikalı ve İranlı tüccarlar tarafından Tehran'da kurulan şeker fabrikası, dönemin en büyük binasına sahip olmuş, işçi maliyetlerinin düşük olmasından dolayı ucuz üretilen İran şekeri dış piyasaya sürülmüştür (Hidayet, 1333: 138).

İran'da pamuk üretiminin yaygın olarak yapıldığı bölgelere gelen Rus tüccarlar pamuk temizleme fabrikaları kurmuşlardır. 1902'de Adam Osser tarafından üç tane, Sadık Aliyev tarafından bir tane pamuk temizleme atölyesi kurulmuştur. 1904'te Bank-ı İstikrazi'nin teşvikiyle birçok yerde pamuk işleme fabrikaları açılmıştır. 1906'da motor üretim fabrikaları kurularak üretilen motorlar pamuk işlenen fabrikalarda kullanılmıştır (Cemalzade, 1335: 95). Rus tüccarlar, 1889'da Gilan'dan başlamak üzere ağaç kesim ve orman ürünleri üretim ve pazarlanması işine de girerek İran'ın kuzey ormanlarını keserek orman ürünlerine dönüştürmüşlerdir. Daha sonra Urumiye ve Taleş ormanlarının kesimi imtiyazını alarak bu alanda büyük sermaye kazanmışlar ve yıllık gelirleri 130.000 rubleyi geçmiştir. Tomanov, Liazanov ve Hamid Beg Zülkadirov tarafından kurulan atölyelerde elde edilen ağaç ürünleri, gemi ve trenler ile ihraç edilmiştir (Nikitine, 1326: 101). Rusya'nın Reşt konsolosluk görevlisi Nikitine bu konuda şunları kaydetmiştir; “*Hind tarzında binalar yapılmıştı. Geceleri*

bina elektrik lambalarının ışığına boğuluyordu. Taleş ormanlarından kesilen ağaçların kolay işlenmesi için fabrika şirket binasının yanında yapılmıştı” (Nikitine, 1326: 105).

İran’da batı sermayesinin sömürmek istediği alanlardan bir diğerini de ipek dokumacılığı ticareti oluşturmaktaydı (Robino, 1350: 73). Muhammed Hasan Reştî, 1883’te Reşt’te Rus ortaklı bir fabrika kurmuş, çok kıymetli olan İran ipeklileri dışarıya ihraç edilmiştir (Eşref, 1359: 64). 1891’de Belçika Kumpanyası kristal fabrikası, 1900’da Muhammedov tarafından Meşhed’de sigara fabrikası, 1913’te Ermeni asıllı Rus Gregorian tarafından Kazvin’de un fabrikası kurulmuştur. Ruslar, ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında İran’da alkol fabrikaları kurmuşlardır (Cemalzâde, 1335: 93). 1914’te Urumiye’de alkol fabrikası kuran Ruslar, halkın alkol tüketmesi için çaba sarf etmişlerdir (Abdulayev, 1963: 154).

Almanya, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Fars Körfezi’ndeki İngiliz ticari üstünlüğünü kırmak için harekete geçmişse de başarılı olamamış ve İran’ın kuzeybatı taraflarına yönelmiştir. 1910’da Tebriz’de sadece bir montaj fabrikası kurabilmiş, ancak bu işte başarılı olamayınca halı dokuma işine girmiştir. Şehzade İmam Kuli Mirza, Urumiye Gölü’nde gemi işletmeciliği için Alman Shineuman ile ortaklık yapmıştır. Gerek ortaklık ve gerekse şahıs olarak kurulan işletmeler ile 1909’da Tebriz’deki Alman tüccar sayısı altmış civarına çıkmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra ve I. Dünya Savaşı sırasında İran’ın ekonomik istilası hızlanmış, siyasi ve ekonomik bağımsızlık elden çıkmıştır (Abdulayev, 1963: 151). İngiltere ve Rusya, Birinci Dünya Savaşı’nın başlarında İran’ı resmen yarı sömürge durumuna düşürmüşlerdir (Fatih, 1335: 66).

Sonuç

İngiltere ve Rusya, öncelikle Kaçar idaresi üzerinde siyasi ve askerî nüfuz kurduktan sonra imtiyaz koparmaya başlamışlardır. Her iki devlet, imtiyaz avcılığında şahın ve devlet adamlarının idari beceriksizliklerinden iyi istifade etmişlerdir. İmtiyaz şartnamelerinin kendilerine bahsettiği imkânları iyi kullanarak İran pazarına ucuz ve kalitesiz malları sürerek yerli üretimin durmasına, işsizliğin artmasına sebep olmuşlar, sanayilerine lazım olan hammaddeleri ülkelerine taşımışlardır. İki devlet, siyasi ve ekonomik olarak İran’ı ikiye bölüp petrol ve maden arama, orman ürünleri, demiryolları tesisi gibi büyük işlere üçüncü bir ülkeyi yanaştırmamış, İran’ı kendilerinin hayat kaynağı olarak görmüşlerdir. Sanayilerine lazım olan hammaddeyi, İran’da demiryolu ağı tesis ederek rahat ve ucuz taşımışlardır. Telgraf hatları tesisi ile sömürdükleri kaynakların güvenli bir şekilde taşınmasını sağlamışlardır. Demiryolu hattı imtiyazları içerisine maden aramayı katarak İran’ın bütün petrol bölgelerini tespit etmişlerdir. Çok geçmeden Rusya kuzeyde, İngiltere ise güneyde petrol ve maden aramayı tekeline almıştır. İngilizlerin hileli diplomasisi tarafından yönlendirilen bu siyasetin hedefinde, Rusya’nın İran’ın kuzeyi ile iktifa edip Fars Körfezi ve Osmanlı boğazlarına inmemesi yer almıştır.

İran’ın yarı sömürge haline getirilmesinde İran tüccarlarının mukavemeti olmamış, bir kısmı rüşvet ile elde edilirken, bir kısmı da İngiliz ve Rus tabiiyetine girerek onların İran’daki ticari temsilciliği ve menfaat bekçiliğini yapmışlardır. Aynı şekilde bazı devlet adamlarının da menfi rol oynadıkları, İngiltere ile birlikte kendi ülkelerinin kaynaklarını yabancı sermayedarlara peşkeş çektikleri görülmüştür. Osmanlıdaki ittihatçı ve meşrutiyetçilerle birlikte çalışan İran meşrutiyetçileri, bu pazarlıkların bir kısmını, üstlendikleri İstanbul’da yapmışlardır.

İngiltere, İran’da daha çok bankacılık, madenler ve petrol üzerinde durarak siyasi idareyi bu alanlarda imtiyaz vermeye zorlamıştır. Rusya da dâhil olmak üzere ikinci bir yabancı ülkenin güney ve orta bölgelerde imtiyaz almasına fırsat vermemiş, bu hususta sürekli

idareyi tehdit altında tutmuştur. Böylece Hindistan'ın önündeki güvenlik şeridini emniyete aldığı gibi, gelecekte petrolün çıkarılması konusunda doğabilecek rakipleri de bertaraf etmiştir. Rusya ise petrolden ziyade kuzeyde ticaret ve sanayi ile uğraşmıştır. Bu şekilde İran'ın bütün iktisadi kaynakları ve ticari imkânları üzerinde denetim kurulmuş, yerli üretim yapılamaz duruma getirilmiş, düşük gümrük vergileriyle iç pazarlara dağıtılan kalitesiz mallar halkın fakirleşmesine ve hatta bir kısmının açlıktan ölmesine sebep olmuştur.

İki devletin İran'da kurmuş oldukları bankalar vasıtasıyla idareyi ağır borç yükü altına sokmalarından sonra baskıyı arttırmaları, tamamıyla Kaçar idaresinin acizliğinden kaynaklanmıştır. Her iki devletin bankalarından aldığı borcu ödeyemez duruma gelen hükümet, kendi otoritesi üzerinde kurulan Duyun-ı Umumiye idaresinin istediklerini yapmaya başlamıştır. Mali olarak bir çıkmazın içerisine sürüklenen idare, İran'ın bütün yeraltı ve yerüstü kaynaklarını imtiyaz olarak vermekten çekinmemiştir. Bu süreçte İran halkının menfaatleri gözetilmemiş, Avrupa seyahatleri daha önemli görülmüştür.

Kaynaklar

- Abdullayev, Z. Z. (1963). *Promyshlennost zarozhdenie rabocheho klâssa Irana v kontse XIX-nachale XX*, Bakû
- Ademiyet, F. (1362). *Emir-i Kebir ve İran*, Tehran.
- Alem, M. (1371). *Neft, Kudret ve Usul*. Çev. Gulam Hüseyin Salihzade, Tehran.
- Avery, P. (1363). *Tarih-i Muasır-i İran*. Çev. Refi Mihrabadi, Tehran.
- Bakhash, S. (1984). "Abstracta Iranica, Iran: Monarchy and Reform Under The Qajars," *Supple IV*, Leiden.
- Bosworth, G. E. (1977). *İran and İslam*. Edinburgh.
- Browne, E. (1351). *Nameha-i ez Tebriz*. Çev. Hasan Cevadi, Tehran.
- Cemalzade, M. A. (1335). *Genc-i Şayegan ya Evza-i İktisad-i İran*. Berlin.
- Curzon, G. N. (1349). *İran ve Kaziye-i İran*. Çev. Vahid Mazenderani, Tehran.
- Danişpur, Y. (1326). *Bank-i Şahinşahi ve İmtiyaz*. Tehran.
- Dehgan, İ. (1330). *Tarih-i Irak*. Tehran.
- Denis, W. (1977). *The English Amongst the Persians During the Qajar Period, 1787–1921*, London.
- Devletabadi, Yahya (1330). *Tarih-i Muasır ya Hayat-i Yahya I*. Tehran.
- Dihgan, İ. (1330). *Tarih-i Irak*, Tehran.
- Entner, M. (1351). *Revabit-i Bazargani-i İran ve Rusya 1828–1914*. Çev. Ataulлах Nuriyan, Tehran.
- Eşref, A. (1359). *Rüşd-i Sermayedari der İran: Devre-i Kacariye*. Tehran.
- Fahrai, İ. (1352). *Gilan der Cenbeş-i Meşrutiyet*. Tehran
- Fatih, M. (1335). *Pencah Sal Neft-i İran*. Tehran.
- Ferahmend, A. (1387). "Gozeri-i Ber İmtiyazat Peyder Pey İngiliz Der Ahd-ı Nasiri," *Fasılname-i Der Mütalât-ı Tarihi*, Şomare: 22, s. 115-129.
- Feuvrier. (1326). *Se Sal Derbar-i İran*. Çev. Abbas İkbâl, Tehran.
- Firuz K. (1354). *Rus ve İngiliz der İran (terc. Menuçehr Emiri)*, Tehran.
- Franklin, W. (1358). *Sefername-i William Franklin* (terc. Muhsin Cavidan), Tehran.
- Greaves, R. (1959). *Persia and the Defence of India*. London.
- Grothe, H. (1369). *Sefername-i Grothe* (terc. Mecid Celilvend), Tehran.
- Gürgani, F. (1365). *İran der Meyan-ı Dö Seng-i Asya*, Tehran.
- Brughes, H. (1367). *Sefer-i be Derbar-ı Sahibkurran* (terc. M. Kürdbeççe), Tehran.
- Hacı Seyyah, (1346). *Hatırat-ı Hacı Seyyah* (tash. Hamid Seyyah), Tehran
- Hidayet, M. K. (1333). *Guzareş*. Tehran.
- Hurmuci, M. C. (1363). *Hakayikül'l Ahbari Nasiri*. Tehran.
- Issawi, C. (1971). *The Economic History of Iran, 1800–1914*. Chicago.

- İbrahim Bey, (1355). *Sefername-i Esterabad ve Mazenderan ve Gilan* (tash. Mesud Gülzari), Tehran.
- De Morgan, J. (1338). *Heyet-i İlmi-i Fransa der İran* (terc. Kazım Vedii), Tebriz.
- Kadıyani, A. (1376). *Ferheng-i Fişerde Tarih-i İran Hata! Yer işareti tanımlanmamış. ez Ağaz ta Payan-ı Kacariye*, Tehran.
- Karadeniz, Y. (2006). *İran'da sömürgecilik mücadelesi ve Kaçar hanedanı (1795–1925)*, İstanbul.
- Karadeniz, Y. (2012). *İran tarihi*, İstanbul.
- Karadeniz, Y. (2017). *Islahat görünümlü İngiliz işgalinin safhaları*, Ankara.
- Karadeniz, Y. (2017). "1907'deki İngiliz-Rus anlaşması'nın İran siyasetine etkisi," *Route Educational and Social Science Journal*, Volume: 4/2, March 2017, s. 222-236.
- KazıMZade, F. (1354). *Rus ve İngiliz der İran*. Çev. Menuçehr Emiri, Tehran.
- Keddie N. R. (1381). *İran Devran-ı Kacar ve ber Ameden-i Rıza Han*, Çev. Mehdi Hakikathah, Tehran.
- Keddie, N. R. (1356). *Tahrim-i Tenbaku der İran*. Çev. Şahruh Kaimakami, Tehran.
- Keyanfer, A. (1363). *Keşf-i Telbis ya Do Ruyi ve Nireng-i İngiliz*. Tash. Pervin İstahri, Tehran.
- Kulakina, L. Michaelovna (1359). *İstila-yı Emperyalizm ber İran ve Tebdil-i in Kişver be Nime-i Müstemire*. Çev. Sirus İzedi, Tehran.
- Lambton, A. K. S. (1375). *İran Asr-ı Kacar*. Çev. Simin Fasihi, Meşhed.
- Lanzowsky, G. (1353). *Rekabet-i Rusya ve garb der İran*. Çev. İsmail Rain, Tehran.
- Lesueur, E. (1368). *Nüfuz-u İngilizihâ der İran* (terc. Muhammed Bakır Ahmedî Terşizi), Tehran.
- Markham, C. R. (1364). *Tarih-i İran der Devre-i Kacar*. Çev. Mirza Rahim Ferzane, Losangeles.
- Mehdevi, A. H. (1379). *Tarih-i Revabıt-i Harici-i İran*. Tehran.
- Mekki, H. (1369). *Mirza Taki Han Emir-i Kebir*, Tehran 1369.
- Merağayi, H. Z. (1344). *Seyehatname-i İbrahim Bey*, Tehran.
- Mir Ahmedî, M. (1363). "Nüfuz-i İktisadi ve Siyasi-i Alman der İran," *Mecelle-i Danişekde-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani III*, Daneşgah-ı Firdevsi, Meşhed.
- Mohdevi, A. H. (1379). *Tarih-i Revabıt-i Harici-i İran*, Tehran.
- Mostevfi, A. (1371). *Şerh-i Zendegânî-i Men ya Tarih-i İçtimai ve İdari-yi Devre-i Kacariye*, Tehran.
- Muhammed Hasan Han, (1291). *Salname-i Devlet-i Aliye-i İran*, Tehran.
- Nasır, S. T. (1363). *İran der Berhord-i ba-isti 'mârgiran*. Tehran.
- Nevai, A. (1372). "Mehd-ı Ulya Cihan hanım," *Tarih-i Muasır-ı İran V*, Tehran.
- Nikitine, B. (1326). *Hatrat ve sefername*. Çev. Ali Muhammed Ferevşi, Tehran.
- Robino, (1350). *Vilayat-ı Darülmerzi-i Gilan* (terc. Cafer Hamamizade), Tehran.
- Ruşen, M. (1352). *Vekayi-i Ferec*. Reşt.
- Safai, İ. (1352). *Ayine-i tarih*, Tehran.
- Safevi, R. (1308). *İktisad-i İran*. Tehran.
- Sipihir, M. T. (1273). *Nasihü't-tevarih I-II*. Tehran.
- Stuart, C. (1854). *Journal of a Residence in Northern Persia and the Adjacent Provinces of Turkey*. London.
- Sudager, M. R. (1342). *Rüşd-i Sermayedarân der İran*. Tehran.
- Şirazi, F. H. (1312). *Asar-i Acem*. Bombay.
- Timuri, İ. (1332). *Asr-i Bihaberî ya Tarih-i imtiyazat der İran*. Tehran.
- Vekili, R. (1345). *Tarih-i Irak-i Acem, Ferheng-i İran-ı Zemin II*. Tehran.
- Wilson, A. (1928). *The Persian Golf*, London.

-
- Wright, D. (1977). *The English Amongst the Persians During the Qajar Period, 1787–1921*. London.
- Wright, D. (1361). *Nakş-ı İngiliz der İran***Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** (terc. Feramurz Feramurzi), Tehran.
-

İskit, Asur ve Perslerin Siyasi ve Kültürel Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Political and Cultural Differences of Scythian, Assyrian and Persians

Suzan AKKUŞ MUTLU*

Öz

İskitlerin Anadolu ve Mezopotamya'daki siyasi, askeri, kültürel faaliyetleri hakkındaki bilgilerimizi Asur, Urartu ve Pers kaynaklarından öğrenmekteyiz. M.Ö VIII. yüzyılda yaşanan şiddetli kuraklık sonucu ortaya çıkan kargaşadan dolayı Massagetlerle yaptıkları savaşı kaybeden İskitler, Kimmerlerin ülkesine gelmişlerdir. İçerde isyanlarla uğraşan Kimmerlerin bir kısmı İskitlerin de saldırısı sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. İskitler bir süre onlarla birlikte yaşadıkları sonradan göç eden Kimmerleri takip ederken yollarını şaşırarak Pers topraklarına ulaşmışlardır. Bu iki kavim önce Anadolu daha sonra Mezopotamya toplumlarının siyasi ve kültürel hayatlarını önemli ölçüde etkilemişlerdir. Biz bu makalemizde, İskitler'e ait yazılı belgeler elimize geçmediği için ilişki içerisine girdikleri kavimlerin yazılı belgelerinden ve arkeolojik bulgulardan yola çıkarak, İskit, Asur ve Perslerin kültürel etkileşimlerini, farklılıklarını araştırarak, mukayese edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İskit, Mezopotamya, Asur, Pers, Kültür.

Abstract

We learn about the political, military and cultural activities of the Scythians in Anatolia and Mesopotamia from the Assyrian, Urartian and Persian sources. The Scythians who lost their war with the Massagets because of the turmoil caused by the severe drought in the VIII th century, came to the country of Cimmerians. Some of the Cimmerians who had engaged in insurrections had to migrate because of the attack of the Scythians. Scythians lived with them for a while after migrating to the Cimmerians who reached the Persian territory by surprise their way. These two tribes have influenced the political and cultural life of Anatolia and later Mesopotamian societies. In this article, we will compare the cultural interactions of Scythia, Assyria and Persians, based on the written documents and archaeological findings of the tribes that they have interact because we have not received written documents from the Scythians

Key Words: Scythians, Mesopotamia, Assyrian, Persian, Culture.

Giriş

Demir çağında Anadolu'ya giriş yapan İskitler hakkındaki bilgilerimizi maalesef onlara ait bir yazılı belge şu ana kadar bulunmadığı için arkeolojik bulgular ve ilişki kurdukları kavimlerin yazılı belgelerinden edinmekteyiz (Bkz: Şekil 1).¹ İskit ve Kimmer akınlarından önce Doğu Anadolu'da hâkimiyet mücadelesi veren Asur ve Urartu ezeli iki rakiptir (Hrozný, 1953: 3). M.Ö. VIII. yüzyıl başlarında, topraklarını genişletme isteği karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Fakat Kimmer ve İskit saldırıları Urartuların ve Asurluların arasındaki çekişmelerin son bulmasını sağlamıştır (Erzen, 1992: 37; Tellioglu, 2005: 240). M.Ö. I. Bin yılda Asur Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olma isteği İskit ve Kimmer akınları nedeniyle tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Bu kavimlerin oluşturduğu tehlikeden dolayı Frig Devleti de Asur'a yaklaşmıştır (Sever, 2008:104,105; Memiş, 1999: 71,72; Memiş, 2012:131,132).

Türk kavimlerine karşı barışçıl bir siyaset izleyen Urartu kralı II. Rusa, İskitleri Manna topraklarından Asur üzerine yönlendirerek hem kendilerini tehlikeden korumuş hem de Asurlular güçlü bir düşmanla karşı karşıya gelmiştir (Çilingiroglu, 1997: 45). Hatta Taner Tarhan II. Rusa'nın ülkesinin yağmalanmasını engellemek için İskitlerle bir anlaşma bile yaptığını ileri sürmektedir (Tarhan, 1984: 113). İskitler, Manna ülkesine yöneldikten sonra, Manna Devleti de hem kendini bu istilacı kavimlerin akınlarından korumak hem de askeri

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, suzan.akkus@nevsehir.edu.tr.

¹ Asurluların kaynaklarında İskit adına ilk kez Asarhaddon (MÖ 680-668)'a bir belgeye rastlanmaktadır. Belgede geçen "Gimirrai"lerin Kimmerler, Aşguzai"lerin ise İskitler olduğu bilinmektedir (Bakınız: ARAB II: 517).

güçlerinden faydalanmak için bu kavimlerle ittifak yapmak zorunda kalmıştır (Dönmez, 2002: 40). Asur'a karşı kurulan bu ittifak Asur Kralı Asarhaddon tarafından M.Ö. 679 yılında bozguna uğratılmıştır (Tellioglu, 2005: 242; Kınal, 1998: 258; Memiş, 2005: 43; Durmuş, 2008a: 35; Olmstead, 1964: 424). Ancak Asur'un hakimiyeti Kaaşaritu, Med, Manna ve İskitler tarafından kendisine karşı oluşturulan ittifakla sarsılmıştır (Palaz Erdemir ve H. Erdemir, 2010: 28). Asur kralı Asarhaddon (MÖ 680-668) İskitleri durdurmak için kızını İskit hakanı Bartatua ile evlendirse de kısa bir süre sonra yeniden saldırılara maruz kalmıştır (Çilingiroğlu, 1997: 104; Memiş, 2013: 211; Köroğlu, 2010: 177; Hasanaov, 2009: 8). Asarhaddon devrine (M.Ö. 680- 669) ait vesikalardan Prizma (B)'ye göre, Asur kralı devletin kuzey ve kuzeydoğusundan gelen kavimlerin saldırılarını etkisiz hâle getirebilmek için İskitlerle anlaşmak zorunda kalmıştır (Durmuş, 2008a: 4; ARAB II, No. 517; Durmuş, 1997: 280). Ancak kısa bir süre sonra İskitler Asur Devleti'ne saldırmakla kalmamış, aynı zamanda bölgede Asur aleyhine ittifaklar kurmuştur. M. Ö. VII. Yüzyılın sonlarında yapılan İskit akınları, Asur Devleti'nin Urartular üzerindeki siyasi gücünü kaybetmesine neden olmuştur. Ancak Urartu Devleti de İskit saldırılarından nasibini almıştır. M.Ö. 585 yılında Urartular İskitler tarafından tarih sahnesinden silinmişlerdir (Smith, 1999: 70; Durmuş, 2008a: 85). Daha sonra İskitler, Asur'a karşı Medleri desteklemişlerdir. M.Ö. 652-625 yılları arasında bu ittifaka Manna ve Babilliler de katılmıştır. Düşman saldırıları karşısında eski gücünü yitiren Asur Devleti ticaret yolları üzerindeki hâkimiyetini de kaybetmiştir (Palaz Erdemir ve H. Erdemir, 2010: 29; Günaltay, 1987: 112). M.Ö. 612'de Asur Devleti'nin yıkılmasından sonra ise İskitler M.Ö. VI. Yüzyılın ortalarına doğru Medlere destek vererek Babil'i yıkmalarına yardım etmiştir. Asur'un ve Babil'in yıkılması Mezopotamya'da Perslerin çok büyük bir siyasi güç olmalarını sağlamıştır (Tellioglu, 2005: 2439). Tabiki Perslerin bu kadar güçlenmesindeki en büyük rol de İskitlere aittir (Bkz Şekil 2).

İdari yapı ve askeri teşkilat

Pers kaynaklarından farklı gruplara ayrıldıklarını öğrendiğimiz İskit Türkleri, çok geniş bir coğrafyaya yayıldıkları için tek bir hakan tarafından yönetilmeleri mümkün değildir. İskitlerin her grubunun başında bir reis vardır. Kabilelerin reisleri de yönetimde söz sahibidir. Farklı coğrafyalarda farklı hükümdarlar tarafından yönetilmelerine rağmen önemli durumlarda tek bir karar etrafında birleşmeleri aralarında bir birlik şuurunun olduğunu da göstermektedir (Durmuş, 2008a: 41,42; Memiş, 2005: 35). İskit devlet teşkilatında yönetim babadan oğula geçse de kurganlardan yöneticilerin fiziksel olarak güçlü, uzun boylu kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hakanın eğitilmiş, zeki bir kişi olmasının yanında fiziksel görünüşünü de oldukça önemlidir (Durmuş, 2008a: 42). Mecliste söz sahibi olan, elçilerin kabulünde hazır bulunan İskit kadını ise yeri geldiğinde yönetime katıldığı gibi erkeklerle birlikte savaşa da dâhil olmaktadır. Yine Saka gruplarından olan Massagetler'in hükümdarı Tomris'in bir kadın olması, kadınların devlet başkanlığı yapabildiklerinin de kanıtıdır (Durmuş, 2013: 54-57; Eroğlu, 2016: 444). Eskiçağda kadının statüsü toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Antikçağ yazarları İskit kadınlarından genel olarak savaşta erkekleriyle birlikte mücadele eden cesur kadınlar olarak bahsetmektedir (P'yankov, 2002: 931).

İskitler askeri eğitime büyük önem vermişler, erkek çocuklarıyla birlikte kız çocuklarını da savaş için yetiştirmişlerdir. İskit kızları evleninceye kadar ata biner, savaşa katılır (Eroğlu, 2016: 444). Ancak ne Asur ne de Perslerde kadınlar savaşa katılmamaktadır. Yazılı kaynaklara dayanarak İskitlerde olduğu gibi Asur ya da Perslerde kadınların devlet yönetmediklerini söyleyebiliriz.

Persler ise mutlak bir krallığa sahiptir. "Krallar kralı" ünvanını taşıyan kral, tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Yetkileri sınırsız olmakla birlikte bir de danışma kurulu vardır. İskit ve Asurlularda olduğu gibi Perslerde de krallar en

büyük yargıç ve ordunun baş komutanıdır. Krallık Asur'da olduğu gibi babadan oğula geçmektedir (Arslan, 2010: 43,44). Kralın oğlu yoksa kızının eşi yani damadının bile tahta geçme hakkı bulunmamaktadır (Kuhrt, 2012: 22-38). Velihahtlara ve soylulara küçük yaştan itibaren ata binmek, ok atmak ve dürüst olmak öğretilmektedir. Ayrıca tanrının buyruklarını yerine getiren krala karşı, doğruyu söylemek de küçük yaşlardan itibaren öğretilmektedir (Ksenophon, 1974: 45,46; Ksenophon, 1999: 43; Yıldırım, 2004: 161,162; Arslan, 2010: 43,44). Pers Devlet teşkilatında kral olacak kişinin Akhamenid soyundan gelmesi gerekmektedir. Kralın meşruiyetinin halk tarafından kabul edilmesi için bu soydan geldiğini göstermesi zorunludur. Çünkü Akhamenid sülalesinin yönetici olarak tanrı Ahuramazda tarafından seçildiğine inanılmaktadır (Van de Mieroop, 2006: 338). Yani Persler'de İskit ve Asurlular da olduğu gibi iktidar tanrı kaynaklıdır. Pers kralları yazıtlarında Tanrı Ahuramazda'nın desteğiyle tahta geçtiklerini belirterek iktidarlarını dinle güçlendirmişlerdir (Van de Mieroop, 2006: 336; Kuhrt, 2007: 394). Pers kralı Darius'un Behistun Kitabesi'ndeki ifadeleri bu duruma güzel bir örnektir:

Ahuramazdanın bana sunduğu, şu güzel, atları ve insanları bol olan ülke, Ahuramazda ve ben kral Darius'un isteği üzerine hiçbir düşman karşısında titremeyecektir. (Ayata, 2011: 142-144).

Asur'da da kral tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Emirleri doğrudan tanrıdan aldıklarını belirten kralların tanrılar tarafından atandığına inanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İskit, Pers ve Asurluların benzer bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir. Yani siyasi iktidarlarını tamamen din ile desteklemişlerdir. Pers kralları gibi "büyük kral", "güçlü kral", "evrenin kralı" vs. çeşitli unvanlar kullanmışlardır. Ayrıca hem Pers hem de Asur kralları tanrılara hizmet eden en büyük din adamı ve orduları komuta eden baş komutanıdır. Asur Devleti'nde krallık babadan en büyük oğula geçmekle birlikte zaman zaman diğer çocukların da tahta geçtiği görülmektedir (Cancik-Kirschbaum, 2004: 138,139; Köroğlu, 2010: 182,183).

İskit, Pers ve Asurluların hakimiyetleri altına aldıkları bölgeleri yönetme biçimlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Persler II. Kyros Dönemi (M.Ö. 559-530)'nden itibaren hâkimiyetleri altına aldıkları bölgeleri, satraplıklara ayrılarak merkezden atanan Pers asıllı valiler tarafından yönetmişlerdir (Kuhrt, 2007: 412; Duran, 2015: 61,62). İskitler gibi çok geniş bir coğrafyaya hâkim olan Perslerin devletin bütünlüğünü korumak amacıyla yönetim şeklinde yenilik yapmak zorunluluğu hâsıl olmuştur. II. Kyros büyük bir sahaya yayılmış devleti idare etme açısından Mezopotamyalılardan etkilenmiştir (Balcer, 1993: 2,3). Ancak II. Kyros satraplıkları Mezopotamya'dan farklı olarak etnik kökene göre düzenlemesi oldukça ilginçtir. Kral ayrıca satrapları, nüfuzlu kişilerden seçmiştir. Böylece krallar satraplıkları kontrol edebilmiştir (Duran, 2015:65. Kaya, 2018: 161,165). I. Darius ile birlikte yönetimde değişiklikler yapılmıştır. Bazı satraplıklar birleştirilmiş ya da daha küçük satraplıklar yönetim sisteminden çıkarılmıştır (Casabonne, 2007: 26).

Doğunun bu üç büyük imparatorluğunun yaşam tarzlarında da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu kavimlerin yaşam biçimleri devlet işleyişi ve savaş taktiklerinde de etkili olmuştur. Örneğin Persler ve Asurlular göçebe İskitlerden farklı olarak yerleşik toplumlardır. Asur kralları Pers kralları gibi sarayda yaşamışlar hem devlet işlerini saraydan yürütmüşler hem de günlük yaşamını burada geçirmişlerdir. Pers ve Asur kralları önemli görevlileri kraliyet ailesinden, üst sınıfa mensup olanlar arasından atamışlardır. Bunların dışında Asur'da hadım memurlar (şar eşi) haremdeki görevlerinin yanı sıra üst düzey görevlere de getirilmişlerdir. Kemalettin Köroğlu, Asur döneminin sarayları ve yönetim anlayışının Osmanlı Devleti gibi pek çok devlete model oluşturduğunu belirtmektedir (Köroğlu, 2010: 185). Göçebe kavimler ise savaş taktikleri açısından yerleşik toplumlara göre bazı avantajlara da sahiptir. Daha küçük birliklerle süratle hareket etmeleri yerleşik kavimler karşısında

üstünlük elde etmelerini sağlamaktadır. Pers kaynaklarında üç farklı İskit grubunun liderleri Sakesphares, Homarges ve Tomris'in Pers kralı Darius savaş açtığı bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu durum Asur ve Pes Devleti'yle karşılaştırıldığında İskitlerin farklı gruplardan oluşmalarına rağmen önemli bir durum karşısında birlikte hareket edebildiklerinin de kanıtıdır (Durmuş, 2008b: 209). Ayrıca göçebe kavimler bir bölgeye genelde yağmalamak amacıyla sefer düzenlerler. Ancak yerleşik toplumlar tarafından yapılan savaş sonrasında gerçekleşen yıkıntılar üzerinde yaşam devam etmektedir. Göçebe bir yaşam tarzına sahip olan İskitlerin yerleşik toplumlardan uyguladıkları askeri strateji açısından da farklı oldukları görülmektedir. Örneğin Pers kralı Darius, İskit ülkesine düzenlediği bir seferi sırasında İskitler, Perslerle savaşmamışlardır. Darius İskit hükümdarı İdanthysos'a elçi göndererek karşısına çıkarak savaşmasını istemiştir. İskit hükümdarı ise şöyle söylemektedir:

İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız ki, elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz...(Herodotos IV: 124-127).

Herodotos'un verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere göçebe yaşantının en ayırıcı niteliği kurganlardır. İskit kurganlarında bulunan silahlar, at ve araba koşum takımları kültürlerinin en önemli unsurlarıdır. İskit hükümdarı savaşması için tek neden olarak atalarının mezarlarını işaret etmektedir. İskitler, Persler ve Asurlular gibi kendi kültürlerini empoze etmek için de mücadele etmemişlerdir. Asur ve Pers kralları hâkimiyetleri altına aldıkları bölgeleri Asurlaştırma ve Persleştirme politikası gütmekle birlikte aralarında uygulama açısından büyük farklılıklar da görülmektedir. Pers Devleti'nin kurucusu Kyros'un farklı kültür ve inançlara aşina olması sonraki süreçte izlediği siyasetine etkisi büyük olmuştur (Daryae, 2013:16,17). Perslerin hoş görülür bir politika izlemesi hakimiyet altına aldıkları bölgelerin halkları tarafından benimsenmelerini sağlamıştır (Günaltay, 1987: 257, 258). Özellikle yerel kültürü koruma, inançlara saygı göstermeleri, kendi kültürlerini benimesetmeye zorlamamaları Perslerin sevilmesini sağlamıştır. Ayrıca Pers dilini ve dinini diğer kavimlere empoze etmek için zorbalık yapmamışlardır (Brosius, 2006: 1,2; Snell, 1997: 99; Dandamaev,1989: 63-65; Van de Mieroop, 2006: 333). Asurlular ise bu konuda Persler kadar hoşgörülü olmamışlardır. İnsanları zorunlu olarak göç ettirme politikasını uygulamışlardır. Fethedilen bölgelerdeki insanları sürgüne gönderip bu bölgelere Asurluları yerleştirmeye çalışmışlardır (Bkz: Şekil 3-5) (Cancik-Kırscaum, 2004: 86). Ayrıca Asur kralları düşmanlarına yaptıkları zulmü yazıtlarında övgüyle anlatmışlardır. Örneğin; Asur kralı II.Asumnasirpal (M.Ö.883-859) Anadolu'ya yaptığı seferini anlattığı krali yazıtında yaptığı zulümden övgüyle bahsetmektedir:

Kent kapısının karşısına bir sütun yerleştirttim ve bütün elebaşların derisini yüzdürttüm...Sütunu derileri ile kaplattım...Kimini sütuna çaktırttım, kimini de kazığa geçirttim...Ve komutanlarının kol ve bacaklarını kestirttim. Tutsak alınanların çoğunu yaktırttım...Kiminin ellerini, parmaklarını kestirttim, kiminin gözlerini oyduurdum. Genç kızları ve delikanlıları canlı canlı yaktırdım...(Sever, 2008 :82).

Bir başka Asur kralı III. Salmanassar (M.Ö. 858-824) da Hıbuşkia üzerine yaptığı seferini anlattığı yazıtında bölge halkına çok acımasızca davrandığından şöyle bahsetmektedir:

"...Kute kabilesinin geniş ülkesini veba, kötülük tanrısı Girra gibi tahrip ettim. Arzaşkun'dan Gilzanu'ya, Gilzanu'dan Hıbuşkia'ya uzanan topraklar üzerine fırtına tanrısı Adad gibi gürledim. Urartu üzerine merhametsiz egemenliğimi kurdum" (ARAB, I, No. 619).

Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 668-631)'in, Urartu kralı Aramu'ya karşı yaptığı zulmü anlattığı yazıtını da Asur krallarının düşmanlarına karşı nasıl acımasızca davrandıklarına dair bir başka örnek olarak verebiliriz:

Ben Asur kralı Asurbanipal. Urartu kralı Rusa bana selamlar göndermişti. Elam elçileri, Nabu-Damik, Ubadara...önerilerine koyduğum küstahça mesajı...(hem de) onların gözünde Dunnanu'nun ikinci oğlu Mannuki-ahe, onun şehrinin üzerindeki adam, Nabu-usalli'nin dillerini kestim, derilerini yüzdüm. (ARAB, II, 1046).

Antik dönem yazarlarından Heredotos'un verdiği bilgilere göre tıpkı Asurlular gibi İskitlerin de hakimiyetleri altına aldıkları bölgelerde hoşgörülü olmadıkları anlaşılmaktadır. Heredotos eserinde şöyle söylemektedir:

Asya, yirmi sekiz yıl Skythlerin boyunduruğu altında kaldı, ağır vergilerle, ilgisizlikle bütün ülke bir yıkıntı yerine çevrildi. Halktan haraç olarak topladıkları az geliyor, akınlar yapıyor, herkesin elinde ne varsa zorla alıp götürüyorlardı. (Heredotos I, 106).

Strabon ise İskitlerin dürüst ve adil insanlar olduklarını, bu yönleriyle de diğer kavimleri gölgede bıraktıklarını söylemektedir. Antikçağ yazarları arasındaki bilgi farklılıklarının ise dikkat çekmek için bu tür ifadeler kullandıklarını söylemektedir (Strabo, 1854: 464,467).

İskit, Asur ve Perslerin siyasi açıdan olduğu gibi askeri açıdan da farklı yönlerinin olduğu arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Örneğin; İskit ordusu büyük oranda süvarilerden oluşmaktadır. En önemli silahları yay ve oktur. Atlarında eyer kullanan ve çok iyi ata binen askerler hızlı manevra kabiliyetine sahip oldukları için uzak mesafeden savaşmayı tercih etmişlerdir (Herodotos; IV: 46; Durmuş, 2008a: 43). Kaynaklardan İskitlerin zehirli yılanlar kullanarak yaptıkları zehire kanca uçlu oklarını bulduklarını ve düşmana korku saldıklarını öğrenmekteyiz (Durmuş, 2008a: 48). At üzerinde kolay kullanılabilmesi için tasarlanan İskit yayı, ortalama 1 m. boyunda, düz veya içe doğru kıvrık bir "beden" ile buna raptedilmiş iki kısa koldan ibarettir (Tarhan, 2002: 602,603). İskitlerin kullandıkları diğer silahlar kılıç, balta, mızraktır. Erkeklerle birlikte kadınlarının da ata binip, ok attıkları ve çok iyi birer savaşçı oldukları bilinmektedir (Durmuş, 2008a: 48). Ön Asya coğrafyasında askeri bir güç olarak ortaya çıkan İskitler karşısında mağlubiyete uğrayan kavimler onların askeri stratejilerini gözlemleme ve silahlarını öğrenme şansına sahip olmuşlardır. Mezopotamya ve Anadolu kavimleri İskitleri ordularında istihdam etmişlerdir. Arkeolojik kazılar sonucu Ön Asya'nın pek çok bölgesinde ortaya çıkarılan kancalı iki ya da üç kanatlı ok uçları İskitlerin farklı kavimlerin silah ihtiyacını karşılamak için üretim yaptıklarını da düşündürmektedir (Palaz Erdemir ve H. Erdemir, 2010: 32; Memiş, 1987). Ancak İskit tipi okların yerel olarak üretilip üretilmediği ise kesin olarak netlik kazanmış değildir (Dönmez, 2002: 40). Bununla birlikte İskit tipi ok uçlarının Persler ve Asurlular tarafından da kullanıldığı bilinmektedir.

İskit ve Asur ordusunda olduğu gibi Pers temel askeri eğitimini ata binmek, okçuluk ve mızrak kullanmak oluşturmaktadır. Hafif ve geniş başlı Pers okları ince uçlu çubukların ucuna üçgen şeklinde bronzdan yapılmış uçlara takılarak yapılmıştır. Üzerine üç tüy takılarak okun dengeli bir şekilde hedefine ulaşması sağlanmıştır. Ancak Pers okları zırh ya da kalkan kullanan askerlerde çok etkili değildir. Perslerin kullandığı silahlar büyük oranda Yunan, Mısır ve İskitlerden etkilenilerek yapılmıştır. Perslerin kullandığı silahlardan biri de İskitlere ait olan ve genelde demirden yapılan 34–35 cm. uzunluğunda çift yüzlü kısa bir kılıç olan Akinakes'tir. Ondalık sisteme göre düzenlenen Pers ordusunun en önemli parçası ise süvari birlikleridir (Arslan, 2010: 43-51). Antikçağ yazarlarından Ksenophon, Pers ordusundaki tüm askerlerin savaşırken miğfer ve göğüs zırhı taktığı bilgisini vermektedir. Ayrıca tüm atların başları ve göğüsleri de at zırhıyla kaplanmaktadır. Ancak savaş sırasında sadece kralın miğfersiz olması ise düşmana meydan okumak anlamına gelmektedir. Ksenophon, bu tür bir meydan okumanın Perslerde bir savaş geleneği olduğunu söylemektedir (Ksenophon, 1974: 41). Asurlular ise oldukça ilginç bir savaş geleneğine sahiptir. Askerler savaşta öldürdükleri düşmanlarının kesik başlarını ordu yazıcılarına getirerek kaydettirmektedir. Böylece Asur

askerleri öldürdükleri düşman sayısı oranında kral tarafından ödüllendirilmektedir (Bkz: Şekil 4). Elbette soylu bir düşman askeri öldürmenin mükafatı da daha büyüktür. Bu gelenek özellikle Asur kralları tarafından ödüllendirme yöntemiyle desteklenmiştir (Kuhrt, 2007: 185). İskitler ise savaş taktiklerini Perslerden ve Asurlulardan daha iyi bir şekilde uygulamışlardır. İskit liderlerinden Tomris Hatunun, M.Ö. 528 yılında büyük Balhan'da Perslere karşı uyguladığı savaş taktikleri İskitlerin bu konuda çok başarılı olduklarının kanıtıdır. İskitler savaş sırasında uyguladıkları yöntemlerle Pers ordusunun önünü keserek yenilgiye uğratmışlardır (Durmuş, 2008b: 210).

İskit kadınlarının gerektiğinde savaşa katıldığı da arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır (Durmuş, 2013: 52,53). Ancak antikçağa ait yazılı belgelerden yola çıkarak ne Asur ne de Perslerde kadınların savaşa katıldıklarına ve orduyu yönettiklerine dair bir bilgi olmadığını söyleyebiliriz. Daha önce belirttiğimiz gibi İskit kadını devlet yöneticiliği de yapmıştır. Ancak Asur ve Pers Devleti'nde devlet yönetimi erkeklere aittir. İskit kadının eskiçağın savaş aracı olan atı süratli bir şekilde kullanabilmesi, savaşa katılması, devlet yönetmesi Türk toplumunda kadına verilen değer de bir göstergesidir. Ayrıca İskitler bu yönüyle Asur ve Persler ile kıyaslandığında daha avantajlı görünmektedir.

Sosyo-Ekonomik hayat

Bozkır kültürüne sahip olan İskitlerin ekonomisi hayvancılığa dayanmaktadır. Strabon, İskitleri at sütü içen, tekerlekli arabalarda yaşayıp zenginliklerden yoksun olan kimseler olarak tanımlamaktadır (Strabo, 1854: 453). İskit erkekleri savaşta olduğu zamanlarda, sürülerin güvenliği ve otlakların korunmasından kadınlar sorumludur (Eroğlu, 2016: 444). Bozkır erkeğinin günlük görevi ise hayvanların bakımı, at üzerinde sürülerini otlatmak ve avlanmaktır. Bununla beraber İskitler ziraatla ve ticaretle de aktif olarak uğraşmışlardır. M.Ö. IV. yüzyıl itibariyle tarım ürünleri Karadeniz'de kurulmuş ticaret kolonileri aracılığıyla ihraç edilmiştir (Durmuş, 2008b: 207). Asurluların en önemli ekonomik kaynağı da ticarettir. M.Ö. II. bin yılda Anadolu'ya gelerek yerli krallardan izin almak suretiyle yerli halkla yaklaşık 250 yıl sürecek olan bir ticari ilişki kurmuşlardır. Çivi yazılı tabletlerden Asur kadının da İskit kadını gibi çalışıp aileye ekonomik katkı sağladığı kadınların ticaret hayatında aktif bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır (Günbattı, 1994: 191-193; Bayram, 2017: 23). Ancak Asurluların aksine, göçebe yaşam tarzı sayesinde İskitler zor coğrafi şartlarda yaşamlarını rahatlıkla sürdürebilmektedirler. Örneğin Asur Devleti'nin Anadolu'daki en büyük düşmanı olan Urartuların yaşadığı coğrafya dağlık ve engebeldir. Hayvancılığa uygun olmakla birlikte tarım yapılabilecek arazi oldukça azdır. Göçebe yaşam tarzına uygun olan Doğu Anadolu'da Asurlular tutunamazken, Herodotos'un verdiği bilgilere göre İskitlerin bölgede yaklaşık 28 sene hükmetmeleri bunun en güzel örneğidir (Herodotos, Tarih, IV, 1).

Asurlular ticarete büyük önem verdikleri için gelişmiş bir yol ağı sistemi kurmuşlardır. Ayrıca Asur kralları ticaret yollarına hâkim olmak için pek çok sefer düzenlemişlerdir. Savaşların sonunda aldıkları haraçlar ve ganimetler devletin ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Persler ise kurdukları satraplıklardan vergi alarak ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayarak ekonomik bir gelir elde etmişlerdir (Koroğlu, 2010: 208,209; Kaya, 2018: 159,160). Devletin her yerinde geçerli, altından yapılan ve sadece kralların basma yetkisi olan para sistemi kullanılmıştır. "Dareikos" adı verilen tek bir para sisteminin uygulanması ekonomiyi sistemetik bir hale getirmiştir. Gümüş ve bakırdan para basma yetkisi ise Satraplara ve yerli yöneticilere verilmiştir (Diakov ve Kovalev, 2010: 198). Düzenli bir posta teşkilatının olması, Asurlulardan etkilenecek oluşturdukları askeri ve ticari amaçlar için kullanılan gelişmiş yol sistemi satraplıklarla iletişimi kolaylaştırmıştır (Sevin, 2013: 10,11). Asurlular orduların da rahatlıkla kullanabileceği, tekerlekli arabaların geçmesine uygun yollar yapmışlardır. Savaş zamanlarında ordu için gerekli olan ikmal hizmetini de kolaylaştırmıştır. Barış zamanlarında ise ulaşım ve ticari malların taşınması amacıyla kullanılmıştır. Asur

Devleti'nin yıkılmasından sonra bu yolların hâkimiyeti Perslerin eline geçmiştir. Persler Asurlulardan etkilenecek oluşturdukları yol sistemini daha da geliştirmişlerdir. Hem yol sistemi hem de haberleşme ağı açısından İskit ve Asurlulardan daha iyi olduklarını söyleyebiliriz. Herodotos Perslerin çok hızlı bir haberleşme şebekesine sahip olduklarını şöyle anlatmaktadır:

...yol, baştan sona değil, bir günde aşılabilecek bölümlere ayrılmıştır. Bunlar değiştirme yapabilmek için her bir günlük aralık başına bir tane hesabı ile adam ve at verilmiştir. Habercinin yolu en kısa zamanda almasına hiç bir şey engel olamaz, ne kar, ne yağmur, ne güneş ateşi ne de gece. Birinci ulak haberi ikinciye aktarır, ikinci üçüncüye ve böylece gider. (Herodotos V: 52).

Göçebe yaşamın yerleşik hayata göre bazı zorlukları da bulunmaktadır. Yerleşik yaşam süren Asur ve Persler göç etmek zorunda değildir. Ancak İskit toplumu belirli zamanlarda tüm kabile ve boylar ile birlikte hayvanları otlatmak için başka bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Yaşlılar ve çocuklar arabalarda genç kadın ve erkekler ise at üzerinde göç etmektedir. Bozkır kültürüne sahip İskit toplumunda kadın siyasi ve sosyal hayatın her kademesinde yer almıştır. Göç sırasında kadınların arabalarda seyahat etmeleri kadına verilen değer de bir göstergesidir (Durmuş, 2013: 51). At üzerinde seyahat eden erkekler sürüleri yöneterek göç kabilelerine öncülük etmekte ve yol göstermektedir. Çadırlar, yani "yurtlar" ise konaklama alanlarında kurulmaktadır. Daha öncede belirttiğimiz gibi Pers ya da Asurlular yerleşik hayata tabi oldukları için göç etmek zorunda kalmamışlardır. Göçebe hayat tarzına sahip olan toplumlar sürekli hareket etmek zorunda kaldıkları için yerleşik toplumlara göre daha aktif bir yaşam sürmektedirler.

Dini inançları açısından ise Pers ve İskitler tapınaklar inşa eden, tanrılarını insan biçiminde tasavvur ve tasvir eden Asurlulardan ayrılmaktadır (Cancik-Kirschaum, 2004: 138-141). Herodotos Perslerin inançlarıyla ilgili şöyle söylemektedir:

Tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyler bilmezler; hatta yapanlara deli derler, bu sanırım, onların tanrılara, Yunanlılar gibi insan biçimi yakıştırmış olmamalarından ileri gelir (Herodotos, I, 131).

İskitler her varlığın bir ruh taşıdığına, bir iyi bir de kötü ruh olduğuna inanmışlardır (Durmuş, 2008a: 50). Aslında benzer bir durum Perslerde de görülmektedir. Perslerin inancına göre de kâinat sürekli iyi ile kötü, gerçek ile yalan gibi zıt unsurların mücadelesine sahne olmaktadır (Bkz: Can, 1968: 274-277, İznik, 1999: 17; Sweeney, 2008: 104,105).

Herodotos İskitlerin Ön Asya'ya gelmeden önce tek tanrı inancına sahip olduklarını, ancak Greklerin etkisi altında kalarak politeizmi yani çok tanrı inancını benimsediklerini ileri sürmektedir (Durmuş, 2008a: 51,52). Persler zamanında İran'da kabul görmüş inançlardan biri Mitraizmdir. Adını tanrı Mitra'dan almaktadır (Eliade, 2003:395; Bkz: İznik, 1999: 9-19). Aslında Herodotos, Perslerin daha sonradan Araplardan ve Asurlulardan Aphrodite'ye tapmayı da öğrendiklerinden bahsetmektedir. Aphrodite'ye Asurlular Mylitta, Persler ise Mitra adını vermişlerdir. Ayrıca Perslerin tanrılarına kurban sunmak için sunakları bulunmamaktadır. Kurbanın üzerine su saçmak gibi bir adetleri de yoktur (Herodotos, I, 131,132).

Sonuç

Temeli hayvancılığa dayalı bozkır yaşantısı, acımasız hayat şartları nedeniyle devamlı olarak mücadele etme zorunluluğunu gerektirmiştir. Yerleşik hayata mensup insanların ekonomisi tarım ve ticarete dayalı olduğu için göçebe yaşam tarzına oranla daha rahattır. Persler ve Asurlular evlerde yaşarken, İskitlerin evleri çadırlardır. Hayvanları için sürekli göç etmek zorunda oldukları için yaşamlarının büyük bir kısmı at üstünde geçmektedir.

Kadınların, savaşta düşmanın eline geçmesini engellemek için kendilerini koruyabilecek seviyede eğitilmişlerdir. Asur ve Pers kadınlarından farklı olarak İskit kadının erkekler gibi giyinip, ata binip, savaştığı bilinmektedir. Persler, Asurlular ve İskitler ok, yay, mızrak gibi savaş aletlerini kullanmalarına rağmen teknik açıdan farklılıklar bulunmaktadır. İskit oklarının özellikleri Ön Asya coğrafyasına damgasını vurmuştur. Çift taraflı ok uçlarının daha etkili olması için yılan zehiri kullanmaları oldukça dikkat çekici bir savaş taktiğidir. İskitlerin kullandıkları yaylar da ortalama 1 m. boyunda olup at üzerinde daha rahat kullanılması için tasarlanmıştır. Hızlı ve çevik İskit süvarisi kalkan kullanmayı pek tercih etmemiştir. Ancak yer savaşlarında düşmanla yakın mücadelelerde nadiren kullanmışlardır. İskitlerin Turan taktiği ya da kurt oyunu adı verilen savaş taktiğini çok iyi uyguladıkları yazılı belgelerden anlaşılmaktadır.

İskit Türklerinin kullandıkları silahlar ve savaş taktikleri ilişki kurdukları kavimlerin de dikkatini çekmiş, onları gözlemleyerek benzer savaş stratejilerini kullanmaya çalışmışlardır. Yazılı belgelerden Ön Asya’da pek çok kavmin İskitleri ordularında istihdam ettirdiği anlaşılmaktadır. Asur ve Perslerden ayrılan en önemli özelliklerinden biri de Türk kadınlarının da devlet başkanı olmasıdır. İskit kadını devleti yönetmekte gösterdiği başarısını savaş meydanlarında da sergilemiştir. Tomris Hatun’un Türklerin Turan taktiğini uygulayarak Persleri büyük bir bozguna uğratması bu duruma güzel bir örnektir. Perslerin de savaşçı ve askeri açıdan oldukça güçlü olduklarını da düşünürsek Tomris Hatunun askeri yeteneği daha iyi anlaşılacaktır.

Eskiçağ toplumları dini inançları açısından genel olarak çok tanrılıdır. Ancak Heredotos’un verdiği bilgilerden yola çıkarak İskitlerin Ön Asya’ya gelmeden önce tek tanrı inancına sahip olduklarını, Greklerin etkisi altında kalarak çok tanrı inancını benimsediklerini söyleyebiliriz. Bu da İskitleri Persler ve Asurlulardan ayıran bir başka özelliktir. Ancak farklılıkların yanı sıra benzer pek çok kültürel yönleri de bulunmaktadır. Zira aynı coğrafyada yaşamış, ilişki kurmuş toplumların karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir. Kültürel etkileşim hiçbir zaman tek taraflı gerçekleşmemiştir.

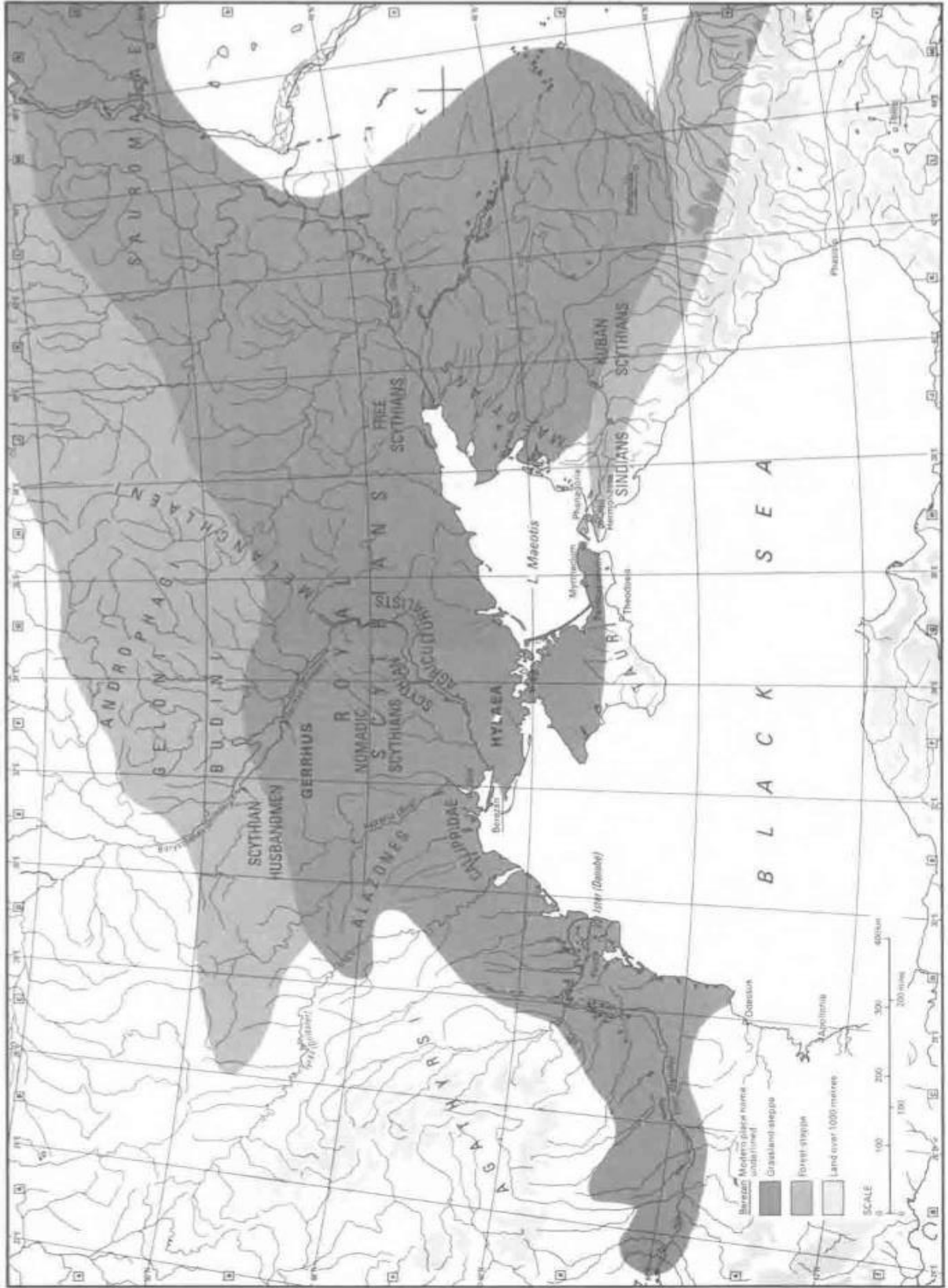
Kaynakça

- Arslan, Y. (2010). *Perslerin yönetim politikası*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Konya: Selçuk üniversitesi SBE.
- Ayata, E. (2011). *Zerdüş Avesta bölümler*. 3. Baskı, İstanbul: Kora yayınları.
- Balcer, J. M. (1993). *A prospographical study of the ancient Persians Royal and Noble 550-450 B.C.*, New York: Lewiston.
- Bayram, S. (2017). Ortadoğu’daki en eski uluslararası ticaret ve esasları. *Ortadoğu’ya bakış*, Editörler: Victoria Bilge Yılmaz - Dr. Sayim Türkman. Ankara: Nobel Akademik yayıncılık, 21-36.
- Brosius, M. (2006). *The Persians*. London and New York: Routledge.
- Can, C. (1968). *Zerdüşçülük, zerdüş ve hukuk (avesta)*. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1(25), 273-288.
- Cancik-Kirschbaum, E. (2004). *Asurlular (tarih, toplum, kültür)*. Çev. Aslı Yarbay, İzmir: İlya yayınları.
- Casabonne, O. (2007). “Akamenid İmparatorluğu büyük kral ve Persler”, *Arkeoatlas*, 6, 20-35.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı tarihi ve sanatı*. İzmir: Yaşar eğitim ve kültür vakfı.
- Dandamaev, M. A. (1989). *A political history of the Achaemenid Empire*. (Translated into English by W. J. Vogelsang). The Netherlands, Leiden: E. J. Brill.
- Daryae, T. (2013). *Cyros the Great*. Santa Monica: Afshar publishing.
- Diakov, V. ve Kovalev, S. (2010). *İlk çağ tarihi*. Çev. Özdemir İnce, İstanbul: Yordam kitap.
- Dönmez, Ş. (2002). Önasya’da İskitler. *Türkler IV*, Ankara: Yeni Türkiye yayınları, 42- 63.

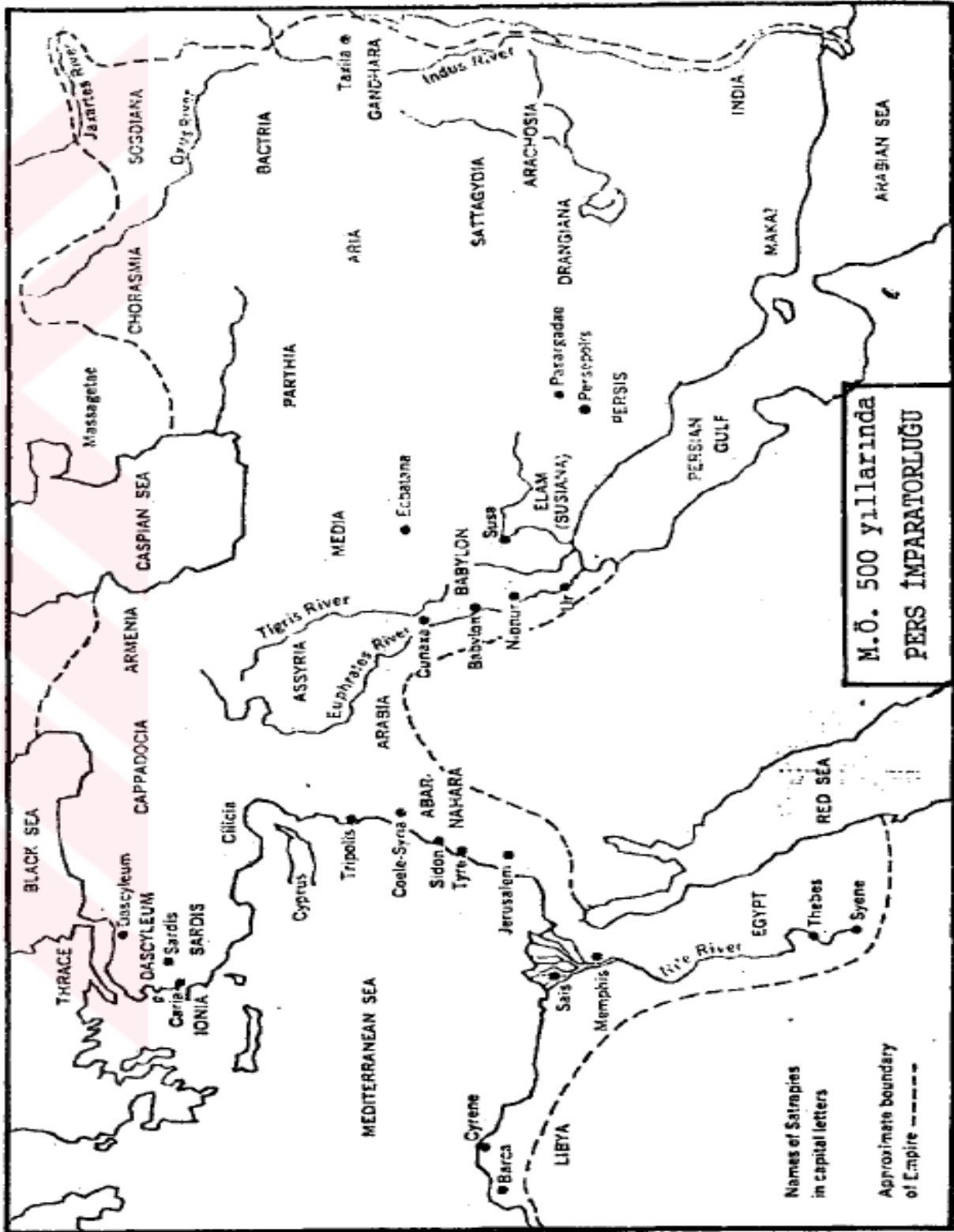
- Duran, M. (2015). Satraplık sisteminin Pers yönetim teşkilatındaki yeri. *SDÜ Fen Edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi*, 34, 61-86.
- Durmuş, İ. (1997). Anadolu'da Kimmerler ve İskitler. *Belleten*. LXI/231, 273-286.
- Durmuş, İ. (2008a). *İskitler*. Ankara: Genel Kurmay basımevi.
- Durmuş, İ. (2008b). İskit İmparatorluğu'nun yıkılış nedenleri. *Akademik bakış*. 1(2), 199-214.
- Durmuş, İ. (2013). *Türk tarihinin öncüleri Bilge Kağan, Alp Er Tonga, Tomris, Mo-tun, Attila*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi: taş devrinden Eleusis Mysteria'larına*. Çeviren: Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı yayınevi.
- Eroğlu, E. (2016). Sosyo-ekonomik açıdan eski Türklerde kadının konumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(45). 443-447.
- Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: TTK yayınları.
- Günaltay, Ş. (1987). *Yakın Şark II Anadolu-Ahamenişler istilasına kadar*. Ankara: TTK yayınları.
- Günbattı, C. (1994). Kültepe tabletlerine göre kadınların ticari faaliyetleri hakkında bazı gözlemler. XI. *TTKB*, 191-200.
- Hasanov, Z. (2009). *Çar İskitler*. (çev. İlyas Topsakal). İstanbul: Türk dünyası araştırmaları vakfı.
- Herodotos (2002). *Tarih*. Çev. Mümtekin Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası yayınları.
- Hrozny, B. (1953). *Ancient history of Western Asia, India and Crete*. Berlin: Published by Artia, Prag.
- İznic, E. (1999). *Anadolu'da Mithra Kültü*. Ankara Üniversitesi, SBE., (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara.
- Kaya, M. A. (2018). Anadolu'da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve etnik yapı. *Cedrus VI*, 159-179.
- Kınal, F. (1998). *Eski Anadolu tarihi*. IV. Baskı, Ankara: TTK.
- Köroğlu, K. (2010). *Eski Mezopotamya tarihi*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Ksenophon (1974). *Anabasis onbinlerin dönüşü*. Çev. Tanju Gökçöl, İstanbul: Hürriyet yayınları.
- Ksenophon (1999). *Yunan tarihi*. Çev. Oktay Sinanoğlu. Ankara: TTK Yayınları.
- Kuhrt, A. (2007). *Eski Çağ'da Yakındoğu yaklaşık M.Ö. 3000-330*. C. II, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Kuhrt, A. (2012). "Pers İmparatorluğu, Anadolu'da Persler". *Aktüel arkeoloji dergisi*, Şubat 5 (25), 22-38.
- Luckenbill D. D. (1926). *Ancient records of Assyria and Babylonia (ARAB I), I*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Luckenbill D. D. (1927). *Ancient records of Assyria and Babylonia (ARAB II), II*. Chicago: The University of Chicago press.
- Memiş, E. (1987). İskitler'in uyguladıkları harp taktikleri'nin diğer milletler üzerindeki etkileri ve günümüzdeki belirtileri. *Türk Kültürü*, S. 293, Ankara.
- Memiş, E. (1999). Asur Devleti'nin Anadolu politikası. XII. *Türk Tarih Kongresi*, TTK. 65-73.
- Memiş, E. (2005). *İskitler'in tarihi*. Konya: Çizgi kitabevi.
- Memiş, E. (2012). *Eskiçağ medeniyetleri tarihi*. III. Baskı, Bursa: Ekin kitabevi.
- Memiş, E. (2013). *Eskiçağ Türkiye tarihi*. XII. Baskı, Bursa: Ekin kitabevi.
- Olmstead, A. (1964). *History Of Assyria*. Chicago.
- Palaz Erdemir, H. ve Erdemir, H. (2010). Güneybatı Asya ve Avrasya'da İskit askeri izleri. *Tarih okulu*, VII, 25-37.
- P'yankov, I. V. (2002). "Sakalar". *Türkler, Yeni Türkiye*, Ankara, 922-939.

- Radner, K. (2011). "Mass deportation: the Assyrian resettlement policy", Assyrian Empire Builders, (<http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/governors/massdeportation>).
Erişim:18.02.2019
- Radner, K. (2018). "Assur Kenti ve Assur Krallığı tarihine genel bir bakış", *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı*. K. Köroğlu, S.F. Adalı (ed.), Tüpraş Anadolu Uygarlıkları Serisi No.7, İstanbul: Yapı kredi yayınları.
- Sevin, V. (2013). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sever, E. (2008). *Asur tarihi*. III. Baskı, İstanbul: Kaynak yayınları.
- Smith, A. T. (1999). The Making Of An Urartian Landscape İn Southern Transcaucasia: A Study of Political Architectonics. *America Journal of Archeology*, 103(1), 45-71.
- Snell, D. C. (1997). *Life in the Ancient Near East (3100-332 B.C.E.)*. New Heaven and London: Yale University Press.
- Strabo (1854). *The Geography of Strabo Vol I*. Çev. H. C. Hamilton- W. Falconer, Henry G. Bohn: Londra.
- Sulimirski, T.ve Taylor, T. (1991). The Scythians. *CAH*, 3(2), John Boardman, I. E. S. Edward, N. G. L. Hammond (Edits.). Cambridge Universty Press. 547-590.
- Sweeney, E. J. (2008). *The Ramessides, Medes, and Persians*. New York: Algora Publishing.
- Tarhan, T. (1984). "Eski Anadolu tarihinde Kimmerler". *Araştırma sonuçları toplantısı bildirleri*. Ankara.
- Tarhan, T. (2002). Ön Asya dünyasında ilk Türkler Kimmerler ve İskitler. *Türkler Ansiklopedisi*. IV, 597-610.
- Taşkın, E. (1992). *Eski Anadolu tarihinde Persler*. Selçuk Üniversitesi, SBE., (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Konya.
- Tellioğlu, İ. (2005). Kimmer ve İskit göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki etkileri. *A. Ü. Türkiyat araştırmaları enstitüsü dergisi*. 27, 237-245.
- Van de Mieroop, M. (2006). *Antik Yakındoğu'nun tarihi*. Çev. Sinem Gül, Ankara: Dost kitabevi.
- Yıldırım, R. (2004). *Uygarlık tarihine giriş*. Ankara: Asil yayın dağıtım.

Ekler

Şekil 1: İskit coğrafyası (Sulimirski ve Taylor, 1991: 548).

Şekil 2: M.Ö. VI. Yüzyıl ön Asya siyasi harita (Taşkın, 1992).

Şekil 3: Asur Kralı III.Tiglat-Pileser dönemi'nde gerçekleştirilen sürgün (Kalhu sarayı'ndan bir duvar kabartması) (Radner, 2011.)

Şekil 4: Elllerinde düşmanların kesik başlarını tutan Asur askerleri (Kuhrt, 2007: 186).

Şekil 5: Asur Kralı Sanherip döneminde gerçekleştirilen Lakiş kentinden sürgün edilenleri gösteren kabartma (Radner, 2018).

Şekil 6: İskit ok uçları (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2010).

Şekil 7: Behistun kitabesi (Kuhrt, 2012).

Bir Cumhuriyet Kadını; Prof. Dr. Halet Çambel A Republic of Women; Prof. Dr. Halet Çambel

Türkan KARPINAR*

Öz

Mustafa Kemal Atatürk, cinsiyet eşitliğine ve Türk kadınının sosyal hayatta temsiline büyük önem vermiş, kadınların farklı alanlarda yer alması için çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmalar neticesinde Türk kadını bilimden sanata, sanattan spora, spordan kültüre pek çok farklı alanda ülkemizi ulusal ve uluslararası arenada en iyi şekilde temsil etti. Bu kadınlardan birisi de Prof. Dr. Halet Çambel'dir. Genç Cumhuriyet'in en başarılı kadın simalarından olan Prof. Dr. Halet Çambel bir asra yaklaşan ömründe spor, sanat, müzecilik, arkeoloji ve tarihle ilgilenmiş, ülkesini farklı alanlarda ulusal ve uluslararası arenada en iyi şekilde temsil eden kadınlardan birisi olarak çağdaş Türk kadının öncülük etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halet Çambel, Spor, Arkeoloji, Bilim.

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk attached great importance to gender equality and the representation of Turkish women in social life and carried out studies for women to take part in different fields. As a result of these studies, Turkish women represented our country in the best way in national and international arena in many different fields from science to art, from art to sports, from sports to culture. One of these women is Professor. Dr. It is Halet Cambel. One of the most successful female figures of the young Republic. Dr. Halet Cambel was interested in sports, art, museology, archeology and history in the upcoming life and was a pioneer in contemporary Turkish women as one of the best women who represented her country in national and international arena in different fields.

Keywords: Halet Çambel, Sport, Archeology, Science.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde Türk kültürü ve tarihinin şekillenmesinde Türk kadınının oldukça önemli bir etkisi vardır. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk: *“Bizce Türkiye Cumhuriyeti anlamınca kadın bütün Türk tarihinde olduğu gibi bugünde en muhterem mevkiye, her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir mevcudiyettir”* sözleriyle tarihsel süreç içerisinde toplumsal hayatın temelinde Türk kadının rolünün ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Eldeniz, 1956: 740). Türk kadınının sosyal yapı içerisinde daha fazla yer alması için pek çok önemli uygulamayı başlatan Atatürk farklı alanlarda kadınlarımızın temsil edilmesi için büyük çaba gösterdi. Onun çabaları sonucunda cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk kadını spordan sanata, sanattan bilime, bilimden siyasete pek çok kadın farklı alanda ülkemizi en iyi şekilde temsil ettiler.

Genç cumhuriyetin en renkli ve en önemli kadın şahsiyetlerinden birisi de spordan, arkeolojiye, arkeolojiden akademisyenliğe, akademisyenlikten müzeciliğe farklı alanlarda çalışmalar yürüten ulusal ve uluslararası nitelikte başarıları olan Halet Çambel'di. O, bir arkeolog ve bir sporcu olmaktan öte filoloji, arkeoloji, mimari, etnografi, peyzaj mimarisi, müzecilik gibi farklı alanlarla ilgilenen, multi-disipliner bir bilim insanı ve ilk kadın aydınlarımızdandı. Yaşadığı dönemde ülkemizde bilim insanı kimliği ile arkeoloji ve prehistorya alanında yaptığı akademik çalışmalarıyla ülkemizde bu alanların gelişmesine önemli ölçüde katkı sundu ve bu alanlarda uluslararası başarılar elde eden sayılı isimlerdendi (Özdoğan, 2014: 35).

Halet Çambel'in Ailesi, Çocukluğu Ve Eğitim Hayatı

Halet Çambel'in ailesi Osmanlı'da yaşayan önemli ailelerden birisi olup aydın, seçkin bir aileye mensuptu. Dedesi İbrahim Hakkı Paşa, Osmanlı'nın son döneminde yer edinen önemli isimlerden birisiydi. İbrahim Hakkı Paşa, İstanbul'da müderrislik, Maarif Nazırlığı ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, turkk.ann@gmail.com.

sadrızamlık gibi görevler yürüttü. Bir süreliğine Berlin Büyükelçiliği görevini de yürüten İbrahim Hakkı Paşa bu görevi esnasında 1918 yılında vefat etti (Kurşun, 2000: 311-313).

Dedesinin Berlin Büyükelçiliği görevini yürüttüğü tarihlerde babası Hasan Cemil Bey, Berlin Askeri Ataşeliği görevinde bulunmaktaydı. Babası Hasan Cemil Çambel, I. Dünya Savaşı'nda 51. Piyade Tümen Komutanı olarak Irak Cephesi'nde Felahiye mevkiinde savaşmış ve Berlin'e yaralı olarak geri dönmüştü (Dirican, 1997: 73). Berlin'deki görevi bittikten sonra Türkiye'ye geri dönen Hasan Cemil Bey, Atatürk ile yakın ilişkiler kurdu. Hasan Cemil Bey, 1928 yılında yapılan seçimlerde Bolu Milletvekili oldu.

Milletvekili olduktan sonra Atatürk'ün isteği doğrultusunda Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti'nin kuruluşu aşamasında görev yapan isimlerden birisi oldu. Yakın arkadaşı Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti Başkanı Ahmet Akçura'nın vefatı üzerine 23 Mart 1935 tarihinde Atatürk'ün emri ile Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti Başkanlığı görevine getirildi. Hasan Cemil Çambel, bu görevi 23 Mart 1935-17 Aralık 1941 tarihleri arasında yürüttü. Bu görevi esnasında özellikle arkeoloji alanında yürüttüğü başarılı çalışmalar sonucunda 1939 yılında Berlin'de bulunan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün onur üyeliğine seçildi (Milliyet Gazetesi, 11 Aralık 1967: 3).

Hasan Cemil Bey ve Remziye Hanım çiftinin, Halet dışında her biri kendi alanında önemli başarılarla imza atan üç çocuğu daha vardı. Bunlar Türkiye'nin ilk kadın patoloji-onkoloji uzmanlarından, ülkemizde ilk kanser araştırma merkezini kuran Halet Hanım'ın küçük ablası Perihan Çambel, Türkiye'nin ilk kadın gazetecilerinden Halet Hanım'ın büyük ablası Leyla Çambel ve Halet Hanım'ın küçük kardeşi mühendis Ali Çambel'dir (Öztürk, 2016: 81).

Halet Çambel, babası ve dedesinin Almanya'daki görevi esnasında 27 Ağustos 1916 tarihinde Berlin'de dünyaya geldi. Ailesiyle birlikte sekiz yaşına kadar Almanya'da yaşadı. İlk eğitim hayatı Almanya'da başladı. Fakat sekiz yaşındayken ailesinin Türkiye'ye dönmesiyle eğitimine İstanbul'da devam etti. Ortaokul ve lise öğrenimini İstanbul/Arnavutköy'de bulunan Amerikan Kız Koleji'nde tamamladı (Erdoğan, Atabeyoğlu, Cebecioğlu, 2000: 10).

Hasan Cemal Bey, 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen Soyadı Kanunu'ndan sonra diğer kardeşlerinden farklı olarak "Çambel" soyadını tercih etti. Halet Hanım, bu soyadı ile Türkiye'de pek çok ilki gerçekleştiren sayılı Türk kadınlardan birisi olacaktı (Güneş, 2016: 3).

Halet Çambel'in, arkeoloji ve spora olan ilgisi Amerikan Kız Koleji'nde bulunduğu dönemde başladı. Bu dönemde düzenlenen okul gezilerinde İstanbul'un tarihi ve arkeolojik alanlarını gezme fırsatı buldu. Çocukluğunda zayıf bir bünyeye sahipti, bu nedenle spora yöneldi. Çocuk yaştan itibaren yüzme, okçuluk, kürek, bisiklet, okçuluk, binicilik spor dallarıyla ilgilendi. Amerikan Kız Koleji'nde okuduğu dönemde Beden Eğitim Öğretmeni Alexander Nadolski'den eskrim eğitimi almaya başladı (Hasdemir, 2011: 76). Bu spor dalında kısa süre içerisinde hızla ilerledi. 1935 yılında lise öğrenimini başarıyla tamamladıktan sonra Fransız hükümetinin burs desteğiyle Paris'te bulunan Sorbonne Üniversitesi'nde Arkeoloji eğitimi aldı. Paris'te bulunduğu dönemde bir yandan üniversite eğitimine devam ederken diğer yandan eskrim ve binicilik sporuyla da ilgilenmeye devam etti (Dirican, 1997: 74).

Sporcu, Akademisyen ve Arkeolog Halet Çambel

1936 yılında Almanya/Berlin'de yapılan Olimpiyat Oyunları'nda kendisi gibi eskrimci olan Suat Fetgeri Aşeni ile birlikte Türkiye'yi temsil eden ilk kadın milli sporcu oldu. Halet Çambel ve Suat Fetgeri Aşeni aynı zamanda Olimpiyat Oyunları'nda yarışan ilk Müslüman kadın sporculardır. Her ne kadar Berlin'de düzenlenen Olimpiyat Oyunları'nda kayda değer

bir başarı gösteremeseler de Olimpiyat Oyunları'na katılan ilk Türk ve Müslüman kadın sporcular olarak tarihe geçmişlerdir (Erdoğan, Atabeyoğlu, Cebecioğlu, 2000: 10). Olimpiyat Oyunları sırasında Alman diktatör Adolf Hitler ile tanışma teklifini reddetmiştir (Güneş, 2016: 3).

Olimpiyatlardan sonra üniversite eğitimine devam etti. Avrupa'da bulunduğu süre zarfında İtalyanca, Almanca, Fransızca ve İngilizce'yi ileri düzeyde öğrendi (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 2005: 14). Ayrıca kadim Ön Asya ölü dillerinden Hititçe ve Eski İbranice ve Akadça'yı iyi derecede öğrendi ve bu alanda uzmanlaştı. Dönemin ünlü arkeologları ile tanışması da ilk kez üniversite eğitimi için Avrupa'da bulunduğu günlerde oldu. 1938 yılında Sorbonne Üniversitesi'nde Arkeoloji Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamladıktan sonra aynı üniversite de doktora çalışmalarına başladıysa da II. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle Türkiye'ye döndü ve doktora eğitimi yarım kaldı (Özdoğan, 2014: 36).

İlk kez Kurt Bittel başkanlığındaki Boğazköy kazısına katıldı. Boğazköy kazısındaki başarılı çalışmalarından dolayı daha sonraki yıllarda bu mevki "*Çamlıbel Tarlası*" olarak anılmaya başladı (Schachner, 2008: 475). 1939 yılında Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından Afyon'da yürütülen Yazılıkaya/Midas Antik Kenti kazısına katıldı. Bu kazıda birlikte çalıştığı kazı başkanı Dr. Emilie Haspels ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde de çalışmaya devam etti (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 2005: 14).

Aynı dönemde 1940 yılında İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Prof. Dr. Helmuth Theodor Bossert'ten asistanlık teklifi aldı. Bu teklifi geçici olarak kabul etse de daha sonraki süreçte akademik çalışmalarına devam etti (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 2005: 14). II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde kazı çalışmalarıyla birlikte akademik hayatına da devam eden Halet Çambel, 1940 yılında birlikte çalışmalar yürüttüğü Mimar Nail Çakırhan ile evlendi (Öztürk, 2016: 82).

İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde bilimsel çalışmalarına devam eden Halet Çambel, 1943 yılında doktora çalışması için Türk Tarih Kurumu adına Kırşehir/Hashöyük'te kontrol kazısı çalışmalarına katıldı. Çalışmalarında elde ettiği başarılar sonucunda yeterliliğini ispatlayarak 1944 yılında doktorasını tamamladı (Seyirci, 1990: 287).

Doktorasını tamamladıktan sonra arkeolojik kazılarda daha fazla yer almaya başlayan Halet Çambel bu süreçte Prof. Dr. Prof. Dr. Helmuth Theodor Bossert ile birlikte Anadolu'da pek çok araştırma gezisine katıldı ve saha çalışmaları yaptı. 1946 yılında Çukurova bölgesinde yaptığı saha çalışmaları sonucunda Osmaniye'de tarihsel geçmişi Asur-Hitit dönemine kadar uzanan Karatepe'yi keşfetti. Keşif çalışmalarından sonra Karatepe'de başlayan kazılara katıldı. Halet Çambel gerek Türk arkeologların sayısının yetersiz olması gerekse başarılı çalışmaları sebebiyle 1946-1954 yılları arasında aynı anda farklı kazılarda yer aldı. 1946 yılında Karatepe kazısı devam ederken 1948-1949 yıllarında Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen Afyon Yazılıkaya/Midas Antik Kenti kazısında da yer aldı (Özdoğan, 2014: 36-37).

1946 yılında Karatepe'de başlayan kazı ve restorasyon çalışmaları 1952 yılında son buldu. Halet Çambel, Türkiye'nin ilk açık hava müzesi olan Karatepe-Arslantaş Milli Parkı'nın kuruluşuna öncülük etti. Halet Çambel bir yandan kazı ve arkeoloji çalışmalarının devam ettirirken diğer yandan akademik çalışmalarına da devam etti ve 1960 yılında profesör oldu (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 1987: 303).

Karatepe'deki çalışmalar sırasında Çukurova ahalisini yakından tanıma fırsatı bulan ve yöre insanıyla kaynaşan Halet Çambel bölge insanı arasında "Halet Bacı" olarak tanınmıştır. Pek çok farklı alanda ulusal ve uluslararası başarılar elde etmesine rağmen gösterişten uzak duran Halet Çambel, halkla iç içe olmuştur. İlkelerini sloganlaştırmak yerine herkesin

anlayacağı şekilde hayata geçirmeyi hedefledi ve çalışmalarını bu kapsamda yürüttü. Çukurova bölgesindeki çalışmaları sırasında Türk Edebiyatı'nın en önemli isimlerinden Yaşar Kemal'i tanıma ve dostluk kurma fırsatını buldu (Öztürk, 2016: 81).

Türkiye coğrafyasının sosyo-kültürel ve tarihi değerlerini keşfetmeyi, korumayı kendisine ilke edinen Çambel, ülkemizin kültür varlıklarının yerinde doğal çevre ortamı ile birlikte korunması, kültürel peyzaj, kültür varlıklarının planlamalarının yapılması, kültür varlıklarının turizme kazandırılarak Türk toplumuna sosyo-ekonomik açıdan fayda sağlamasına yönelik olarak da projeler gerçekleştirdi (Özdoğan, 2014: 36).

Profesör olduğu sene 27 Mayıs Darbesi'nin gerçekleşmesi ve sonrasında çeşitli üniversitelerde görev yapan 147 öğretim üyesinin üniversitelerden atılmasıyla İstanbul Üniversitesi'ndeki görevi son buldu. Bu olaydan sonra Almanya'ya gitti ve 1962 yılında Almanya'da Saarbrücken Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Misafir öğretim üyesi olarak bir yıl burada çalışan Halet Çambel şartların düzelmesinin ardından Türkiye'ye İstanbul Üniversitesi'ndeki eski görevine geri döndü. Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Prehistorya bölümünü kurdu. İller Bankası'nın da desteğini alarak Çukurova bölgesindeki arkeolojik değerlerin saptanması yönelik olarak çalışmalarına devam etti (Dirican, 1997: 78).

1960'lı yılların ikinci evresinde rotayı Doğu Anadolu Bölgesi'ne çeviren Halet Çambel burada Keban Barajı'nın kurulacağı bölge başta olmak üzere Aşağı Fırat Bölümü'nün arkeolojik projelerinin oluşturulması için Elâzığ, Tunceli, Malatya, Diyarbakır, Urfa, Siirt illerinde çalışmalar yürüttü. Elâzığ ve Tunceli'de özellikle Pertek ve Keban çevresinde Robert John Braidwood ile yürüttüğü kazılarda ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş'ın da desteklerini aldılar. Ülkemizde ilk defa Multi-disipliner bir ekip ile çalışmalarını yürüttüler. Bu kapsamda Diyarbakır'da yapılan kazılarda dünyanın en eski köyü ve ilk yerleşim yerlerinden birisi olarak kabul edilen Çöyönü'nde ki antik köyü buldular. ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş'ın bu görevden alınması sonucunda Aşağı Fırat Bölgesi'nde farklı disiplinlerin bir araya gelerek yürüttüğü çalışmalar önemini kaybetti (Özdoğan, 2014: 38-39).

Araştırma yaptığı bölgelerle bütünleşen Halet Çambel, multi-disipliner bir bilim insanı olarak yalnızca arkeolojik değerlerle ilgilenmemiş, farklı kültürel değerlerin araştırılması ve tanıtılmasına yönelik de çalışmalar yürüttü. Nitekim Çukurova'da uzun yıllar çalışmalar yürüttüğü Karatepe bölgesinin fıkralarını yayınladı.¹ Arkeoloji ve Prehistorya disiplininin öncü isimlerinden olan Halet Çambel, İstanbul Üniversitesi'nde görev yaptığı süre içerisinde yüzlerce arkeolog yetiştirdi.

Halet Çambel yoğun çalışma temposuna rağmen yazmayı, kalıcı eserler bırakmayı da ihmal etmedi. İngilizce ve Türkçe eserler yazdı. Eserlerinden bazıları; Çok Dilli Arkeoloji Sözlüğü, Midas Kenti Kazıları ve Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki Araştırmalar Frigya, Light on Top of the Black Hill, Karatepe Fıkraları, Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları I. Cilt, Kumkale: Toros Eteklerinde Bir Haçlı Kalesi'dir. Gösterişli bir yaşantı yerine mütevazı bir hayat tarzını benimsediği için medyatik olmadı.

Türk toplumunun hafızasında önemli ölçüde yer edinmesine rağmen hakkında yazılanlar oldukça sınırlıdır. Birkaç makale dışında Osmaniye Eski Valisi İsa Küçük tarafından yazılan "*Halet Abla Destanı*" ve Halet Çambel ile yaptığı söyleşiyi İngilizce olarak kitaplaştıran Melih Güneş'in "*Halet Abla İle Buluşma*" adlı eseri hakkında yazılan en önemli eserlerdir.² Özellikle İsa Küçük, Halet Çambel ile tanışmalarından başlayarak, Halet

¹ Detaylı bilgi için bakınız; Halet Çambel, *Karatepe Fıkraları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

² Detaylı bilgi için bakınız; Melih Güneş, *Halet Çambel İle Buluşma*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Çambel'in çalışmalarını ve Çukurova'da yöre ahalisi tarafından ne kadar sevildiğini, Çukurova'nın "*Halet Ablası'nı*" edebi bir dille anlattı (Küçük, 2010: 11-15).

Halet Çambel, 1995 yılında Türkiye Bilimler Akademisi şeref üyeliğine seçildi. Boğaziçi Üniversitesi, Tübingen Üniversitesi, Mersin Üniversitesi gibi üniversiteler tarafından şeref ve onur doktorası verildi. Halet Çambel hayatı boyunca pek çok ödül aldı. Aldığı ödüller arasında 1986 yılında İtalya'da aldığı "*Adelaide Ristori Ödülü*", 2005 yılında Hollanda devleti tarafından verilen "*Prens Claus Ödülü*" ile 2010 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından verilen "*Kültür Ve Sanat Büyük Ödülü*" vardır. Osmaniye'nin Kadirli ilçesinde Karatepe'de kurduğu Türkiye'nin ilk açık hava müzesi ve milli park bölgesine yakın bir yerde yapılan okula Halet Çambel İlköğretim Okulu adı verildi (Küçük, 2010: 14).

Halet Çambel, kazandığı sayısız başarılar ve gerçekleştirdiği akademik çalışmalar ile Türk kültür tarihinde önemli bir yer edindi. Akademik çalışmalarındaki farklılık onun kendi tarzını oluşturmasını sağladı. Multi-disipliner bir bilim insanı olarak yalnızca ulusal ölçekte değil uluslararası arenada önemli başarılar elde etti (Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 2005: 14). Halet Çambel, 12 Ocak 2014 tarihinde arkasında pek çok başarılı proje ve eser bırakarak çocukluğu ve gençliğinin geçtiği Arnavutköy'de vefat etti (Öztürk, 2016: 82).

Sonuç

Halet Çambel, bir asra yaklaşan ömrünü ülkesinin sosyo-kültürel değerlerini korumaya, tanıtmaya adanmış sporcu, arkeolog, bilim insanı, müzeci, öğretmen, aydın kimliği ile ön plana çıkmayı başaran çok yönlü bir cumhuriyet kadınıdır. Atatürk ve İsmet İnönü'nün faaliyetleriyle yakından ilgilendiği bir isim olan Halet Çambel, pek çok farklı alanda çağdaş Türk kadınına farklı alanlarda ulusal ve uluslararası arenada en iyi şekilde temsil etmeyi başardı. Suat Fetgeri Aşeni ile birlikte 1936 yılında Berlin'de düzenlenen Olimpiyat Oyunları'na katılan ilk Türk ve Müslüman kadın sporcu oldu ve pek çok alanda olduğu gibi bu alanda da Türk kadınına öncülük teşkil etti ve örnek oldu.

Soylu bir aileye mensup olmasına rağmen Anadolu'nun kültürel değerleriyle ve Anadolu insanıyla bütünleşerek Çukurova'da yöre halkının "*Halet Bacısı*" olmayı başardı. Aynı bölgede adına okul açıldı. Multi-disipliner bir bilim insanı olarak kazı yaptığı bölgelerin sadece arkeolojik değerlerini değil farklı kültürel değerlerini de araştırdı.

Anadolu'nun arkeolojik ve tarihi değerlerinin yağmalanmasına izin vermedi. Başlattığı projelerle ülkemizin değerlerini korudu ve bütün dünyaya tanıttı. Bilimsel ahlak ve iş disipliniyle saygın bir arkeolog ve bilim insanı olarak tanındı. Dönemin sayılı arkeologlarından Kurt Bittel, Prof. Dr. Helmuth Theodor Bossert, Robert John Braidwood ile çalışma fırsatı buldu.

Kaynakça

- Arpınar, E., Atabeyoğlu, C. & Cebecioğlu, T. (2000). *Olimpiyat oyunlarında Türk Kızları*, İstanbul: Milli olimpiyat komitesi yayınları.
- Çambel, H. (2007). *Karetepelili fıkraları*, İstanbul: Arkeoloji ve sanat yayınları.
- Dirican, M. (1997). Halet Çambel, *Tübitak bilim ve teknik dergisi*, Sayı: 359, Ankara, s. 72-80.
- Eldeniz, P.N. (1956). Atatürk ve Türk kadını, TTK Belleten dergisi, 20(80), Ankara, 1956, s. 739-742.
- Güneş, M. (2012). *Halet Çambel ile buluşma*, İstanbul: TMMOB İstanbul büyükşehir şubesi yayınları.
- Güneş, M. (2016). 100. Yaş gününde çağrışımlarla Halet Çambel, *Akyaka kültür ve sanat derneği bülteni*, 9(33), Muğla, s. 3.

- Hasdemir, H. (2011). *İstanbul'un 100 sporcusu*, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. yayınları.
- Kurşun, Z. (2000). İbrahim Hakkı Paşa, *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*, 21, İstanbul: T.D.V. Yayınları, s. 311-314.
- Küçük, İ. (2010). *Halet Abla ile buluşma*, İstanbul: Arkeoloji ve sanat yayınları.
- Özdoğan, M. (2014). Aydın, Bilim insanı, eğitimci, arkeolog Halet Çambel, *Toplumsal tarih dergisi*, (243), İstanbul, s. 35-39.
- Öztürk, Y. (2016), Halet Çambel 100 Yaşında, *Bütün Dünya dergisi*, Başkent üniversitesi Yayınları, Ağustos, Ankara, s. 79-82.
- Seyirci, M. (1990). Halet Çambel ve çukurova kültüründe Karatepe, *I. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova halk kültürü sempozyumu bildirileri*, Adana, s. 287-294.
- Schachner, A. (2008). *Boğazköy-Hattuşa 2007 yılı çalışmaları*, Yayına hazırlayanlar; Haydar Dönmez, Adil Özme, Ankara: Kültür ve Turizm bakanlığı yayınları, s. 475-498.
- Ana Britannica genel kültür ansiklopedisi. (1987). *Halet Çambel*, 6, İstanbul, s. 303.
- Milliyet Gazetesi, 11 Aralık 1967: s. 3.
- Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 2005: s. 14.
- Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1985: 1.

Tez Yazım Sürecinde Öğrencinin Danışmanı Tarafından İzlenmesini Sağlayan Zotero'nun Grup Özelliğinin İncelenmesi

The Investigation Group Feature of Zotero that Providing Adviser to Monitoring Student during Thesis Writing Process

Celal ÖNEY*

Öz

Tez yazım sürecinde öğrenci ile danışmanı arasındaki iletişim önemlidir. Bu iletişimin yüz yüze ve belli bir sıklıkta olması tezin kalitesine olumlu katkı sağlar. Ancak tez öğrencisinin danışmanı tarafından tez sürecindeki faaliyetlerinin uzaktan izlenmesi de gerekmektedir. Yüz yüze iletişimin bazı nedenlerden dolayı sekteye uğraması öğrencinin tez sürecinde sorumluluklarını yerine getirmemesine ve kontrol altında olmadığını hissederek tez planının dışına çıkmasına neden olabilir. Bu durumun önüne geçmek için danışman ve öğrenci arasında ortak bir çalışma platformunun olması gerekmektedir. Bu çalışmamızda akademik araştırma ve yazım süreçlerinde kullanılan programlardan biri olan Zotero'nun grup özelliğini inceleyerek tez öğrencisi ile danışmanı arasında programın bu özelliğinin nasıl bir iletişim köprüsü oluşturabileceğini ortaya koyduk. İnternet üzerinden literatür taraması yapmak, bulunan literatürün künyelerini kaydetmek ve kaynakları kategorize etmek gibi tez yazım sürecinin önemli aşamalarında öğrencinin izlenmesini ve katkı almasını sağlayabilen Zotero'nun Grup özelliği, tez öğrencisinin danışmanı tarafından uzaktan izlenmesini mümkün kılmaktadır. Araştırmamızda programın bu özelliğinin nasıl aktif edildiğini ve nasıl kullanıldığının yanı sıra danışmanın bu özelliği kullanarak öğrencisine ne tür katkı sağlayabileceğini inceledik.

Anahtar Kelimeler: Zotero, Zotero Group, Grup, Tez, Öğrenci, Danışman, İzleme.

Abstract

Communication between the student and the thesis supervisor is important during the thesis writing process. Face to face and a certain frequency of this communication makes a positive contribution to the quality of the thesis. However, the supervisor of the thesis should monitor the student's activities during the process remotely also. Face-to-face communication may be disrupted for some reasons and the student may fail to fulfill his/her responsibilities in the process of thesis and may feel that he is not under control and may lead to the dissolution of his/her thesis plan. In order to avoid this situation, there should be a common working platform between the supervisor and the student. In this study, we investigated the Group feature of Zotero, one of the programs used in academia during research and writing processes and also we explored how a communication bridge could be formed between the thesis student and his/her supervisor. Zotero's group feature enables the supervisor to monitor the thesis student remotely during the activities of thesis writing process, such as literature review on the internet, recording the identities of the literature and categorizing the resources. In our study, we examined how this feature of the program is activated and how it is used, and how the supervisor can contribute to his / her student by using this feature.

Keywords: Zotero, Zotero Group, Thesis, Supervisor, Student, Monitoring.

Giriş

Tez hazırlama sürecine dâhil olmuş bir öğrenci ile danışmanı arasında oluşturulması beklenen iletişimin sağlam temellere dayandırılması ve sağlıklı yürümesi, hazırlanacak olan tezin tüm sürecini olumlu etkilediği gibi tezin de kalite açısından belli bir düzeyi yakalamasına yardımcı olacaktır. İletişim kanalının tespitinde ve yapılanmasının ne şekilde olacağı konusunda alınacak kararlarda başat rol oynayıcı olan danışman, öğrencinin şartlarını göz önünde bulundurarak iletişimin nasıl ve ne sıklıkta gerçekleşeceğini belirler. Ancak hem danışman tarafında hem de öğrenci tarafında oluşması beklenen uzaklık, zaman yetersizliği ve diğer faktörler, tespit edilen iletişim sürecine olumsuz etki yapacağı kesindir. Öğrenci ile danışmanı arasında yaşanacak olan iletişim kopuklukları, özellikle danışmanın öğrenciye gösterdiği ilginin azalmasına neden olacağı gibi öğrencinin de kendisini bir serbestlik içerisinde bulmasına yol açacaktır. Danışmanın sorumluluğunda birden fazla tez öğrencisi varsa bu durum öğrenci ile yaşanan iletişimsizliği daha da artıracak ve rutin bir hal alacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. c.oney@alparslan.edu.tr.

Öğrenci, danışmanı tarafından izlenmediğini bildiği için de tez sürecinin başında danışmanı ile yapmış olduğu planlamanın sorumluluğuna uymayarak bir savsaklama alışkanlığı geliştirecektir. Bu alışkanlığın en önemli destekçisi öğrencinin danışmanı tarafından takip edilmediği hissidir. Bu durum elbette her öğrenciyi kapsamamaktadır. Fakat yönelimin bu şekilde olduğu yaptığımız gözlem ve görüşmelerde tespit edilmiştir. Danışman ve tez öğrencisi arasında yüz yüze bir iletişimin olması elbette daha etkilidir. Fakat her iki tarafın değişken şartları bazen iletişim kopukluğuna, gecikme, ilgisizlik ve plansızlığa uygun ortam oluşturması kaçınılmazdır. Bu durumun önüne geçebilmek için özellikle danışmanın belirleyeceği takip platformu öğrencinin, danışmana olan mekânsal uzaklığına ve zaman belirsizliğine rağmen sürekli süreç içinde kalmasını büyük ölçüde sağlayacaktır (Shaw, Golden, & Buckland, 2012, ss. 2-4).

Tez sürecine başlamadan önce öğrencinin mutlaka bilmesi gerektiği hususların başında metodoloji gelir. Öğrencinin ihtisas yaptığı alanın metodolojisine hâkimiyeti, hazırlayacağı tezin güvenilirliği ve kabul edilebilirliğini önemli ölçüde arttıracaktır. İhtisas alanının kendine ait metodolojisinin yanında öğrenci, tez sorunsalının tespiti, konu sınırlandırılması, araştırma yönteminin belirlenmesi, literatür taramasının ne olduğu, literatürü nerede arayacağı, künye fişlemenin nasıl gerçekleştiği, elde edilen kaynakların tenkidi, kaynakların kategorilendirilmesi, bölümlenme, etkili okuma ve not alma, dipnot stilleri, dipnot verme, alıntı yapma, kaynakça oluşturma, Word programı kullanma, tez yazım kılavuzunu inceleme ve bu sürece yardımcı olabilecek bilgisayar programlarının neler olduğu hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir (Childress, 2011, ss. 144-145). Tez danışmanı, öğrenci için konu seçmeden önce öğrencinin metodoloji alanında yeterliliğini tetkik etmelidir. Öğrenciye verilecek seminer ödevleri bu konuda danışmanın, öğrencinin seviyesini tespit etmesine yardımcı olabilir. Öğrenci, seminer ödevini hazırlarken izlediği süreci takip eden danışman, öğrencinin yukarıda belirtilen yeterliliklere ne oranda sahip olduğunu önemli ölçüde ortaya çıkarabilir. Öğrencide tespit edilen eksiklikler danışman tarafından öğrencinin belli alıştırmalara veya eğitime yönlendirilmesi ile giderilir (Childress, 2011, ss. 145-146).

Gelişen teknolojinin sağladığı imkânlar ölçüsünde öğrenci ile danışman arasında kurulması beklenen iletişimde mekânın ve zamanın pek bir öneminin kalmadığı gözlemlenmektedir. Sosyal medyanın ve anlık mesajlaşmanın yaygınlaşmasında rol oynayan yazılımların özellikle akıllı telefonlara entegre olması insanların iletişim girişimine ve iletişimi sürdürülebilirliğine olumlu katkı sağlamıştır. İnternetin yaygınlaşması ve erişimin kolay olması bu katkıyı farklı boyutlara taşımıştır (“Zotero: A Starter Guide for History Students”, 2019). Akademi dünyası da bilimsel üretim faaliyetlerinde dijitalleşmenin sunduğu imkânlardan yararlanmaya başlayarak gelenekselleşmiş uygulama ve yöntemlerde bazen kalıcı değişikliklere yönelmek zorunda kalmaktadır (Muldrow & Yoder, 2009).

Danışman ile tez öğrencisi arasındaki iletişimin, öğrencinin tez hazırlama süresi boyunca nasıl bir teknolojik platformda gerçekleşebileceği sorusuna aradığımız cevap bizi Zotero programına yönlendirmiştir. Bu çalışmamızda akademik üretim sürecinde literatür toplama, organize olma, istenilen atıf stilinde atıf ve kaynakça oluşturma, toplanan kaynakları kategorize etme ve aynı konularda çalışan araştırmacılar ile birlikte çalışma gibi imkânları araştırmacıya sunan ücretsiz program bir olan Zotero’nun sadece grup özelliğini inceledik. Grup özelliği ile Zotero, danışmanın tez öğrencisini araştırma, organize olma ve yazma aşamalarında etkili bir şekilde nasıl takip edebileceği ve nasıl katkı sağlayabileceği konuları üzerinde durduk. Program hakkında şimdiye kadar yazılan yerli ve yabancı literatürü araştırarak programın sahip olduğu özelliklerin daha farklı nasıl kullanıldığını ve bu kullanım türlerinin ne tür amaçlara hizmet ettiğini araştırdık. Zotero’nun Grup özelliğinin danışman ve öğrenci arasındaki takibitatin ve iletişimin sağlanmasında yardımcı olacağına kanaat getirerek programın bu özelliğine odaklandık. Araştırmamızda programın grup özelliğini hem

danışman yönünden hem de öğrenci yönünden inceleyerek her iki tarafın da bu özelliği nasıl etkili bir şekilde kullanacağını ortaya koyduk. Araştırmamız genel olarak derleme bir çalışma olarak nitelendirilebilse de Zotero'nun grup özelliğinin sadece dosya paylaşım aktivitelerini içeren bir özellik olmadığını aynı zamanda bir takip (monitoring) amacı için de kullanılabileceğini iddia etmesiyle de bilimsel ve orjinaldir.

Zotero'nun grup özelliği kullanılmadan önce

Öğrenci Zotero programını iyi derecede kullanmayı öğrenmeden ve yeterli ölçüde alıştırma yapmadan programın grup özelliğini kullanmamalıdır. Grup oluşturma işleminden evvel öğrencinin Zotero programının hem masaüstü (Ay, 2017, ss. 53-55) versiyonunu hem de web alanındaki versiyonunu iyi derecede kullanma yeterliliğine sahip olması tavsiye edilen bir durumdur. Literatür taramada Zotero'nun Chrome eklentisinin nasıl çalıştığını bilmek, programa el ile künye bilgisi girmek, not oluşturmak, etiket eklemek, kaydedilen literatür künyelerini birbirleri ile ilişkilendirmek, Zotero'nun MS Word ile bağlantısının nasıl gerçekleştiğini bilmek ve programın nasıl yedeklendiğini öğrenmek, öğrencinin grup paylaşımında bulunmasından önce öğrenmesi gereken önemli özelliklerdir (Puckett, 2011, ss. 19-25). Diğer taraftan öğrencinin Zotero'nun web alanındaki sistemini de çözmesi masaüstü program ile internetteki program arasında senkronizasyonun nasıl işlediğini, eşleşmenin gerçekleşmesi için gerekli şartların neler olduğunu ve manuel olarak yedeklenmenin nasıl gerçekleştiğini bilmek, programı iyi derecede kullanabilmek için önemlidir. Zotero programının sunduğu özelliklerden biri olan künyelerin kategorize olmasını sağlayan klasör sistemi ve bu sistemin içinde klasörlerin hiyerarşik olarak sıralanmasının yanında kaydedilen künyelere PDF, Link, Resim ve Word dosyası ekleme konularına hâkim olmak, öğrencinin grup oluşturma aşamasına geçmeden program hakkında mutlaka öğrenmesi gereken konulardandır (Weiler, 2017, s. 36). Bu durum sadece tez öğrencisi için geçerli değildir aynı zamanda danışman için de geçerlidir. Hatta Zotero'yu bir ortak çalışma platformu olarak kabul eden danışmanların program hakkında bilgi ve tecrübeleri öğrencilerinkinden daha fazla olmalıdır (Öney, 2019, ss. 163-165).

Zotero'nun grup özelliği ile danışmanın yapabilecekleri

Zotero'nun grup özelliğini incelediğimiz bu çalışmamızda tez öğrencisi ve danışmanı tarafından programın iyi derecede kullanılması şartıyla Zotero'nun grup özelliği, danışmanın öğrencisinin tez hazırlama sürecindeki birçok önemli faaliyetinin takibatını zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın mümkün kılmaktadır (Fernandez, 2011). Tez konusunun belirlenmesinden sonraki aşama olan literatür taraması sürecinin başından itibaren tez öğrencisinin kullanacağı Zotero programında oluşturacağı grup "Group" kitaplığına danışmanını davet ederek üye yapması ve danışmanına yönetici "Admin" rolü vermesi ile kullanılacak ortak çalışma ve takip platformu hazırlanır (Hensley, 2011). Danışman kendisine atfedilen rol ile öğrencisinin Zotero'da oluşturmuş olduğu grubun kitaplığına istediği gibi müdahale edebilir. Kitaplıktaki literatürün kaydedilmiş künye bilgilerini gözlemleyebilir, bu bilgilere ekleme, düzeltme ve çıkarma yapabilir ("Thesis Advisor & Thesis Committee | Vision Science (MS)", 2016). Künyelerin ait olduğu eserlerin varsa PDF gibi dosyalarını künyelerin altına ekleyebilir. Künyelere not ve etiket ekleyerek öğrenciyi yönlendirebilir. Künyeleri diğer eserler ile ilişkilendirerek öğrenciye hazırladığı literatür çalışmasına farklı bir perspektiften bakmasını sağlayabilir (Blakesley & Hoogeveen, 2011, ss. 14-15). Programın kategori sistemini kullanarak hazırlayacağı hiyerarşik kategori sistemi ile öğrencinin tez konularını bölümlenmesine yardımcı olabilir. Programın web alanındaki sistemi kullanarak öğrenci ile anlık mesajlaşma içerisine girerek öğrencinin zaman kaybına uğramadan yönlendirmesini gerçekleştirebilir. Kaynakların öğrenci tarafından düzgün bir şekilde fişlenip fişlenmediğini gözlemleyebilir. Zotero'nun Chrome eklentisini kullanarak öğrencinin kitaplığında yer alan literatür listesine farklı kaynaklar ekleyebilir (Ovadia, 2013, ss. 43-44). Öğrencinin not alma,

özet çıkarma ve yorumlama faaliyetlerini inceleyebilir. Öğrencinin bir kaynaktan nasıl yararlandığını kaynak üzerinde gerekli tespitlerin yapılıp yapılmadığını gözlemleyebilir. Öğrencinin bölümlenme sonrası oluşturduğu kategori sistemine okuma sırasında tespit ettiği yerleri yorumlayarak düzgün bir şekilde dağıtımını gerçekleştirip gerçekleştirmediğini ortaya koyabilir. Öğrencinin yorumlarını inceleyerek dil, gramer ve edebi özellikleri irdeleyebilir. Tez konu başlıklarının hangi kaynaklardan elde edilen yorumlar ile oluşturulduğunu ve bu yorumların orijinalliğini kontrol edebilir. Öğrencinin literatür taramasında birincil kaynaklara ulaşımını ve ulaşmadığı ve kaynak çeşitliliğinin ne oranda olduğunu anında görebilir. Üzerinde karar kılınan atıf sisteminde öğrencinin hazırlayacağı tezde yer alacak olan atıf ve kaynakçanın nasıl olabileceğini örnek elde ederek tahmin edebilir. Kısacası danışman Zotero'nun grup özelliği sayesinde, öğrencisinin tezi önceden tez yazım kılavuzuna göre hazırlanmış olduğu MS Word kalıbına aktarımını gerçekleştirilmeden önceki tüm aşamaları anlık takip edebilir ve istediği an bu sürecin her aşamasına müdahale edebilir (Puckett, 2011, ss. 29-35).

Zotero'da grup oluşturma

Danışmanın, tez öğrencisini izleyebilmesi için öğrencinin kendi Zotero web alanında grup oluşturmaya başlaması gerekmektedir. Zotero'da grup oluşturmak için öncelikle programın internet sitesine kayıt olması ve bu kaydı gerçekleştirirken oluşturmuş olduğu kullanıcı adı ve şifreyi programın web ile eşleşmesini sağlayacak olan alana girip, program ile web alanı arasında veri akışını başlatmış olması gerekmektedir. Çalışmanın sonuna yerleştirilen şekiller listesinde yer alan Şekil 1'de 1 nolu ok ile gösterilen alana erişebilmek için Zotero'nun web sayfasına giderek kayıt (Register) olmamız gerekir (Puckett, 2011, ss. 90-91). 2 nolu ok ile gösterilen alan siteye kayıt olurken istenen bilgilerin girilmesi zorunlu olan alanı işaret etmektedir. Bu bilgiler girildikten sonra kayıt işlemi gerçekleşir. Sitenin sistemi kayıt esnasında kullanılan mail adresine doğrulama bağlantısı (Aktivation Link) gönderir. Araştırmacı mail adresine giderek bu linke tıklayıp kullanıcı doğrulamasını gerçekleştirerek Zotero'nun araştırmacı için ayırdığı 300 megabaytlık alana sahip olur (Fernandez, 2011). Aynı zamanda Zotero programının masaüstü uygulamasında yapılan ve yapılacak olan değişikliklerin Zotero'nun internet sitesinde kullanıcının açtığı alana yedekleme işlemini de başlatmış olacaktır (Raffelt, 2016, ss. 153-154). Yedekleme ve grup oluşturma için gerekli olan eşleşmenin sağlanması için kayıt esnasında elde edilen kullanıcı adı ve şifre 3 nolu okun gösterdiği "Düzenle" sekmesine tıklanarak açılan menünün sonunda bulunan ve 4 nolu ok ile gösterilen "Tercihler" sekmesine tıklanıldığında açılan Tercihler penceresinde 5 nolu ok ile işaret edilen "Eşitle" sekmesinde 6 nolu ok ile gösterilen kullanıcı ve şifre alanına girilip onanması gerekmektedir. Masaüstündeki Zotero programı ile Zotero'nun web sitesi arasında kullanıcı bilgileri sayesinde bir eşitleme (Senkronizasyon) ilişkisinin kurulması araştırmacıya yedekleme, online olarak istenilen bir yerde çalışma özgürlüğü, istenilen sayıda grup kurma, gruplara araştırmacı davet etme, makale gibi ortak yürütülen akademik yazım projelerinde araştırmacıların literatür taramasından yazım aşamasına kadar birçok süreçte ortaklarını gözlemleyebilme ve hatta katkı sunma gibi birçok faaliyeti gerçekleştirme imkânı sunmaktadır (Polat & Binici, 2015, ss. 83-85).

Zotero'da yeni bir grup meydana getirmek için öncelikle grup oluşturma alanına gidilmesi gerekmektedir. Grup oluşturma alanı Zotero'nun web alanında (<https://www.zotero.org/>) gerçekleşmektedir (Watkins, 2013, s. 308). Bu nedenle Zotero web alanında daha önce yapmış olduğumuz kayıt işleminde elde ettiğimiz kullanıcı adı ve şifremizi kullanacağımızdan bu bilgileri hazırlamamız gerekecektir. Şekil 2, grup oluşturma girişimi öncesi web alanına nasıl ulaşacağımızı ve sonrasında izlenmesi gereken adımların sıralanmasını göstermektedir. 1 nolu ok ile masaüstünde açık olan Zotero programında işaret edilen klasör ikonuna tıklayarak açılan menüden 2 nolu ok ile işaret edilen "Yeni Grup"

sekmesine tıklanarak araştırmacının Zotero'nun web alanına yönelimi gerçekleşir. Unutulmamalıdır ki grup oluşturma eylemi ancak çevrimiçi olmakla mümkündür (Ovadia, 2013, s. 45). Zotero programı, masaüstünde açık olsa dahi kullanılan bilgisayar çevrimiçi değilse “Yeni Grup” komutu geçersiz olacaktır. Şekil 2’deki 2 numaralı okun belirttiği “Yeni Grup” adlı sekmeye tıkanıldığında İnternet Browser’da Zotero’nun web sitesi açılacaktır (Raffelt, 2016, s. 155). Araştırmacı 3 nolu ok ile “Groups” sekmesine gelerek 4 nolu okun işaret ettiği “Create a New Group” sekmesine tıklayarak yeni grup bilgilerinin girileceği bir alan ile karşılaşacaktır. Zotero’nun masaüstü programı her ne kadar Türkçe olarak karşımıza çıksa da ne yazık ki web sitesi İngilizce olarak hazırlanmıştır. Bu nedenle programın grup özelliğini kullanmak isteyen kullanıcıların sayfada kullanılan terimlerin anlamlandırabilmeleri için belli bir düzeyde İngilizce bilmeleri gerekir (Polat & Binici, 2015, ss. 86-87).

Şekil 3’de yer alan 1 nolu ok ile Zotero web sistemine giriş yapıldığını, 2 nolu ok ile *Groups* alanına gelindiğini, 3 nolu ok ile açılacak olan gruba verilecek ismin yazıldığı alanı ve hemen altında 4, 5 ve 6 nolu okların işaret ettiği alanlarda da açılacak olan grubun nasıl görünürlük ve nasıl bir üyelik özelliğine sahip olması gerektiğinin belirlendiği alanları işaret etmektedir. Grup özelliklerinin seçimi, araştırmacının grubu kullanım amacını ve gruba üyelik için başvuran üyelerin nasıl bir role sahip olacağını da belirler. Araştırmacı, belli bir konuda Zotero kitaplığında oluşturmuş olduğu literatür kayıtlarını Zotero web alanındaki tüm üyelere açık hale getirmek isterse 4 nolu okun işaret ettiği “Public, Open Membership” özelliğini seçer. Bu özellik herhangi bir kullanıcının bu kitaplığı görmesine ve kitaplığa ekleme ve çıkarma yapmasına izin verir. 5 numaralı okun işaret ettiği “Public, Closed Membership” özelliği ise grup kitaplığının herkese görünür olduğunu fakat kitaplığa ekleme ve çıkarma yapmak için üyelik gerektiğini ve bu üyeliğinde grubun yöneticisi tarafından yapılması gerektiğini belirtir. 6 nolu okun işaret ettiği “Private Membership” özelliği ise grup kitaplığının sadece belli üyelere görünür olduğu ve ancak bu üyelerin kitaplığa ekleme ve çıkarma yapabileceğini ortaya koyar. Grup özelliği seçimi yapıldıktan sonra 7 nolu okun gösterdiği buton kullanılarak grubun açılması gerçekleşecektir (Puckett, 2011, ss. 91-95).

Şekil 4’de oluşturulan grupların yer aldığı alanı görmektesiniz. Kullanıcı oluşturduğu grupların tümünü bu alana gelerek görebilir. 1 nolu ok, oluşturulan grubun isminin yer aldığı linkli başlığı işaret etmektedir. Grup başlığına tıkanıldığında grubun ayarlarının yapıldığı alana gidilmektedir. 2 nolu ok, grubun oluşumu ile meydana gelen grup kütüphanesine yönlendirme linkini göstermektedir. Bu linke tıkanıldığında grubun kütüphanesine grup yöneticisi ve üyeleri tarafından eklenmiş literatür kayıtlarına ulaşılabilecektir. 3 nolu okun belirttiği alanda yer alan “Manage Profile” sekmesi sistemde oturum açmış olan kullanıcının profil bilgilerinin yer aldığı sayfaya ulaşım için kullanılmaktadır. “Manage Members” sekmesi ise kullanıcının oluşturduğu guruplara davet ettiği ve grubun sahip olduğu izin özelliklerine göre üye olan diğer kullanıcıların kimler olduğu ve grupta ne tür rollere sahip olduğunu gözlemlemek, üye silmek veya üye rolü değiştirmek amacıyla üye yönetiminin gerçekleştiği alanı göstermektedir. “Manage Library” sekmesine tıkanıldığında ise açılan sayfada grup kütüphanesinin izin seçenekleri ile karşılaşılacaktır (“Zotero Recent Discussions Forum”, 2019). Bu izinler grup kütüphanesine üyelerin literatür ekleme veya çıkarma yapabilmesini belirlemektedir. 4 nolu okun işaret ettiği alanda grubun üye sayısı, tanıtıcı bilgi, grup izin tipinin ne olduğu ve grup kütüphanesinin kimler tarafından görülebilir ve yazılabilir olduğu hakkında bilgi vermektedir. 5 nolu okun gösterdiği alan ise grup üyelerinin birbirleriyle mesajlaşarak meydana getirdikleri tartışmalarının yer aldığı bölümdür (Puckett, 2011, s. 94).

Şekil 5’te kullanıcı tarafından oluşturulmuş olan gruplardan istenildiğine girildiğinde karşılaşılabilecek olan grup ana sayfasını görmekteyiz. Seçilen grubun ana sayfası olan bu alana erişebilmek için öncelikle 8 nolu okun gösterdiği şekilde Zotero web alanına kullanıcının

Giriş (Login) yapması gerekmektedir. Açılan sayfada kullanıcının “Groups” sekmesini tıklaması ile o ana kadar kullanıcı tarafından oluşturulmuş olan grupların yer aldığı sayfaya yönelim gerçekleşecektir. İşte bu sayfada kullanıcı, istediği grubun ayarlarını yeniden düzenlemek ve grubun ayarları hakkında bilgi almak için o grubun linkli olan ismine tıklayarak grubun ana sayfasının açılmasını sağlar (Weiler, 2017, ss. 95-100). Aşağıdaki resimde deneme amaçlı oluşturulan “Öğrenci Celal Öney” adlı grubun ana sayfasını görmekteyiz. Şekil 5’te 1 nolu ok, link hiyerarşisini işaret ederek kullanıcının hangi grubun sayfasında olduğunu belirtmektedir. 2 nolu ok, grubun genel ayarlarının düzenlenebileceği sayfanın açılmasını sağlayacak olan “Group Settings” adlı linki işaret etmektedir. 3 nolu ok ise kullanıcının, o ana kadar grup kütüphanesine eklediği künye bilgilerinden en son eklenenleri gösteren alanı göstermektedir. 4 nolu ok, kullanıcının sadece bu grubun üyeleri ile yaptığı tartışmaların yer aldığı bölümü işaret etmektedir. Zotero’da her grubun üyeleri, tartışma mesajları, genel ayarları ve kütüphanelerinde yer alan literatür kayıtları farklıdır. Her grup Zotero içinde kendi özerkliği olan bir platformdur. 5 nolu ok, seçili grubun kitaplığına ulaşımı sağlayacak olan linki vurgulamaktadır. Şekil 5’teki 6 nolu ok ise seçili grubun üyelerini işaret etmektedir. Dikkatli bakılırsa, “Members” olarak geçen linkli başlığa tıkanıldığında sadece o gruba üye olan kullanıcıların listesine ulaşılması mümkündür. 7 nolu ok, grubu oluşturan kullanıcının kişisel bilgilerinin kaydedildiği profil sayfasına yönelimi sağlayacak linki işaret etmektedir.

Şekil 6’da yer alan 1 nolu ok, kullanıcının link hiyerarşisi içinde hangi sayfada olduğunu gösteren link haritasını işaret etmektedir. Şekil 6’da kullanıcı, oluşturmuş olduğu grubun ayarlar yani “Settings” kısmında olduğu görülmektedir. 2 nolu okun işaret ettiği Grup Ayarları “Group Settings” linki de Şekil 6’da görülen grup ayarları alanına yönelim için kullanılmaktadır. Kullanıcı bu alana geldiğinde önceden oluşturmuş olduğu grubun ismini, 3 nolu okun işaret ettiği “Group Name” adlı alana yeniden yazarak değiştirebilir. Grup bilgisini Açıklama “Description” adlı bölgeye girerek grup üyelerinin ve gruba üye olacak diğer kullanıcıların grup hakkında ön bilgi edinmesini sağlayabilir. Oluşturulan grubun hangi bilim dalına dâhil olduğunu 4 nolu okun gösterdiği “Disciplines” adlı alandan seçim yapılarak belirlenir. Yapılan bu seçim Zotero web alanında bulunan diğer kullanıcıların grubu takip etme veya gruba üye olma sürecinde belirleyici rol oynar (Puckett, 2019). Grubun web adresi varsa bu adres 5 nolu okun işaret ettiği alana girilir. Bu alana bilgi girilmesi mecburi değildir. 6 nolu ok ise grup üyelerinin kendi aralarında tartışma yapabilmesini mümkün kılan veya engelleyen seçim alanı olan “Enable Comments” butonunu işaret etmektedir. Kullanıcı, danışmanı veya diğer grup üyelerinin mesajlarını almak ve kendi mesajlarını grup sayfasına ekleyebilmek için bu alanda bulunan sekmenin mutlaka seçilmiş olması gerekmektedir. 7 nolu ok, grup resminin değişimini sağlayan butonu, 8 nolu ok ise oluşturulan grubun türünün ne olması gerektiğinin kullanıcı tarafından belirlendiği alanı işaret etmektedir. “Change Group Type” alanında yer alan “Private” sekmesi grubun diğer kullanıcılara tamamen kapalı ve özel olduğunu ancak grup yöneticisinin istediği kişiler tarafından görüntülenebileceğini, “Public, Closed Membership” seçiminin yapılması ile grubun herkese açık olduğunu fakat üyelik işlemlerine kapalı olduğunu, “Public Open, Open Membership” sekmesi ise oluşturulan grubun sistemdeki her kullanıcının görüntüleyebilmesine ve gruba üye olup grup kütüphanesine literatür ekleme ve kütüphaneden çıkarım yapmasına izin verecek olan sekme işaret etmektedir (Watkins, 2013, s. 308). Grup türünün seçimi yapıldıktan sonra seçim bölgesi altında bulunan “Change Type” butonunu tıklayarak seçimin hemen onanması sağlanmalıdır. 9 nolu ok ise oluşturulan grubun kalıcı olarak silinmesini sağlayan butonu işaret etmektedir. Grup silindiği takdirde grubun kütüphanesinde bulunan kayıtlar ve grubu üye olan kullanıcılarda silinir. Eğer kullanıcının birden fazla grubu varsa diğer grup bilgileri, grup kütüphanesinde bulunan kayıtlar ve grup üyeleri bu silinmeden etkilenmezler (Puckett, 2011, ss. 95-96).

Şekil 7’de grup ayarları içerisinde bulunan üye ayarlarının “Members Settings” gerçekleştiği alan yer almaktadır. Bu alanda kullanıcı tarafından açılan gruba dâhil olan üyelerin sahip oldukları özelliklerin neler olduğu grup yöneticisine yansıtılmaktadır. 1 nolu ok üye ayarlarının yer aldığı sayfaya yönelimi gerçekleştiren linkli başlığı göstermektedir. 2 nolu ok ise gruba dâhil olan üyelerin kullanıcı adı, geçek isimleri, gruba üye oldukları tarih ve grup içerisindeki rollerinin ne olduğunu gösteren tabloyu işaret etmektedir (Neal, 2012, s. 95). Grup yöneticisi bu alana geldiğinde grubuna üye olan kullanıcıları silme veya sahip olduğu rolü değiştirme yetkisine sahip olarak hareket edebilir. 3 nolu ok, gruba üye olan kullanıcıların sahip oldukları rolü gösteren “Role” sekmesinde aşağıya doğru açılan menüde yer alan seçeneklerden birinin seçimini onamak amacıyla kullanılan butonu göstermektedir. Bu sekmeler arasında yönetici “Admin, üye “Member” ve sil “Remove” seçenekleri yer almaktadır. Kullanıcı, grubuna daha fazla üye eklemek isterse sistemin “Send More Invitation” linkini kullanması gerekecektir. 4 nolu okun işaret ettiği bu linke tıklanıldığında açılan sayfada yer alan yazım alanına aralarında birer virgül olmak kaydıyla ister Zotero kullanıcı adı ister email adresi yazarak istediğimiz kullanıcıyı Zotero grup kitaplığına üye olarak davet edebiliriz.

Şekil 8, oluşturulan grubun kütüphanesinin sahip olduğu ayarların kontrolünü ve düzenlenmesini içeren sayfayı barındırmaktadır. Bu sayfada dört önemli kısım yer almaktadır. Bu kısımlardan ilki grubun türü ile ilgilidir, ikinci kısım ise grup kütüphanesinin görünürlüğü ile ilgilidir, üçüncü kısım kütüphanenin düzenlenmesi ve son olarak dördüncü kısım ise kütüphanede yer alan künyelerin ilişkili olduğu PDF gibi dosyaların silinmesi ve eklenmesi ile ilgilidir. Sayfada yer alan ayarlamaları daha ayrıntılı bir şekilde inceleyelim. Şekil 8’de yer alan 1 numaralı ok grubun kütüphanesinin ayarlanacağı linkli başlık olan “Library Settings” sekmesini işaret etmektedir. Bu başlığa tıklanıldığında Şekil 8’deki görüntü ile karşılaşılacaktır. Zotero web alanında oluşturulan her grubun kütüphanesi yada diğer bir ifadeyle kitaplığı vardır. Grupların sahip olduğu kütüphanelere erişim veya bu kütüphanelerdeki bilgiyi kullanım hakkı, Şekil 8’deki ayarların seçimiyle doğrudan ilgilidir. 2 nolu okun gösterdiği ilk kısımda kütüphanenin bağlı olduğu grubun türleri yer almaktadır. Özel, Herkese Kapalı ve Herkese Açık seçeneklerinin yer aldığı bu kısımda daha öncede değindiğimiz gibi kullanıcı ilk önce gruba ulaşım iznini belirlemektedir. 3 nolu okun işaret ettiği ikinci kısım ise grup kütüphanesinde yer alan künye bilgilerinin görünürlüğü ile ilgilidir. Bu kısımda bulunan “Anyone on the Internet” sekmesi kütüphane bilgisinin internetteki herkes tarafından erişilebilir ama sadece okunabilir tercihini belirtmektedir. Diğer sekme olan “Any Group Member” ise kütüphane bilgisinin sadece üyelerin erişimine açık olabileceğinin tercihinin işaret etmektedir. “Library Editing” başlığı altında yer alan ve 4 nolu okun işaret ettiği üçüncü kısımda ise kullanıcı oluşturmuş olduğu grubun kütüphanesine eklemiş olduğu künye bilgilerinin herhangi bir grup üyesi “Any Group Members” tarafından değiştirilebileceği tercihi ile bu bilgilerin sadece grup yöneticileri “Only Group Admins” tarafından işlenebileceği izinlerin tercih sekmeleri yer almaktadır. Son olarak 5 nolu okun da vurgulamaya çalıştığı “File Editing” adlı dördüncü kısım, grup kütüphanesinde künyelerin eki konumunda bulunan dosyaların silinmesi, değiştirilerek tekrar kaydedilmesi ve yeni dosyaların eklenmesini sağlayan izinler ile ilgilidir. Bu kısımda bulunan “Any group members”, dosyaların herhangi bir grup üyesi tarafından işlenebileceğini, “Only Group Admins” sadece grup yöneticilerinin bu eylemi gerçekleştirmeye izinli olduklarını ve son olarak “No group file storage” sekmesinin kullanıcı tarafından seçilerek bu kütüphanede yer alan künyelere ek olarak PDF gibi dosyaların eklenemeyeceğinin tercih edilmesidir. Zotero, grup kütüphanesine izinli olan kullanıcılar tarafından dosya eklenmesine belli bir limite kadar izin vermektedir. Ancak bu izin özel “Private” gruplar için geçerlidir “Public Open” türü seçili olan grupların kütüphanelerine dosya eklemeye izin verilmemektedir.

Zotero’nu grup özelliğini kullanan öğrenci, Zotero web alanında oluşturduğu grubun Zotero masaüstü programına nasıl yansıdığını Şekil 9’da görmekteyiz. Şekil 9’da 1 nolu okun işaret ettiği “Kitaplığım” alanı öğrencinin Zotero’ya eklediği künyelerin tümünün barındığı alandır. Bu bölümün diğer adı “Kütüphanem”dir. 2 nolu okun işaret ettiği alanda grup kitaplığı yer almaktadır. Dikkat edilirse kitaplığın ismi öğrencinin grubu oluşturulmuş kullandığı isimle değişmiştir. 3 nolu ok ise grup kitaplığında ekli olan künyeleri işaret etmektedir. Öğrenci, 1 nolu okun işaret ettiği Zotero masaüstü kitaplığından oluşturmuş olduğu gruba sürükleme yolu ile istediği künyeleri, PDF vb. dosyaları ve klasör ağacını rahatlıkla taşıyabilir. Ayrıca aksi istikamette bu işlemi gerçekleştirebilir. Danışman, öğrencinin masaüstündeki Zotero programında barındırılan ve Resim 9’da 1 nolu ok ile gösterilen kitaplığında yer alan künye ve dosyaları göremez ancak öğrenci tarafından davet edilerek üyesi olduğu grubun kitaplığında (2 nolu ok ile gösterilen) yer alan materyali görebilir, değiştirebilir, ekleme ve çıkarma yapabilir (Watkins, 2013, s. 309).

Tez öğrencisi, Zotero’nun grup “Group” özelliğini kullanarak grubunu meydana getirir. Danışmanın gruba müdahale edebilmesi için uygun grup ve grup kütüphanesi ayarlarının seçilerek onanması öğrenci tarafından sağlanır. Zotero programının web alanındaki sistemine önceden kayıt olmuş olan danışmanın kullanıcı ismi veya danışmanın sisteme kaydolarken kullandığı email adresi öğrenci tarafından danışmana sorularak elde edilir. Öğrenci, Zotero’nun web alanındaki sistemine giriş yaparak oluşturmuş olduğu grubun ayarlar kısmında yer alan üyelik ayarları “Member Settings” bölümüne ulaşır. Bu alanda yer alan daha fazla davetiye gönder “Send more invitation” sekmesine tıklayarak açılan sayfada yer alan metin giriş bölümüne danışmandan elde ettiği kullanıcı adı veya email adresini bu alana ekleyerek danışmanına davetiye gönderir (Şekil 7’de bu konu hakkında bilgi verildi). Gönderilen davetiye danışmanın mail adresine ulaşır. Davetiye mailinin içerisinde yer alan linke danışman tarafından tıklanılması ile danışmanın Zotero’daki web alanına bir yönelim gerçekleşir. Danışman, Zotero’nun web alanına giriş yapması ile karşısına çıkan sayfada yer alan Katıl “Join” butonuna tıklaması ile öğrencinin kütüphanesi, öğrenci tarafından verilen izinlere göre danışmanın kullanımına açılır (Engard, 2010, ss. 63-66).

Danışman, öğrencilerinden gelen grup üyeliği davetini kabul ettiği sürece danışmanın masaüstü Zotero programının “Grup Kitaplıkları” alanı Şekil 10’daki gibi şekillenmeye başlar. Şekil 10’da 1 nolu ok ile gösterilen grup bölümü, danışmanın sadece öğrenci gruplarını içermez aynı zamanda danışmanın kendi oluşturmuş olduğu grupları ve üyesi olduğu diğer grupları da içerir (Puckett, 2011, ss. 96-100).

Şekil 11’de yeralan görüntü ise danışmanın üyesi olduğu grupların web alanındaki “Groups” sekmesi altında yer alan grupların isim ve özelliklerini içeren listeyi içermektedir. Şekilde yer alan 1 nolu ok, grup ismini; 2 nolu ok grubun kütüphanesine yönelimi sağlayan linki, 3 nolu ok grup özelliklerinin belirlenmesini sağlayan ayarları [danışmanın üyeliği bulunan gruplarda rolü yöneticiyse (Admin)], 4 nolu ok grupların üye sayısını ve 5 nolu ok ise grubun türünü ve izinlerinin kısaca özetlendiği alanları işaret etmektedir (Jahng, 2017).

Sonuç ve Öneriler

Tez hazırlama sürecinde teknoloji kullanımı sadece tezin yazım aşamasında gerçekleşen bir durum olmaktan çoktan çıkmıştır. Kaynakların büyük çoğunluğunun internette taranabilir olması ve üstelik bu kaynakların sahip olduğu künye bilgilerinin Zotero gibi bazı programlar ile otomatik olarak alınabilir olması literatür tarama sürecine teknolojinin dahil olmasını gerekli kılmıştır. Elde edilen kaynakların organize edilmesi, künye bilgilerinin girilerek atıf ve kaynakçaya hazır hale getirilmesi, teknoloji sayesinde artık çok fazla zaman almayan faaliyetlere dönüşmüşlerdir. PDF, Epub ve benzeri dosya formatlarının yaygınlaşması ile yazım dünyasında giderek yaygınlaşan dijitalleşme süreci, kaynak

çeşitliliğini arttırmış ve literatür taraması sonrasında araştırmacının mutlaka bir program kullanarak organize olmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk Zotero gibi akademik üretimin tüm safhalarında kullanılabilecek programların piyasaya sürülmesini sağlamıştır.

İnternette literatür taraması yaparken bulunan kaynakların uygun olanlarının künye bilgilerinin tümünü tek tıkla kaydetme, evdeki kütüphanemizde bulunan kaynakların Isbn ve Doi numaralarını girerek tek tıkla künyelerini elde etme, kaynakları kategorize etme, kaynaklara PDF, Epub, Resim, Ses, Video, Link ve Word dosyası ekleme, MS Word programında tek tıkla istenilen atıf stilinde atıf verme ve tek tıkla kullanılan atıflardan kaynakça oluşturma, grup özelliğiyle diğer araştırmacıların katkılarıyla ortak projeler yürütme, başka projelere dahil olma, internetteki web alınıyla eşleşmenin sağlanmasıyla yedeklenmenin oldukça basit olması ve tek bir bilgisayara bağlı kalmadan istenilen bilgisayarda çalışmaya kalınan yerden devam edilmesini sağlama gibi daha pek çok özelliğiyle Zotero programı, akademik üretim faaliyetinde olan araştırmacıların ve tez öğrencilerinin kullanması yahut en azından tanınması gerekli olan programlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zotero'nun grup özelliğini incelediğimiz bu çalışmamızda, danışman ile öğrenci arasındaki iletişimin tez yazım sürecinde ne kadar önemli olduğuna değinerek sağlanacak iletişimin telefon, anlık mesajlaşma veya sosyal medya üzerinden olmayıp sürecin hemen hemen her aşamasının takibini kolaylaştıracak uygun bir platformun seçilmesi konusunu tartıştık. Dünya genelinde akademisyenlerin aşına olduğu yardımcı programların başında gelen programlardan biri olan Zotero'nun grup özelliği böyle bir platformun sağlanmasında gerekli olan özelliklerin büyük bir bölümüne sahip olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ancak gördüğümüz Zotero'nun danışman ile öğrenci arasında gerçekleşmesi umulan takibatın sağlanması için her iki tarafın da programı iyi derecede tecrübe etmiş ve belli bir süre kullanmış olmaları gerekmektedir. Özellikle tez öğrencisinin Zotero gibi yardımcı programlar ile çalışmaya başlamadan bu süreçte sıkça karşılaşacağı literatür, kaynak, fişleme, kataloglama, not alma, atıf stili, kaynakça, künye, PDF, ISSN, E-ISSN, DOI ve ORCID gibi kavramların anlamlarını bilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca internette yer alan açık erişim kaynakların yanında alanıyla ilgili belli indekslerin neler olduğunu, bunlara erişimin nasıl gerçekleşeceğini ve bu indekslerden künye nasıl elde edeceğini bilmesi gerekmektedir. Bu bilgilerin iyi derecede bilinip ders aşamasında verilen ödevlerde uygulanması ile kazanılacak tecrübe, tez öğrencisinin Zotero programının çalışma mantığını anlamasını ve özellikle danışmanı ile bu program üzerinden kuracağı iletişimin nasıl şekillenerek kendisine yardımcı olacağını anlaması daha da kolaylaşacaktır. Bu durum danışman için de geçerlidir. Danışmanın Zotero'nun tüm özelliklerine hâkim olması ve programı kullanma tecrübesinin uzun bir zaman dilimine dayanması, danışmanın tez öğrencilerini yönlendirmesi açısından önemlidir. Diğer taraftan danışmanın Zotero'nun grup özelliğini tecrübe etmiş olması onu öğrencinin oluşturmuş olduğu veya oluşturacağı grubun özelliklerinin belirlenmesinde yardım etmesini de mümkün kılacaktır.

Sonuç itibarıyla Zotero programı, bir tez yazım programı değildir. Ancak tez yazım sürecinin kısılması, öğrencinin organize olması, kaynak bulma, kaynak fişleme, not alma, yorum yapma, atıf stili belirleme, MS Word programında atıf verme, verilen atıfların takibini yapma, çoklu atıfları çok kısa sürede verme, kaynakça oluşturma ve grup özelliği sayesinde proje ortak çalışanların oluşturduğu literatürü gözlemlenebilir gibi faaliyetlerde kullanıcıya bu tür kolaylıkları sunan bir programdır. Zotero'nun grup özelliği danışmanın tez öğrencisini yukarıda belirttiğimiz faaliyetler sürecinde takip etmesini ve yönlendirmesini azami ölçüde sağlamaktadır. Her iki tarafın tez projesi öncesi programı iyi derece kullanma geçmişi ve tecrübesine sahip olması özellikle danışmanın zaman ve mekâna bağlı kalmadan sorumluluğu altında bulunan tez öğrencisine destek olması ve tecrübesini paylaşması öğrenciyi daha fazla

motive ederek süreci iyi geçirip ortaya kaliteli ve kuvvetle savunabileceği iyi bir tez hazırlamasının yolunu açacağından eminim. Ancak bu süreç öncesinde öğrencinin mutlaka okuma, not alma ve yorumlayarak yazma alışkanlığını mutlaka edinmiş olması ve bu tür faaliyetlerinin büyük bir bölümünü de bilgisayarda yapmış olması gerekmektedir. Son söz olarak bu tür programların bir tür çözüm olduğunu düşünmek yanıltıcı olur. Asıl çözüm, öğrencinin kendisini disiplin altında tutması, yaptığı işin ne kadar önemli olduğunun farkında olması ve düzenli okuma yazma etkinliğinde bulunmasında yatar.

Kaynakça

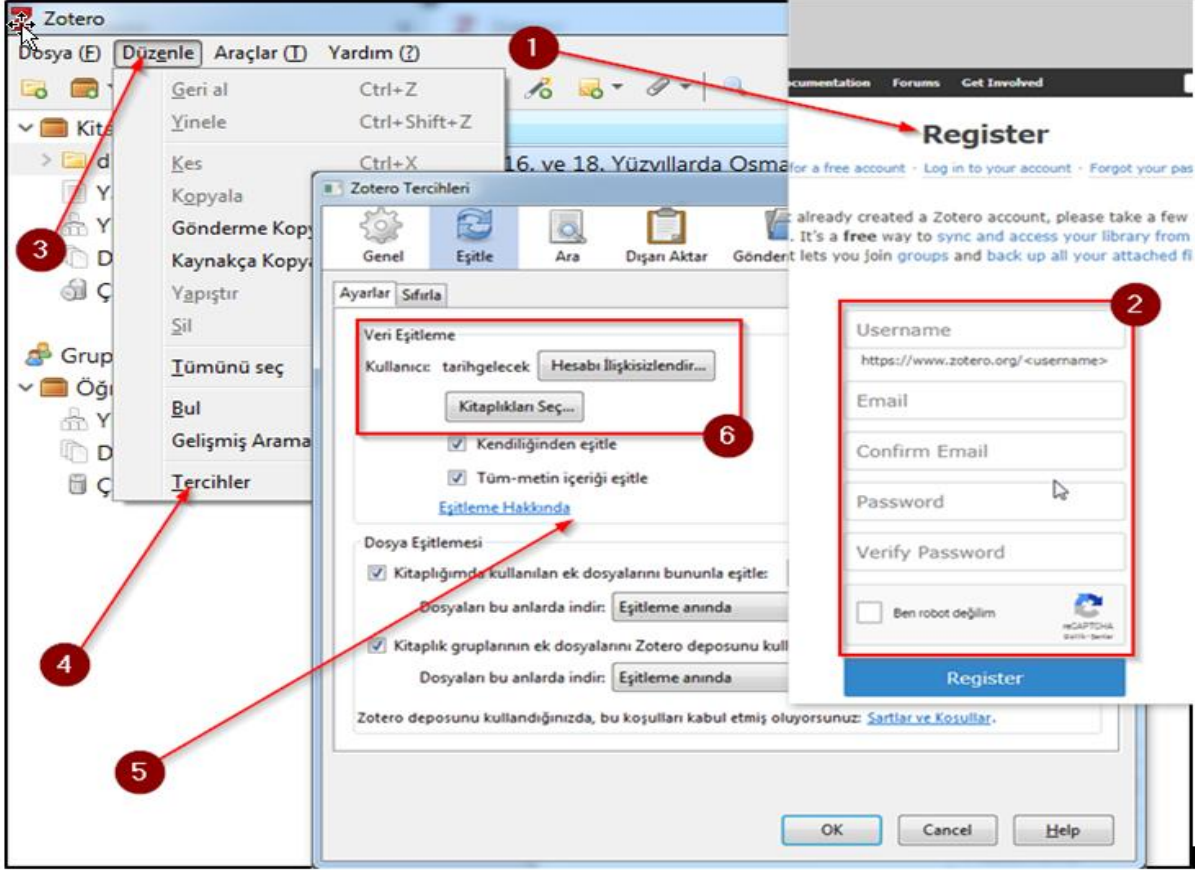
- Ay, G. M. (2017). *Akademik araştırmalar için bilişim araçları*. Eskişehir: Gökçe Mehmet AY.
- Blakesley, D., & Hoogeveen, J. L. (2011). *Writing: A Manual for the digital age, brief, spiral bound version*. USA: Cengage Learning.
- Childress, D. (2011). Citation tools in academic libraries. *Reference & User services Quarterly*, 51(2), 143-152. <https://doi.org/10.5860/rusq.51n2.143>
- Engard, N. (2010). *Practical open source software for libraries*. Elsevier.
- Fernandez, P. (2011). Zotero: information management software 2.0. *Library Hi Tech News*, 28(4), 5-7. <https://doi.org/10.1108/07419051111154758>
- Hensley, M. K. (2011). Citation management software: Features and futures. *Reference & User Services Quarterly*, 50(3), 204-208. Geliş tarihi gönderen JSTOR.
- Jahng, I. (2017). Research guides: Zotero: Add references & PDFs. Geliş tarihi 15 Mayıs 2019, gönderen //umb.libguides.com/c.php?g=699409&p=4960604
- Muldrow, J., & Yoder, S. (2009). Out of cite! How Reference managers are taking research to the next level. *Political Science and Politics*, 42(1), 167-172. Geliş tarihi gönderen JSTOR.
- Neal, D. R. (2012). *Social media for academics: A Practical Guide*. Elsevier.
- Ovadia, S. (2013). *The librarian's guide to academic research in the cloud*. Elsevier.
- Öney, C. (2019). Akademik araştırma, organize olma ve yazma süreçlerinde zotero. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(1), 160-181. <https://doi.org/10.21551/jhf.557229>
- Polat, C., & Binici, K. (2015). *Zotero, bilimsel araştırma sürecinde bireysel kaynak yönetimi aracı*. Geliş tarihi gönderen <http://www.kutuphane.sakarya.edu.tr/sites/kutuphane.sakarya.edu.tr/file/zotero2015.pdf>
- Puckett, J. (2011). *Zotero: A guide for Librarians, researchers, and educators*. Yayın Yeri Yok: Amer Library Assn.
- Puckett, J. (2019, Nisan 11). GSU library research guides: Zotero: Shared Libraries. Geliş tarihi 11 Nisan 2019, gönderen //research.library.gsu.edu/c.php?g=115275&p=751428
- Raffelt, A. (2016). *Theologie studieren: Einführung ins wissenschaftliche arbeiten*. Basel: Verlag Herder GmbH.
- Shaw, R., Golden, P., & Buckland, M. (2012). Integrating collaborative bibliography and research. *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, 49(1), 1-4. <https://doi.org/10.1002/meet.14504901245>
- Thesis Advisor & Thesis Committee | Vision Science (MS). (2016, Haziran 2). Geliş tarihi 15 Mayıs 2019, gönderen Pacific University website: <https://www.pacificu.edu/ms-vision-science/academic-procedures/thesis-advisor-thesis-committee>
- Watkins, A. (2013). Zotero for Personal Image Management. *Art Documentation: Journal of the Art Libraries Society of North America*, 32(2), 301-313. <https://doi.org/10.1086/673519>
- Weiler, Y. (2017). *Schreiben Kann Ich: Eine wissenschaftliche Arbeit in 30 Stunden*. Wien: UTB.

Zotero: A starter guide for history students. (2019, Nisan 10). Geliş tarihi 10 Nisan 2019, gönderen <https://history.vcu.edu/undergraduate-program/resources-for-undergrads/zotero-a-starter-guide-for-history-students/>

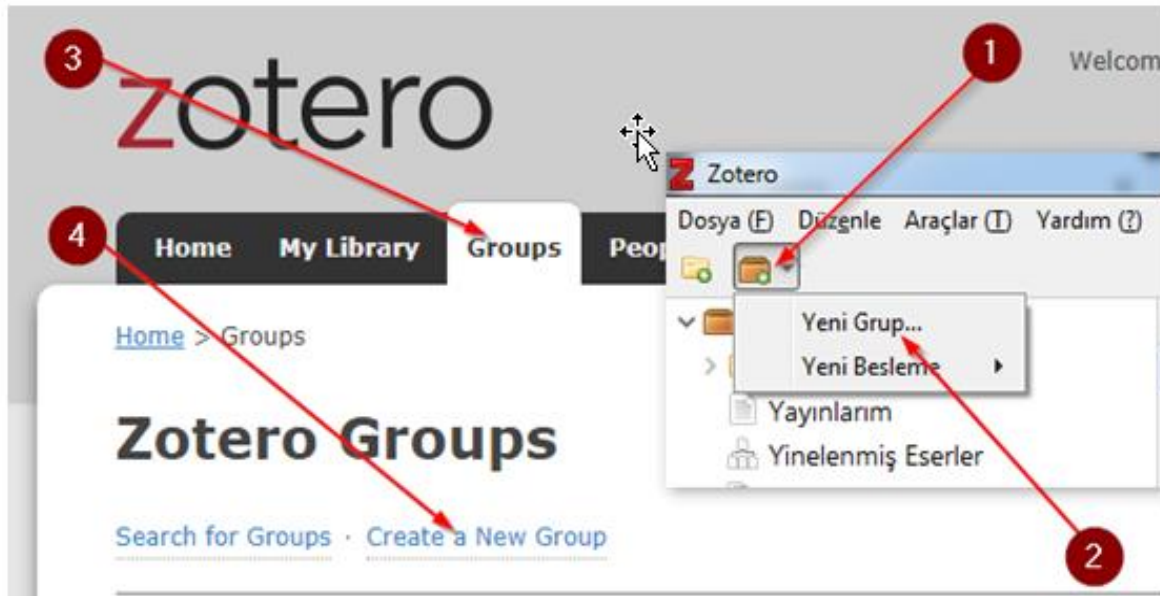
Zotero recent discussions forum. (2019, Nisan 10). Geliş tarihi 10 Nisan 2019, gönderen [Zotero Forums website: https://forums.zotero.org/discussions](https://forums.zotero.org/discussions)

Şekiller Listesi

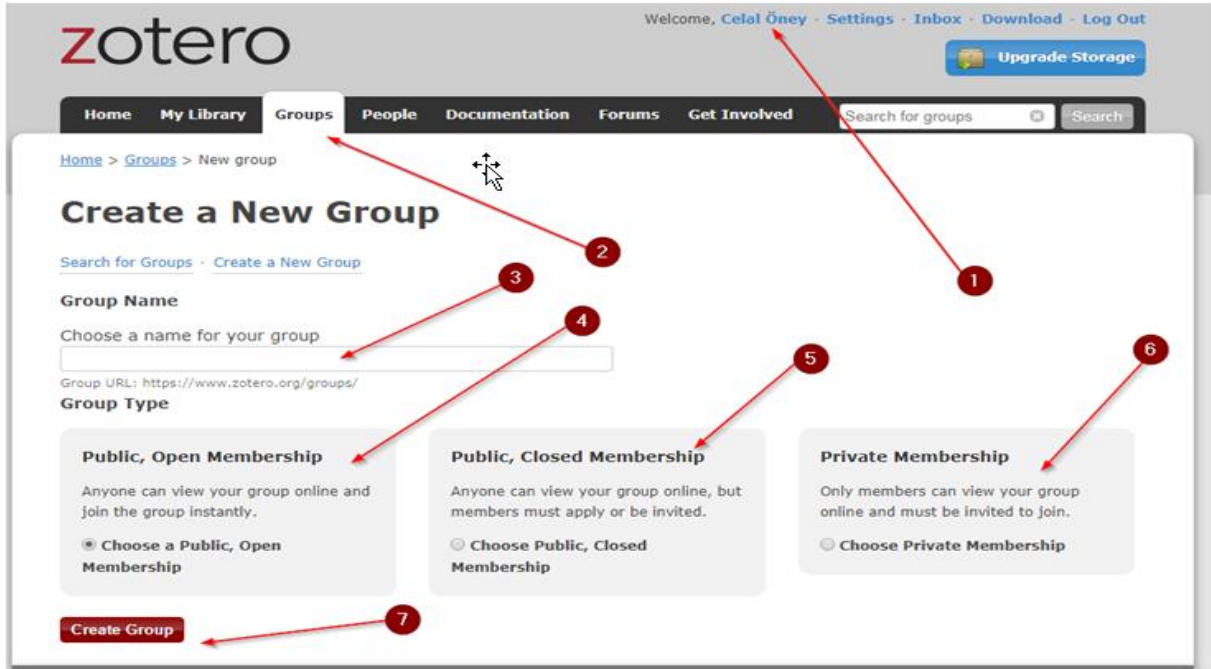
Şekil 1: Zotero sitesine kayıt ve kayıt bilgilerinin programın eşleşme alanına girilmesi 25.05.2019

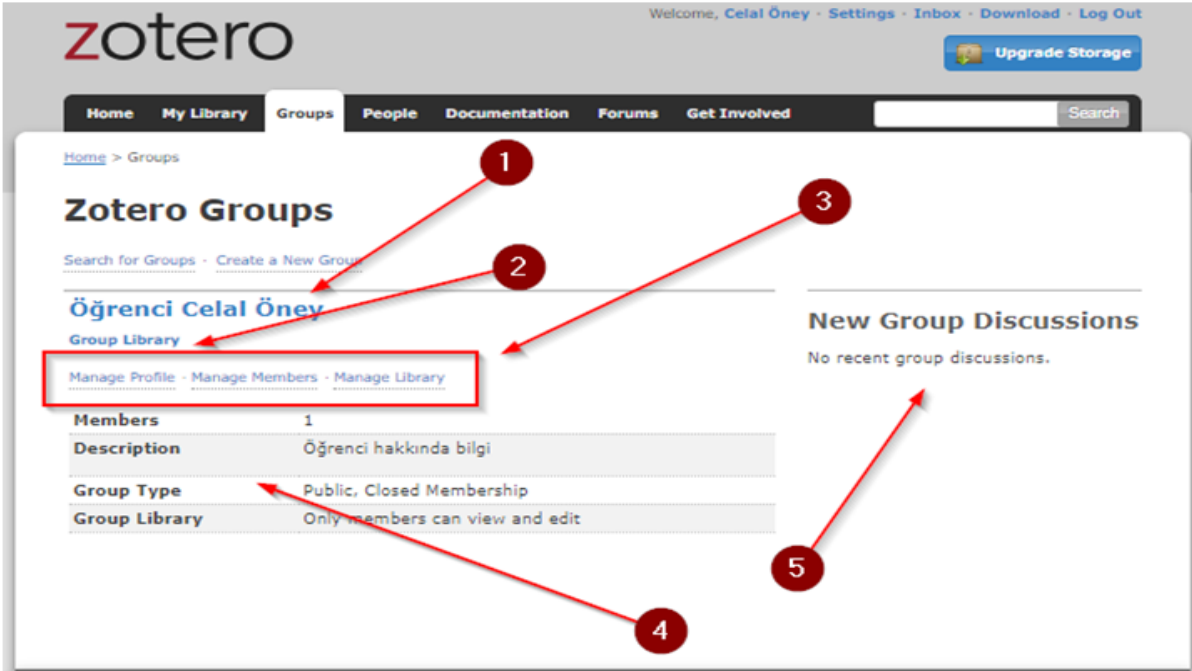
Şekil 2: Zotero'da yeni bir "Grup" oluşturma 25.05.2019

Şekil 3: Zotero'da Grup oluşturma seçenekleri 25.05.2019

Şekil 4: Oluşturulan Grubun genel ayarlarının yapıldığı alan 25.05.2019

Şekil 5: Oluşturulan grubun anasayfası 25.05.2019

The screenshot shows the Zotero group page for 'Öğrenci Celal Öney'. The page is titled 'Öğrenci Celal Öney' and includes a navigation menu with 'Home', 'My Library', 'Groups', 'People', 'Documentation', 'Forums', and 'Get Involved'. The main content area is divided into several sections: 'Recently Added Items' with a table of items, 'Recent Group Discussion', and 'Members (1)'. A profile picture of the owner is shown on the right. Red arrows with numbers 1-8 point to various elements: 1 points to the breadcrumb 'Öğrenci Celal Öney', 2 to the group name, 3 to the 'Group Settings' link, 4 to the 'New Discussion' link, 5 to the 'Recent Group Discussion' section, 6 to the 'Members (1)' link, 7 to the profile picture, and 8 to the 'Settings' link in the top navigation bar.

Title	Added By	Date Modified
Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet Kanun Diplo...	Celal Öney	30.04.2019 09:11:25
16. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Nahcivan Sancağı	Celal Öney	30.04.2019 09:11:07
Küçük Asya'dan Yunanistan'a: Tarih, Bellek ve Göç	Celal Öney	30.04.2019 09:11:07

Şekil 6: Grup ayarlarının yapılması 25.05.2019

The screenshot shows the Zotero group settings page for 'Öğrenci Celal Öney'. The page is titled 'Öğrenci Celal Öney: Settings' and includes a navigation menu with 'Home', 'My Library', 'Groups', 'People', 'Documentation', 'Forums', and 'Get Involved'. The main content area is divided into several sections: 'Group Information', 'Owner Options', and 'Change Group Type'. Red arrows with numbers 1-9 point to various elements: 1 points to the breadcrumb 'Settings', 2 to the 'Group Name' field, 3 to the 'Description' field, 4 to the 'Disciplines' dropdown menu, 5 to the 'Group URL' field, 6 to the 'Enable Comments' checkbox, 7 to the profile picture, 8 to the 'Change Group Type' section, and 9 to the 'Change Type' button.

Şekil 7: Grup üyelerinin yönetimi 25.05.2019

Welcome, Celal Öney · Settings · Inbox · Download · Log Out

Upgrade Storage

Home My Library **Groups** People Documentation Forums Get Involved Search for groups Search

Home > Groups > Öğrenci Celal Öney > Settings

Öğrenci Celal Öney: Members Settings

Group Settings · Members Settings · Library Settings

Current Members

Username	Full Name	Member Since	Role
tarihgelecek	Celal Öney	2017-12-08 13:40:45	Owner

Update Roles

Member Invitations

No pending invitations.

[Send More Invitations](#)

Şekil 8: Grup izinlerinin verilmesi 25.05.2019

Welcome, Celal Öney · Settings · Inbox · Download · Log Out

Upgrade Storage

Home My Library **Groups** People Documentation Forums Get Involved Search

Home > Groups > Öğrenci Celal Öney > Settings

Öğrenci Celal Öney Settings

Group Settings · Members Settings · Library Settings

Group Type

All Groups

Private

Public Closed

Public Open
Controls who can see and join your group

Library Reading

Anyone on the internet

Any group member
Who can see items in this group's library?

Library Editing

Any group members

Only group admins
Who can add, edit, and remove items from this group's library?

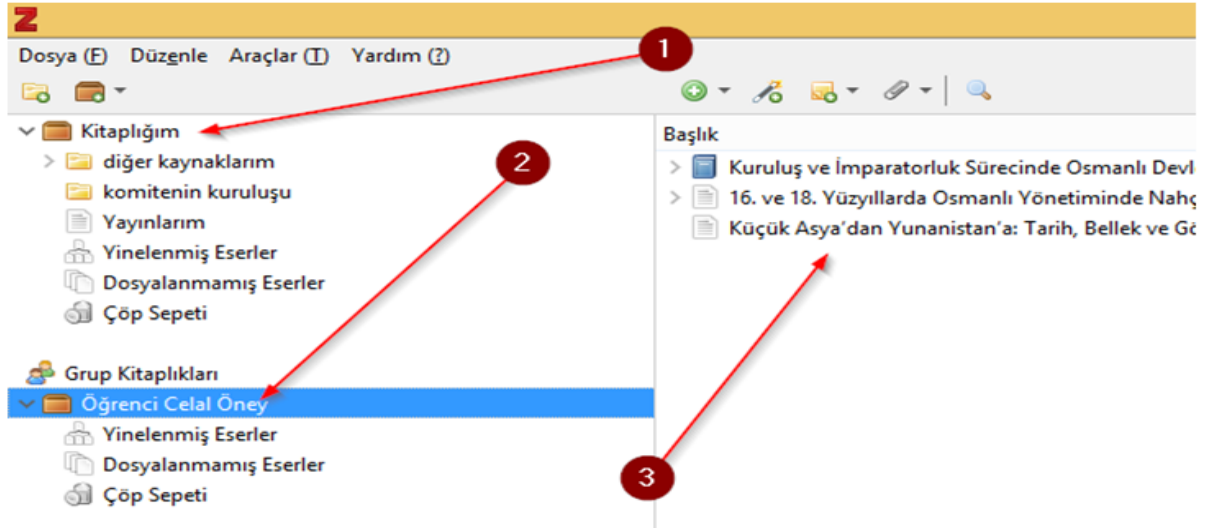
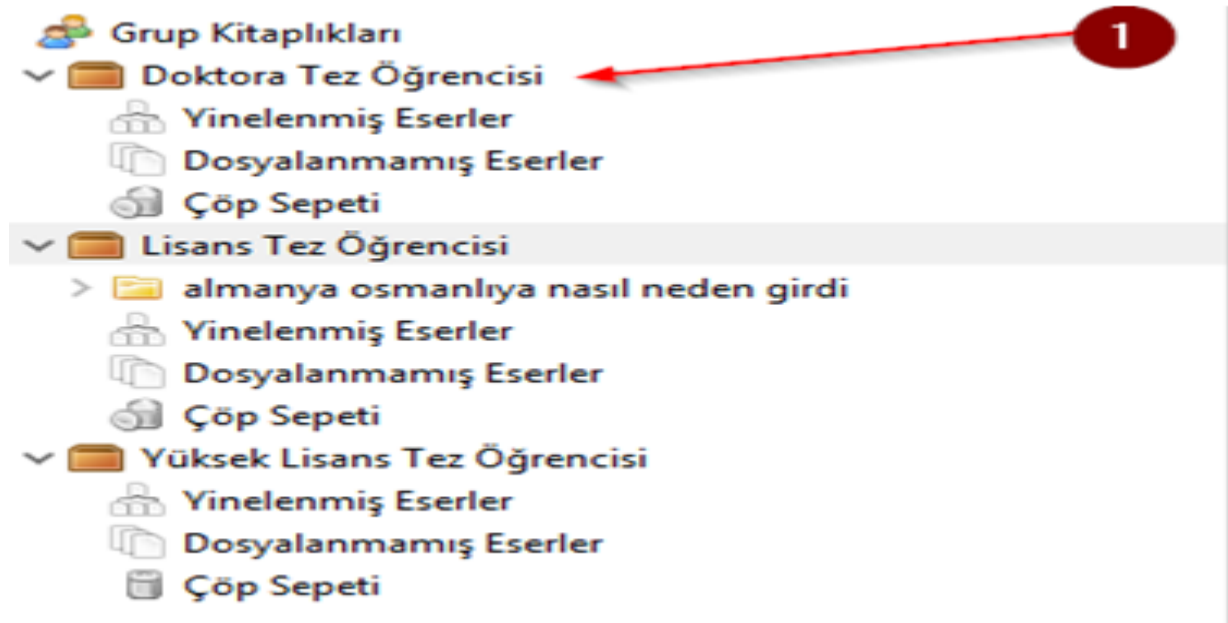
File Editing

Any group members

Only group admins

No group file storage
Who can work with files stored in the group? Public Open groups cannot have file storage enabled.

Save Settings

Şekil 9: Öğrencinin masaüstü Zotero programında oluşturmuş olduğu gruplar 25.05.2019**Şekil 10:** Danışmanın masaüstü Zotero programında üyesi olduğu grupların görünümü 25.05.2019

Şekil 11: Danışmanın Zotero web alanında üyesi olduğu grupları gösteren sayfa 25.05.2019)

Zotero Groups

[Search for Groups](#) · [Create a New Group](#)

Doktora Tez Öğrencisi

[Group Library](#)

[Manage Profile](#) · [Manage Members](#) · [Manage Library](#)

Members 2

Description Muş Alparslan Tarih Metodolojisi ve Kaynak Bilgisi Dersi

Group Type Public, Open Membership

Group Library Anyone can view, only members can edit

Lisans Tez Öğrencisi

[Group Library](#)

Members 2

Group Type Public, Closed Membership

Group Library Anyone can view, only members can edit

Yüksek Lisans Tez Öğrencisi

[Group Library](#)

[Manage Profile](#) · [Manage Members](#) · [Manage Library](#)

Members 1

Group Type Public, Open Membership

Group Library Anyone can view, only admins can edit

Şekiller Kaynakçası

- Şekil 1. Öney, C. (2019) *Zotero Sitesine kayıt ve kayıt bilgilerinin programın eşleşme alanına girilmesi*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/ZqYoR3L86wQCeuGF9>
- Şekil 2. Öney, C. (2019) *Zotero'da Yeni bir "grup" oluşturma*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/aZH2mRhqLuQgbyr77>
- Şekil 3. Öney, C. (2019) *Zotero'da grup oluşturma seçenekleri*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/z5bUnZaxVZEjWcs48>
- Şekil 4. Öney, C. (2019) *Oluşturulan grubun genel ayarlarının yapıldığı alan*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/T5KgsojFg9fUaec9>
- Şekil 5. Öney, C. (2019) *Oluşturulan grubun anasayfası*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/gvinpS1w7LmZQnsX6>
- Şekil 6. Öney, C. (2019) *Grup ayarlarının yapılması*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/e46DnSxDmfnfQB3cA>
- Şekil 7. Öney, C. (2019) *Grup üyelerinin yönetimi*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/BAf9ouD5Es1buxJB8>
- Şekil 8. Öney, C. (2019) *Grup izinlerinin verilmesi*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/gEvR78Gn6G6e1bJu7>
- Şekil 9. Öney, C. (2019) *Öğrencinin masaüstü Zotero programında oluşturmuş olduğu gruplar*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/GyURReyehjXWovag7>
- Şekil 10. Öney, C. (2019) *Danışmanın masaüstü Zotero Programında üyesi olduğu grupların görünümü*. Celal Öney Arşivi. [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/r7MRupSdQ9sHsGNw9>

Şekil 11. Öney, C. (2019) *Danışmanın Zotero web alanında üyesi olduğu grupları gösteren sayfa. Celal Öney Arşivi.* [Google Resimler Arşivi] De: <https://photos.app.goo.gl/epiQXRT2BgrtrT7W6>

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müzik Alanında Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler ve Çağdaş Türk Müziğine Etkileri: İdil Biret ve Suna Kan Örneği

Students Who Has Been Sent To Europe Regarding Music Studies in The Early Years of The Republic of Turkey and Their Effect To Modern Turkish Music: Sample of Idil Biret and Suna Kan

Erhan ALPASLAN*
Tülay GÖKDEMİR**

Öz

Sanat dar anlamıyla, duygu ve düşüncelerin farklı biçimlerde dışa vurulması işidir. Her dönemin kendine has o dönemi yansıtan sanat anlayışları var olmuştur. Değişen dünya koşulları içerisinde ise sanatçılar, kendini sorgulama gereği duymuş ve modern sanatlar meydana gelmiştir. 19. yy.da sürecin başını Avrupa çekmiştir. Türkiye'nin çağdaşlaşma yolunda izlediği yol ise Avrupa'dan başta askeri alanda olmak üzere ekonomi, sanat gibi alanlarda yararlanmak olmuştur. Müzik ise toplumların çağdaşlaşma sürecinin kilometre taşı olmuştur. Bu bağlamda Türkiye yurt dışına öğrenciler göndermiş, bu gençler yurda döndükleri zaman çağdaş Türk müziğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Müzik başta olmak üzere güzel sanatlardaki bu gelişmeler ise; hem yeni Türkiye'yi dünyaya tanıtmada, hem de geleceğin Türkiye'sini şekillendirmede etkili olmuştur. Bu çalışmada Cumhuriyetin ilk yıllarında çağdaş Türk müziğinin gelişimini sağlama konusundaki faaliyetler kapsamında yapılan çalışmaların ortaya konulması ve bu çerçevede rol-model üzerinden bu uygulamaların çağdaş Türk müziğinin gelişimi üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdil Biret, Suna Kan, Modernizm, Çok Sesli Müzik, Özel Yetenekli Çocuklar, Yurt Dışında Eğitim.

Abstract

Art is a way of expression the emotions and thoughts by different ways in the narrow meaning. Every terms there has been self art types that reflects that term. Under the world changing conditions aktrists needed to make self inquiry and modern arts are occurend. At 19. century Europe was the beginning of the process. Turkey's way for modernizm has been to benefit from Europe foremost on military and then fields like economy and art. Music has been the most important field for modernizm of the societies. Regarding that Turkey sent students to abroad, these student contributed to modern Turkish musics occuring when they return to homeland. Foremost the music field, these improvements at the art has been effective to introduce new Turkey and shaping futures Turkey also. On this study the scope of activities for improving modern Turkish music in the early years of the Republic of Turkey related studies are spesified and in this context the effects of these practises on modern Turkish musics improving is investigated via role model.

Keywords: Idil Biret, Suna Kan, Modernizm, Multi Voiced Music, Special Talented Children, Education Abroad.

Giriş

Modernleşme kısaca geleneksel yaşamdan; teknolojik yönden gelişmiş, daha karmaşık bir hayata doğru ilerleme olarak tanımlanabilir (Kaya, 1999: 449). Modernleşme, çoğu toplumda bir gereklilik olarak görülmektedir. Bunun nedeni olarak refah seviyesi yüksek memleketlerin, ekonomik ve sosyal yönlerden halkını tatmin edebilmesi gösterilebilir (Kaya, 1999: 447). 17. yy. bu yönlü gelişmelerin temelini oluşturan Rönesans ve Reform hareketlerinin Avrupa Devletleri açısından tamamlandığı bir dönemdir. Bu dönemde Avrupa, mezhep ve din kavgalarına son vererek, sömürgecilik hareketlerini başlatmış; sanayi, sanat, eğitim alanında ilerlemeler kaydetmiştir (Kodaman, 2005: 152). Osmanlı Devleti ise dünya ekonomisine tarımın yön verdiği dönemlerin önemli imparatorluklarından biri olmuştur. İmparatorluğun altın çağı 17. yy.da Batı'nın bu gelişmelerine kadar devam etmiştir. Batı'da

* Dr.Öğr.Üyesi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ealpaslan@ksu.edu.tr.

** tulay_gd@hotmail.com

gerçekleşen Sanayi Devrimi neticesinde dünya dengeleri değişmiş, sanayileşen ülkeler dünya siyasetine yön veren ülkeler arasında yerini almaya başlamıştır (Karakas, 2000: s. 766).

Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine girmesi ile fetihleri durmuş, gelirleri azalmıştır. Bu dönemden sonra Batı'nın ilerlemelerine yetişmek amacıyla ıslahat hareketleri hız kazanmıştır. Toplumun ileri gelenlerinden ulema sınıfı içerisinde ise bu konuda görüş ayrılıkları oluşmuştur. Bir kesimin görüşünü Batı'yı teknolojik alanda kopya etmek işgal ederken, diğer kesim çarenin eskiye dönüşte olduğunu ileri sürmüştür (Kodaman, 2005: 154). Ulema arasında tartışmalar devam ederken Osmanlı Devleti, modernleşme çabaları doğrultusunda Avrupa'yı tanıyarak teknolojik, askeri, sosyal alanlarda çağın gereklerini yakalamak adına yurt dışına öğrenci göndermeye başlamıştır.

Modernleşme kapsamında Osmanlı Devleti'nde başlayan yurt dışına öğrenci gönderimi uygulaması ve Cumhuriyete yansması

Osmanlı Devleti'nde yurt dışına öğrenci gönderilmesi uygulaması ilk olarak II. Mahmud döneminde hayata geçirilmiştir. Aslında daha önce az sayıda da olsa kişisel çabalarla yurt dışında okuyanlar olmuştur.¹ Fakat devlet politikası olarak uygulaması 1830'da başlamıştır (Erdoğan, 2009: 47; İçke, 2015: 22; Feyzi, 2016: 57). Yurt dışına devlet tarafından ilk gönderilen öğrenciler Abdülatif Efendi, Hüseyin Efendi, Ethem Efendi ve Ahmet Efendi'dir. Bu kişiler Paris'e gönderilmiştir (İçke, 2015: 23; Kırpık, 2015: 12). Askeri eğitimden geçen bu ilk grup, eğitimlerini tamamlayarak yurda dönmüştür. II. Mahmud döneminde yurt dışında eğitim alan gençlerin sayısı 18'i Gayrimüslim, 71'i Müslüman olmak üzere toplam 89 kişidir (İçke, 2015: 23). Yurt dışına çıkan öğrenciler her ne kadar askeri eğitim almak için gönderilmiş olsa da, bu gençler Batı sanat anlayışı ile tanışma olanağı da yakalamıştır (Ayдын, 2013: 3-4).

II. Mahmud döneminde sadece askeri alanda yurt dışına öğrenci gönderilirken, Tanzimat Dönemi'nde gençlerin alacakları eğitim kolları da çeşitlilik kazanmıştır (Yıldırım, 2005: 29). Bu süreçte güzel sanatlar da dâhil toplamda 382 öğrenci yurt dışına çeşitli alanlarda eğitim almak üzere gönderilmiştir. Bu gençler yurda döndükleri zaman önemli görevlere getirilmişlerdir ve yönettikleri kurumları modernize etmede önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir (İçke, 2015: 29). Osmanlı Devleti'nde 19. yy.a kadar toplamda 906 kişi yurt dışında öğrenim görmüştür (İçke, 2015: 32).

19. yy. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesine neden olan bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu süreçte I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti yenik çıkmış, Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde Kurtuluş Mücadelesi verilmiş ve yeni bir Türk devleti inşa edilmiştir. Kurulan bu yeni devlet modernleşme yolunda köklü atılımlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Milli Hükümet, Osmanlı'dan devreden yurt dışındaki öğrencilerin aynen eğitimlerine devam etmelerini sağlamıştır (Yıldırım, 2005: 49). Bu gençler yurda döndükten sonra, özellikle eğitim sorunlarının çözümü konusunda, çeşitli eğitim kurumlarında öğretim elemanı ihtiyacını kapatmak adına değerlendirilmişlerdir (İçke, 2015: 50-51; Beşkurt, 2006: 67). 1923 yılında yurt dışındaki öğrencilere yenileri eklenmiş, Milli Hükümet de çeşitli alanlarda uzmanlar yetiştirmek için yurt dışına öğrenciler gönderilmeye başlamıştır. Gönderilen öğrencilerin ilk grubunu havacılık konusunda öğrenim görmek üzere İsviçre'ye gönderilen gençler oluşturmuştur (İçke, 2015: 54; Yıldırım, 2005: 52). 1924 yılından itibaren ise öğrenciler yurt dışına sınavla gönderilmeye başlanmıştır. Aynı yıl sınavla seçilen 22 öğrenci; fen bilimleri, sosyal bilimler, güzel sanatlar ve eğitim bilimleri alanlarında; Belçika, Almanya, Fransa ve İsviçre'ye gönderilmiştir (İçke, 2015: 54). Ve devlet

¹ Özellikle Gayrimüslim aileler veya elçilik çalışanları çocuklarını yurt dışında okutmuştur. Bilgi İçin Bkz. Aynur Erdoğan, "Türkiye'de Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 47.

bursuyla yurt dışında öğrenim gören öğrencilerin sayısı her geçen yıl artmıştır. Bu gençler yurda döndükleri zaman kendilerine verilen görevleri özveriyle yerine getirmişlerdir. 1926 yılında yurt dışına gönderilecek öğrencilerin lise mezunu olması şartı getirilmiştir. Çünkü yabancı okullar, lise mezunu olmayan gençleri asli öğrenci olarak kabul etmemiştir (Yıldırım, 2005: 55).

1928 yılında devlet bursuyla yurt dışında öğrenci okutma mevzusu hakkında bir kanun hazırlanmıştır. “*Ecnebi Memleketlere Tahsil İçin Gönderilecek Talebe ve Muallimler Hakkında Kanun Projesi*” ile; Dârü-l Fünunun herhangi bir bölümünden mezun olan gençlerin kendi alanlarında iki yıl görev aldıktan sonra ve otuz beş yaşını geçmemek koşuluyla yurt dışına gönderilmesi planlanmıştır (İçke, 2015: 68). Daha sonra 08.04.1929’da 1416 numaralı “*Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun*” çıkarılmıştır. 23 maddeden oluşan bu kanununun bazı maddeleri şöyledir;

- Yabancı memleketlere gönderilecek öğrenciler sınavla seçilecektir.
- Seçilen gençlerin bu eğitimi almasına herhangi bir sağlık engeli olmadığına dair sağlık raporu alması gerekmektedir.
- Sınavı geçerek yurt dışına gönderilmeye hak kazanan öğrencilerden yasa da belirtilen gereklilikleri eksiksiz şekil yerine getireceklerine dair bir taahhüname alınacaktır.
- Sağlık sorunları gibi geçerli bir gerekçesi olmadıkça, her öğrenci belirlenen süre zarfında eğitimini tamamlamakla yükümlüdür. Aksi halde bu öğrenciler geri çağrılacaktır.
- Yurt dışında eğitimini tamamlayan gençler, kendilerine verilen görevi kabul etmelidir. Aksi takdirde öğrenimleri için yapılan masraflar faiziyle kendilerinden tahsil edilecektir (TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 3, Cilt: 10, İçtima: 2, 08.04.1929, s. 32-35).

Devletçilik politikaları ile ülke sanayisi geliştirilmeye çalışılırken, bu yasa kapsamında genellikle mühendislik alanlarında öğrenciler çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilmiştir (İçke, 2015: 70). Zaten Avrupa’da olan 248 erkek ve 40 kız öğrencinin eğitimlerine devam etmesi de sağlanmıştır. 1930-1931 eğitim-öğretim yılında bu öğrencilere 282 öğrenci daha eklenmiştir (Yıldırım, 2005: 61-62). 1931-1932 eğitim-öğretim yılında yurt dışında 207 erkek, 32 kız öğrenci bulunmuştur. 1933 yılında “*Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü*” kurulmuş ve bu kapsamda meslek okullarının ihtiyacını karşılamak için yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir (Yıldırım, 2005: 63). 1932-1933 eğitim öğretim yılında yurt dışında eğitim gören öğrenci sayısı 267’dir (Yıldırım, 2005: 66). Atatürk döneminde toplamda yurt dışına eğitime gönderilenlerin sayısı yaklaşık olarak 700’ü bulmuştur (Yıldırım, 2005: 70).

Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’in ilk yıllarına modern Batı müziğinin gelişimi

Osmanlı Devleti’nin Batı müziği ile tanışması, 16. yy.da Fransa Kralı I. François’in Kanuni Sultan Süleyman’a bir orkestra göndermesi ile başlamıştır (Gündoğdu, 2016: 43; Güner, 2007: 57). 17. yy.dan itibaren ise Osmanlı topraklarında açılan farklı ülkelerin elçiliklerinde ve yabancıların konaklarında düzenlenen eğlencelerde batı müziği halk arasında da yayılmaya başlamıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak piyano, soyluların/zenginlerin evlerinde yer bulmaya başlamıştır (Gündoğdu, 2016: 41; Akkol, 2018: 328). Bu etkileşim sanıldığı gibi Cumhuriyet dönemiyle başlamamıştır (Bayındır Uluskan, 2010: 298). Zaten Osmanlı padişahları da genellikle sanata değer veren kişiler olmuştur (Bayındır Uluskan: 2010, 293; Güner, 2007: 53). Örneğin III. Selim müziğe meraklı ve besteleri olan bir şahsiyetti. Osmanlı Devleti’nde ilk kez batı dansını ve operayı izleyen kişi de yine III. Selim

olmuştur (Akıncıoğlu, 2012: 40). Sultan Abdülaziz ilk kez yurt dışına seyahate çıkan padişah'tır ve bu ziyaretten sonra operaya ilgi duymaya başlamıştır (Kahramankaptan, 1998: 23). Abdülmecit döneminde ise sarayda pek çok opera etkinliklerine yer verilmiştir. Piyano, ilk kez Abdülmecit döneminde saraya girmiştir (Güner, 2007: 62). II. Mahmud ney ve tambur çalmıştır (Aydın, 2013: 6; Özcan, 1995: 36). II. Mahmud döneminde 1831'de Muzika-i Hümayun Mektebi açılmıştır² (Erdoğan, 2009: 48; İçke, 2015: 20; Akıncıoğlu, 2012: 10). Mektebin başına Fransız Manguel ile Ahmet Efendi getirilmiştir (Güner, 2007: 60). Bu dönemde İtalyan müzisyen Gaitano Donizetti³ de ülkeye davet edilmiş, mehter yerine bandoyu kurması sağlanmış ve bu şekilde Osmanlı Devleti'nde ilk defa Batı müziği öğretilmeye başlanmıştır (Özcan, 1995: 19; Kurtaslan, 2009: 413; Işıқтаş, 2016: 279; Akkol, 2018: 329). Donizetti Paşa'nın en büyük icraatlarından biri de Osmanlı'da "*Hampartsum Notası*"⁴ kullanılarak sesleri kayıt altına alma uygulaması yerine Batı'nın kullandığı nota sistemini getirmek olmuştur (Kahramankaptan, 1998: 17). Zaten bu dönemde açılan Batı tarzı askeri okul, batılılaşma sürecinin de merkezinde yer almıştır (Erdoğan, 2009: 46; Bayındır Uluskan, 2010: 297). Bu okulda sadece marşlar öğretilmemiş, dönemin popüler valsleri, mazurkaları, polkalarının da yer aldığı repertuvarıyla İstanbul müzik anlayışının değişmesinde etkili olmuştur (Mutlu, 2015: 5). Kurulan askeri bandoların halka açık yerlerde Batı müziği yapması ve sarayın opera temsillerine verdiği değer ile de bu tarz müziğe yer açılmıştır (Işıқтаş, 2016: 278; Bayındır Uluskan, 2010: 295). Ancak tüm bu gelişmelere rağmen bu tarz müziğin sadece saray içinde kaldığından ve resmi tören müziği gibi algılanmasından dolayı pek gelişme imkânı bulamadığı görüşü de hâkimdir (Bayındır Uluskan, 2010: 298).

Osmanlı Devletinde askeri okullar bünyesinde açılan Muzika-i Hümayundan sonra 1833 yılında ilk konservatuvar denilebilecek "*Saray Mızıkâ Mektebi*" açılmıştır. 1914 yılında ise Darü-l Bedayi açılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında bu eğitim kurumunun kapısına kilit vurulurken, Türk müziğinin geçmişini kayıt altına almak için "*Musiki Encümeni*" kurulmuş ancak bu kurum da savaşın olumsuz şartlarından dolayı etkin şekilde çalışmamıştır (Işıқтаş, 2016: 279).

Atatürk, "*Osmanlı musikisi, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki büyük devrimleri anlatacak güçte değildir. Bize yeni bir musiki lazımdır. Bu musiki özünü halk musikisinden alan, çok sesli musiki olacaktır...*" sözleriyle müzikle ilgili gerçekleştireceği yeniliklerin rotasını çizmiştir (Kuloğlu, 2009: 11). Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan yeni devletin milli bir kültürün üzerine inşa edilmesini savunan Ziya Gökalp de Atatürk ile benzer fikirleri savunmuş; Batı müziği ile halk müziğimizi harmanlayarak hem milli hem de Avrupalı bir tür oluşturmak gerektiğine vurgu yapmıştır. Ziya Gökalp, bu yeni tip Türk müziğinin geliştirilmesi için Türk Ocaklarının müzik kollarına da büyük görevler düştüğünün altını çizmiştir (Gökalp, 1970: 147). Zira Cumhuriyet döneminin kültür politikaları batılılaşma ekseninde daha çok müzik alanında kendini hissettirmiştir (Işıқтаş, 2016: 274). Bu yeni

² Bu gelişmeyi "*Musiki Tanzimatı*" olarak değerlendirenler olmuştur. Bilgi için Bkz. Nazlı Usta, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Müziğin Dönüşümü", Erciyes İletişim Dergisi Cilt: 1, Sayı: 4, Kayseri 2011, s. 109.; Müjde Sarısözen Doğan, Uğur Alpagut, Raif Gülcan, "Türkiye'de Müzik Eğitimcisi Yetiştiren Kurumların Gelişim Sürecinde Bir Alman Müzik Eğitimcisi: Eduard Zuckmayer (1890-1972)", Folklor/Edebiyat Dergisi Cilt: 15, Sayı: 58, Lefkoşa 2009, s. 198.

³ 27 yıl İstanbul'da yaşamıştır ve "*Donizetti Paşa*" olarak anılmıştır. Bilgi için Bkz. Kubilay Mutlu, "Halkın Değişen Müziksel Temsilleri: Osmanlı'dan Günümüze Müziğin Siyasal Tahayyülü, Tahayyülün Siyasal Müziği", Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi Cilt: 1, Sayı: 1, Afyon 2015, ss. 1-14.; Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 85.; Şefik Kahramankaptan, İsmet İnönü ve Hârîka Çocuklar İdil Biret- Suna Kan, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998, s. 21.

⁴ Ermeni Kilisesi baş musikicisi "*Hampartsum*" bu notayı oluşturmuştur. Bu nota sistemi, II. Mahmud zamanında halk tarafından rağbet görmüştür. Bilgi için Bkz. Süleyman Sırrı Güner, "Çok Sesli (Alafranga) Müziğin Türk Toplumuna Giriş Süreci ve Sarayın Etkisi Türk Müziğinin Tarihteki Yeri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 6, Isparta 2007, ss. 49-70.

dönemle birlikte Osmanlı Devleti'nden kalan kurumlarda da değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin 2743 sayılı yasa ile Muzika-i Hümayun, Cumhurbaşkanlığına bağlanarak üç kola ayrılmıştır. Bu kollar; Cumhurbaşkanlığı Armoni Müzikası, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası ve Cumhurbaşkanlığı Fasil Heyetinden oluşmuştur (Bayındır Uluskan, 2010: 297-298; Xardel, 2016: 27; Çakar, 2015: 17).

Atatürk, Klasik Türk müziğinden hoşlanmasına rağmen her tarzın gelişmesi için gereken çabayı göstermiştir. Bu dönemde Çankaya Köşkü, her türlü konserlerin verildiği bir mekân olmuştur (Beşkurt, 2006: 48; Bayındır Uluskan, 2010: 303). Cemal Reşit Rey bu konuda Atatürk'ün Klasik Batı Müziğine ilgisi olmadığı halde bu müziğin ülkemizde gelişmesi için üstün bir çaba sarf ettiğini kendisine hayran kalarak belirtmiştir (Kahramankaptan, 1998: 232). Bu yönlü çalışmalarına Atatürk, Hilafetin kaldırılmasından hemen sonra başlamıştır. Osman Zeki Üngör'den⁵ bir orkestra kurmasını istemiştir. Ayrıca halkın da bu müziği tanınması adına orkestranın İstanbul'dan Ankara'ya getirilmesini istemiştir (Bayındır Uluskan, 2010: 314-315). Aynı dönemlerde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası da Ankara'ya getirilmiş ve önceleri Osman Zeki Üngör, daha sonra Adnan Saygun orkestraya şef olarak atanmıştır (Güler, 2010: 6; Bayındır Uluskan, 2010: 316).

Cumhuriyet kurulduğu zaman ülkede Klasik Batı Müziği konusunda bilgili bir öğretim kadrosu mevcut değildi (Sarisözen Doğan, Alpagut, Gülcan, 2009: 198). 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu ile müzik dersi okul müfredatlarına dâhil edilmiştir (Kahramankaptan, 1998: 33). Aynı yılın 1 Eylül'ünde müzik alanında öğretim kadrosunu yetiştirmek adına "*Musiki Muallim Mektebi*" kurulmuştur (Beşkurt, 2006: 53; Tan, 2003: 29). Bu kurumda, ilkokul üzerine dört yıl eğitim verilmesi planlanmıştır. Bu süre 1931 yılından itibaren altı yıla çıkarılmıştır (Bayındır Uluskan, 2010: 316; Sarisözen Doğan, Alpagut, Gülcan, 2009: 200). Okulun ilk öğrencileri altı kişiden ibarettir. Ancak bu sayı her geçen yıl artmıştır (Bayındır Uluskan, 2010: 318). Buradan ilk mezun olan kişiler ülkede modern manada müzik eğitimi almış ilk kişiler sayılabilir (Sarisözen Doğan, Alpagut, Gülcan, 2009: 198).

Türkiye'nin müzik alanında atılımlarının temelinde Klasik Türk Müziğini, çok sesli evrensel bir müzik haline getirmek için Türk müzik kültüründe yer açmaya çalışmak oluşturmuştur (Güdek, 2014: 629). 1934 yılında Atatürk'ün isteği ile Milli Eğitim Bakanı Abidin Özmen başkanlığında bir kongre toplanmıştır. Kongreye Nurullah Şevket Taşkiran, Cevad Memduh Altar, Ulvi Cemal Erkin, Hasan Ferit Alnar, Cemal Reşit Rey, Halil Bedii Yönetken, Necil Kâzım Akses, Cezmi Erinç gibi zamanında yurt dışında eğitim almış önemli müzisyenler katılmıştır (Güdek, 2014: 636; Çakar, 2015: 17). Kongreden, "*Türkiye Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi'nin Ana Çizgileri*" başlıklı bir rapor çıkmıştır ve buna göre müzik alanında yabancı uzmanlardan faydalanılmıştır (Güdek, 2014: 636). Zaten Türk hükümeti 1924 yılında yabancı uzmanlardan faydalanılması konusunda bütçeden bir milyon lira ayırmıştı (Gökdemir, 2019: 41; Güdek, 2014: 635). Bu kapsamda eğitim ve kültür alanında çok sayıda yabancı uzman Türkiye'ye davet edilmiş ve görüşlerinden faydalanılmıştır. Müzik alanında ise Türkiye'ye gelen yabancı uzmanların ilki 1932 yılında gelen Prof. Joseph Marx'dır⁶. Onu; 1934'de Lico Amar, 1935'te Paul Hindemith,⁷ 1935'te

⁵ Kendisi İstiklal Marşı'nın bestecisi aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının ilk şeflerindedir. Bilgi İçin Bz. Seda Bayındır Uluskan, Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 314.; Şefik Kahramankaptan, İsmet İnönü ve Hârîka Çocuklar İdil Biret- Suna Kan, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998, s. 26.

⁶ Marx ile birlikte modern manada konservatuvarın kurulması için çalışmalar başlamıştır. Bilgi İçin Bkz. Ayşe Hale Beşkurt, Cumhuriyet Dönemi Sanat Dergilerinde Türk Devrimi (1931-1950), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 54.

Hermann von Schmeidel, 1936'da Bela Bartok takip etmiştir (Güdek, 2014: 636; Tunçdemir, 2007: 7).

1935 yılında senfoni orkestralarına, bandolara eleman yetiştirmek adına Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası kurulmuştur. Bu kurumun geliştirilmesi için yurt dışından uzmanlar ülkeye davet edilmiştir (Bayındır Uluskan, 2015: 322). Orkestra için yurt dışından müzik aletleri alınmıştır (Bayındır Uluskan, 2010: 324). Orkestranın verdiği konserler her geçen gün artan bir ilgiyle takip edilmiştir. Hatta 1938'den sonra orkestra, verdiği her konserin tekrarını icra etmek durumunda kalmıştır (Bayındır Uluskan, 2010: 325). 24.09.1938 yılında Ankara Radyosu kurulmuştur. Radyonun açılışında Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası ilk radyo konserini vermiştir. Ve ardından bu orkestra, halkevleri bünyesinde yurt gezileri de düzenlemeye başlamıştır (Bayındır Uluskan, 2010: 326).

1938-1939 yıllarında Musiki Muallim Mektebi, Gazi Eğitim bünyesine katılmıştır (Tan, 2003: 29). Bölüm başkanı olarak Eduard Zuckmayer atanmıştır (Sarisözen Doğan, Alpagut, Gülcan, 2009: 201; Şen, 2010: 63; Akkor, 2018: 331). Musiki Muallim Mektebine ilkokul mezunu öğrenciler kabul ediliyorken, Gazi Eğitime lise mezunları kabul edilmiştir (Sarisözen Doğan, Alpagut, Gülcan, 2009: 200).

Atatürk döneminde içlerinde Cemal Reşit Rey, Ekrem Zeki Ün, Ulvi Cemal Erkin, Cezmi Erinç, Necil Kâzım Akses, Hasan Ferit Alnar, Cevad Memduh Altar, Ahmet Adnan Saygun, Halil Bedii Yönetken, Nurullah Şevket, Bayan Afife gibi isimlerin de yer aldığı çok sayıda müzisyen yurt dışına eğitim almak üzere gönderilmiştir. 1930'larda yurda dönen bu kişiler Türkiye'de modern müziğin gelişmesinde etkili olmuştur (Şahin, Duman, 2008: 262; Ece, 2016: 29; Tunçdemir, 2007: 6; Yokuş, Demirbatır, 2009: 517-518). Örneğin Ulvi Cemal Erkin 2. Senfoni Orkestrasını 1951'de tamamlamıştır (Saydam, 1985: 202). Hasan Ferit Alnar Türkiye'de ilk opera oyunlarının sergilenmesinde emek harcamıştır (Saydam, 1985: 197). Cemal Reşit Rey, Şehir Orkestrasının kurulmasını sağlamıştır ve yöneticiliğini üstlenmiştir. 1945'te "*İstanbul Filarmoni Derneğini*" kurmuştur (Saydam, 1985: 193-194). Ahmet Adnan Saygun birçok beste yapmıştır. 1940 yılında arkadaşlarıyla "*Ses ve Tel Birliği*" ismiyle bir dernek kurmuştur. Bu dernek ülkemizin, çok sesli müzikte kendine has teknik ve estetiği oluşturarak dünya müzik yolunda ilerleme sağlamasına olanak yaratmıştır. Dünyaca ünlü sanatçıların Türkiye'de konserler düzenlemesinde aracılık üstlenmiştir. Adnan Saygun, bu çalışmalarının yanında bestecilik çalışmalarına da devam etmiş "*Yunus Emre Oratoryosunu*" meydana getirmiştir. Bu oratoryonun yurt dışında sergilenmesi hem sanatçıyı hem Türkiye'yi üne kavuşturmuş (Saydam, 1985: 210).

İsmet İnönü ve Mustafa Kemal Atatürk, kültürün durağan şekilde nesilden nesile aktarılan bir olgu olmayıp, sürekli yenilenen değerlerden oluşan bir olgu olarak görmüşlerdir. Atatürk kültür devrimlerinde milliyetçiliği ön plana alırken, İnönü'nün kültür politikaları Hümanizma üzerine şekillenmiştir (Koç, 2012: 343). İnönü dönemi kültür politikalarının uygulama sahası olarak halkevleri etkin şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde hayata geçirilen Köy Enstitülerinde de eğitimin kültür boyutuna ayrıca önem verildiği görülmektedir.

İsmet İnönü, Osmanlı Devleti döneminde başlayan Atatürk döneminde artarak devam eden yurt dışına öğrenci gönderilmesi uygulamasına devam etmiştir. Bu dönem daha önceki uygulamaların olgunlaştırılma dönemi olarak da düşünülebilir (Yıldırım, 2005: 77). Ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile İsmet İnönü dönemi politikaları genellikle bu savaşın ekseninde şekillenmiştir (Gökdemir, 2019: 46; Gündüz, 2015: 36). Ülkenin savaşın etkisiyle ekonomik yönden sıkıntılı günler geçirdiği bu dönemde kültür politikaları yine de

⁷ Konservatuvarın ilk yönetmeliğinin hazırlanmasında öncülük etmiştir. Bilgi İçin Bkz. Şefik Kahramankaptan, İsmet İnönü ve Hârika Çocuklar İdil Biret- Suna Kan, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998, s. 65.

aksatılmadan sürdürülmeye çalışılmıştır. Örneğin Almanya ve Fransa'daki öğrenciler savaşın olumsuzluklarından dolayı yurda çağrılırken, İsviçre, ABD, İtalya, Belçika, İngiltere gibi ülkelerde öğrenim görenlerin eğitimlerine devam etmesi uygun görülmüştür. Yurda çağrılan 218 öğrenciden 155'i ise Amerika'ya öğrenim görmeye gönderilmiştir. 1939-1940 eğitim-öğretim döneminde 93 genç yurt dışında bulunmuştur (Yıldırım, 2005: 79-80).

İnönü, hayatı boyunca sanata ilgi duymuş bir kişilik olmuştur. Hatta eşi Mevhibe Hanım'ı ve kızı Özden (Toker)'i piyano dersleri alma konusunda yüreklendirmiş, kendisi de viyolonsel dersleri almıştır (Koç, 2007: 107; Hekimoğlu, 1997: 79). II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu olumsuzluklar ortamında yurt dışında eğitim uygulamalarını aksatmadan devam ettirmiştir. “*Batı müziğini sizin insanlarımızın ancak çok dinleyerek sevebileceğini öğrendim*” (Kahramankaptan, 1998: 58) diyerek halkın da modern sanatlarla tanışmasını sağlayıcı uygulamalara imza atmıştır. Örneğin Ankara Konservatuvarı bu dönemde yeniden yapılandırılmıştır. Yabancı uzmanlardan İsmet İnönü Döneminde de faydalanılmıştır. Bu bağlamda 1939'da Carl Ebert ve 1947'de Eduard Zuckmayer Türkiye'ye davet edilmiştir (Koç, 2012: 342; Güdek, 2014: 636; Tunçdemir, 2007: 7). 20 Mayıs 1940'ta Ankara Devlet Konservatuvarının kuruluş yasası hazırlanmıştır (Beşkurt, 2006: 57; Tunçdemir, 2004: 8). 17 maddeden oluşan bu yasa, konservatuvarın yasal altyapısını oturtulmuştur (Çakar, 2015: 19). Yasanın bazı maddeleri şöyledir: Devlet konservatuvarı temsil ve müzik bölümlerinden olmak üzere iki kısımdan oluşacaktır. Orta ve yüksek kısımdan oluşan bu bölümlerde ülkenin ihtiyacı olan sanatçılar yetiştirilecektir. Konservatuvara bağlı bir opera ve tiyatro uygulama sahnesi kurulacaktır. Öğrenciler bir sene burada görev alacaklardır (TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 6, Cilt: 11, İçtima: 1, 20.05.1940, s. 168-169). Bu uygulama ile Devlet Operası ve Devlet Tiyatrolarının temelleri atılmıştır (Çakar, 2015: 21).

Devlet Konservatuvarının uygulama sahnesinde sergilenen etkinlikleri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü kadrolu bir seyirci olarak her zaman takip etmiştir (Hekimoğlu, 1997: 78; Çakar, 2015: 21; Beşkurt, 2006: 62; Koç, 2007: 107). Çünkü İnönü yeni bir toplum inşasının eğitim ve kültür politikaları ile sanatçılar vasıtasıyla sağlanacağı inancındaydı. Örneğin Ankara Halkevi ve Devlet Konservatuvarı sahnesinde sergilenen “*Madame Butterfly Operası*”nda sanatçılara, “*siz bir terbiye umumiyesi kuruyorsunuz*” demiştir (Kop, 1945: 85). İnönü öğle yemeğine çağırdığı konuklarını da alarak bu konserlere, operalara mutlaka gidiyordu (Kahramankaptan, 1998: 67; İnönü, 1996: 103). İdil Biret ile tanışması da yine bu konserlerden birinde gerçekleşmiştir.

Ülkemizde üstün yetenekli çocukların eğitimi için yapılan çalışmalar ve bu yönde çıkartılan yasalar

Üstün yeteneklilik; bir kişinin ortalamadan üzerinde bir yaratıcılık, motivasyon ve kabiliyetle yüksek performans sergilemesi olarak tanımlanabilir (Gökdere, Çepni, 2003: 94; Tuna, 2010: 64; Tunçdemir, 2004: 6). Toplumunu oluşturan bireylerin yaklaşık %95'i normal zekâ seviyesinde olan kişilerdir. Geriye kalan %5'lik kısmı normalin altında ve normalin üstünde zekâ seviyesine sahip kişiler oluşturmaktadır (Gökdere, Çepni, 2003: 93-94). Bu oranın içinde ise %2'lik kısmı üstün yetenekli çocuklardan ibarettir (1. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi Üstün Yetenekli Çocuklar Durum Tespiti Komisyonu Ön Raporu, 2004: 95).

Ülkemizde normal seviyenin altında olan çocuklar için, yardıma ihtiyaçları olduğu gerekçesiyle özel programlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Üstün yetenekli çocukların eğitimi konusunda da bazı gelişmeler sağlanmıştır. Ancak bu çalışmalar, çoğu toplumda olduğu gibi Türkiye'de de “*küçük bir gruba sunulan gereksiz lüks uygulamalar*” olarak algılandığı olmuştur (Özbay, Palancı, 2013: 90). Ve genellikle üstün yetenekli çocuklar normal seviyede eğitim görmek durumunda bırakılmıştır. Bu durum üstün yetenekli çocuklar için oldukça

sakıncalıdır. Çünkü normal seviyede eğitim almak, bu çocukların yeteneklerinin körelmesine hatta okuldan sıkılmalarına neden olmaktadır (Gökdere, Çepni, 2003: 94; Tuna, 2010: 68).

Dünyada üstün yetenekli çocukların eğitimi ile ilgili fikirler çok eskilere dayanır. Bu sorunsala ilk sistemli yaklaşan kişi Yunanlı filozof Eflatun olmuştur. Eflatun'a göre sanat, siyasetin temel konusuydu ve bir toplumun inşasında eğitim ve sanatın önemi büyüktü (Aydemir, 1968: 356). Eflatun'un devlet adamı yetiştirme konusundaki düşüncelerini hayata geçiren devlet ise Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, Enderun Mekteplerine üstün yetenekli çocuklar seçilmiş ve eğitilerek devlet idaresinde çeşitli görevlere verilmiştir (Tuna, 2010: 69-70; Kaya, 2015: 24; Metrol, 2014: 50; Seval Gözetin, 2016: 30; 1. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi Üstün Yetenekli Çocuklar Durum Tespiti Komisyonu Ön Raporu, 2004: 53-54). Osmanlı Devleti döneminde üstün yetenekli çocukların eğitimi ile ilişkilendirilebilecek anayasal maddelere ise ilk kez 24 Aralık 1876 yılında hazırlanan Kanun-i Esasi'de rastlanmaktadır. Kanun-i Esasi'nin 15. ve 16. Maddeleri ile eğitim ve öğretimle ilgili her türlü faaliyette serbestlik sağlanmıştır. Bu durum, üstün yetenekli çocuklar için özel eğitim kurumlarının açılmasına olanak sunmuş ve bu bir hak olarak görülmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Önceki Anayasalar, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/> E.T. 15.06.2019).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Kanun-i Esasi'yi takiben, 1924 yılında çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla, özel yetenekli çocukların lehine düzenlemeler getirilmiştir. Kanunun 80. ve 87. Maddeleriyle devletin gözetimi altında her türlü okulların açılmasına serbestlik getirilmiştir. Bu maddelere dayanarak özel öğretime gereksinimi olan çocuklar için ayrı okulların açılması yönünde bir yol açılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Önceki Anayasalar, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, E.T. 15.05.2019). 08.04.1929'da çıkarılan "*Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun*" ile ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu başarılı gençlerin yurt dışında eğitim görmelerine imkân sağlanmıştır. Yurt dışına gönderilecek çocukların sınavla seçilmesi ile üstün yeteneğe sahip çocukların bu fırsattan yararlanması olanağı doğmuştur (Çetinkaya, Döner, 2013: 10; Aydoğan, Gültekin Akduman, 2017: 6). 19.06.1942'de çıkartılan 4274 sayılı "*Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu*" ile de üstün yetenekli çocukların yatılı okullarda eğitim almalarına kapı aralanmıştır. Bu şekilde ulaşılması güç köy çocukları yeteneklerini göstererek köy enstitülerinde yatılı olarak eğitim alma olanağı bulmuştur (Çetinkaya, Döner, 2013: 10; Gözetin, 2016: 34). 1948 yılına gelindiğinde "*İdil Yasası*" olarak da anılan 5245 sayılı yasa çıkartılmıştır. Bu yasanın 1929'da çıkarılardan bir farkı vardır. 1929 yılında çıkarılan yasa ile ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu çocuklar yurt dışına gönderilirken, 5245 sayılı yasayla üstün yetenekli yaşı küçük çocukların ebeveynleri ile yurt dışına gönderilmesi sağlanmıştır. Bu kanunu 15.02.1956'da çıkarılan 6660 sayılı "*Güzel Sanatlarda Fevkalade İstidat Gösteren Çocukların Devlet Tarafından Yetiştirilmesi Hakkında Kanun*" takip etmiştir. Bu kanunun çıkarılmasıyla özel olarak İdil Biret ve Suna Kan İçin çıkartılan yasa yürürlükten kaldırılmış ve üstün yetenekli bütün çocukları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ayrıca sadece müzik alanını kapsayan önceki yasanın resim, plastik sanatlar, müzik gibi alanları da kapsayıcı şekilde genişletilmiştir. Hâlâ yürürlükte olan bu yasa ile özel öğretime gereksinimi olan üstün yetenekli çocukların eğitimleri devlet garantisine alınmıştır (Çetinkaya, Döner, 2013: 10-11; Kodak, Demirbatır, 2008: 94; Maba, Sakar, 2015: 114; Hekimoğlu, 1997: 14). Yürürlükte olmasına rağmen bu yasa 1970'lerden itibaren işlerliğini yitirmiştir ve kimse yasadaki faydalanmamıştır (Metrol, 2014: 52; Kahramankaptan, 1998: 214). 1976 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı eğitimcileri Mithat Fenmen ve İlhan Baran öncülüğünde hazırlanan bir yasa tasarısı mecliste kabul edilmiştir. Yasaya göre üstün yeteneğe sahip çocukların Devlet Konservatuvarında

“özel statü” ile hızlı bir eğitimden geçirilmesine kapı açılmıştır. Bu çocuklar konservatuvar sonrası yurt dışında da eğitim alma imkânı yakalamıştır (Tunçdemir, 2004: 9; Maba, Sakar, 2015: 114; Kağnıcıoğlu, 2015: 17; Kahramankaptan, 1998: 214). Yasa kapsamında yurt dışında eğitim görmüş isimlerden bazıları Burçin Büke, Cihat Aşkın, Çağlar Ünal, Ertan Torgul, Fazıl Say, Hüzeyin Sermet, Muhittin Dürrüoğlu, Oya Ünler, Özgür Belkis, Şölen Dikener, Yeşim Alkaya’dır (Tunçdemir, 2004: 9; Kodak, Demirbatır, 2008: 94; Kağnıcıoğlu, 2015: 17; Kahramankaptan, 1998: 215).

İdil Biret ve Suna Kan’ın yabancı memleketlere müzik tahsiline gönderilmesine dair kanun

İdil Biret, 21 Kasım 1941’de Ankara’da dünyaya gelmiştir (Tunçdemir, 2004: 9). O dönem babası şeker fabrikasında müdür idi. Annesi ise ev hanımı (Xandel, 2016: 245). Ailede profesyonel olmamakla beraber müziğe ilgili insanlar mevcuttu (Alpöge, 2018: 25). Annesi ve anneannesi piyano; babası keman çalan İdil, müzik seslerinin içine doğmuştur (Alpöge, 2018: 11). Absolüt kulağa⁸ sahip olan İdil dört yaşında piyanoyla tanışmış, beş yaşında henüz okuma-yazma bilmezken nota okumayı öğrenmiştir. Kısa sürede duyduğu sesleri piyanoda çıkarmaya başlamıştır (Alpöge, 2018: 14; Tunçdemir, 2004: 9). Onun müziğe olan yeteneği fark edilince beş yaşında Mithat Fenmen’den piyano dersleri alması sağlanmıştır (Sezginsoy, Güven, 2010: 130; Kodak, 2005: 31; Tunçdemir, 2004: 9).

Cemal Reşit Rey’in öğrencisi olan Fenmen, 1934 yılında Paris’e müzik eğitimi almak üzere gönderilmiştir. 1939 yılında Türkiye’ye dönmüş ve Ankara Devlet Konservatuvarında piyano dersleri vermeye başlamıştır (Kodak, Demirbatır, 2008: 93). Aynı zamanda konserlere de devam eden Fenmen’in Orhan Borar’la Ankara Konservatuvarında vereceği konsere Biret ailesi de davet edilmiştir. Bu konseri izlemeye İsmet İnönü ile eşi Mevhibe Hanım ve dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de gelmiştir. İdil Biret’ten İsmet İnönü’ye bahsedilince kendisi, İdil’i dinlemek istemiştir. Bu gelişme harika çocuğun hayatının dönüm noktası olmuştur (Biret, 2013: 6; Alpöge, 2018: 18-19; Xandel, 2016: 276; İnönü, 1996: 104). Bu olayın üzerine birçok ünlü piyanist, İdil’i dinlemek için Biretlerin kapısını çalmaya başlamıştır (Xandel, 2016: 278).

Biret ailesini ziyaret edenlerden biri de ünlü piyanist pedagog Lazare Levy’dir. Bu ziyaret sırasında İdil’den oldukça etkilenen Levy: o güne kadar gördüğü üstün yetenekli çocuklardan hiç birinde İdil Biret’inki kadar kusursuz bir kulak ve ses hafızası olmadığını söylemiştir. Ayrıca bu çocuğun en iyi pedagoglar elinde yetiştirilmesi gerektiğine ve bu eğitimin en iyi Paris’te verilebileceğine vurgu yapmıştır (Kahramankaptan, 1998: 147). Aynı görüşleri paylaşan Adnan Saygun da İdil Biret’i dinledikten sonra: Türkiye’de kendisi de dâhil bu çocuğu yetiştirebilecek bir piyanistin olmadığını, bu çocuğun acilen yurt dışında ünlü pedagogların elinde eğitim alması gerektiğini söylemiştir (Kahramankaptan, 1998: 149). Yine Amerikalı müzisyen Milton Salkind de bu çocuğun Türkiye’nin Mozart’ı olduğunu, ancak onun gerçek bir müzisyen olması için özenli bir eğitimden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kahramankaptan, 1998: 149). Zira İdil, Mozart kadar güçlü bir belleğe sahiptir (Kahramankaptan, 1998: 143).

İdil Biret gibi Suna Kan da müzikle iç içe bir ailede dünyaya gelmiştir. 1936 yılında Adana’da dünyaya gelen Suna Kan’ın babası, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasında keman sanatçısıydı⁹ (Sezginsoy, Güven, 2010: 130; Tunçdemir, 2004: 11; Renda, 2016: 31).

⁸ Herhangi dış bir referans (ölçüt) sesin yardımı olmaksızın herhangi bir sesi tanımlayabilme olarak tanımlanmaktadır. Bilgi İçin Bkz. C. Hakan Çuhadar, “Müzikte Absolüt Duyuş”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 28, Sayı: 2, Ankara 2008, s. 40.

⁹ Nuri Kan, yedi yaşında keman çalmaya başlamıştır. Daha sonra eğitimine Müzika-i Hümayunda devam etmiştir. Mezun olunca orkestrada çalışmaya başlamıştır. Daha sonra buradan istifa edip İtalya ve Beyrut’ta

Suna henüz beş yaşında iken müziğe olan yeteneği keşfedilmiş,¹⁰ Hulusi Karsel'den keman dersleri almaya başlamıştır (Tunçdemir, 2004: 12; Renda, 2016: 33; Sezginsoy, Güven, 2010: 130). Bu arada okula başlamadan önce okuma-yazmayı öğrenmiş, dolayısıyla ilkokula ikinci sınıftan başlatılmıştır (Renda, 2016: 33). Keman derslerine ise sırasıyla H. Karsel, Walter Gerhardt, İzzet Nezih Albayrak, Gilbert Back gibi isimlerle devam etmiştir (Renda, 2016: 33; Tunçdemir, 2004: 12). Suna Kan ilk resitalini de bu dönemde 18 Nisan 1946'da Ankara Devlet Konservatuvarının konser salonunda vermiştir (Tunçdemir, 2004: 12). Yine 1946 yılında henüz dokuz yaşında iken Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası ile ilk orkestra konserini vermiştir. Bu konseri İsmet İnönü ve eşi Mevhibe Hanım da izlemiştir ve Suna Kan'ın Avrupa'da eğitim alması konusu bu konser sonrasında konuşulmaya başlanmıştır (Tunçdemir, 2004: 12; Kahramankaptan, 1998: 100; İnönü, 1996: 104).

İdil Biret'in yurt dışında eğitim almasına dair yerli ve yabancı uzmanların görüşleri doğrultusunda bu konu meclis gündeminde de konuşulmaya başlanmıştır. Ancak bu konudaki çalışmalar bir türlü neticelenmemiş ve yasanın çıkması gecikmiştir. Neticede bazı milletvekilleri meclise soru önergesi vermiş ve çocukların bekletilmesinin onlardaki yeteneğin sönmesine neden olup olmayacağını sormuştur (CCA, Yer No: 53-318-3, 12.11.1947). Gecikmenin en önemli nedeni ise kanunlarımıza göre zaten var olan yurt dışında okuma olanaklarının ilkokul mezunu çocuklara sağlanması ve bu çocukların yurt dışına yalnız gönderilmesi idi (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 923). İdil'in ise yaşı küçüktü ve ebeveynleri ile gitmesi bir gereklilikti (Alpaslan, 2013: 356). Tartışmaların ana konusu da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik dar boğaz içerisinde bu gibi uygulamaların devletin imkânlarının gereksiz uğraşlar için kullanılacağı yönündeki görüşlerdi. Örneğin Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu: “*Şurada Numune Hastanesinde dört tane insan bir yatakta yatarken beş yaşındaki İdil Hanımı Amerika'ya göndereceğiz. Ne öğrenecek Amerika'da? Piyano, ne olacakmış deha imiş efendim, deha imiş. Piyano öğrenecekmiş. Ben açım yahu, bana piyano lâzım mı?*” sözleriyle sert bir çıkış yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 923). İsmet İnönü'nün bu yasa kapsamına Suna Kan'ın da alınması yönündeki talebi eleştirileri iyice alevlendirmiştir (Kahramankaptan, 1998: 102). Tekelioğlu bir diğer eleştirisini de bu çocukların gittikleri memleketlere yerleşip zaten orada asimile olup ülkesini unutacağı, bu nedenle bu gibi harcamaların yersiz olduğu yönünde gerçekleştirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 923).

Sinan Tekelioğlu'nun yasa tasarısına karşı getirdiği eleştiriler mecliste birçok milletvekili tarafından tepki ile karşılanmıştır. Maraş Milletvekili Kamil İdil, bir milletin propagandasının iyi yetişmiş sanatçılar ve âlimlerle yapılabileceğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 923). Milli Eğitim Komisyon Sözcüsü Urfa Milletvekili Suut Kemal Yetkin de Kamil İdil'le benzer görüşleri dile getirmiş, bu gibi çocukların yetiştirilmesi konusunda yapılacak masraflardan

yaşamıştır. İlk eşini kaybedince Adana'ya kesin dönüş yapmış, burada çeşitli kulüplerde çalışırken Suna Kan'ın annesi ile tanışıp ve evlenmiştir. Bilgi İçin Bkz. Şükriye Tuğçe Renda, Türkiye'de Uluslar Arası Düzeyde Tanınan Keman Solistlerinin Eğitim Geçmişleri ve Yorumculuk Yöntemlerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimin Kültürel Temelleri Anabilim Dalı Güzel Sanatlar Eğitimi Programı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s. 31.; Şefik Kahramankaptan, İsmet İnönü ve Hârîka Çocuklar İdil Biret- Suna Kan, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998; 181.; Müşerref Hekimoğlu, 1996 Onur Ödülü Altın Madalyası Sahibi Suna Kan'a Armağan Öz Şarkısını Duyuran Keman, Rekmay Ltd. Şti., Ankara 1997, s. 17.

¹⁰ Suna Kan kendisine “*Harika Çocuk*” denilmesine karşındır. Bu konuda sözleri aynen şöyledir: “*Harika çocuk damgasına karşıyım. Harika bir yerde dâhi demek. Kendimi dâhi görmüyorum. Dâhi Mozart, Leonardo da Vinci, Einstein. Diğer çocuklardan becerikli diyelim. Ben de becerikli bir çocuktum. Büyük şansım babamın da kemancı olmasıydı*”. Bilgi İçin Bkz. Şefik Kahramankaptan, İsmet İnönü ve Hârîka Çocuklar İdil Biret- Suna Kan, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998, s. 187.

kaçınılması gerektiğini savunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 624). Yurt dışına çıkan gençlerin yurda dönmeyeceği eleştirilerine ise Tahsin Banguoğlu (Bingöl), dönmeseler bile Türk adını dünyaya duyurmalarının yeterli olacağı sözleriyle bertaraf etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 927). Bu gibi tartışmalar neticesinde “*İdil Biret ve Suna Kan’ın Yabancı Memleketlere Müzik Tahsiline Gönderilmesine Dair Kanun*” 245 milletvekilinden 239’unun olumlu oyuyla meclisten geçirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 928; Kahramankaptan, 1998: 138).

Yedi maddeden ibaret olan yasanın dördüncü maddesinde gereksiz şekilde eğitimini bırakan veya eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmeyen kişilerden veya ebeveynlerinden kendilerine yapılacak masrafların geri alınacağı ifadeleri yer almıştır. Bunun için yurt dışına gönderilecek öğrencinin velisinden kefilli bir senet alınacağına değinilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948, s. 931).

Yasa kapsamında 18 Mart 1949’da Biret ailesi vapurla İstanbul’dan Marsilya’ya hareket etmiştir (Kahramankaptan, 1998: 153). Henüz ilkokula başlamamışken (yedi yaşında) Fransa’ya yerleşen İdil, burada on yıl yaşamıştır (Alpöge, 2018: 27). Bu arada Fransa’da İdil ile ilgilenmeleri için Naci Kâzım Akses ve Ulvi Cemal Erkin görevlendirilmiştir (Xandel, 2016: 248).

O dönem Fransa’da on yaşından küçük çocuklar konservatuvara kabul edilmemektedir. Bu nedenle Türk yetkililer başarılı bir pedagoğdan özel dersler alınmasını uygun görmüşlerdir. Bu iş için Nadia Boulanger uygun görülür. Madame Boulanger¹¹ İdil’i burslu çalıştırmak istediğini söylemiş ve 1949’da özel dersler başlar (Xardel, 2016: 46; Alpöge, 2018: 33-34). Bu arada İdil, müzik derslerine ilave olarak yaşitları ile birlikte temel bilgi dersleri ve okuma-yazmayı da öğrenmiştir (Alpöge, 2018: 36).

İdil Biret, on yaşına girince Paris’te konservatuvar sınavlarına katılmış ve 170 kişi içerisinde birinci olarak buraya kabul edilmiştir (Alpöge, 2018: 47-48). 8 Şubat 1953’te henüz on bir yaşında iken dünyaca ünlü piyanist Wilhelm Kempff ile Paris’te Champs-Elysees Tiyatrosunda konser vermiştir. Bu konserin 7 Şubat günü halka açık provası yapılmıştır ve her iki günde de salon tamamen dolmuştur (Xardel, 2016: 79; Kodak, Demirbatır, 2008: 95; Alpöge, 2018: 11; Kahramankaptan, 1998: 166).

İdil Biret konservatuvarı beş yılda; yüksek piyano, piyanoda eşlik ve oda müziği bölümlerinden birincilerin birincisi ödülü ile bitirerek mezun olmuştur (Alpöge, 2018: 56; Xardel, 2016: 71; Kodak, 2005: 31). Konservatuvardan mezun olduktan sonra Wilhelm Kempff’ten özel dersler almaya başlamıştır. Kempff’de tıpkı Nadia Boulanger gibi İdil’den bu dersler karşılığında herhangi bir ücret almamıştır (Xandel, 2018: 84).

Piyanistler içinde en geniş repertuvara sahip olanlar arasında yerini almış olan (Alpöge, 2018: 69; Kodak, 2005: 31) İdil Biret, çeşitli ülkelerde 119 farklı orkestra ile konserler vermiştir (Alpöge, 2018: 69). Konser verdiği yerler arasında: Almanya, ABD, Avustralya, Azerbaycan, Belçika, Bulgaristan, Büyük Britanya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Ermenistan, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika Cumhuriyeti, Gürcistan, Hollanda, İrlanda, İsrail, İsveç, İsviçre, Japonya, Kanada, Kore Cumhuriyeti, Küba, Letonya, Litvanya,

¹¹ Nadia Boulanger’in ders verdiği kişiler arasında: Gülsin Onay, Hüseyin Sermet, Mithat Fenmen, Ali Darımar, Ulvi Cemal Erkin, Nevit Kodallı, Necil Kazım Akses, Erol Erdiç gibi isimler mevcuttur. Bilgi İçin Bkz. Elif Kodak, R. Erol Demirbatır, “Cumhuriyet Döneminde Yetişen Solist Piyanistlerimizin Piyano Eğitimi Üzerine Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma”, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 21, Sayı: 1, Bursa 2008, s. 95.

Macaristan, Meksika, Mısır, Monaco, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Singapur, Slovakya, Türkiye, Ukrayna, Yeni Zelanda ve Yunanistan vardır (Xandel, 2016: 312-316).

1971’de İdil Biret’e Devlet Sanatçısı unvanı verilmiştir (Sezginsoy, Güven, 2010: 130; Kodak, 2005: 31). Çeşitli piyano yarışmalarında jüri üyeliği yapmıştır. Aldığı ödüller arasında: Boston’da 1954 ve 1964 yıllarında aldığı Lili Boulanger Memorial Fond ödülü, Londra’da 1959’da aldığı Harriet Cohen/Dinu Lipatti Altın Madalyası, 1974’te Polonya Hükümetinin Kültür Liyakati, 1976’da Fransız Hükümetinin Chevalier de l’Ordre National de M’erite Nişanı vardır (Kahramankaptan, 1998: 177). Doldurduğu plaklardan dolayı Chopin Plâkları Yarışması Jüri Ödülü ve Altın Diyapason Ödülü almıştır (Hekimoğlu, 1997: 13). Ayrıca kendisine 1988’de Boğaziçi Üniversitesi, 1997’de Hacettepe Üniversitesi, 1998’de Anadolu Üniversitesi tarafından “*fahri doktora*” unvanı verilmiştir (Kahramankaptan, 1998: 177).

Suna Kan’a da 1948 yılında çıkan yasadan yararlanarak yurt dışına eğitim alma imkânı sağlanmıştır. Fakat İdil Biret, annesi ve babasıyla birlikte gönderilirken, Kan ailesine ebeveynlerden sadece birinin gidebileceği söylenmiştir. Daha önce yurt dışında bulunmuş olan babası bu durumda işinden iki yıl izin istemiş ve (Renda, 2016: 34; Hekimoğlu, 1997: 24) Kan ailesi 21 Aralık 1948 günü trenle Ankara’dan İstanbul’a hareket etmiştir. Ertesi gün buradan uçakla İtalya’ya geçmişlerdir (Kahramankaptan, 1998: 191).

Suna Kan başta İtalya’ya gönderilmiştir. Ancak burada kendisine ders verecek olan hocanın bir ay önce ölmüş olduğunu öğrenmişlerdir. Beklenmedik bu gelişme üzerine Suna’nın Paris Konservatuvarında eğitim almasına karar verilmiştir. Ve 1949-1950 öğretim yılında 50 kişi arasından birinci olarak konservatuvara girmeye hak kazanmıştır. Burada Gabriel Bouillon’dan dersler almaya başlamıştır (Alpaslan, 2013: 357; Renda, 2016: 34; Kahramankaptan, 1998: 192-193; Hekimoğlu, 1997: 11). Bu sırada Suna 13 yaşındadır (Çiçekoğlu, 1950).

Suna Kan konservatuarı 1952 yılında henüz on altı yaşında iken birincilikle bitirmiştir (Sezginsoy, Güven, 2010: 130; Tunçdemir, 2004: 12; Renda, 2016: 35; Kahramankaptan, 1998: 197-198). Çeşitli yerlerde konserler vermiştir. Konser verdiği yerlerden bazıları: ABD, Almanya, Belçika, Çin, Fransa, Güney Amerika, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Norveç, Rusya’dır (Tunçdemir, 2004: 12; Hekimoğlu, 1997: 89). Banberg Senfoni Orkestrası, Fransa Ulusal Senfoni Orkestrası, Londra Senfoni Orkestrası, Los Angeles Filarmoni Orkestrası, Moskova Senfoni Orkestrası ile konserler vermiştir (Tunçdemir, 2004: 12). Suna Kan’ın aldığı ödüllerden bazıları şöyledir: 1954 Cenevre Keman Yarışması’nda birincilik, 1955’te Viotti Keman Yarışması’nda birincilik, 1956’da Münih Keman Yarışması’nda ikincilik, 1957’de Marguerite Long /Jacques Thibaud Yarışması’nda Paris Şehri Ödülü (Sezginsoy, Güven, 2010: 130; Tunçdemir, 2004: 12; Kahramankaptan, 1998: 210).

Suna Kan 1957’de, 20 yaşında Türkiye’ye dönmüş ve evlenmiştir. 21 yaşında anne olmuştur (Renda, 2016: 35; Hekimoğlu, 1997: 11). Ancak bu evliliği uzun sürmemiş ve ikinci kez Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’nda viyola sanatçısı olan Faruk Güvenç’le evlenerek Ankara’ya yerleşmiştir (Kahramankaptan, 1998: 202). Bu evlilikten sonra Suna Kan, ülkenin en ücra yerlerinde bile konserler vermeye başlamıştır (Kahramankaptan, 1998: 203). Örneğin 1970 Nisan ayında Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası konser etkinlikleri kapsamında Batman, Bitlis, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kayseri, Malatya, Muş, Siirt, Tatvan, Van’da konserler vermiştir (Hekimoğlu, 1997: 12).

Suna Kan hiç yurt dışında yaşamayı düşünmemiş, aksine en çok halk konserleri vermekten keyif almıştır (Kahramankaptan, 1998: 208). En çok da Türk bestecilerine ilgi duymuş ve konserlerinde bu eserlere oldukça yer ayırmıştır. Erkin Keman Konçertosu’nun

dünyaya tanıtılmasında öncü olmuştur. Günümüzde bu eser yabancı sanatçılar tarafından icra edilmektedir (Kahramankaptan, 1998: 211). Suna Kan'a 1971 yılında Devlet Sanatçısı unvanı verilmiştir (Renda, 2016: 36).

Sonuç

Müzik alanında çağdaşlaşma girişimleri Osmanlı Devleti döneminde başlamış, Cumhuriyet'in ilk yıllarında hem Atatürk döneminde hem de İnönü döneminde devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde Türk halk müziği eserleri çok sesli olarak bestelenmiş, Müzika-i Hümayun çeşitli bölümlere ayrılarak, müzik alanında yenilikler sunacak kurumlar haline getirilmiştir. Bu dönemde Konservatuvarlar kurulmuş, yurt dışına sanat alanında kendilerini geliştirmeleri için öğrenciler gönderilmiştir.

İnönü dönemi çağdaşlaşma politikaları Atatürk döneminde temeli atılan kurumların geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu olumsuz şartlar içinde dahi bu çalışmalar devam etmiştir. Nitekim İdil Biret ile Suna Kan'ı yurt dışına gönderecek yasa mecliste görüşülürken en çok bu konu üzerinde hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Ancak bu üstün yeteneğe sahip çocukların elinden tutulmalı ve eğitimleri için gereken her şey yapılmalıydı.

Dünya'da üstün yetenekli çocuklar için çeşitli araştırmalar, çalışmalar yapılırken ülkemizde bu çocuklar genellikle "eğitimde fırsat eşitliği" ilkesinin yanlış yorumlanması nedeniyle yeterli eğitim alma olanağı yakalayamamışlardır. Her çocuğa aynı yaşta, aynı eğitimin verilmesi olarak algılanan bu ilke, aslında üstün yetenekli çocuklar açısından bir eşitlik değil, eşitsizlik doğurmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu sorun üzerine yapılan çalışmalar sonucunda İdil Biret Suna Kan gibi isimler gereksinim duyduğu eğitimi alma imkânı bulmuşlardır. Bu sayede Türk ismini dünyaya tanıtan sanat elçilerimiz olmuşlardır. Ayrıca Suna Kan ve İdil Biret, farkında olmadan, kendileri adına çıkan bu yasa ve sonrasında genişletilen ve hâlâ geçerli olan yasalarla gelecek kuşaklardaki üstün yetenekli çocuklara yasal bir dayanak armağan etmişlerdir.¹²

Kaynakça

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 3, Cilt: 10, İçtima: 2, 08.04.1929.

TBMM Zabıt Ceridesi Devre: 6, Cilt: 11, İçtima: 1, 20.05.1940, s. 168-169.

TBMM Tutanak Dergisi Dönem: VIII, Cilt: 12, Toplantı: 2, 07.07.1948.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi

CCA, Yer No: 53-318-3,12.11.1947.

CCA, Yer No: 129-840-2,06.05.1957.

Araştırma, İnceleme Eserler

Türkiye üstün yetenekli çocuklar kongresi üstün yetenekli çocuklar durum tespiti Komisyonu
Ön raporu, Çocuk vakfı yayınları, İstanbul 2004.

Akincioğlu, Z. (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk müziğindeki gelişmeler*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü güzel sanatlar eğitimi anabilim dalı müzik öğretmenliği bilim dalı, Erzurum.

Akkol, M. L. (2018). *Tanzimattan günümüze müzikte modernleşme*, *The Journal of International Lingual Social and Educational sciences* 4(2), s. 310-318.

¹² 6 Mayıs 1957 tarihinde çıkan Time Dergisi'nde İdil Biret ve Suna Kan'ın gittikleri ülkelerde üstün başarı sergilemelerine dayanarak 1957 yılında 14 öğrencinin daha yurt dışında okutulması kararının alındığını yazmıştır. Bilgi İçin Bkz. Time 06.05.1957, s. 77. CCA, Yer No: 129-840-2,06.05.1957.

- Alpaslan, E. (2013). *1923-1950 Dönemi Türkiye büyük millet meclisinde Maraş Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Sütçü İmam üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü tarih ana bilim dalı, Kahramanmaraş.
- Alpöge, G. (2018). *İdil Biret: Dans eden parmaklar*, Can sanat yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (1968). *İkinci Adam II. Cilt*, Remzi kitabevi, İstanbul.
- Aydoğan, Y. & Gültekin Akduman, G. (2017). *Yasa ve yönetmelikler ışığında geçmişten günümüze özel yetenekli çocukların hakları*, Üstün zekâlılar eğitimi ve yaratıcılık dergisi 4(2), İstanbul. s. 1-11.
- Bayındır Uluskan, S. (2010). *Atatürk'ün sosyal ve kültürel politikaları*, Atatürk araştırma merkezi yayınları, Ankara.
- Beşkurt, A. H. (2006). *Cumhuriyet dönemi sanat dergilerinde Türk devrimi (1931-1950)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul üniversitesi Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi enstitüsü Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi anabilim dalı, İstanbul.
- Biret, L. (2013). *İdil Biret'in çocukluk ve gençlik yılları hatıralar ve gazete kupürleri defteri 1945-1958*, Tarihçi kitabevi, İstanbul 2013.
- Çakar, D. (2015). *Hacettepe Üniversitesi Ankara devlet konservatuarı (Cebeci'den Beşevler'e), Sahne ve müzik eğitim-araştırma dergisi sayı: 1*, Ankara. s. 9-34.
- Çetinkaya, Ç. & Döner, İ. (2013). *Türkiye'de üstün yeteneklilere tanınan hakların incelenmesi*, Sakarya university journal of education 2(3), Sakarya. s. 7-20.
- Çuhadar, C. H. (2008). *Müzikte absöüt duyuş*, Gazi üniversitesi Gazi eğitim fakültesi dergisi 28(2), Ankara. s. 37-50.
- Ece, A. S. (2016). *1904-2004 Yılları arasında çağdaş Türk bestecilerinin biyografik özellikleri ve eğitim süreçleri*, Abant İzzet Baysal üniversitesi eğitim fakültesi dergisi 6(3), s. 28-41.
- Erdoğan, A. (2009). *Türkiye'de Yurt dışına öğrenci gönderme olgusunun sosyolojik çözümlemesi*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü sosyoloji anabilim dalı, İstanbul.
- Feyzi, A. (2016). *Türk müzik kültüründe bir patronaj aracının kökeni üzerine inceleme musıkî tahsili için avrupa'ya öğrenci gönderme, tasarım ve mimarlık fakültesi Dergisi 2(2)*, s. 47-73.
- Fikri Çiçekoğlu, F. (15.09.1950). *Paristeki çocuklarımız Aylâ, Suna, İdil*, Akşam gazetesi.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün esasları*, Milli eğitim basımevi, İstanbul.
- Gökdemir, T. (2019). *Türk eğitim tarihi açısından Hasanoğlan köy enstitüsü*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü tarih ana bilim dalı, Kahramanmaraş.
- Gökdere, M. & Çepni, S. (2003). *Üstün Yetenekli çocuklara verilen değerler eğitiminde öğretmen rolü, değerler eğitimi dergisi 1(2)*, İstanbul. s. 93-103.
- Gözetin, S. (2016). *Üstün ve normal zekalı öğrencilerin öğrenmeye ilişkin tutumlarının karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Nişantaşı üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü psikoloji anabilim dalı, İstanbul.
- Güdek, B. (2014). *Cumhuriyet dönemi müzik alanında yabancı uzman raporları*, Tarih okulu dergisi 7(17), İzmir. s. 629-659.
- Güler, G. (2010). *Cemal Reşit Rey'in çağdaş Türk müziğine katkıları*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü müzik anasanat dalı, Adana.
- Gündoğdu, A. O. (2016). *Osmanlı/Türk müzik kültüründe Avrupa Müziği'nin yaygınlaşması süreci ve Levanten müzikçiler*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Başkent üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü müzik ve sahne sanatları anabilim dalı, Ankara.
- Gündüz, M. (2015). *Diyar-ı Ecnebidde Tahsil-i İlim serüvenimiz (1830-1950)*, eğitime bakış dergisi 11(34), Ankara. s. 21-36.

- Güner, S. S. (2007). *Çok Sesli (Alafranga) Müziğin Türk toplumuna giriş süreci ve sarayın etkisi Türk müziğinin tarihteki yeri, Süleyman Demirel üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 6, Isparta. s. 49-70.
- Hekimoğlu, M. (1997). *1996 Onur ödülü altın madalyası sahibi Suna Kan'a armağan öz şarkısını duyuran keman*, Rekmay Ltd. Şti., Ankara.
- Işıktaş, B. (2016). *Geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e Türk müziğinde batılılaşma ve toplumsal bir alternatif arayışı: Mısır müziği, İstanbul üniversitesi sosyoloji dergisi* 36(1), İstanbul. s. 273-298.
- İçke, A. (2015). *Atatürk dönemi yurt dışı eğitimi (1923-1938)*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü tarih (Türkiye Cumhuriyeti) Anabilim Dalı, Ankara.
- İnönü, E. (1996). *Anılar ve düşünceler 1*, İdea yayınları, İstanbul.
- Kağcıoğlu, S. (2015). *Erken yaş keman eğitiminin uzakdoğu ülkeleri (Çin, G. Kore, Japonya) üzerindeki örnek modelleri ve Türkiye'deki çalışmaların incelenmesi*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi üniversitesi güzel sanatlar eğitimi anabilim dalı eğitim bilimleri enstitüsü, Ankara.
- Kahramankaptan, Ş. (1998). *İsmet İnönü ve hârika çocuklar İdil Biret-Suna Kan*, Ümit yayıncılık, Ankara.
- Karakaş, M. (2000). *Tanzimat sürecinde eğitimde modernleşme hareketleri, Yeni Türkiye dergisi* 6(32), *Osmanlı özel sayısı 11 ekonomi ve toplum*, Ankara. s. 764-776.
- Kaya, F. A. (2015). *Üstün Zekalı olan ve olmayan öğrencilerin başarı odaklı motivasyonlarının belirlenmesi*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Yakın Doğu üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü özel eğitim ana bilim dalı, Lefkoşa.
- Kaya, Y. (1999). *Modernleşme, Selçuk üniversitesi edebiyat fakültesi dergisi* 13, Konya. s. 447-454.
- Kırpık, G. (2015). *Yurtdışına öğrenci göndermenin tarihi meseleleri, Eğitime bakış dergisi* 11(34), Ankara. s.11-20.
- Koç, N. (2007). *Türk kültür tarihi içinde köy enstitüleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti tarihi anabilim dalı, İzmir.
- Kodak E. & Demirbatır, R. E. (2008). *Cumhuriyet Döneminde yetişen solist piyanistlerimizin piyano eğitimi üzerine görüşlerine ilişkin bir araştırma*, Uludağ üniversitesi eğitim fakültesi dergisi, 21(1), Bursa. s. 91-109.
- Kodak, E. (2005). *Türkiye'de Cumhuriyet döneminde yetişen piyanistlerin Türk müzik kültürü içindeki yeri*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü güzel sanatlar eğitimi anabilim dalı müzik eğitimi bilim dalı, Bursa.
- Kodaman, B. (2005). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e çağdaşlaşma sorunları, Selçuk üniversitesi Türkiyat araştırmaları dergisi* 18, Konya. s. 149-158.
- Kop, K. K. (1945). *Millî Şef'in Söylev, Demeç ve mesajları*, Cumhuriyet matbaası, İstanbul 1945.
- Kuloğlu, Ü. (2009). *Müzik Türkiye Cumhuriyeti ve Türk müzik kültürü*, Kültür ve turizm başkanlığı Türkiye kültür portalı projesi, Ankara. s. 1-24.
- Kurtaslan, Z. (2009). *Türk keman okulunun oluşum süreci ve temsilcileri, Selçuk üniversitesi Türkiyat araştırmaları dergisi*, 26, Konya. s. 409-429.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, Türk Tarih kurumu basımevi, Ankara.
- Maba, A.&Sakar, M. H. (2015). *"Türkiye'de Müziksel alanda üstün yetenekli bireylerin eğitimlerine genel bir bakış, uluslararası eğitim bilimleri dergisi* 2(2), s. 110-121.
- Metrol, H. (2014). *Türkiye ve ABD'de Üstün zekalı çocuklara sosyal bilgiler dersi veren öğretmenlerin görüş ve uygulamaları (Hope projesi ve bilimsel örneği)*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Atatürk üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü ilköğretim ana bilim dalı sosyal bilgiler öğretmenliği bilim dalı, Erzurum.

- Mutlu, K. (2015). *Hakın değişen müzksel temsilleri: Osmanlı'dan günümüze müziğin siyasal tahayyülü, tahayyülün siyasal müziği*, Afyon Kocatepe üniversitesi akademik müzik araştırmaları dergisi 1(1), Afyon. s. 1-14.
- Özbay, Y. & Palancı, M. (2013). *Üstün Yetenekli çocuk ve ergenlerin psikososyal özellikleri, Sakarya üniversitesi eğitim fakültesi dergisi*, 22, Sakarya. s. 89-108.
- Özcan, A. (1995). *II. Mahmud ve reformları hakkında bazı gözlemler, tarih incelemeleri dergisi 10(1)*, s. 13-39.
- Renda, Ş. T. (2016). *Türkiye'de uluslar arası düzeyde tanınan keman solistlerinin eğitim geçmişleri ve yorumculuk yöntemlerinin incelenmesi*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü eğitimin kültürel temelleri anabilim dalı güzel sanatlar eğitimi programı, Ankara.
- Sarısözen Doğan, M. & Alpagut, U. & Gülcan, R. (2009). *Türkiye'de müzik eğitimcisi yetiştiren kurumların gelişim sürecinde bir alman müzik eğitimcisi: Eduard Zuckmayer (1890-1972), Folklor/Edebiyat Dergisi 15(58)*, Lefkoşa. s. 197-211.
- Saydam, A. (1985). *Dünyaca ünlü müzisyenler de çocuktuk*, Doğuş matbaacılık ve ticaret Ltd. Şti. Matbaası, Ankara.
- Sezginsoy, B.&Güven, E. (2010). *Piyano ve Kemal alanında iki harika çocuk: İdil Biret-Suna Kan (görüş ve önerileri), İlköğretim online dergisi 9(1)*, Girne. s. 128-135.
- Şahin, M. & Duman, R. (2008). *Cumhuriyetin yapılanma sürecinde müzik eğitimi, Çağdaş Türkiye tarihi araştırmaları dergisi*, 7(16), İzmir 2008, ss. 259-272.
- Şen, Y. (2010). *Atatürk, Cumhuriyet ve Türk müziği*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları enstitüsü dergisi 11, Erzurum. s. 61-66.
- Tan, N. (2003). *Cumhuriyet dönemi kültür çalışmalarının dünü, bugünü, yarını*, BRC Basım matbaacılık, Ankara.
- Tuna, C. (2010). *Raven'in ilerleyen matrisler plus testinin 14-15 yaş çocukları üzerinde geçerlik, güvenirlik ve ön norm çalışmalarına göre üstün olan ve üstün olmayan öğrencilerin duygusal zeka düzeylerinin karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü özel eğitim anabilim dalı, İstanbul.
- Tunçdemir, İ. (2004). *Çoksesli müzikte "Harika çocuklar kanunu"nun Türk müzik kültürüne etkisi: İdil Biret-Suna Kan örneği*, İnönü üniversitesi eğitim fakültesi XIII. Ulusal eğitim bilimleri kurultayı, Malatya. s. 1-17.
- Tunçdemir, İ. (2007). *Cumhuriyet Dönemi müzik kültürünün oluşmasında rol oynayan sanatçılarımız ve Türk müziğine katkıları*, 16. Ulusal eğitim bilimleri kongresi, Gaziosmanpaşa üniversitesi eğitim fakültesi, Tokat.
- Usta, N. (2011). *Erken Cumhuriyet dönemi'nde Türkiye'de müziğin dönüşümü*, Erciyes İletişim Dergisi, 1(4), Kayseri. s. 107-117.
- Uzun Aydın, D. (2013). *Osmanlı'nın son dönemi'nde eğitim, Kültür ve sanat hayatına genel bir bakış*, İstanbul sosyal bilimler dergisi 4, İstanbul.
- Xardel, D. (2016). *Dünya sahnelerinde bir Türk piyanisti İdil Biret*, Can sanat yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, S. (2005). *Eğitim amacıyla yurt dışına gönderilen öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi enstitüsü, Ankara.
- Yokuş, H. & Demirbatır, R. E. (2009). *Müzik öğretmenini yetiştiren kurumlarda Türk Halk müziği kaynaklı piyano eserlerinin piyano eğitiminde uygulanabilirliği üzerine bir araştırma*, uludağ üniversitesi eğitim fakültesi dergisi 22(2), Bursa. s. 515-528.

İnternet Siteleri

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Önceki Anayasalar,
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsi/>
(15.06.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Önceki Anayasalar,
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>,
(15.05.2019).

EDEBİYAT-LITERATURE

Türkçede Ortak Kökler Common Roots in Turkish

Sertan ALİBEKİROĞLU*

Öz

Türkçede sözcükler kök olarak ikiye ayrılmıştır. Fiil kökleri ve isim kökleri. Bu köklerin ortaya çıktıkları andan itibaren isim ve fiil kökleri olarak belirlendikleri görüşü hakimdir. Buna göre de Türkçede herhangi bir kökün hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılmadığı kısaca ortak bir kök bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Buna rağmen Türkiye Türkçesinde görülen boya / boya-, aç / aç- vb. isim ve fiil kökü şeklindeki asıl biçim birimlerin Eski Türkçe ile Batı Türkçesi arasında gelişen ses olayları ile açıklandığı görülmektedir. Yine barış / barış-, savaş / savaş- vb. biçimbirimlerin de fiil köklerine getirilen farklı yapım ekleri taşıdıkları belirtilmiştir. Az sayıda olsa da Türkçede ortak kök olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde kimi sözcüklerin ortak kök oldukları gösterilmiş ve buna göre de Eski Türkçede de kimi sözcüklerin ortak kök olabilecekleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi, Kök, Ortak kök, İsim, Fiil.

Abstract

In the Turkish language words, in terms of their roots, can be divided into two groups. Verb roots and noun roots. These roots have been identified as noun roots and verb roots from the moment they emerged. As a result, it has been concluded, that no root in the Turkish language can be used both as a name and a verb root, in short, that there is no common roots. Despite this, we can see that in Turkish there are morphological units in the form of name and verb roots like boya / boya-, aç / aç- etc, which can be explained by the phonetic phenomena that developed between Old Turkic and Western Turkic. Again, it has been stated, that such morphological units as barış / barış-, savaş / savaş- etc. Have different constructive suffixes attached to the roots of the verb. Although in a small number, there are also studies showing the existence of common roots in the Turkish language. In this article we claim that some words in Old Turkic and modern Turkish share common roots and we focus on the methods of detecting common roots.

Keywords: Old Turkic, Turkish, Roots, Common roots, Nouns, Verbs.

Giriş

Türkiye Türkçesi Dilbilgisi kitaplarının akademik düzeyde¹ olanlarının bazılarında ve az sayıdaki tematik çalışmada Türkçede hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan kimi sözcükler (ortak kökler) ele alınmış ve bunların kökenleri araştırıldığında aslında ortak kök olmadıkları ve bunların ortak kök gibi görünmelerinin nedenleri açıklanmıştır (Ergin, 1998: 111; Korkmaz, 2009: 13; Türk, 1999: 1166-1167).

Yine, Türkçe Dilbilgisi kitaplarının bazılarında ise “Türkçede Ortak kökler; Ortak Kökler” başlığı altında hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan sözcükler verilmiş; ancak bunların neden ortak kök oldukları ile ilgili uzun ve doyurucu açıklamalar verilmemiştir. Bu başlıklar altında, genel olarak, kökler arasında isim ve fiil ayrımının kesin olduğu ancak “barış, barış-, savaş-savaş-, güreş, güreş-, göç, göç-, vb.” çok az sayıdaki sözcüğün istisna olduğu belirtilmiş, kısaca az sayıda olsa da ortak köklerin olduğu kabul edilmiştir (Hatiboğlu, 1970: 111-115; Hatiboğlu; 1974: 338; Atabay vd., 1983: 213; Banguoğlu, 2000: 146-147; Gencan, 2001: 80-81; Bilgin, 2002: 159; Demir, Yılmaz, 2009: 169; Eker, 2011: 326). Ortak köklerin varlığı üzerinde duran tematik çalışmaların da sayısı çok azdır. Daha çok, Türkçenin şekil bilgisi ile ilgili çalışmalarda konuya yer verildiğine ve açıklamalarda bulunulduğuna rastlanılmaktadır (Hatiboğlu a. 1970: 110; Hatiboğlu b. 1974: 338).

* Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü, sertanalibekiroglu@hotmail.com

¹Burada akademik düzeyin vurgulanmasının sebebi, üniversite hazırlık Türkçe Kitapları, soru bankası vb. Kitaplar ile bu türden sınavlara yönelik internet sitelerinde ve ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi kitaplarında ortak kökler, bu köklerin ayırt edilmesi vb. Konular üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu tür çalışmaların akademik disiplinden uzak olduğu dikkate alınmış ve bu nedenle bu çalışmada yer verilmemiştir.

Bu çalışmada, Türkçede hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan ortak köklerle ilgili iki farklı görüş ele alınıp, sonrasında bir değerlendirme yapılmıştır. Bu farklı görüşleri vermeden önce Türkçede hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan ve konu ile ilgili çalışmalarda örnek olarak verilen sözcüklerin bir listesini vererek giriş yapılacaktır.

Tablo 1: Türkçede ortak kök olarak kullanılan sözcükler

isim	fiil
acı	acı-
aç	aç-
ağrı	ağrı-
bağdaş	bağdaş-
barış	barış-
boya	boya-
böğür	böğür-
çat	çat-
çıkar	çıkar-
dalaş	dalaş-
dik	dik-
dil	dil-
don	don-
ekşi	ekşi-
gider	gider-
göç	göç-
güven	güven-
inan	inan-
karı	karı-
koca	koca-
kuru	kuru-
küs	küs-
ög (akıl)	ög- (düşünmek)
san (sayı, hesap)	san- (saymak)
sası	sası-
savaş	savaş-
sık	sık-
sin	sin-
şiş	şiş-
taş (dış, hariç)	taş- (taşmak, çıkmak)
tat	tat-
tepki	tepki-
toz	toz-
tuş (tesadüf)	tuş- (rastlamak)
uğraş	uğraş-
yar	yar-
yarış	yarış-

Türkçede hem isim hem de fiil olarak kullanılan sözcükler, yani ortak kökler olup olmadığı yukarıdaki listede yer alan bu türden sözcükler etrafında dönmektedir.

Türkçede Ortak Kök Yoktur

Yukarıdaki listede yer alan sözcükleri ele alarak, bunların ortak kök olmadıkları yönünde görüş bildirenlerin açıklamaları şöyledir:

a. Türkçe dil mantığında nesnelere ve hareketlere tamamen birbirinden farklı şeyler olduğu için onları karşılayan isim ve fiil kökleri de kesin olarak birbirinden ayrılmıştır. Bu nedenle bir kök hem isim hem de fiil kökü olamaz.

b. Türkçede hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan bazı sözcükler görmek mümkündür. Ancak az sayıdaki bu sözcükler sonradan ortaya çıkmış şekillerdir. Örneğin bugün tat ve tat-, boya ve boya- şekilleri Batı Türkçesinin tarihi gelişimi içerisinde ortaya çıkmıştır. İsim olarak kullanılan tat şekli Eski Türkçede tatıg; boya ise boyag'dı. Batı Türkçesinin bir özelliği olarak son ses -g'lerin düşmesi sonucu birbirine benzeyen tat ve tat- ile boya ve boya- sözcükleri ortaya çıkmıştır.

c. Ortak kök olarak görülen sözcüklerin ilk şekilleri fiildir, isimler sonradan ortaya çıkmıştır. Yani fiil şekilleri birincil, isim şekilleri ikincildir (Ergin, 1998: 111;Korkmaz, 2009: 13;Türk,1999: 1172). Örneğin, ortak kök olarak kullanılan bazı sözcüklerde isim şekillerinin eylem yapıldıktan ya da olduktan sonra oluşan durumu adlandırdıkları görülür: toz, toz- ve yüz, yüz- arasındaki ilişki böyledir. Dolayısıyla bu örneklerde isimler aslı değil ikincil unsurlardır (Türk, 1996: 1172).

ç. çıkar, çıkar-, gider, gider- gibi ortak kök olarak görülen bazı sözcüklerde isim şekillerinde fiil üzerine sıfat-fiil eki; fiil olanlarında ise fiilden isim yapma eki getirilmiştir (Türk, 1996: 1170).

d. Bugün ortak kök gibi görülen kimi sözcüklerde ise Eski Türkçede görülen aslı uzun ünlülerin Batı Türkçesinde normal süreli ünlülere dönüşmesinin etkisi vardır. Örneğin taş ve taş- ile tat ve tat- sözcükleri *ta kökünde birleşirler; ancak bu sözcükler arasında bir anlam ilgisi olmadığı için bu sözcüklerin aynı kökten türediğini de söyleyemeyiz. Bu durumda bu köklerden birinin uzun ünlüye sahip olduğunu kabul etmeliyiz (Türk, 1999: 1172).

Türkçede Ortak Kök Vardır

Yukarıdaki listede verilen (savaş, savaş-; barış, barış-; toz, toz-; güreş, güreş-; vd.) sözcüklerin ortak kök olduğunu savunanlar, bu sözcüklerin neden ortak kök oldukları üzerinde pek durmamış ve uzun açıklamalar yapmamış; kısaca ortak kök olduklarını belirtmiş, türlerine değinmiş ve örneklemiştir. Ortak kök olduğunu savunan görüşlerden öne çıkanlar şunlardır:

Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler* adlı makalesinde, ortak kökleri "ikili kök" terimi ile karşılar ve "İkili kök hem ad kökü hem de eylem kökü olarak kullanılan sözcük köküdür." şeklinde tanımlar (Hatiboğlu, 1974: 110). Bu türden köklere Türkçe ile ilgili çalışmalarda pek yer verilmediğine, bir iki örnek verilerek geçirildiğine değinen Hatiboğlu'na göre ortak kökler "ikili kökler" Türkçenin temelini gösteren izlerdir. Örneklerine iç / iç- sözcüklerinin ortaklığı ile başlayan Hatiboğlu, bu ortaklığı,

"... "iç" sözcüğü anlam bakımından, ad olarak, "bir şeyin dahili, içi" demektir. Eylem kökü olarak da "iç-mek" sözcüğü ile yakından ilgilidir. Kısaca "iç" ad kökü ile "iç-" eylem kökü arasındaki sıkı ilgi açık ve kesindir." (1974: 110) şeklinde açıklar.

Ortak köklerde ilk şeklin isim olduğunu belirten Hatiboğlu, Türkçede sözcüklerin genel olarak isim köklerine dayandığını; isim köklerinin anlam bakımından ilkin somut kavramları daha sonra soyut kavramları bildirmeye başladığını ve günümüzde isim ve fiil kökleri arasındaki ayrılığın sonradan çıktığını ve günümüzde de Türkçede isim ve sıfat ile fiil köklerini ayıran belirli eklerin bulunmadığına işaret eder (Hatiboğlu, 1974: 110). Bu açıklamalardan sonra örneklere geçen Hatiboğlu, Türkçede ortak köklerinin sayısının binlerce olduğuna değinir ve yukarıdaki listede yer alan sözcüklerden başka "... art, boz, bat, bük, er, kez, kit, kez, oy, pus, saç, tap, üz, yer, tanış, yarış, yoksun, agu, tire, yiğit, an, vb." pek çok sözcüğü de ortak köklerden sayar (Hatiboğlu, 1974: 111-115).

Yine, Hatiboğlu, *Türkçedeki Eklerin Kökeni* adlı makalesinde de "çatal" sözcüğünün çat isim kökü ve -al isimden isim yapım eki ile kurulduğunu, bu çat kökünün ikili bir kök

(yani ortak kök) olduğunu, ancak daha çok çat- fiili ile tanındığını belirttikten sonra çat /çat- ortak kökü ile ilgili olarak şu açıklamalarda bulunur:

Orhun Yazıtlarında “kuyu” anlamında “çat” biçiminde bir sözcüğe rastlıyoruz. Aynı sözcük Kaşgarlı'nın Divan'ında da geçmektedir. Eski kuyuların yapılışı, biçimleri ve bu kuyulardan su çekmek için kullanılan çatal odunlar dikkate alınırsa “çatmak” eylemindeki “çat” kökünün “kuyu” anlamıyla birliği düşünülebilir. Böyle bir ad kökü ile anlam birliği sağlanmasa da, “çat” biçiminde hem eylem kökü olan ham de ad olarak kullanılan bir sözcük Türkçede kullanılmaktadır. “çat” adı, “iki veya daha çok yolun, derenin ya da dağın birleştiği yer anlamında Anadolu'da yaygındır: yolun çatı = yol-un çat-ı = yolun birleştiği yer (Hatiboğlu, 1974: 338).

Hatiboğlu'nun konuya getirdiği en önemli ve dikkati çeken yaklaşım ortak kök özelliği gösteren sözcüklerde ilk şekillerin isim olduğu yönündeki görüştür.

Gencan, “...hem ad soylu, hem de eylem soylu sözcüklere kök olan sözcükler var.” dedikten sonra, Türkiye Türkçesinden şu örnekleri verir:

İç, savaş, dalaş, uğraş (cidal), vuruş, uçuş, ekşi, boya, toz, acı, ağrı, barış, güreş, tat, inan, güven, özen, şiş, don, sancı, kuru, eski, sıva, gerek, dik, dil...

Ad ve sıfat olan bu kök sözcükler -soy birliği içinde- eylem kökleri olarak da kullanılır:

İç, savaş, dalaş, uğraş (cidal), vuruş, uçuş, ekşi, boya, toz, acı, ağrı, barış, güreş, tat, inan, güven, özen, şiş, don, sancı, kuru, eski, sıva, gerek, dik, dil (dil biçiminde kesmek)...

Bunlardan başka birçok ortak kök daha vardır:

geç= erken karşıtı : (saat beşi geçti), sin= mezar, çukur (sinmek), sık (sıkmak), yar=uçurum, sert arazi kesigi, (yarmak), bağır=göğüs, karaciğerin bulunduğu yan (bağırmak=ciğerden, derinden ses çıkarmak), böğür, (böğürmek=böğürden ses çıkarmak), sürç=kayma (sürçme=dilin sürçmesi), tanış (tanışmak), yoksun (yoksunmak), doku (dokunmak), kari=ihtiyar (Lehçe-i Osmani) (karımak=çok yaşlanmak), koca (kocamak), sası (sasımak)” (Gencan, 2001: 80-81).

Divan-ü Lûgat-it Türk'ten örneklerle konuya devam eden Gencan, Divandan, “Tez (tezmek=kaçmak): Geyik tezdî. İsi (isimek=ısınmak): Münisidi. Arı (arıdı=temiz oldu): Arıdıneng=Nesne temiz oldu. Üti (ütidi= ütiledi): Ol tongütidi = O, elbiseyi ütiledi. Kes (kesmek =kesmek): Bir kes etmek= Bir parça ekmek.” örneklerini sıralar (Gencan, 2001: 80-81).

Gencan'a göre “z-r değişmesi ile oluşan” [kuduz (kudur-mak), semiz (semir-mek), göz (gör-mek)] kökler de ortak kök sayılabilir.

Ayrıca Türkiye Türkçesinde bazı yeni sözcüklerin de ortak kök olduğuna değinir ve [etki (etkimek), tepki (tepkimek), yasa (yasamak)]” örneklerini verir (Gencan, 2001: 80-81).

Banguoğlu, Türkçenin Grameri adlı eserinde; “Türkçede isim ve fiil kökleri aynı olan, başka bir deyimle fiil kökü aynı zamanda görülen işin adı veya sıfatı olan kavramlar nadirdir.” dedikten sonra, yukarıdaki listede yer alan tat / tat-, göç / göç-, don / don-, dik / dik-, şiş / şiş-, küs / küs- sözcüklerini örnek olarak verir (Banguoğlu, 2000: 146-147).

Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı kitabında, köklerden bahsederken, “kökler arasında ad ve eylem ayrımı kesindir” dedikten sonra “barış, barış-, savaş-savaş-, güreş, güreş-, göç, göç-, gibi çok az sayıdaki istisnanın dışında, kökler yalnızca ad ya da eylem olabilir” (Eker, 2011: 326) diyerek ortak köklerin varlığını, dolaylı olarak, kabul etmiş olmaktadır.

Değerlendirme

Yukarıdaki tartışmalarda iki farklı görüşün ortak kökler konusunu ele alırken 1. Ortak kök özelliği gösteren şekiller tarihi süreç içerisinde çeşitli eklerin ve seslerin değişmesi ile ortaklık kazanmış olabilirler / mi?, 2. Ortak kök özelliği gösteren sözcüklerin ilk şekilleri isim

mi fiil mi?, 3. Eski Türkçenin aslı uzun ünlülerinin rolü nedir? sorularının cevapları üzerinde çözümler aradıkları görülmektedir.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde, ortak köklere karşı çıkanların ileri sürdüğü;

1. ög (akıl) ile ög- (düşünmek) sözcüğü ö- kökünde; san ile san- sa- kökünde; barış ve barış- bar- kökünde; çıkar ile çıkar- çık- kökünde; dalaş ve dalaş- dal- kökünde; inan ve inan- ina- kökünde; gider ile gider- git- kökünde birleştiği için yani isim ve fiil şekilleri aslında fiil köklerinden türediği için bunları ortak kök saymak doğru değildir. Çünkü bu belirli fiil kökleri üzerine fiilden isim ya da fiilden isim yapım ekleri getirilerek farklı gövdeler elde edildiği görülmektedir. Çıkar, çıkar-, yarış, yarış-,

2. Eski Türkçenin anlam ayırt edici aslı uzun ünlüleri de zamanla normal süreli ünlülere dönüştüğü için, Türk'ün ileri sürmüş olduğu örneklerde de görüldüğü gibi, çağdaş Türkçede ortak kök gibi görünebilir (bkz. d. maddesi). Ancak uzun ünlülerin kısalması ile oluşan ortak köklerin sayısı fazla değildir.

Ortak kökler olmadığını savunanların bu yaklaşımları doğrudur. Bu nedenle ortak kök gibi görünen kimi sözcüklerde hem ekleşme hem de aslı uzun ünlülerin etkisini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. [barış, gider, sa-n, (<sa-), savaş, çıkar; *ta kökünden taş ve taş- biri uzun ünlü taşıyor olabilir, örneğin taas> taş > dış]

Ancak, ilk şekiller isim mi yoksa fiil mi? sorusu ve cevabı bizce konuyu aydınlatan asıl önemli noktadır. Çünkü, fiiller kullanımları ve anlamları isimler ile birlikte olan dil birimleridir (Ergin, 1998: 281). Buna göre önce varlık ve sonra hareketi ortaya çıkmalıdır. Bu noktada ortak köklere karşı olanların ileri sürdüğü fiil şekillerinin eskiliğine katılmıyoruz. Hatiboğlu'nun da belirttiği gibi isim şekilleri daha eski olmalıdır. Çünkü önce varlık bilinmeli ve tanınmalı bu nedenle de adı konmalıdır. Daha sonra ise onun gösterdiği hareketler gözlenip işaretlenmeli, yani fiil olarak hareketlerinin adları konmuş olmalıdır.

Örneğin, şiş- fiili eski olsa bir nesnenin şiş- eylemi sonucu “şiş” olduğu nasıl anlaşılabilir. Ölçü ne olacaktır? Nesnenin “inmiş” halinin karşıtı olarak “şiş” hali bilinmeden nesne üzerinde meydana gelen değişikliğin / hareketin şiş- olduğu nasıl ölçülecektir ya da nasıl ölçülmüş ve adlandırılmıştır?

Öyle ki, bu şiş ve şiş- sözcükleri, *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabında, ortak kök olmadığını kesin bir dille ifade eden Ergin'i bile ikileme düşürmüştür. Ergin, bu kitabında, isimden isim yapan -mAn ekini açıklayıp örnekledikten sonra; fiilden isim yapan bir -mAn ekinin daha bulunduğunu belirtip şiş-man, göç-men az-man örneklerini verir. Örneklerden sonra, şiş- ve göç- köklerinin aynı zamanda isim kökleri olduğunu, bu nedenle de şiş-man, göç-men yapılarının isimden isim yapım ekiyle yapılmış olduğunun da düşünülebileceğini söyler (Ergin, 1998: 176). Böylece, dolaylı da olsa ortak köklerin varlığını kabul etmiş olur.

Yine bir nesnenin kuru hali bilinmeden yani “kuru” olarak adlandırılmadan yaş olan bir nesnenin kuru hale dönüştüğü kuru-duk-u nasıl bilinecek? Bunlar için yani şiş ve kuru için başka sıfat türünden adlar kullanılmış olsa idi muhtemelen kuru- ve şiş- fiilleri de Türkçede olmayacak, yerlerine nesnenin o hallerine karşılık gelen adlandırmalar yapılacaktır.

Ayrıca bir madde olarak boya ve toz, yine bir his olarak acı bilinmeden bunların fiil şekilleri (boya-, toz-, acı-) ya da bu nesnelere ya da hislerle ilgili fiil adlandırmaları nasıl verilebilir? Bizce ilk şekiller, Hatiboğlu'nun da belirttiği gibi, isimdi. Bu isimlerden kendilerini anlatan, kendi kendine olma anlatan fiiller türetildi, yani bunlar ortak kök olarak kullanılmaya başlandılar. Bu türden, yani önce isim olarak ortaya çıkan ve daha sonra ismin kendi içindeki, kendine özgü hareketini anlatan fiiller arasında koca-, karı-, dil-, sin-, güreş-,

küs-, tat-, yar-, yama-, sin-, çat-, kat-, ekşi-, sası-, don-, sık-, uğraş-, yarış-, böğür- vb. fiiller de sayılmalıdır.

Burada önemli bir nokta Eski Türkçe devresinde “boyag, tatıg” şeklinde görülen şekillerdeki son ses “-g”nin durumudur. Eski Türkçede fiilden isim yapan -g eki olduğu bilinmektedir. Ancak isimden isim yapan kimi ekler de sonlarında bu g sesini taşımaktadır: ög-lüg (>ög-lü) anneli; edgü-lüg (>edgüli) iyi, üstün vb. (Hatiboğlu, 1970: 114); et-lig > et-lü> et-li; ... at-lıg> at-lu> at-lı (... adında) (Ergin, 1998: 86-87). Bu ek de diğer fiillerden ya da isimden isim yapan eklerden bulaşarak ve ortak kökteki kullanım farklarını, yani sözcüğün isim mi, fiil mi olduğunu ortaya koymak için, bilerek kullanılmış olmalıdır. Nitekim günümüzde ortak köklerin isim mi yoksa fiil olarak mı kullanıldığı aldıkları ekler ve söz dizimindeki yerlerine göre kolaylıkla belirlenmektedir.

Yukarıdaki bu sözcüklerin yanı sıra, daha çok, terim yoluyla ortaya çıkmış yeni ortak kökler de bulunmaktadır. Gençan bunlara, yukarıda da değinildiği üzere, etki / etki- ve tepki / tepki- örneklerini vermektedir. Bu örneklerin yanına Arapça “teşhis” sözcüğüne karşılık olarak kullanılan tanı- fiilinden ortaya çıkmış “tanı” ismini ekleyebiliriz. Bu sözcüğün önemli bir özelliği de, çoğu ortak köklerin ilk şeklinin isim olmasına karşın, ilk şeklin fiil (tanı-) olmasıdır.

Bundan başka, kas ve kas- sözcüklerini yeni ortak köklerden biri olarak görmekteyiz. Çünkü kas ve bundan türeyen kas- fiili de kaslarını ortaya çıkaracak şekilde gerilmeyi anlatmaktadır. Bununla ilgili *kasıl-* gövdesi dönüşlü çatı oluşturduğu gibi *kasım kasım kasıl-*deyi mi de böbürlenmeyi, somut olarak da vücudun dik ve sağlam bir durum almasını anlatmaktadır. Alaycılık ve eleştiri içeren “kasıntı” sözcüğünde de fiil kökü olarak kullanılan *kas* kendisini anlatan *kas-* fiilinin de kökü durumundadır.

Sonuç

Türkçede ortak kökler ve bu köklerin işleyişleri (isim ve fiil durumları) Türkçenin şekil bilgisi açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle, konu, Türkçenin yapı, anlam, işleyiş sistemi üzerinde ele alınmalıdır.

Bu açılardan yaklaşıldığında ilkin nesnelere (toz, boya, vb.), onların kendi özel alanlarına giren hareketleri (toz-, boya-) yine nesnenin durumunu (kuru, şiş, vb.) ve bu durumun anlatımını (kuru-, şiş-) ile kavram adlarını (acı, koca, karı, vb.) ve bu kavramların kendiliğinde oluşu anlatan (acı-, koca-, karı-, vb.) isim ve fiillerin ortak kök olduğu ve bu ortak köklerden önce isim olanların ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü bir varlık, kavram adlandırılmadan yani tanınmadan onun kendisine has, varlığın ortaya çıkması ile ilgili olan, hareketleri yani fiilleri adlandırılmaz.

Bu nedenle ortak kök olarak kullanılan sözcüklerin isim ve fiil hallerindeki anlam özellikleri ortak köklerin tespitinde birinci ölçü olmalıdır. Bunun yanı sıra, ortak köklerin tespitinde ikinci olarak, Eski Türkçenin anlam ayırt edici özelliğe sahip aslı uzun ünlülerinin durumu; üçüncü olarak da ortak kök gibi görülen sözcükler üzerinde tarihî ve coğrafi derinlikte gelişmiş ses olayları dikkate alınmalıdır. Bu tür belirli ölçüler çerçevesinde ortak köklerin tespiti daha kolay ve sağlam olacaktır.

Kısaltmalar

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

Kaynakça

- Atabay, N. & İbrahim Kutluk, vd. (1983). *Sözcük türleri*, yay. haz. D. Aksan, Ankara: TDK yayınları.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*, Ankara: TDK.
- Bilgin, M. (2002). *Anlamdan anlatıma türkçemiz*, Ankara: Kültür bakanlığı.
- Demir, N, Yılmaz, E. (2009), *Türkçe el kitabı*, Ankara: Grafiker.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk dili*, Ankara: Grafiker.
- Ergin, M. (1998). *Türk dil bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç.
- Hatiboğlu (Kılıçoğlu), V. (1970). Türkçenin yapısı ve ikili kökler, *Türk dili*, Mayıs 1970, C: XXII, S: 224, s. 110-115.<http://www.tdk.gov.tr/index>. (21.11.2018)
- Hatiboğlu, V. (1974). Türkçede eklerin kökeni, *Türk dili*, Ocak 1974, C: XXIX, S: 268, <http://www.tdk.gov.tr/index>. (21.11.2018)
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri / Şekil bilgisi*, Ankara: TDK.
- Türk, V. (1999). “Türkçede isim ve fiil olarak ortak kullanılan bazı kelimeler üzerine” III. Uluslararası Türk dil kurultayı, 1996, Ankara.

Mehmet Ali Kalkan'ın Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation On Mehmet Ali Kalkan's Life, Art and His Poems

Serkan GÖKBULUT*

Öz

Şiirlerinde Türk kültür tarihi ve geleneğinin kaynaklarından beslenen Mehmet Ali Kalkan, sade dili, kullandığı nazım şekilleri ve hece vezniyle halk şiirine daha yakın bir tutum sergiler. Şairin, şiirlerine bakıldığında her şiirinin bir şeyler ifade etmeye çalıştığı görülür. Ona göre en az heceyle en çok şeyi söylemek esastır. Bu anlamda az sözle çok şey anlatmak şiirlerinin başlıca hedefleri arasındadır. Bazı şiirlerinde abartıya yer verdiği görülse de şiirde gerçekçilikten yana olan Mehmet Ali Kalkan'ın şiirleri içerik ve şekil özellikleri bakımından birbirleriyle uyumdadır. Şairin, şiirlerinde kaleme aldığı hususlar, duygu ve düşünce dünyasındaki görüşlerini destekler niteliktedir. Bu çalışma Mehmet Ali Kalkan'ın şiir sanatını ve şiirlerini konu almaktadır. Çalışmanın amacı, Mehmet Ali Kalkan'ın şiirlerindeki içerik unsurlarını ve şekil özelliklerini tespit ederek onun şiir anlayışını ve sanatını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali Kalkan, Şiir, şair, Sanat, Edebiyat.

Abstract

Mehmet Ali Kalkan, who feeds on the sources of Turkish cultural history and tradition in his poems, has a close attitude to folk poetry with his simple language, verse form and syllables. When we look at his poems, it can be understood that each poem tries to express something. According to him, it is essential to say things with at least a syllable. In this sense, telling a lot with little words is among the main goals of the poems. Although some of his poems have exaggeration, Mehmet Ali Kalkan's poems which have realities consistent with each other in terms of content and shape properties. The poems support his emotion and thoughts. This work is about poetic and poetry of Mehmet Ali Kalkan. The aim of this study is to determine the elements and features of content in his poems and reveal his art and his understanding of poetry.

KeyWords: Mehmet Ali Kalkan, Poem, Poet, Art, Literature.

Giriş

Mehmet Ali Kalkan, bugün sayıları bir elin parmakları kadar kalmış gerçek şairlerimizden biridir. O Yesi'de, Rey'de, Viyana ve Yemen'de ve illâ Anadolu'da yaşar, yaşadıklarını bize seslendirir.

(Emine Işınsoy)

Mehmet Ali Kalkan, Eskişehir'in yetiştirdiği Yunus Emre edasını yakalayan ender şairlerden biridir. Eskişehir'de 1998 yılında; İbrahim Sağır, Muharrem Kubat, İsmail Ali Sarar, Rasim Köroğlu, Sabri Dil, Fikret Akın gibi şairlerin bulunduğu Şairler Derneği'ne mensup oluşu, onun şair kimliğinin farkına varılması açısından önemli bir yere sahiptir. Mehmet Ali Kalkan'ın şiir sanatı ve şairliği üzerine bugüne kadar derli toplu bir çalışma yapılmamış olması ise bizi bu çalışmayı yapmaya yöneltti. Bu anlamda "Mehmet Ali Kalkan'ın Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmada dinî-tasavvufî boyutuyla Yunus Emre'nin, dili kullanış yönüyle Dilaver Cebeci, Abdürrahim Karakoç ve Yavuz Bülent Bakiler'in, kökü mâzide olan bir âti oluşuyla Yahya Kemal'in, İslâmî tavır ve düşünüşüyle Mehmet Akif'in bir devamı niteliğinde olan Mehmet Ali Kalkan'ın hayatı, şiir sanatı ve şiirlerinin içerik ve şekil özellikleri ele alınacaktır.

Mehmet Ali Kalkan'ın Hayatı, Şairliği ve Eserleri

Hayatı

Mehmet Ali Kalkan, 1 Ekim 1958 yılında ailesinin beş çocuğundan ikincisi olarak Eskişehir'de dünyaya gelmiştir.** Babasının adı Bayram, annesinin adı ise Gülsüm'dür.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Bölümü serkangokbulut@outlook.com.

Kalkan'ın köyü, Sarıcakaya İlçesi'ne bağlı olan Dağköplü Köyü'dür. Onun çocukluğu bu köyde geçmiştir ve şairin hâlâ her fırsatta gittiği yerlerden biri olduğundan yaşam evreninde önemli bir yere sahiptir. Çünkü ona göre “*cennet, bu köyün ya altında ya da üstünde ama mutlaka burada bir yerde*”dir. Bundan dolayı şair, eğitim hayatında bile tatillerini hep köyde geçirir. Bu, onun tabiat ve gelenek ile olan bağını güçlendirir; çünkü şairin doğup büyüdüğü bu çevre Türk kültür tarihi ve gelenekleri açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu husus da onu Türk milletinin değerleriyle şiir yazmaya zorlar. Böylece Kalkan, “(...)Yazmaya çalıştığı tüm şiirlerinde kendi değerlerimizi, kültür kodlarımızı kullanma(ya)” (Urfalı, 2019) özen gösterir.

Kalkan'ın eğitim hayatına bakıldığında ilköğrenimini Gazi İlkokulu'nda, ortaöğrenimini Tunalı Ortaokulu'nda tamamladığı görülür. Şairin, bu çocukluk evresinde babasının tesiri oldukça önemlidir. Gerek aile çevresinden gerekse de ilkokul mezunu olan babasından dinledikleri, onların okuduğu kitapları okuması sayesinde duygu ve düşünce dünyasının yavaş yavaş şekillenmeye başladığı görülür. Dedesi Mehmet Ali ise I. Dünya Savaşı'nda pek çok cephede savaşmış ve İngilizlere uzun süre esir kalmış birisidir. Dedesinin şaire anlattığı savaş hikâyeleri de onun millî duygularını kamçulamış, ona Türklük ve tarih bilinci aşılamıştır. Liseyi Motor Meslek Lisesi'nde bitiren Kalkan, 1975 yılında ise Çukurova Üniversitesi'nde İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü kazanır. Adana, Eskişehir'den sonra Kalkan'ın şairlik kimliğinin oluşmasında önemli bir rol oynar. Duygu ve düşünce dünyasını şekillendirecek olan Adana Kültür Derneği'nin üyesi olur. Burada Oğuz Özkaya adlı kişinin ve Adana Kültür Derneği mensuplarının şair üzerindeki tesiri oldukça büyüktür.

Mehmet Ali Kalkan, 1980'de üniversiteyi bitirerek Eskişehir'e döner ve 1982 yılında evlenir. Döndükten sonra Eskişehir Belediyesi'nde çalışan şair, bugün ise asıl mesleği olan İnşaat Mühendisliği işini icra etmekte ve şiirleriyle okurunun karşısına çıkmayı sürdürmektedir.

Şairliği

Şiiri, “*hayatı anlamak ve anlamlandırmak, güzelliğe nefes almak, yaşadığımızı ispat etmek, ruha dokunabilmek, sen ve biz olmak*” (Urfalı, 2019) şeklinde tanımlayan Mehmet Ali Kalkan, 1998 yıllarında Eskişehir'de bulunduğu sıralarda “Türk Güreşi Üzerine Ozanlar Yarışması” adlı bir yarışma düzenlenir. Şair bu vesileyle İsmet Atlı ile tanışır. İsmet Atlı ise şairi Rasim Köroğlu ile tanıştır. Böylece Kalkan, Eskişehir Şairler Derneği'ne üye olur. Şairin, bu derneğe üyeliği ise şiir sanatının şekillenmesi için atılan en büyük adımlardan biridir. Derneğin düzenlediği şiir toplantılarına katılan şair, 1975'te üniversite hayatına başlarken koptuğu şiiri burada yeniden yakalar ve şairlik yeteneğinin geniş kitlelerce fark edilmesini sağlar.¹ Kendisi de bu durumu “*Şairler Derneği olmasaydı, tahmin ediyorum şiir yazmazdım ya da yazdığım bende kalırdı*” şeklinde ifade etmektedir.

** Çalışmamızın bu bölümünde yer alan bilgiler, gerek şairle yaptığımız röportaj gerekse de şairden edinilen bilgi ve belgeler ışığında değerlendirilmiş olup sözü geçen bölüm için bundan sonra yapılacak olan alıntılar dipnotla belirtilmeyecektir.

¹ Muharrem Kubat, Mehmet Ali Kalkan ile karşılaşmasını şöyle aktarır: “Mehmet Ali Kalkan'la tanışıklığım 1986 yıllarına dayanır. (...)Ben bir şiir kitabımın olduğunu söyledim, sohbet ilerledi. Her iki genç de şiire meraklı olduklarını ve bu konuya ilgi duyduklarını söylediler. Aradan yıllar geçti, galiba 1998'di. Dernek başkanımız Sayın İbrahim Sağır'dan bir telefon geldi. Hocam, mühendis bir arkadaş geldi, şiir yazıyormuş, iyi bir arkadaşına benziyor, şiirleri de çokgüzel gibi geldi bana, haberin olsun, dedi. Ben de aman İbrahim Bey, hoşturalım onu, derneğimize yetenekli bir şair kazandırmış oluruz, dedim ve konuşma bitti. Sonra kendisiyle tanışıldı” (Bkz. Muharrem Kubat, (2001).“Geceye Göz Ekledim ve Mehmet Ali Kalkan”, Çağrı Dergisi, sayı 502, s21.

Şairler Derneği'ne üye olmasıyla gerçek bir edebiyat çevresine giren şairin, şiirinin beslendiği kaynaklar ise Türk kültür tarihi ve gelenekleridir. Ortaokul ve lise yıllarında şiire ve edebiyata merak salan Kalkan, ilk şiirini de 1975 yılında kaleme alır. Bu ilk şiirinden Şairler Derneği'ne üye olana kadar suskunluk evresi başlar. 1975'ten Şairler Derneği'ne üyeliğe kadar olan kısım şairin kendini geliştirme dönemidir. Abdürrahim Karakoç, Yavuz Bülent Bakiler, Dilaver Cebeci, Yetik Ozan, Mehmet Çınarlı, Feyzi Halıcı gibi şairlerden etkilenen Kalkan², şiir yazmanın oldukça zor bir iş olduğuna vurgu yapar. Bu nedenle uzun bir süre kitap okuyup sanatını şekillendirerek şiir yazma evresine hazırlık yapar.

Kalkan, şiirlerinde Türklük, Türk kültürü ve geleneğinin yanı sıra tasavvufi konulara da yer verir. Hatta *Gök Aradık Tuğlara* adlı şiir kitabının ikinci bölümünde sadece tasavvufi konuları içeren şiirler kaleme alır. Şairin tasavvufi anlamda etkilendikleri isimlerin başında ise Yunus Emre, Mevlânâ ve Şeyh Edebali gelir. "*Mehmet Ali Kalkan, sen yolunda emin adımlarla yürüyor. Hem öyle yürüyor ki; elinde Yunus'un âsası, gönlünde Mevlânâ'nın ateşi ve aklında Dede Korkut'un, Şeyh Edebali'nin, Ertuğrul Gazi'nin nasihatleri*" (Kılıç, 2002: 26).

İyi bir şiiri, kalıcı olabilen ve tekrar tekrar okunmaktan zevk alınan şiir olarak tanımlayan şair, "*folklorumuzu, tarihimizi, şiirimizi, müziğimizi araştır(an), millî kültürümüzü iyi bilen, bilineni tekrar etme(yen)*" (Özdemir, 2001: 24) biri olarak karşımıza çıkar. Tıpkı Yahya Kemal gibi "*kökü mâzide olan bir âti*" konumunda yer alan şair, bu anlamda taklitten uzak, özgün bir üslûpla şiir dilini oluşturur.

Eserleri

Mehmet Ali Kalkan'ın tek bir şiir kitabı vardır. İlk baskısı Günce Yayınevi tarafından 2001 yılında yayımlanan *Geceye Göz Ekledim* adlı şiir kitabı 2015 yılında eklemeler ve çıkarmalar yapılarak *Gök Aradık Tuğlara* adıyla Ötüken Yayınevi'nde yayımlanmıştır. Şiirlerini üç ana başlık altında toplayan Kalkan, kitabının ilk bölümünde destansı bir anlatımla Türklüğü, Türk-İslâm düşüncelerini şiirselleştirir. Kitabın ikinci bölümünde ise şair, tasavvuf perspektifinden dünyaya bakar ve ilahî aşka yer verir. Son bölüm ise, aşk teminin ağır bastığı şiirlerle doludur. İkinci bölümün aksine buradaki şiirler beşerî aşkı konu edinir. Şair, Türklüğü ele aldığı şiirlerinde daha coşkun bir üslûba yer verirken; ikinci ve üçüncü bölümlerde oldukça sakin bir dil kullanır.

Mehmet Ali Kalkan'ın Şiirlerinde İçerik Unsurları

Anlatı türlerinin ana unsurlarının başında muhteva yani içerik, mâna yer alır. "*(...)bazı saf sanat taraftarlarının veya yapısalıcıların iddia ettikleri gibi, edebiyat eseri ne sadece kelimelerin seslerinden oluşan bir armoni ne sadece cümle ve cümle üstü dil unsurlarının oluşturduğu esrarengiz bir yapıdır*" (Çetişli, 2014: 90). Bu anlamda "içne, iç öz, öz" (Çetin, 2014: 13) olarak da bilinen, genel anlamda şairin şiirinde ne söylediğini ve ne anlattığını bildiren muhtevatsız bir metin düşünülemez. Çetişli bu konuda

² Şairin Adana'da üniversite yıllarında gurbet duyguları kamçılanmıştır. Bu gurbet günlerinde Yavuz Bülent Bakiler'in;

"Gurbetin cemresi düştü içime,

Karardı yine gökler,

Yalnızım bu şehirde yapayalnızım,

Ne ben kimseyi beklerim

Ne kimse beni bekler" ve Abdürrahim Karakoç'un;

"Ellerin yurdunda çiçek açarken,

Bizim ile kar geliyor gardaşım,

Bu hududu kimler çizmiş gönlüme,

Dar geliyor, dar geliyor gardaşım" mısralarını sık sık okumuş ve yaşamıyla bağdaştırmıştır.

“muhtevassız/manasız bir metin, ne edebiyat ne roman ne hikâye ne de şiir adını taşıyabilir. Başka bir söyleyişle manasızlık, hiçbir zaman edebiyatın amacı olamaz” (Çetişli, 2014: 90) diyerek anlatı türlerinde muhtevanın önemini vurgulamakta ve muhtevanın geniş bir tanımını yapmaktadır: “Muhteva/içerik/mânâ, manzumenin ilk kelimesinden son kelimesine kadar hangi duygu ve düşünce üzerinde durulduğu, hangi mesele, intiba ve olayın ele alındığı ve okuyucuya ne söylendiğidir” (Çetişli, 2015: 42).

Mehmet Ali Kalkan'ın şiirlerinde, genellikle mistik, öğretici ve ideolojik düşünce tarzına yöneldiği görülür. Şiirlerinde genellikle sosyal, ideolojik ve dinî konuları işleyen Kalkan, bireysel konulara da yer verir. Bundan dolayı Kalkan'ın şiirleri muhteva açısından sosyal, ideolojik, dinî ve bireysel konulu şiirler olmak üzere dört başlık altında incelemek mümkündür.

Bireysel Temalı Şiirler

Bireysel konular, şiirin muhtevadaki duygu kavramından kaynağını alır. (Soğukömeroğulları, 2012: 18). Duygu, “kalbin; üzülmek, sevinmek gibi farklı derecelerdeki etkilenmeleri ve heyecanlanmaları(na)” (Çetin, 2012: 54) verilen addır. Edebî eserde metnin hangi duygu üzerinde kurulduğunu belirlemek bireysel temanın belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

Mehmet Ali Kalkan, *Biline* şiirinin yedinci dördlüğünde hırs duygusuna yer verir. Şair, Şeyh Edebalı'nın Osman Bey'e daha bey olmadan önce verdiği nasihatlerden “kendini bilmek” hususuna dikkati çeker. Nefsini bilen kişi hırslarına yenik düşmeyecektir; çünkü “*Kişinin kendisini, nefsini tanıması, bilmesi, en büyük zaferidir*” (Güzel, 2014: 637). Şair de bu şiirinde insanın küçüklüğünü bildiği durumlarda, hırslarına yenik düşmediğinde dünyanın büyüdüğünü; fakat insanın kibirlenerek, hırslarını öne çıkarması ve gururlanması karşısında dünyanın küçüldüğünü/küçüleceğini vurgulamaktadır:

Sen küçüksen dünya büyük,
Sen büyüksen dünya küçük.
Görebilsen yollar açık,
Biline... (GAT, 2015: 44).³

Şair; kin, nefret ve intikam gibi kavramlara şiddetle karşı çıkar. Kin, “*birisinin başka birisine, topluma, duruma ya da kuruma karşı duyduğu şiddetli düşmanlık ve öfke hissidir*” (Çetin, 2012: 77). Bu anlamda, *Biline* adlı şiirini sekizinci dördlüğünde kanın kanla yıkanamayacağını vurgular ve “*Kan, kanla yunmaz*” atasözüne gönderme yapar. Bilindiği gibi, herhangi bir şeye kanın bulaşması kötülüğün habercisidir. Bu kanı temizlemenin yolu da kan yoluyla değil; su yoluyla olur. Su; saflığın, temizliğin, iyiliğin sembolüdür. Burada şairin vurgulamak istediği, başa gelen olayların çözümünde daha barışçıl, insanî, iyimserlik duygularının öne çıkmasıdır. Bu nedenle kötülüğe kötülükle karşılık vermek Türk kültüründe de karşı çıkılan bir durum olup atalar sözüne yansımıştır.

Kan, kanla yunmaz denilir,
Affedenler, affedilir.
Bilgi bilmezler yenilir,
Biline... (s.44).

Bireyler, uzakta bulunan, sevdiği bir şeyi/kimseyi göreceği geldiğinde hasret duygusuna kapılırlar. Hasret duygusu, “*çok sevilen bir şeye tekrar kavuşma ve onu elde*

³ Şairin sadece *Gök Aradık Tuğlara* adlı tek bir şiir kitabı olduğundan, incelememizde bu kitap içerisindeki şiirler ele alınmıştır. Bundan dolayı çalışmanın ilerleyen kısımlarında şiirlerden yapılacak olan alıntılar, sadece sayfa numarasıyla belirtilecektir.

etme ihtirası” (Çetin, 2012: 59) olarak bilinir. Şair, *Türkistan Çocuklarına* adlı şiirinde hem dâüssıla hem de sevilen kişilere duyulan hasret duygusuyla iç içe olan kişileri dile getirir ve bu şiirini, Türkiye’de öğrenim gören ve yedi yıl boyunca ailesinden uzak kalıp, anne babalarıyla mektuplaşmayan, telefonla bile iletişim kuramayan Türkistanlı gençlere yazdığını belirtir.

“Hasret saklar mendilim geçti gitti yedi yıl,
Tam yedi kış erittim vuslatımı yedi yıl” (s.63).

Şair, *İçimde* adlı şiirinde ise vatanı olarak gördüğü Tebriz, Kerkük gibi Türklüğün kalbinin attığı yerlere karşı dâüssıla hasretini dile getirir.

Gün gelir zaman göverir,
Günü gelir demir erir.
Bey elçisi haber verir,
Tebriz tülленir içimde. (s.59).

Hedef ve *Gelir* adlı şiirlerinde ölüm duygusuna yer verilir. Fakat Kalkan, şiirlerinde ölüm duygusuna iyimser yaklaşır. “*genellikle öte dünya inancını yitiren ve dünya güzelliklerinden, tatlı hayattan ayrılığa dayanamayan*” (Çetin, 2012: 76) kişilere bu hayatı bitirecek olan öteki hayatın varlığını hatırlatır. *Hedef* adlı şiirinin dördüncü bendinde ecel vakti geldiğinde, insanın dünya içerisinde yer alması gereken zamanın biteceğini,⁴ dünyevî olan her şeyin anlamını kaybedeceğini, insanda yaşamak için takat kalmayacağını vurgular.

Ve dâhi tükenir takat,
Ne hırs kalır, ne de vaat.
Bu dünyada durur saat,
Vakit eceli vurunca (s.75).

Şair, şiirin beşinci dördlüğünün ilk mısraında “*hayat, hayatı bitirir*” diyerek ahiret yaşamının dünyevî olan yaşama üstünlüğünü dile getirir. Ahiret inancına göre insanlar öldükleri zaman cennet ya da cehenneme gönderilmek üzere Sırat Köprüsü’nden geçer. Kişi, dünyaya gönderildiği ilk günkü aç ruhunu yaşamının sonuna kadar doyurabildiğinde ise Sırat’ın murat getireceği duygusu dile getirilir.

Hayat, hayatı bitirir,
Önüne Sırat getirir.
Elbette murat getirir,
Aç ruhunu doyurunca. (s.76).

Şair, *Gelir* adlı şiirinin ikinci dördlüğünde ise kıyamet gününü hatırlatır. Burada can günüyle kastettiği husus kıyamet günüdür. Bu gün, “*bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları, dünyanın sonu, ölümden sonra hayat bulma*” (Pala, 2014: 275) anlamına gelmektedir. Şair, kişinin kıyamet gününü bilmiyorsa, önünü göremeyeceğini ve yönünü şaşıracağını vurgular.⁵

Görmez olanlar önünü,
Şaşırır durur yönünü.
Bilmez isen can gününü,
Her tarafın yasta gelir. (s.84).

⁴ Kierkegaard’a göre insan; “*sonsuzluk ile sonlunun bir sentezidir.*” Bu minvalde insan, kaçınılmaz bir “son”a sahiptir. Kalkan’ın *Hedef* adlı şiiri de Kierkegaard’ın bahsettiği insan-son ilişkisiyle örtüşür. (Bkz.Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık: Umutsuzluk*, İstanbul, Doğu-BatıYayınları).

⁵ Bu durum, “*Günahkârlar ateşi görmüşler de artık ona düşeceklerini anlamışlardır. Fakat ondan kaçıp sığınacak bir yer bulamazlar*” (Kehf, 53) şeklinde belirtilmiştir.

Kalkan'ın yukarıda belirtilen hususlar dışında işlediği bireysel temaların başında ise “doğruluk” kavramı gelmektedir. *Demem Korkut Der ki* adlı şiirde yiğitlik ve doğruluk kavramları başlıca konular olarak ele alınır. “*Dinle beni hey oğul*” şeklinde hitabet üslûbunun ağır bastığı şiirin ilk dördlüğünde boş şeyler üzerine söz söylemenin gereksizliği vurgulanarak “doğru”nun üzerinde durulması gerektiği dile getirilir.

Dinle beni hey oğul,
Söz söyleme boş üstüne.
Varımlığın bir gün değil,
Doğruyu bil düş üstüne (s.21).

Bilinmeli adlı şiirde, yalan söylemenin, yalan duymanın kişiyi itibarsızlaştırdığını ve asla doğruluktan ödün vermemek gerektiğini vurgulanır.

Yalanı duya duya
Diyeni kınar güya,
Sır sözleri ortaya,
Düşüren yerilmez mi? (s.24).

Kara Bulaşır adlı şiirde, yine doğruluk kavramı üzerinde durulur. Ona göre gıybet etmek, yalan söylemek bir Türk'e yakışan bir tutum değildir. Şair bu tutumu sergileyecek olanlara ise “kara”nın bulaşacağını söyler. Orhun Abideleri'nde de sıkça rastlanan “kara” kelimesi ‘fakirlik’ anlamına gelirken; başka bir anlam olarak da ‘yüz kızartıcı suç’un göstergesi olarak karşımıza çıkar. Şair, böylelikle töresini bilmeyen, gıybet eden, doğru söz söylemeyen, yalanı çok olan bir milletin helâk olacağını ve fakirleşeceğini dile getirmiş olur.

Gıybeti öğün edenin,
Yalanı göğün edenin,
Yaz günü düğün edenin,
Kışından kara bulaşır. (s.31).

Kalkan, *Meselâ* şiirinde “*doğru, bürünürse sise*” mısraıyla söze başlar. Doğrunun sise bürünmesi, sisin içine aldığı unsuru bulanık hâle getirmesi veya doğruların hatalar ve yanlışlar içerisinde görünmemesi anlamına gelmektedir. Burada doğrunun sise büründüğü durumlarda yani doğruluğun, düşüncelerin, sözün yetmediği durumlarda yerini kılıcın ve gücün alacağını belirtilir ve kırk kişiyle Çin sarayını basarak Türklerin kaderini değiştiren Kürşad hadisesine gönderme yapılır.

Doğru bürünürse sise,
Söz bitende kılıç kese.
Başındaki Kürşat ise,
Kırk olmak güzel meselâ. (s.57).

İslâm dinine dair anlayışların öne çıkarıldığı bir şiir olan *Hayat*'ta ise, elin ayıbıyla uğraşmak, yalan söylemek, inanmadan konuşmak yadırganan hususlardır. İslâm'a göre, gerekmediği yerde konuşmak kadar gerektiği yerde susmak da yanlıştır. Şair, bundan hareketle “*Ya Hak söyle ya konuşma*” hadisine gönderme yapar.⁶

⁶ Şair, aynı şiirde geçen;

“Dâneli eyle harmanı,

Tabipte ara dermânı.

Gönlün alev zamanı,

Doğru odun buluncadır” (GAT, 2015: 80) dördlüğünde YunusEmre'nin Tapduk Emre'ye doğru odun götürme hadisesine telmihte bulunarak doğruluğun öneminden bahsetmektedir.

El ayıbıyla uğraşma,
Doğrudan eğriye koşma.
Ya Hak söyle ya konuşma,
İnanmışın kalbinedir. (s.80).

Git şiirinde, şairin üzerinde durduğu insanın dünyevî hayatı nasıl yaşaması gerektiği hususudur. Ona göre insan, dünyevî yaşamında kibire, gurura yer vermemeli, sabırsız olmamalı, nefesine yenik düşmemeli, hayırdan çok şerri düşünmemeli, kula kulluk etmemeli ve bir eser bırakarak yaşamını sonlandırmalıdır. Bundan dolayı, şiirin ilk dördünlüğünde gurur, kibir bağı olarak sembolize ettiği dünyada, kişinin dilinin söz yatağına kir bulaştırmamasını öğütler. Dilin söz yatağına kirin bulaşması, doğruluktan eğriliğe sapmayı ifade eder.

Gurur, kibir bağında,
Filizlenme, kuru git.
Dilin söz yatağında,
Kir taşıma, duru git. (s.83).

Gök Aradık Tuğlara adlı kitabın üçüncü bölümünü oluşturan şiirlerin ana teması ise aşktır. Şair, tüm bu şiirlerinde aşkın çeşitli boyutlarına yer verir. Aşkın merkeze alındığı anlarda çemberin etrafında bulunan umut, yalnızlık, umutsuzluk, cesaret, korku, yaşama sevinci, sitem vb. gibi unsurlar bu bölümde geniş bir şekilde ele alınan bireysel temaları içerir.

Dinî -Tasavvufî Temalı Şiirler

Din, “*ilâhî bir kuvvetin varlığından kaynaklanan düşünce, tasavvur ve hareketlerin insanda uyandırdığı duygu*” (Soğukömeroğulları, 2012: 222) olarak tanımlanır. Tasavvuf ise, Allah’ın varlığını, birliğini savunan, evrenle yaradanın bir olduğunu bildiren bir akımdır. Şair, kitabının ikinci bölümünde yer alan şiirlerinde tasavvuf perspektifinden dünyaya bakmakta ve iç dünyasının yansımalarını, tasavvufun süzgecinden geçirerek okura sunmaktadır. Kalkan, dinî-tasavvufî temalı şiirlerinde Allah aşkı, Hz. Muhammed’e olan sevgiyi ve tasavvufî konuları dile getirir.

Mistik düşünce tarzıyla kaleme aldığı *En Başa Yazdım* adlı şiirinde şairin en başa yazmış olduğu Allah’tır. O, Allah’a, Peygamber’e ve dine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bakımdan şair, Allah aşkını merkeze alır ve Ferhat’ın Şirin’e olan aşkını kendisinin Allah’a olan aşkıyla özdeşleştirir.

Rahmet nakışlı seldim
Kutlu sevdamla geldim
Ferhat oldum dağ deldim
Bir Şirin kaşa yazdım (s.20).

“*Yağmuruna karına/Yokluğuna varına/İbrahim’in nârına/Dağ dağ ataşa yazdım*” (GAT, 2015: 20) diyerek Hz. İbrahim kıssasına gönderme yapan şair; elinde bir gül kokusuyla Peygamber Efendimizden izler sunmakta ve Peygamberimizin ilk vahyi aldığı mağaraya telmihte bulunmaktadır.

Hey hey’li nidâlarla
Âminli dualarla.
Hirâ’lısevdâlarla,
Yana-tutuşa yazdım (s.20).

Peygamber Efendimiz, risâlet görevinin kendisine verilmesinden önce, özellikle 35 yaşından sonra Mekke’nin ahlaksızlık, adaletsizlik ve zulümle dolu olduğu bir ortamdan Hirâ Dağı’na sık sık giderek uzlete çekilir. Burada Allah’a insanlığın aczinden ve O’na

ihtiyaçları olduğundan bahseder ve kırk yaşında bu mağarada O'na ilk vahyi indirilir. Şairin Hirâ'lisevdâlarla kastettiği şey ise bu süreçten sonra insanlığın asıl aşkı bulması ve Yaradan'ın adını sık sık zikretmeleridir. Artık insanlığın en başa yazdığı Allah aşkıdır. Yaradan'ın adıdır.

Ol erkeği, kadını,
Bildi aşkın tadını.
Yaradan'ın adını,
Elbet en başa yazdım (s.20).

Bilinmeli adlı şiirde, dağ, ova, deniz ve derelere dirlik ve düzen veren Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmek, O'nun gökten yere indirdiği buyruklara aşk ile bağlanmak gerektiği hususu dile getirilir.

Göğün direği töre,
El ele örülmez mi?
Ol töre gökten yere,
Aşk ile serilmez mi? (s.23).

Şair; bireyin, Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu dünyada şükürsüz yaşamayıp, dünya malına tapmadan Rabbinin emir ve buyruklarına uyup yasakladıklarını ise yapmadığı müddetçe Yusuf gibi kuyuya atılsa bile ona her gecenin bir sabahı olacağını bildirir:

Yusuf tutan kuyular,
Geceye günü ular,
Abdest aldığım sular,
Almazsam darılmaz mı? (s.23).

Hedef şiirinin ilk dördlüğünde, içi Allah aşkıyla dolu olan bir insanın hedefe emin adımlarla, inanarak yürüyeceğini belirten şair, "*Hacca revân ya karınca!*" mısraı ile karıncanın hacca gitme olayına telmihte bulunur. Karınca, hedefine ulaşamayacağını bilse de bu yolda ölürüm, demekten çekinmez. Burada eylemin oluşabilmesindeki düşünce/duygu yani niyet ön plana çıkmaktadır. Önemli olan kişinin hedefine ulaşabilmesi değil; hedefine ulaşma yolunda attığı adım, aldığı kararlardır.

İnanan hedefe yürür,
Hacca revân ya karınca!
Rahmet günâhı süpürür,
Yaradan'a yakarınca. (s.75).

Şair, *Öteler* adlı şiirinin son dördlüğünde yüce din İslâm'a mensup olmanın verdiği mutluluğu dile getirir. İslam dininde kin tutmanın ve riyâkar olmanın yeri yoktur. Hatta kin tutanlar Allah'ın kıyamet gününde buğz edeceği kişiler olarak bilinir. Kalkan da bu dördlüğünde Kur'an-ı Kerim'i rehber edinen bir kimsenin kapısının Hakk'a açılacağını ifade eder. Kur'an'ın okunması ve anlaşılması insanı tüm nefsanî işlerden alıkoyar. Varılmak istenen amaç (ilahî aşk) için gidilecek yolda rehberin kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim olması gerekir. Rehberi Kur'an olmayan kimseler ise her yönden eksik olacaklarından Hak kapısını çalamayacaklardır.

Mensubuyuz Yüce Dinin,
Yeri yok riyanın, kinin.
Kur'an'ı rehber edenin,
Hakk'a çıkar her kapısı. (s.72).

Yerdeyim şiirinin altıncı dördlüğünde şairin, *güller çağı* olarak nitelediği devir Hz. Muhammed (sav)'in yaşadığı çağdır.⁷ Tıpkı Peygamberimizin sembolü olan gül, tüm güzellik ve saflığıyla onun yaşadığı çağa da yansımıştır. Bu çağın güller çağı olarak adlandırılmasının nedeni de Hz. Muhammed'in devrinde tüm zulümlerin, eşitsizliklerin, adaletsizliklerin vb. sonlandırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Şair ilerleyen mısralarda da Hz. Muhammed ile Hz. Ebubekir'in saklandıkları mağaranın etrafının örümcek ağıyla örülmesine telmihte bulunur. Şair, bu kutlu olayın karşısında şaşkındır ve “*niyâz niyâz diz çöktüğüm yerdeyim*” diyerek bu durum karşısındaki duygularını ifade eder.

İzleri var bende güller çağının,
Şaşkınyım bir örümcek ağının.
Eteğinde durdum rahmet dağının
Niyâz niyâz diz çöktüğüm yerdeyim. (s.34).

Hedef adlı şiirin üçüncü dördlüğünde ise Peygamberimizin Hz. Ebubekir ile saklandıkları mağarada örümceğin ağa durma hadisesine gönderme yapılır. Müşriklerden dolayı kaçan Peygamber Efendimiz'in ayağı kanayınca Ebubekir, O'nu Sevr Mağarası'na getirir. Müşrikler de ayak izlerini bularak Sevr Mağarası'na gelir. Fakat bu sırada bir mucize gerçekleşir. Örümcek, ağıyla mağarayı kapatır.⁸

Ben dönerim dünya döner,
Şems'i bilen mum mu dener?
Şer gözlere perde iner,
Örümcek ağa durunca. (s.75).

Bilinmeli adlı şiirde, şair gidilecek ve izlenecek yolu belirtir. Bu yol, dört kapı kırk makamdır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapısından oluşan bu dört kapı; tasavvufi açıdan bakıldığında kişinin Allah'ta yok olması, Allah'ta erimesidir. Kişi, bu dört kapının her aşamasında kademe kademe olgunluğa erişecek, bir iç temizliğe kavuşacak, nefis terbiyesini sağladıktan sonra kâmil bir insan olarak toplum karşısına çıkacaktır. Şaire göre bir sevda hâline dönüşen dört kapı onun izi, yoludur.

Yol belli, belli izim,
Sevdamız dizim dizim,
Dört kapı zaten bizim,
Hu deyip girilmez mi? (s.24).

Oğul şiirinde belirtilen esas husus, âlemin özüne ulaşabilmenin gerektiğidir. Şiirin ilerleyen dördlüğünde âlemlerin aslında bir nokta olduğu dile getirilir. Nokta, tasavvufta insanı tek, öz hakikate ulaştıracak olan sırta erişmenin adıdır. Şaire göre, âlim/ilim ehli biri olmayan kimse noktanın sırrını anlayamayacaktır; çünkü onların kalbi kuyunun içerisinde kararmış bir şekilde durmaktadır. Nefsanî arzularına yenik düşmüşlerdir. Bu bakımdan noktanın sırrını anlayacak olan kimseler ârif olarak kemâle ermiş kişiler olacaktır. Şair, bu anlamda oğluna sık sık nefsinin eğitmesini öğütler.

⁷ Ayvazoğlu, “(...)Gül, tasavvufi sembolizmde ilahî güzelliği ifade ettiği gibi, Allah'ın sevgilisi Muhammed'i de temsil etmektedir”, der ve gülün Hz. Muhammed'in terinden doğduğu rivayetine değinir. (Bkz. Beşir Ayvazoğlu, (2016). Güller Kitabı, Kapı Yay., İstanbul, s. 123-127.

⁸ Bu hadise, Kur'an-ı Kerim'de “Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır” (el-Enfal, 30) şeklinde geçmektedir.

Elbette olmaya zamanlar vardır,
Kuyuda olana gökyüzü dardır.
Bilene âlemler nokta kadardır,
Al kendine sen de ondan pay oğul. (s.25).

Yerdeyim şiirinin, beşinci dördlüğünde yer alan ‘dut ağacı’ sembolü; tasavvufî bir mana ihtiva eder. Bu bakımdan dut ağacına Türk kültüründe kutsallık atfedilir. Dut ağacı, Hacı Bektaş Velî’nin gösterdiği kerametlerde yer alan kutsallık kazanan bir ağaçtır. Dörtlükte, dut ağacının yanı sıra ‘*su oldum günâhları söndürdüm*’ mısraı da nefsi terbiye etmek anlamında kullanılır.

Gâh ateştim dut ağacı yandırdım
Gâh su oldum günâhları söndürdüm
Rüzgâr oldum pervâneler döndürdüm
Diyârdiyâr aşk yaktığım yerdeyim (s.34).

Kalkan’ın tasavvufî ön plana çıkardığı bir başka şiiri de *Anadolu’ya Doğru*’dur. İlk dörtlükte geçen hâl ehli, hâl ilmi olan tasavvufî uğraşan kişiye (mutasarrıf) verilen addır. Şair, bir ağaç nasıl tohumken olgunlaşıp meyve veriyorsa; hâl ilmiyle uğraşan mutasavvıfların da hedeflerinin onları olgunlaştırdığı, pişirdiği üzerinde durmaktadır:

Toprak ile akt’olanda,
Tohumlar ağaca döner.
Hâl ehline vakt’olanda,
Hedefler kısıka döner. (s.45).

Şiirin ikinci dördlüğünde varlığa tecelli açısından yaklaşan şair, ‘*birliğe varmalı çoğum*’ mısraıyla tasavvufî vahdet-i vücudu öne çıkarmaktadır. Vahdet, kesretin yani çokluğun zıttı olan birlik manasına gelir. Şair, burada vahdet ile çokluk kavramlarını birbirine tezat teşkil edecek şekilde kullanır. Allah, âlem ve insan ilişkisini açıklayan ‘‘vahdet-i vücut’’ kavramı ise Allah’ın evrenin özü olduğu düşüncesini öne çıkaran ve çoklukta birlik, varlıkta birlik esaslarını vurgulayan tasavvufî bir terimdir. Şair, ‘*birliğe varmalı çoğum*’ diyerek; varlığın/birliğin kesrette olması gerektiğini vurgular:

Beklenirken kutlu doğum,
Birliğe varmalı çoğum.
Söz odur ki dokuz boğum,
Dil üstünde hece döner. (s.45).

Kapılar şiirinin ilk dördlüğünde ‘*bana hayat yâr kapısı*’ mısraında geçen yâr kapısı, Allah aşkını çağrıştırmaktadır. Şair, dost eliyle uzattığı yâr kapısının kendisine hayat vereceğini vurgulayarak, ölmeden önce ölünüz ‘*mûtûkable en te-mut*’ hadisine gönderme yapar. Dünyaya bağlanmayarak ölmeden önce ölen kişinin ar kapısı da güzel olacaktır. Burada ar kapısı, ar göstergesinden (sözcük) anlaşılacağı üzere namus, şereftir. Kişi ölmeden önce ölmüş gibi yaşarsa, şerefli, ahlâklı, namuslu bir yaşam sürmüş demektir. Bu durum da kişinin ar kapısının güzel olmasını sağlar. Tasavvufî manada düşünüldüğünde ‘*ölmeden önce ölmek*’ hadisini, âlemde yok olmak, dünya ile ilgiyi kesmek, kişide nefsi öldürmek şeklinde yorumlamak da mümkündür.

Uzatırım dost elimi,
Bana hayat yâr kapısı.
Ölmeden önce ölümü,
Güzel eyler ar kapısı. (s.71).

Öteler şiirinde ise Kalkan, şiirin ilk dörtlüğünde geçen elmas simgesiyle tasavvuftaki insanın olgunlaşarak kemâle ermesi arasında bir ilişki kurar. Elmas, pırlantanın işlenmemiş hâlindeki maddeye verilen isimdir. Elmasın ortaya çıkması için onun işlenmesi gerekir. Oldukça zor bir iş olan elmasın işlenmesi ile kişinin/bireyin işlenmesi arasında bir ilişki kurulur. İnsanın hamlıktan olgunluğa geçmesi de elmasın işlenmesi kadar zor bir iştir. Bunun sağlanması için aşk unsuru ön plana çıkar. Şehvî aşkın oldukça geri planda kaldığı bu aşk ilahî bir boyut taşımaktadır.

Aşk yolunda sevgiyle dol,
Elmas, kömürden ötesi.
Kuvvetinin sahibi ol,
Çelik, demirden ötesi (s.73).

Hayat şiirinin ilk dörtlüğünde geçen Hak ilmi ifadesi, Allah yolunda olmayı ve bu yoldan şaşmamayı ifade eder. Hak ilmi, tasavvuf ilmidir. Allah'a ilahî aşk boyutuyla bağlanan mutasavvıflar için dünyevî ilimlerin bir önemi yoktur. Onlar dinin kurallarını, ilmini yaşayarak Allah'a sıkı sıkıya bağlanırlar. Hak ilminin tesiri öyle büyüktür ki kılıçtan da etkili bir konumdadır.

Başlamak söylemek ile,
Selâm kelâmdan öncedir.
Hak ilmiyle amel eyle,
Kalem kılıçtan incedir. (s.80).

Gelir adlı şiirinde şair, feyzi, Hak ilmini arayan bireyin, ruhânî bir yolculuğu sonrasında Allah'a ulaşabileceğini vurgular. Kişinin ruhânî yolculuğu ise, can evinde pişireceği aşların gönül denen tasta gelmesiyle gerçekleşecektir. Burada "can evi", insanın kalbini sembolize eder. Çünkü insan kalbiyle sever. Tas ise, insanın ruhunun temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Bundan dolayı burada bedensel aşk değil; ilahî, ruhî aşk öne çıkar.

Yollar bir adımla başlar,
Feyz arayan dosta gelir.
Can evinde pişen aşlar,
Gönül denen tasta gelir. (s.84).

Şair, şiirin üçüncü dörtlüğünde çile, nefis, lokma, hırka, derviş, post gibi gösterge(sözcük)ler ile tasavvufî terimleri dile getirir. Tasavvufa göre, kişinin dünyadan el etek çekmesi elzemdir. Mutasavvıflar; dünyada çile çeker, nefislerini terbiye eder ve bir lokma, bir hırkayla yaşamlarını sürdürürler. Bundan da yakınmazlar. Böylece kemâle erecek, kâmil insan olacaklardır.

Dünya mekânsıza çile,
Nefs öldürür bile bile.
Bir lokma bir hırka ile,
Derviş olan posta gelir. (s.84).

Kalkan, *Kara Bulaşır*, *Atalarımın Söyledikleridir* ve *Kapılar* adlı şiirlerinde ise rindçe bir tutum sergileyerek dünya malına değer vermemek gerektiğini öğütler. *Kara Bulaşır* şiirinin beşinci dörtlüğünde, dünya malına değer verip, Allah'ı unutanlara seslenir. Ona göre Allah'ı unutup, dünya malına tapmanın kişiyi felakete götüreceği hususu kaçınılmazdır. Her işin vaktinde yapılması gerektiği ve ecelî dünya içerisinde Allah'a(gök) da vakit ayırmamız gerektiğinin altını çizer. Kişi eğer böyle yapmayıp, kendini dünyaya vaktinden çok kaptırırsa her işine kara bulaşacaktır. Dünya malına tapıp darda olanlara el uzatmayanın, göğe ok atanların (yani Allah'ı inkâr etmenin) sonunun zor olacağını vurgular.

Kara dinliyi övenin,
Yeri gökten çok sevenin.
Vakitsiz demir dövenin,
İşinden kara bulaşır. (s.32).

Dar günde yatanların,
Dünyaya batanların.
Göğe ok atanların,
Sonrası kolay olmaz. (s.36).

Şair, *Kapılar* şiirinin yedinci dördtlüğünde rindçe bir tutum sergileyerek dünya malının geçiciliğine ve onların kullara ait olmadığına vurgu yapar. Kişinin dünya malına tapması ve onu mülk zannetmesi, doğru yolu bulmasına engel olacak ve şaşkınlık içerisinde kalmasına sebep olacaktır.

Bir gün yürümez bedenini,
Geri gelmedi gidenin.
Dünyayı mülk zannedenin,
Mutlaka şaşar kapısı. (s.72).

İdeolojik Temalı Şiirler

Mehmet Ali Kalkan'ın şiirlerini besleyen en önemli kaynakların başında Türk kültürü ve Türk-İslâm bilinci gelmektedir. Şiirleri okunduğunda Türklük ve Türk-İslâm düşüncesi açıkça hissedilir. *Geldiğim Yer Bellidir* adlı şiirinde, Türklüğü öne çıkarmakta ve geldiği, beslendiği yerin Türklük olduğunu vurgulamaktadır. Yay, kurt, tuğ, otağ, kızılca savaş gibi ifadelerle yer vererek Türklerde bulunan yiğitlik özelliğine gönderme yapan Kalkan, geldiği yerlerin Bilge Kağan Yazıtları ve Ergenekon olduğunun altını çizer.

Sevdâlarımı güneşin
Yıdığı yerden gelirim
Taşın içinde ateşin
Sığıdığı yerden gelirim (s.17).

Buradaki *taşın içinde ateşin sığıdığı yer* olarak nitelenen yer Ergenekon'dur. Ergenekon Destanı, Hamide Demirel'in belirttiği gibi Türklerin yüzyıllarca çift sürerek, av avlayarak, mâden işleyerek yaşayıp çoğaldıklarını, etrafı aşılmaz dağlarla çevrili, mukaddes toprakların öyküsüdür. (Demirel, 2015: 58). Destan, önceleri Moğol adı verilen boyların Türk boyları ile araları açıldıktan sonra aralarında yaşanan savaşın ardından Türk boylarının Moğollara karşı galip gelmesini anlatır. Mağlup edilen boylardan iki kadınla iki erkekten başka hiç kimse kalmaz. Bu insanlar da kaçıp sarp ve kayalık bir yere sığınır. Saklandıkları yerin etrafı hep dağlar ve ormanlar ile örtülüdür. Dimdik dağlarla çevrili olan bu yerin de girilip çıkılacak bir yeri yoktur. İşte Ergenekon, bu dağların orta yerinde duran, dümdüz ve çayırılık bir ovaya verilen addır. Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu iki kişinin adı, Negüz ve Kıyan'dır. (Sakaoğlu, Duymaz, 2016: 208-209). Bu ikisi birbirleriyle evlendikten sonra çoğalmaya başlarlar. Bu dağların arasında sıkışarak çoğalmaya başlayan halk, artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hâle gelir. Çünkü buralar, onlara dar gelmeye başlamıştır. Hepsi bir araya gelip bu dağ geçitlerinden nasıl geçeceklerini düşünürler. Buldukları demir madenini işleterek, onları eriterek daima demir çıkarırlar. Başka bir yol bulamayınca bu demir kapıyı eritip, oradan çıkmaya karar verirler. Hepsi bir araya gelerek, ormandan odunlar toplarlar ve kömür getirirler. Topladıkları odun ve kömürleri demir geçidin önüne koyarlar. Ateşleri yaktıktan sonra geçit de eriyip parçalanır. Böylece Ergenekon'a hapsolan halkın hepsi dışarıya kolaylıkla çıkabilmişlerdir.

Onun geldiği yerlerden birisi de Bilge Kağan Yazıtları'dır. Türkler tarafından yazılmış ilk tarihî belgeler olan bu anıtlar, ilk Türk adının geçmesi ve ilk Türkçe metin özelliğini taşımaları bakımından son derece önemlidir.

Kopunca kızılca savaş,
Taş üstünde kalmazdı taş.
Hanlarıma başının baş
Eğdiği yerden geldim (s.17).

Kalkan'ın "*başının baş eğdiği yerden geldim*" ifadesi doğrudan Bilge Kağan'a göndermedir. Böylelikle şair, Türklüğünü XVIII. yüzyıla kadar götürür. Onun geldiği, beslendiği kaynaklar, Türklüğü ilgilendiren, Türklükle ilgili olan her şeydir. *Elbet En Başa Yazdım* şiirinde Kalkan'ın duygu ve düşünce dünyasının en başına yazdığı unsurlar Türklük ve İslâmiyet bilincidir. *Yaz Belledim* şiirinde ise Hakkın güneşini bildiğini ifade eder. Hakkın güneşi, aydınlatıcı ve karanlık âlemlerden çıkış yolunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu nedenle de hep Hakkın güneşinin yolunu takip eder:

Bildim Hakkın güneşini,
Takip ettim hep peşini. (s.27).

Şair, bu dörtlükle Hakk'ın güneşini Ergenekon ile ilişkilendirir. Bu da onun İslâmî yönünün yanında Türkçü yanını belirgin kılmaktadır. Hakkın güneşinin yolundan hiç sapmayan şair, Ergenekon'un ateşini de gönlünde köz belleyerek; bir Türk olarak hâlâ aynı yiğitlik ve aşka sahip olduğunu belirtir:

Ergenekon ateşini
Gönlümdeki köz belledim (s.27).

Dedem Korkut Der Ki şiirinin üçüncü dörtlüğünde, bir insanın vatan ve millet mefhumlarının karşısında gerekirse en sevdiği şeyden bile vazgeçebilmesi istenir. Bu durum milliyetçiliğin, vatan ve millet sevgisinin temelidir. Kişi, idealleri, amaçları, vatan ve millet mefhumları için menfaatleri karşısında boyun eğmeden mücadele edebiliyorsa milliyetçi olarak anılır. Aksi takdirde o menfaatperestten öteye geçemez:

Gerekende yârdan geçin,
Yârdan geçin, serden geçin.
Ata ölür oğul için,
Bahar döner kış üstüne. (s.21).

Şair, vatani toplum fertlerinin doğup büyüdüğü, bir milletin üzerinde hâkimiyet kurduğu, barındığı, gerektiğinde uğruna canın verileceği, kanın alınacağı toprak olarak görür ve övünerek milliyetçilik/vatanperverlik yapılamayacağını altını çizer:

Öğünmekle er olunmaz,
Döğünmekle yer alınmaz.
Vatan değilse kalınmaz,
Devlet olmaz yaş üstüne. (s.22).

Dediler Ki şiirinin son dörtlüğünde devlette devamlılığın esas oluşu vurgulanır. Bu anlamda devletin ömrü ile insan ömrünün kıyaslanamayacağını dile getirilir. Çünkü insan bir deri bir kemiktir, günü geldiğinde göçüp gidecektir; fakat devlet ebed müddettir. Haşre kadar devletin devamlılığı esastır.

İnsan ki kemikle ettir,
Can bedene emanettir.
Devlet ki ebed müddettir,
Haşre kadar dur dediler. (s.53).

Sosyal Temalı Şiirler

Şair, şiirlerinde töre, adalet ve eşitlik kavramlarının Türk kültüründeki önemi ve değerini belirterek sosyal temalara da yer vermektedir. *Oğul* şiirinde Türk sosyal ve kültürel hayatında geniş olarak yer alan törenin önemine değinir. Töre, ‘‘eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmuu’’ (Gökalp, 2015: 21) demektir. Şiirin ilk dördlüğünde geçen ‘‘töreyle yaşanır her kutlu ülkü’’ (s.25) mısraı törenin, varılması en güzele gidebilmek, hedeflere ulaşabilmek ve gösterilen çabaların karşılığını alabilmek için oldukça işlevsel bir yere sahip olduğu görülür. Şair bu bakımdan, insanın kendisini bilmesini ve atalarını bilip saymasını öğütlemektedir:

Gündüzler güneşin tapulu mülkü,
Geceler içinde belli ay oğul.
Töreyle yaşanır her kutlu ülkü,
Kendini bil, atanı bil, say oğul. (s.25).

Şiirin ikinci dördlüğünde inci ile sedefin bir arada kullanılması ve kişiye incisi yoksa sedefe bakmamasının öğütlenmesi yine töre ile ilişkilendirilebilecek bir durumdur. Sedef; inciyi yapan hayvan yani onun kabuğudur. O, nisan aylarında denizin yüzüne çıkarak ağzını açar ve yağmur damlasını yutar. Bu yağmur damlası daha sonra inciye dönüşür. Şair, burada soyut bir görüntü sunarak töresini bilmeyen, saymayan kişinin dışarda kalan unsurları dikkate almasının bir öneminin olmayacağına vurgu yapar:

Bildin mi kısılır nice mesafe,
İncisi yok ise bakma sedefe.
Ok olanlar gönderilir hedefe,
Ammâ elde tutulanda yay oğul. (s.25).

Kara Bulaşır şiirinin ikinci dördlüğünde şair, bir milletin törelerini iyi bilmesi gerektiğini vurgular. Töresini bilmeyen, geleneklerine yabancılaşan fert ya da millet, geleceğe adım atamayacak ve ‘‘başı kara(ya) bulaşacaktır’’ (s.31). Böylelikle törenin terkedilemeyeceği hususu öne çıkarılır. Şiirin ilk ve son dördlüğüne bakıldığında bu açıkça görülür.

Töre bilmez uğursuzun,
düşünden kara bulaşır (s. 32).

Şair, *Anadolu'ya Doğru* başlıklı şiirin dördüncü kıtasında sosyal eşitsizlik temine yer verir. ‘‘gülünmez öksüz gülmeden’’ (s.45) mısraıyla eşitlik, adalet, dirlik ve düzenliğin sağlanması gerektiği üzerinde durur. Türklerdeki beylik sisteminde, öksüz, fakir kimseler gülmeden beyin güldüğü görülmemiştir. Beyliğin öncelikli işlerinden biri de öksüzleri ve fakirleri doyurmak, onların gülmelerini sağlamaktır. Böylece eşitlik sağlanmış olur ve zengin ile fakir arasında herhangi bir ayırım görülmez:

Gülünmez öksüz gülmeden,
Yol bulunmaz gidilmeden,
Değirmen döner bilmeden.
Un, hamurdan saca döner. (s.45).

Mehmet Ali Kalkan'ın Şiirlerinin Şekil Yönünden İncelenmesi

Nazım şekilleri

Edebî bir metnin en temel unsurlarından birisi de yapı özellikleridir. “Şiirin dış unsurlarına şekil adı verilir” (Soğukömeroğulları, 2012: 51). Nurullah Çetin, Tanzimat döneminden günümüze kadar gelen, geleneksel nazım şekillerinin yanı sıra yeni Türk şiirinde kullanılan nazım şekilleri üzerinde durur ve nazım şekillerini halk şiirinden, divan şiirinden ve Batı edebiyatından alınan nazım şekilleri olmak üzere üç kısma ayırarak inceler. Ağırlıklı olarak halk edebiyatı nazım şekillerini kullanan Kalkan, manzum hikâye, eşit ve karışık düzenli serbest şekillere de yer verir. Onun şiirlerinde kullandığı nazım şekillerini tablo (Soğukömeroğulları, 2018: 69-79) hâlinde vermek daha faydalı olacaktır.

Tablo 1: Mehmet Ali Kalkan'ın şiirlerinde kullanılan nazım şekilleri.

Şiir	Sayfa	Nazım Şekli
Geldiğim Yer Bellidir	17	Semaî
Elbet En Başa Yazdım	19	Semaî
Asya'dan	29	Semaî
Kara Bulaşır	31	Semaî
Atalarımın Söyledikleridir	35	Semaî
Benim	37	Semaî
Bey Olanlara	40	Semaî
Kuruluş ve Hedef	46	Semaî
Yerimiz Belli Bizim	54	Semaî
Meselâ	56	Semaî
İçimde	58	Semaî
Ağaç Kökünden İçmeli	61	Semaî
Hakkımız Bâkî	65	Semaî
Kapılar	71	Semaî
Öteler	73	Semaî
Hayat	80	Semaî
Git	83	Semaî
Gelir	84	Semaî
Düşer	86	Semaî
Aşk İçinde	109	Semaî
Âşık Gece Yıldız Sayar	111	Semaî
Bana Ellerini Ver	120	Semaî
Bana Bir Türkü Söyle	122	Semaî
Kuruluş ve Hedef	46	Düz Kafiye
Düşer	86	Eşit Düzenli Serbest Şekil
Hoş	89	Eşit Düzenli Serbest Şekil
Bir Mezar Başında	93	Eşit Düzenli Serbest Şekil
Senin İçin	113	Eşit Düzenli Serbest Şekil
Ne Güzel - Türküler	114-115	Eşit Düzenli Serbest Şekil
Gözlerin	116	Eşit Düzenli Serbest Şekil
Bu Gece	118	Eşit Düzenli Serbest Şekil
Türkistan Çocuklarına	63	Karışık Düzenli Serbest
Dağ ile Konuşmamdır	99	Manzum Hikâye

Mehmet Ali Kalkan'ın Şiirlerinde Dil ve Üslûp

Dil

Şiir dili, bir milletin gündelik yaşantısı içinde kullandığı ortak dil içinde özel bir sanat diline verilen addır. (Çetin, 2012: 167). Dil, yüzyıllardır değişime uğrayarak günümüze kadar gelebilen insanların birbirine veya başka varlıklara karşı her türlü etkin olmasını sağlayan araçtır. Kalkan'ın dili, okuru yormayan, bunaltmayan, kullandığı

simgelerle kastedilmek istediği anlamdan başkasını çağrıştırmayan bir dildir. Örneğin, *Düşer* adlı şiirinin ilk dördlüğünde geçen “çift başlı kartal” simgesi Selçuklu bayrağının timsalidir.

Kalkan, dil hususunda oldukça titiz ve hassas davranan bir şairdir. Dili temiz, sade, açık ve anlaşılırdır. Özellikle halkın anlayabileceği dili tercih eder. Şiirlerindeki halk edebiyatı ve Türk kültürü etkisinin bir boyutunu da bu yönü oluşturur. *Gök Aradık Tuğlara* adlı şiir kitabında yer alan tüm şiirlerine bakıldığında, anlamı açıkça ele veren, rahat bir söyleyiş edasını bulmak mümkündür. Yavuz Bülent Bakiler, kitabın önsöz yazısında, şairin başarısını dili güzel kullanmasına bağlar.

Mehmet Ali Kalkan'ın kelime mimarisine baktığımız zaman görüyoruz ki, onun tertemiz, pırl pırl ve zengin bir Türkçesi var. Şiirlerini güzel ve çekici kılan özelliklerin başında, bana göre onun bu dil zenginliği, Türkçe hassasiyeti geliyor. Yani Mehmet Ali Kalkan, bizim dil zevkimizi bozacak bir tek uyduruk-kaydıncık kelime kullanmıyor. Kalkan, şiirlerini hep anamızın sütü gibi helâl ve güzel kelimelerle örüyor. (Bakiler, 2012: 7).

Mehmed Niyazi “Gök Aradık Tuğlara” adlı yazısında, Kalkan'ın dil ve üslûbuyla ilgili bilgi verir. Niyazi, şairin üslûbunun kitabını okuttuğunu, dili hakkında ise uydurma kelime içermemesi yönüyle güzel Türkçesi olduğu kanaatindedir:

Sayın Mehmet Ali Kalkan'ın “Gök Aradık Tuğlara” şiir kitabına bakınca, okuyucu evvela bir üslûp sezmektedir. Zaten üslûp, kitabı okutan biricik unsurdur; mutlaka her yazarda vardır; ama onun farkı yazarın kalitesini ortaya çıkarır. (...)Mehmet Ali Kalkan'ın çok güzel bir Türkçesi var; uydurma kelimeler kullanmıyor. (Niyazi, ty).

Şairin *Gök Aradık Tuğlara* adlı şiir kitabı, ilk yayımladığı *Geceye Göz Ekledim* adlı şiir kitabına verilen addır. Şair, ilk kitabından bazı şiirleri çıkarmış ve *Gök Aradık Tuğlara* adlı kitabına yeni bazı şiirler ekleyerek yayımlamıştır. Şairin, *Gök Aradık Tuğlara* adlı eseri yayımlamadan önceki *Geceye Göz Ekledim* adlı şiir kitabına önsöz yazan Feyzi Halıcı, Kalkan'ın dili ve üslûbunu öven “Mehmet Ali Kalkan'ın Şiir Dünyasına Selâm” adlı yazısında Eskişehir'in Yesevî ve Yunus Emre ile özdeşleşen bir yapısının olduğuna ve Kalkan'ın da bu havayı yakaladığına vurgu yapar:

Mehmet Ali Kalkan şiirin yapısını kendine has bir üslûp içinde kuruyor. Şiire en yakın sözcükleri titizlikle seçiyor. Hece şiiri aruz vezinli şiirin vurgularına tıpatıp uygun bir güzellikte, bir musiki ahengiyle kusursuz bir şekilde, sağlam bir yapı olarak başarıyla dile getiriyor. Kafiyele yirmi dört ayar bir güzellik içinde sağlamca mısralara oturuyor. Deyişli, bir akarsu gibi zamana yansıyor. Şiirlerini kolayca söyleyivermiş bir görünüm içinde. Okuyacağımız her şiir “işte hoş giden, beğenilen şiir böyle olmalı” diyorsunuz kendi kendinize. (Halıcı, 2001: 4).

Rıza Akdemir de Kalkan'ın şiirlerini yazarken dili bir kuyumcu titizliği ve dikkati ile işlediğine değinir:

Şiirlerinizde, her kelimenin, aziz bir ekmek parçası gibi öpüp başıma koyduğum mübarek Türkçemin ışıltılı ışıltılı şavkıdığına şahit oldum. (...)Bir kuyumcu dikkati ve inceliği ile işleyip vitrine koyduğunuz şiir incileri oldu” (Akdemir, 2001: 5-6).

Mehmet Ali Kalkan'ın şiirine hâkim olan dil, konuşma dilidir. Şairin, “Dağ İle Konuşmamdır” adlı şiirinde geçen şu mısralar bunun açık göstergesidir:

Dedim:

Yücelerden mağrur mağrur bakarsın,
Duy sesimi sana derim dağlar ey!
Gölgeleri üzerime yıkarsın,
Gururlanma gücenirim dağlar ey! (s.99).

Konuşma dilinde ilk olarak ünlem ve ikilemeler dikkati çeker (Soğukömeroğulları, 2012: 60). Mehmet Ali Kalkan'ın şiirlerinde kullanılan ünlem ve ikilemeleri tablo hâlinde vermek daha faydalı olacaktır:

Tablo 2: Mehmet Ali Kalkan'ın şiirlerinde kullanılan ikilemeler ve ünlemler.

Şiir	Sayfa	İkileme/Ünlem
Elbet En Başa Yazdım	19-20	Yıldız yıldız, hey hey, dağ dağ, yana tutuşa.
Dedem Korkut Der ki	21	Hey oğul!
Bilinmeli	24	Döşeye döşeye, dizim dizim
Yaz Belledim	28	Duya duya.
Kara Bulaşır	32	Ah vah, derin derin.
Yerdeyim	33-34	Salkım salkım, ışık ışık, kubbe kubbe, yaprak yaprak.
Bey Olanlara	41	Dilim dilim.
Kuruluş ve Hedef	46	Işık ışık, sevi sevi.
Dediler Ki	51	Döne döne, sebil sebil.
Yerimiz Belli Bizim	55	Bende bende, araya araya.
İçimde	58	Ağıt ağıt, hoyrat hoyrat.
Türkistan Çocuklarına	63	Azar azar.
Hakkımız Bâkî	66	Diyar diyar.
Kapılar	72	Alev alev
Öteler	73	Bıçak bıçak, dua dua.
Görünen Gizlidir Kökte	81	Yağmur yağmur.
Gelir	84	Nefes nefes, deste deste.
Ay Hilâle Döndü Bugün	95	Vara vara.
Bir Dünya Ki	96	Senlik benlik.
Dünya ve İnsan	98	Ayan beyân, nefes nefes
Dağ ile Konuşmamdır	99	Ey!
Aşk İçinde	109-110	Yer gök, dolanı dolanı, dane dane.
Âşık Gece Yıldız Sayar	112	Çiçek çiçek.

Atasözü ve deyimler de Mehmet Ali Kalkan'ın şiirinde kendine yer bulur. Şairin atasözü ve deyimlere sıkça yer vermesi ise mensubu olduğu milletin diline ve kültürüne hâkim olduğunu gösterir.

“*Elbet En Başa Yazdım*”

“**Söz uçar, yazı kalır.**” (s. 19).

“*Bey Olanlara*”

“**Su görende dalmak olmaz.**” (s. 41).

“*Biline*”

“**Kan, kanla yunmaz**” (s. 44).

“*Dediler Ki*”

“**Suç olsa samur dediler**” (s. 51).

Konuşma dilinin diğer önemli unsuru da kullanılan deyimlerdir. Şair, “Geldiğim Yer Bellidir” adlı şiirinde “*baştanbaşaya yıkıp yerle bir etmek*” (TDK, 2018) anlamında kullanılan taş üstünde taş bırakmamak deyimini kullanır.

Kopunca kızılca savaş,
Taş üstünde kalmazdı taş.
 Hanlarıma başlığın baş,
 Eğdiği yerden gelirim. (s18).

Kalkan, Bey Olanlara adlı şiirinin beşinci dördlüğünde ise herhangi bir zorluk karşısında direnmek, yılmamak anlamına gelen “*zora göğüs germek*” deyimini kullanır.

Bey her **zora göğüs gere**
 Yüz yüzü, göz gözü göre (s.41).

Üslûp

Bu bölümün ikinci kısmı ise şairin üslûbudur. “*Sanat eserlerinin biçimi, imgeselliği ve ifadeliliği nedeniyle bir üslûp taşıdığı*” (Pospelov, 2014: 428) görülür. Biçem, şive, ifade tarzı gibi kavramlarla da karşılanan üslûp, “*konuyu, duygu, düşünce ve hayalleri anlatış, ifade ediş, dile getiriş tarzı(na)*” (Çetin, 2012: 197) verilen isimdir. Aktaş da Çetin’e benzer

bir ifadeye “*üslûp incelemesinde daha ziyade göstergenin söylem içinde kazandığı değerler üzerinde durmak gerekir*” (Aktaş, 2007: 18) yer verir. Şairin üslûbu, duygu, düşünce veya hayallerini anlatmada önemli olduğu kadar kişiliği hakkında bilgi vermesi bakımından da dikkate değer bir nitelik taşır. Buffon’un “*stil insandır*” (Eco, 2017: 195) lafzı bu bakımdan bir önemlidir. Mehmet Ali Kalkan’ın şiirlerinde lirik üslûp, hitabet üslûbu, hiciv üslûbu, iç konuşma üslûbu, karşılıklı konuşma üslûbu ve yakarış üslûp türlerine rastlanılır. Kalkan’ın şiirlerinde kullandığı üslûp türlerini tablo hâlinde (Soğukömeroğulları, 2018: 69-79) vermek daha faydalı olacaktır.

Tablo 3: Mehmet Ali Kalkan’ın şiirlerinde kullanılan üslûp türleri.

Şiir	Sayfa	Üslup
Geldiğim Yer Bellidir	17	İç konuşma üslubu
Yaz Belledim	27	İç konuşma üslubu
Yerdeyim	33	İç konuşma üslubu
Benim	37	İç konuşma üslubu
Yerimiz Belli Bizim	54	İç konuşma üslubu
İçimde	58	İç konuşma üslubu
Kapılar	71	İç konuşma üslubu
Dedem Korkut Der ki	21	Hitabet üslubu
Oğul	25	Hitabet üslubu
Elbet En Başa Yazdım	19	Hitabet üslubu
Atalarımın Söyledikleridir	35	Hitabet üslubu
Biline	43	Hitabet üslubu
Kuruluş ve Hedef	46	Hitabet üslubu
Ağaç Kökünden İçmeli	61	Hitabet üslubu
Hedef	75	Hitabet üslubu
Hayat	80	Hitabet üslubu
Bilinmeli	24	Hiciv üslubu
Dünyaya Söylediklerimdir	87	Hiciv üslubu
Dağ ile Konuşmamdır	99	Karşılıklı konuşma üslubu

Edebî Sanatlar

Anlatı türlerinde kullanılan edebî sanatlar, “*metnin iyi anlaşılabilmesi, okunan metnin zevkine erişilebilmesi için*” (Külekçi, 2013: 15) gereklidir. Dilçin de “*edebiyat metinlerini anlaşılmasında ve yorumlanmasında*” (Dilçin, 2016: 405) edebî sanatların önemli bir yeri olduğuna değinmektedir. Mehmet Ali Kalkan, edebî sanatlardan bazılarını şiirlerinde kullanır. Bunlar; telmih, iktibas, teşbih, teşhis, intak, nida, irsal-i mesel, iktibas ve cinastır. Kalkan’ın şiirlerinde kullandığı edebî sanatları tablo hâlinde vermek uygun olacaktır.

Tablo 4: Mehmet Ali Kalkan’ın şiirlerinde kullandığı edebî sanatlar.

Şiir	Sayfa	Edebî Sanat
Elbet En Başa Yazdım	19	İrsal-i Mesel
Biline	43-44	İrsal-i Mesel
Oğul	25	Tezat
Kara Bulaşır	31	Tezat
Benim	37	Tezat
Biline	43	Tezat
Dediler ki	51-52	Tezat
Yerimiz Belli Bizim	55	Tezat
Ağaç Kökünden İçmeli	61	Tezat
Kapılar	72	Tezat
Görünen Gizlidir Kökte	81	Tezat
Oğul	26	Cinas
Elbet En Başa Yazdım	19	Telmih

Bilinmeli	23	Telmih
Hedef	75	Telmih
Hayat	80	Telmih
Dedem Korkut Der ki	21	Nida
Ağaç Kökünden İçmeli	61	Nida
Biline	43	İktibas
Kapılar	71	İktibas
Hayat	80	İktibas
Dağ ile Konuşmamdır	99	Teşhis ve İntak

(Soğukömeroğulları, 2018: 69-79).

Mehmet Ali Kalkan'ın Şiirlerinde Ahenk Unsurları

Ses, şiiri nesirden ayıran en temel unsurlardan birisi (Soğukömeroğulları, 2012: 71) olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak şiirde ahenk, “*şiirin sözleri, kelimeleri, mısraları ve mısra öbekleriyle bir bütün halinde, ideal anlamda kendi iç uyumunu kurarak meydana getirdiği güzel, hoş tını ve ses*” (Çetin, 2012: 237) olarak tanımlanır. Mehmet Ali Kalkan, şiirlerinde bahsedilen ahengi sağlayan unsurların hepsini kullanmaz.

Ses uyumu, armoni adı da verilen ses tekrarları, bir veya birkaç mısra da seslerin belli bir amaca göre uyumlu bir yerleşim ve sıralanış içinde bulunmasıdır. (Çetin, 2012: 239). Ses tekrarları, kendi içinde ünlü, ünsüz ahengi ve kafiye bakımından üç kısma ayrılır. Kalkan'ın şiirlerinde ses tekrarlarının hepsinin örneğine rastlanılır. *Dünya ve İnsan* adlı şiirinde “e” sesi ile ünlü ahengi; “n” sesiyle ünsüz ahengi sağlanmaya çalışılır. Şiirde “e” sesi 52 defa kullanılırken; “n” sesi 42 defa kullanılmıştır.

Her şey ayanbeyân gör**ü**bilir**sen**,
Ateş yakmak, rüzgâr esmek iç**in**dir.
İki kulak iç**in** bir dil ne? ders**en**,
Az konuşup çokça susmak iç**in**dir.

Hasretini söyler nefes nefes**ney**,
Tâca boyun eğ**en** kendis**ine** bey.
Suyla çeliklen**en** bıçak den**en** şey,
Eline alınca kesmek iç**in**dir.

İzler ön**ün**deyse geçmiş nice**si**,
Leylâ Mecnûn**ların** zor bilme**ce**si.
Yorgun akşamlar**ın** uzun geç**er**si,
Sevdâyı zamana asmak iç**in**dir.

Ses versem dağlara bana öyk**ün**ür,
Gün gelir dağı da karalar bürür.
Herkes**in** yan**ın**da bir ölüm yürür,
Dünya üzer**ine** basmak iç**in**dir... (s.98).

Ahengi sağlayan en önemli unsurlardan biri de mısra sonu ses tekrarı olarak adlandırılan “kafiye”dir. Ses benzerliklerine göre kafiyeler, yarım, tam ve zengin kafiye olarak üçe ayrılır. Kalkan'ın şiirlerinde genellikle tam ve zengin kafiyeler görülür.

Diğer bir ahenk sağlama yolu da kelime tekrarlarıdır. Burada aynı kelimenin birden fazla olarak tekrar edilmesiyle ahenk sağlama yoluna gidilir (Soğukömeroğulları, 2012: 72). Mehmet Ali Kalkan'ın şiirlerindeki kelime tekrarları şunlardır:

Mısralar Arası Kelime Tekrarları

Tekrarların birden fazla mısraya yayılması anlamına gelen mısralar arası kelime tekrarları, Kalkan'ın şiirlerinde sıkça görülmektedir. *Geldiğim Yer Bellidir* şiirinde “yerden

geldim”, *Yaz Belledim* şiirinde “belledim”, *Kara Bulaşır* şiirinde “kara bulaşır”, *Biline* şiirinde “biline”, *Dediler Ki* şiirinde “dediler”, *Yerimiz Belli Bizim* şiirinde “yer bellidir”, *Meselâ* şiirinde “güzel meselâ”, *Hakkımız Bâkî* şiirinde “hakkımız var”, *Bir Nefes Ötede* şiirinde “bir nefes ötede”, *Aşk İçinde* şiirinde “aşk içinde” ifadeleri mısra sonlarında tekrarlanmaktadır.

Mısra Tekrarı

Mısra tekrarı, bir şiirde hiçbir değişime uğramadan olduğu gibi kalarak, birden fazla sayıda tekrar edilen (Çetin, 2012: 253) mısralardan meydana gelmektedir. Kalkan’ın *Babamın Mezarında* adlı şiirinde **baba seni özledim** (s.102), *Bana Ellerini Ver* şiirinde **bana ellerini ver** (s.120), *Bana Bir Türkü Söyle* şiirinde **bana bir türkü söyle** (s.122), bu tekrara örnek olarak verilebilir. Şairin şiirlerinde ahengi sağlama konusunda hece veznine başvurulur. Kitapta kullanılan vezinler ise şu şekildedir.

Tablo 5: Mehmet Ali Kalkan’ın şiirlerinde kullandığı hece vezinleri.

Şiir	Sayfa	Vezin
Geldiğim Yer Bellidir	17	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Kara Bulaşır	31	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Bey Olanlara	40	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Anadolu’ya Doğru	45	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Kuruluş ve Hedef	46	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Meselâ	56	8’li hece vezniyle yazılmıştır
İçimde	58	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Ağaç Kökünden İcmeli	61	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Kapılar	71	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Öteler	73	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Hayat	80	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Gelir	84	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Aşk İçinde	109	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Âşık Gece Yıldız Sayar	111	8’li hece vezniyle yazılmıştır
Elbet En Başa Yazdım	19	7’li hece vezniyle yazılmıştır
Atalarımın Söyledikleridir	35	7’li hece vezniyle yazılmıştır
Yerimiz Belli Bizim	54	7’li hece vezniyle yazılmıştır
Bana Bir Türkü Söyle	122	7’li hece vezniyle yazılmıştır
Bana Ellerini Ver	120	7’li hece vezniyle yazılmıştır
Düşer	86	11’li hece vezniyle yazılmıştır
Hoş	89	11’li hece vezniyle yazılmıştır
Bir Mezar Başında	93	11’li hece vezniyle yazılmıştır
Senin İçin	113	11’li hece vezniyle yazılmıştır

Sonuç

1 Kasım 1958 yılında Eskişehir’de dünyaya gelen ve hâlen yaşamını sürdüren Mehmet Ali Kalkan’ın duygu ve düşünce dünyasıyla şiirleri arasında yakın bir bağ bulunmaktadır. Şiirlerinde ideolojik, dinî-tasavvufî ve bireysel konuları işleyen Kalkan, sosyal konularda da şiirler kaleme alır. İdeolojik şiirlerinde Türklüğü ve Türk-İslâm tasavvurunu öne çıkaran şair, dinî-tasavvufî konulu şiirlerinde ilahî aşk; bireysel konulu şiirlerinde hırs, ölüm, kin-nefret, doğruluk, beşerî aşk; sosyal konulu şiirlerinde ise eşitlik, adalet ve töre konularına yer verir. Mehmet Ali Kalkan’ın şiirlerinin beslendiği kaynaklar; halk edebiyatı, Türk kültürü ve gelenekleri ile ayet ve hadislerdir. Özellikle halk edebiyatı öğelerinden şiirlerinde çokça faydalandığı görülür. Gerek nazım şekilleri gerekse de dili kullanışıyla şairin şiir sanatına halk edebiyatı yön vermiştir, denilebilir. Ayet, hadis, atasözü ve deyimlere bolca yer vermesi de şairin mensubu olduğu milletin kültürüne ve inancını taşıdığı İslâm dinine bağlı oluşunu gösterir. Şiirlerinde daha çok halk şiirinden alınan nazım

şekillerini kullanan Kalkan, yabancı edebiyatlardan alınan düz kafiyeli nazım şekli, serbest nazım şekilleri ve manzum hikâye türündeki nazım şekillerine de yer verir. Edebî sanatlardan irsal-i mesel, tezat, cinas, telmih, nida, teşbih, teşhis, intak ve iktibası kullanarak şiirlerini daha da güçlendiren şair, konuşma dilinin bütün olanaklarından yararlanarak hiciv, iç konuşma, karşılıklı konuşma, lirik ve yakarış üslûplarını kullanır. Kalkan, şiirlerinde ahengi sağlayabilmek için armoni, kelime ve mısra tekrarları ile kafiyeden yararlanır. Emine Işınsu'nun "bugün sayıları bir elin parmakları kadar kalmış gerçek şairlerimizden biri olarak" bahsettiği şairin, Cumhuriyet Dönemi Türk şiirindeki yeri ise Abdürrahim Karakoç, Dilaver Cebeci ve Yavuz Bülent Bakiler'in devamı niteliğindedir.

Kaynaklar

- Ayvazoğlu, B. (2016). *Güller kitabı*, İstanbul: Kapı yayınları.
- Aktaş, Ş. (2007). *Edebiyatta üslup ve problemleri*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Akdemir, R. (2001). Mehmet Ali Kalkan'ın şiiri, *geceye göz ekledim*, Ankara: Günce yayınları.
- Bakiler, Yavuz B. (2015). Mehmet Ali Kalkan'ın yeni şiir kitabı: gök aradık tuğlara, *gök aradık tuğlara*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çetin, N. (2012). *Şiir çözümleme yöntemi*, Ankara: Öncü yayınevi.
- Çetişli, İ. (2014). *Edebiyat sanatı ve bilimi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Çetişli, İ. (2015). *Metin tahlillerine giriş I: şiir*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Demirel, H. (2015). *Türk destanlarının ana unsurları*, İstanbul: Ötüken yayınları.
- Dilçin, C. (2016). *Örneklerle türk şiir bilgisi*, Ankara: TDK yayınları.
- Eco, U. (2017). *Edebiyata dair*, (Çev. Betül Parlak). İstanbul: Can yayınları.
- Gökalp, Z. (2014). *Türk töresi*, İstanbul: Ötüken neşriyat.
- Güzel, A. (2014). *Dinî tasavvufî türk edebiyatı el kitabı*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Halıcı, Feyzi, (2001). Mehmet Ali Kalkan'ın şiir dünyasına selâm, *geceye göz ekledim*. Ankara: Günce yayınları.
- Külekçi, N. (2013). *Açıklamalar ve örneklerle edebî sanatlar*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Kubat, M. (2001). Geceye göz ekledim ve Mehmet Ali Kalkan, *Çağrı Dergisi*, Eylül, s/502.
- Kılıç, L. (2002). Geceye göz ekledim, *Çağrı Dergisi*, Ocak, s/506.
- Kierkegaard, S. (2007). *Ölümcül hastalık: umutsuzluk*, İstanbul: Doğu-Batı yayınları.
- Kalkan, Mehmet A. (2015). *Gök aradık tuğlara*, İstanbul: Ötüken neşriyat.
- Özdemir, A. (2001). Geceye göz ekledim, *Çağrı Dergisi*, Aralık, s505.
- Pala, İ. (2014). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*, İstanbul: Kapı yayınları.
- Pospelov, G. (2014). *Edebiyat bilimi*, İstanbul: Evrensel Basım yayınları.
- Soğukömeroğulları, M. (2012). *Hafız Kâmil Kıdeyş'in hayatı ve şiir dünyası*, Ankara: Grafiker yayınları.
- Soğukömeroğulları, M. (2012). Yahya Kemal'in şiirlerinde dinî, mistik ve metafizik ögeler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, s1/1.
- Soğukömeroğulları, M. (2018). Gaziantep Orta Mektebi muallimlerinden Hayrettin İlhan'ın Vatanım İçin İstiklâl Hatıraları adlı kitabı ve incelemesi. Gaziantep Üniversitesi *Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*.
- Sakaoğlu, S. & Duymaz, A. (2016). *İslamiyet öncesi türk destanları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TDK, (2018). [http://www.tdk.gov.tr/\(01.02.2019 tarihinde erişildi\)](http://www.tdk.gov.tr/(01.02.2019 tarihinde erişildi)).
- Urfalı, A. (2019). Söyleşi (Mehmet Ali Kalkan), 02.02.2019.

**FELSEFE – PHILOSOPHY
&
SOSYOLOJİ- SOCIOLOGY**

Foucault'da İktidar, Beden ve Özne Üçlüsü The Triad Power, Body and Subject in Foucault

Orhan BİNGÖL*

Öz

20. yüzyılın en önemli ve özgün isimlerinden Michel Foucault (1926-1984), çağdaş sosyolojide neredeyse doğrudan kendi adıyla anılır olmuş konularda çalışmıştır. Bunların başında tıp, delilik, disiplin, cezalandırma ve cinsellik bulunmaktadır. Foucault, hemen hemen tüm yazılarında özellikle iktidar, söylem, bilgi, dil, özne ve beden gibi değişkenleri değişmez bir merkeze yerleştirmiştir. Bunlara topluca bakıldığında Foucault sosyolojisinin temel bileşenlerinden birinin, beden üzerinden bir özne yaratma niyetindeki iktidarı ifşa etmek ve bunu eleştirmek olduğu söylenebilir. Başka türlü anlatılırsa, Foucault'nun hayli kapsamlı ve detaylı yazımının ana temalarından birisi iktidar, beden ve özne üçlüsünün birbirine kenetlenmesidir. Dolayısıyla bu makalenin problemi, Foucault'yu böyle bir perspektiften özetlemektir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, İktidar, Beden, Özne

Abstract

Michel Foucault (1926-1984), one of the most important and original figures of the 20th century, worked on the issues that are almost exclusively mentioned with his name in contemporary sociology. These include medicine, madness, discipline, punishment and sexuality. In almost all his writings, Foucault placed variables such as power, discourse, knowledge, language, subject and body in an unchangeable center. When examined as a whole, one of the main components of Foucault's sociology is to disclose and criticize power that intends to create a subject through bodies. In other words, one of the main themes of Foucault's extensive and detailed writing is the interconnection of the triad power, body and subject. Therefore, this short article has the problem of summarizing Foucault from such a perspective.

Keywords: Foucault, Power, Body, Subject

Giriş

İktidar kavramı, eski bir inceleme geçmişine sahiptir. Çünkü iktidar toplumsal yaşamdaki düzen, denge, değişim ve çekişmelerin tarihi seyrini öteden beri etkilemektedir. İktidarın aynı zamanda başta sosyal, siyasal ya da ekonomik olmak üzere çeşitli boyutlar içermesi onun çok yüzlü bir karakter taşıdığına, disiplinler arası bir alana yayıldığına resmidir. Bu doğrultuda düşünce tarihi boyunca pek çok ismin iktidarı ele aldığı görülmektedir.

İktidar gibi beden de şüphesiz araştırılmaya değerdir. Beden ilk bakışta biyolojinin, doğa bilimlerinin ya da tıbbın uzmanlığına yaklaşıyor gibi dursa da felsefe, sanat, teoloji veya (artık) sosyoloji de bedenle yakından ilgilenmektedir. Buna göre bedenin sosyallığı, eylemleri, değişimi, kontrolü, cinselliği veya ahlakı kendisiyle ilgilenilmeyi hak eden en önemli yönlerindedir.

Bedenin yanı sıra özellikle sosyal bilimler için verimli bir tartışma alanı sunan kavramların başında özne de gelmektedir. Çünkü sosyal bilimlerin ve sosyolojinin başlıca nesnesi olan toplumsal eylemlerin, yapıların ve değişmelerin sorumlusu aslında öznedir. Öyle ki özne, toplumsal olan her şeyi var eden, çeşitlendiren ve ilerleten aktörlerin bazen özel ama çoğunlukla da genel adı gibidir. Bu bakımdan öznenin kim olduğu, nasıl şekillendiği, değiştiği ve nereye doğru gittiği özneye dair görece en önemli meselelerdendir.

Özneye ilişkin bu tür tartışmalara giren isimlerin başında Michel Foucault da bulunmaktadır. Foucault'nun çalışmaları farklı farklı ve geniş konulara uzanmakla birlikte, özne, onun tüm yazılarında çözmeye çalıştığı temel düğümlerdendir. Bununla birlikte Foucault sosyolojisinde özneyi bedenden ve iktidardan ayırmak mümkün değildir. Çünkü Foucault'ya göre özneyle adeta varoluşsal bir ilişki içerisinde olan iktidar, bunu öznenin bedeni üzerinden de gerçekleştirmektedir. Diğer deyişle, öznenin değerlerini, söylemlerini,

* Dr. Öğr. Üyesi Gumüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, orhanbingol@gumushane.edu.tr.

norm ve davranışlarını bizzat kuran, değiştirip geleceğe taşıyan iktidar, bütün bunları yaparken onun bedeninden mutlaka istifade etmektedir. Böylece bedenin kendisi de bir iktidar alanı ve göstergesi haline gelerek sosyolojik bir olguya dönüşmektedir.

İşte Foucault, özne ve iktidar ilişkilerine bedeni de ekleyerek orijinal bir senteze varmaktadır. Ve Foucault'nun bu bakışı, onun sosyolojisini böyle bir noktadan yorumlamaya imkân tanımaktadır. Dolayısıyla Foucault'daki iktidar, beden ve özne olguları ile onların kendine has birlikteliği bu makalenin üzerinden geliştiği temel kavramları, çerçeveyi ve problemi ortaya koymaktadır.

İktidar

Bir olgu olarak iktidar, Foucault'nun sosyolojisinde anahtar fonksiyonundadır. Çünkü Foucault birey, beden, özne ya da toplum gibi yapıların belki de en başından bu yana daima iktidar(lar)ın egemenliği altında bulunduğunu (tutulduğunu) düşünmektedir. Foucault'ya göre bu durum toplumsal, siyasal, bireysel veya cinsel yaşamın hemen her bir zerresine işlemiş gibidir ve o, bu tutsaklığın panzehrinin yine iktidarın kendisinde olabileceğini söylemektedir. Bu anlamda Foucault, iktidarla savaşılabilmek ya da iktidarın etkilerini hafifletebilmek için iktidar olgusunu çözümlemeyi ve anlamayı, iktidarı bir anlamda 'suçüstü yakalamayı' önermektedir (Foucault, 2003, s.49).

Foucault'nun iktidardan anladığı şey ya da iktidara atfettiği özellikler çok boyutlu ve son derece karmaşıktır. Çünkü onun gözünde iktidar çok kompleks bir serbestliğe sahip, değişken ilişkilerin içerisine gizlenebilen, aynı zamanda oldukça ince ve basit ayrıntılarla güçlenebilen yapıdadır. Bu bakımdan "...iktidar yeri belirlenemez olan, hiçbir zaman birilerinin elinde bir zenginlik ve bir mal gibi sahiplenilebilir olmayan, sadece dolaşımda olan ve işleyen bir şey olarak çözümlenmelidir"(Urhan, 2007, s. 104).

Bu bağlamda Foucault'nun iktidar anlayışı temelde 'güç' kavramıyla ilgilidir. İnsanların kendi içlerinde, birbirleriyle, toplumla, bilimlerle veya devletle kurdukları güç ilişkileri, iktidar ilişkilerinin varlığında son derece önemlidir. Bununla birlikte Foucault'ya göre güç ve iktidar aynı şeyler değildir. Foucault'nun gözünde güç, doğal ve kendiliğindedir. Fakat gücü kullanmak ve bu kullanımdan açığa çıkan etkilerden kasten yararlanmak doğal değildir. Zaten Foucault, iktidar ilişkilerinin buradan türediğini söylemektedir. Bunun yeni bir şey olmadığını belirten Foucault'ya göre "her zaman için güç, insanların diğer insanlara bilinçli olarak yaptıkları şeylerdir ve çoğu insan, kimi bağlam ve zamanlarda bunu yapacaktır"(Waters, 2008, s. 348).

Bu noktada Foucault'nun güç ve iktidara yönelik görüşlerini başka düşünürlerin fikirleriyle kısaca karşılaştırmak konuya açıklık getirecektir. Söz konusu kıyaslamalara örneğin Nietzsche ile başlanabilir. Nietzsche güç ve iktidarı, daha çok irade ve üst insan kavramlarıyla değerlendirmektedir. Bu açıdan Nietzsche, kesin bir özgüce/iradeye sahip olmak koşuluyla Tanrıya, dinlere ya da topluma karşı kendi iktidarını elinde tutması gereken üstinsandan bahsetmektedir. Böylece Nietzsche'nin iktidar anlayışı 'gücü isteme', 'kişisel bir güç elde edebilme' fikirleriyle desteklenmektedir (Karaismailoğlu, 2006, s. 30). Foucault'nun açıklamaları ise güç ve iktidara sahip olmaktan ziyade, iktidara nasıl ve niçin maruz kalındığıyla, gücü iktidara çevirmenin nasıl mümkün olduğuyula ilintilidir. İki düşünür arasındaki ortak noktaların başında 'iktidar üreten hâkim güçlere karşı durabilme' ögüdü gelmektedir.

Nietzsche'nin yanı sıra Weber'deki iktidar ve güç çözümlemelerine de bakılabilir. Weber'in güçle ilgili açıklamaları genelde toplumdaki siyasal, sosyal ve kişisel eylemlerle ilgilidir. Weber, diğer güç türlerine nazaran daha geçerli ve makul olan gücü "...daima amaçlı insan eylemlerinin bir sonucu olarak anlamaktadır. Güç, insanların diğerleriyle nasıl ilişki

kurduklarını gösterir”(Waters, 2008, s. 335). Farklı bir deyişle, bireyler, gücü, başkalarıyla olan ilişkileri üzerinden elde etmektedir. Sosyal ilişkilerde güçlü olup olmamak ise bireysel eylemlerin dayanağına ilişkindir. Weber bunu, içinde yaşanılan çağın baskın karakteriyle açıklamaktadır. Bu anlamda Weber’e göre insanlar, modern rasyonel çağın genel yapısı gereği birbirlerine karşı ‘akılcı eylemlerle’ hareket ettiklerinde güç sahibi olmaktadır. Böylece Weber’in güç ve iktidar eksenli açıklamaları daha çok akıl ve bürokrasiye yaslanmaktadır. Foucault’nun ele aldığı güç ve iktidar ilişkileri ise Weber’inki kadar siyasal, rasyonel veya yakın zamana dönük değildir.

Öte yandan Foucault’nun güç ve iktidar anlayışı, Marx’inkinden de değişiktir. Marx’taki iktidar ilişkileri özünde ekonomi kökenlidir, eşitsizliklerle beslenir ve sınıflar arası ölçektir. Ona göre ekonomi, hemen her türlü iktidar ilişkilerinin üzerinden yükseldiği değişmez bir zemindir. Ekonomik ve siyasal güce sahip olmak ve bunu güçsüzler üzerinde kullanmak, sınıflar arası eşitsizlikleri derinleştirmekte ve kaçınılmaz olarak çatışmayı getirmektedir. Marx için güç ve iktidar çatışmaları, tüm tarihe yön vermektedir. Hatta “ona göre insan toplumlarının tarihi, güç mücadeleleri ve farklılıkları tarafından öyle doldurulmuştur ki gücün ayrıntılı bir şekilde tanımlanması gereksizdir”(Waters, 2008, s. 331). Foucault ise ekonominin güç ve iktidar ilişkileri üzerindeki etkilerini yok saymamakla beraber bu konuda Marx kadar determinist değildir. Çünkü ona göre hangi ekonomik sorun çözülmüşse çözülsün iktidar aşırılıkları daima devam edecektir (Foucault, 2005, s. 97; 2003, s.170).

Bütün bu karşılaştırmalar göz önüne alındığında Foucault, iktidarın tam olarak ne olduğu, nelerden doğduğu ve hangi şeylere yol açtığı hakkında kesin konuşmaktan kaçınmakta gibidir. Çünkü Foucault’nun genel amaçlarından biri de iktidara ilişkin önceki büyük anlatıları ve teorileri yeniden ele almak, onları sorgulamak ve kritik etmektir (Philip, 1997, s. 92). Kaldı ki aşağıdaki ifadeleri, onun iktidara dair bıraktığı açık kapıları direkt göstermektedir:

Günümüzde şu büyük bir meçhuldür: İktidarı kim uygulamaktadır? Nerede uygulamaktadır? Günümüzde, kimin sömürdüğü, kârın nereye gittiği, kimin ellerine geçtiği ve nereye yatırıldığı aşağı yukarı bilinmektedir, oysa iktidar... İktidarı elinde tutanların yöneticiler olmadığı bilinmektedir... Aynı şekilde... devlet aygıtlarının geleneksel analizi, iktidarın işleyiş ve uygulama alanını kuşkusuz her yanıyla ortaya çıkarmıyor... Bence analizi, hükümlerlik değil tahakküm, iktidarın maddi uygulayıcıları, tabi kılma yöntemleri, bu tabi kılmanın yerel sistemlerinin bağlantıları, son olarak bilgi dispozitifleri tarafına yönlendirmek gerekir (Foucault, 2005, s. 37, 111).

Bu noktada Foucault, iktidarı, özellikle iki temel niteliğinden yararlanarak çözümlenmeye gitmektedir. Foucault’ya göre iktidarın kendini ele verdiği iki kadim niteliğinden biri ‘baskı’, diğeri ise ‘yönlendirme’. Buna göre “iktidar, temelde bastıran şeydir; doğayı, içgüdüleri, bir sınıfı, bireyleri bastıran şey... Bununla beraber iktidarın yalnızca baskı uygulamaktan... ibaret olmadığını, arzuyu yaratarak, zevki kışkırtarak, bilgiyi üretmek bundan daha derine nüfuz ettiğini de göstermelidir”(Foucault, 2005, s. 97-98; 2003, s. 49). Foucault’ya göre iktidarın sırf baskı uygulamaktan ziyade daha çok ‘yönlendiren, biçimlendiren, disipline eden’ tarafları tırnak içine alınmalıdır. Çünkü öteden beri süregelen iktidar ilişkileri zaman ilerledikçe böyle bir yapıya doğru evrilmiştir. Öyleyse iktidar ve iktidar ilişkileri analizlerinde çok daha ince çalışmak; iktidar ilişkilerinin nasıl ve niçin filizlendiğini, büyütüldüğünü, yaşama nasıl monte edildiğini daha derinden düşünmek gerekir.

İşte burada Foucault’nun büyük değer atfettiği ‘söylem’ kavramına girilebilir. Öyle ki iktidarın niyetini, özelliklerini ve işleyişini açık edebilmenin yolları mutlaka söylemlerden geçmektedir. Diğer bir ifadeyle, iktidarın şifrelerini çözmeye yarayan kodlar söylemlerde gizlidir. Bu bakımdan söylem ve iktidar birbirinden ayrılmaz ölçüde iç içedir ve söylemleri anlamak iktidarı yakalamaya eş değer gibidir.

Foucault'ya göre aslında “iktidar, söylemin ne kaynağı ne kökenidir. İktidar, söylem boyunca işleyen bir şeydir”(Foucault, 2005, s. 182). Dolayısıyla söylemler, iktidar ilişkilerini mümkün kılan ve canlı tutan kritik araçların başında gelmektedir. Söylemler “...ilk anlamıyla bireysel gündelik söylemleri... ikinci olarak... formel bir bilginin dilini, uzman veya statü gruplarının açıklamalarına sızan ve bu açıklamalara hem biçim hem de meşruluk kazandıran konuşma biçimlerini anlatır. Bu anlamıyla söylemler meşrulaştırma biçimleridir”(Güven, 2008, s. 27-28). Böyle bakıldığında söylemler, gerek kişisel gerekse sosyal yaşama ilişkin algılar ve tutumlar üzerinde konuşup onları yargılamaktadır. Bireylerin iyi-kötü, doğru-yanlış veya güzel-çirkin gibi çeşitli değerlendirmelerini yönlendirmektedir. Söylemler bununla birlikte kaçınılmaz olarak eylemlere de tesir etmektedir. Zaten söylemlerin kendini somutlaştırıp meşrulaştırması özellikle de eylemlere yön vermeleriyle gerçekleşmektedir. Böylelikle söylemlerle meşru kılınan şey, aslında söylemlerle bütünleşen iktidarın varlığı ve devamlılığı olmaktadır.

Foucault'da çeşitli söylemler aracılığıyla kendini var kılan iktidar, bunu çoklu yollarla yapabilmektedir. Devlet, bilimler, tıp ya da hukuk söz konusu kanallar içerisinde akla ilk gelenlerdendir. Öte yandan, her ne kadar bağımsız görünseler de bahsi geçen söylem kanalları temel amaçları noktasında birbirleriyle örtüşmektedir. Bu açıdan Foucault'da söylemlerin ve iktidarların üzerinde kesiştiği değişmez payda ‘birey, daha doğrusu öznedir’. Özne, (gerek günlük gerekse bilimsel ve disipliner olan) çok farklı tarz ve türdeki söylemlere daima maruz kalmakta, bu nedenle kendini hedef alan iktidar kaynaklarına ve ilişkilerine sürekli olarak açık yaşamaktadır. Foucault'da söylem ve iktidar cephesi ile özne arasındaki ilişkilerin en can alıcı nişanı ya da vasıtası ise ‘beden’dir. O yüzden öznenen önce beden konusuna eğilmek gerekir.

Beden

Foucault, beden ve sosyolojiyi birleştirmeyi ilk deneyenlerdendir. Her ne kadar ondan önce Norbert Elias gibi bazı isimler bedene ilgi duymuşsa da, ‘beden üzerinden de sosyoloji yapılabileceğinin’ hatta yapılması gerektiğinin ilk ciddi çıkışlarını Foucault dile getirmiştir. Zaten beden sosyolojisi Foucault'nun söz konusu çalışmaları üzerinden gelişmiştir. Burada beden sosyolojisinin temel bakış açılarına kısaca değinmek yerindedir.

Bilindiği gibi birey ve toplum, sosyolojide uzunca bir süre beden dışı unsurlarla değerlendirilmiştir. Ekonomik, siyasal ya da kültürel eylemleriyle toplumsal alanı kurup geliştiren bireyler, bunları sanki bedensiz gerçekleştirmişlerdir. Aynı şekilde toplum da bireylerin çoğunlukla statü ve rolleri, hiyerarşileri, çeşitli işlevleri veya eşitsizlikleriyle ilişkilendirilmiştir. Böyle bakıldığında sosyoloji, bedenin gerçekliğini ve değerini göz ardı ederek sanki soyut bireyler ve toplumlar tasarlamış gibidir. Hâlbuki beden, temel sosyal ilişkilerin yaşanmasında ve kurumsallaştırılmasında eşsiz bir zemindir. Çünkü hiçbir birey bedeni olmadan sosyalleşemediği gibi çoğu toplumsal birim de bedensiz vücuda getirilememektedir. Buna göre beden, sosyal bireyin kendisiyle neredeyse eşdeğer olup toplumun en küçük parçalarından birini teşkil etmektedir. Öyleyse biyolojik olduğu kadar sosyokültürel karakter de taşıyan bedeni sosyal bireylerden ve yapılardan ayırmak, bedensiz bir sosyoloji yapmak mümkün görünmemektedir (Bingöl, 2017, s. 86). İşte beden ve sosyolojiye dair bu yaklaşımları Foucault'nun da benimsediği, dahası başlattığı yinelenmelidir.

Bununla beraber Foucault'nun beden üzerine yazdığı yazılarda iktidar daima ön plandadır. Çünkü ona göre tıpkı beden gibi iktidar da toplumsal yaşamın her alanında. Ve iktidarın görece en somut, en hızlı geri dönüşler aldığı gövde bedenin kendisidir. Bu sebeple beden, neredeyse her zaman ve her yerde iktidar ilişkileri içerisinde ilerlemiştir. İktidar, bedene daima müdahale etmiştir. Foucault, beden ve iktidar arasındaki bu ilişkilerin başlıca

aktörleri olarak devleti, cezaevlerini, tıbbi, akıl hastanelerini ve hukuk disiplini işaret etmektedir.

Foucault için öncelikle devlet, temelde güç kullanmak ve iktidar uygulamak adına var olagelmıştır. Devletin kuruluşu da işleyişi de kendini bu doğrultuda geliştirmiştir. Foucault'nun ifadeleriyle “devletin işi totaliter olmaktır, yani sonuçta her şeyin kesin kes denetimini yapmaktır”(Foucault, 2005, s. 168). Bu denetim tüm zaman ve koşullarda tamamıyla gerçekleşmese dahi devletin genel geçer tavrı böyle bir anlayışı korumaktadır. Örneğe cezaevleri söz konusu devlet anlayışının en bildik araçlarından.

Cezaevleri, devletin kendi iktidarını gizlemediği, bilakis açıkça ortaya koyduğu yerlerdendir. İktidar, kendini dikte etmek için cezaevlerini kullanmaktadır. Foucault'ya göre devlet iktidarının bu süreçte yararlandığı temel disiplin ise hukuktur. Bu açıdan cezaevleri, hukukun en sertleştiği ve somutlaştığı bölgeler olarak düşünülebilir. İktidarın cezalandırma işlemlerinde seçtiği hedefse (en azından görünürde) ‘bedenin kendisi’dir. Buna göre devlet tarafından cezaevlerine konulan beden, hukuken kural bozmanın veya suç işlemenin önünü almayı simgelemektedir.

Foucault'ya göre cezaevleri gibi akıl hastaneleri de bedenlerin hapsedildiği bir diğer büyük alandır. Cezaevlerine konan suçlu bedenlerin kaderini bu kez akıl hastanelerine yatırılan deli bedenler yaşamaktadır. Foucault, delilerin hastanelere konmasından hukuk ve psikiyatri işbirliğini sorumlu tutmaktadır. Hukuk bu kez psikiyatriyle birlikte çalışmakta, psikiyatri de bundan memnun kalmaktadır. Öyle ki Foucault'ya göre

Psikiyatri hukuku kuşatmaktadır; hukuka eklenir; ona işlev kazandırır. Günümüzde iktidarın temel biçimi olan bir tür hukuki-tıbbi kompleks ortaya çıkar... Hukuksal düşünce meşruyu ve gayri meşruyu ayırt eder; tıbbi düşünce normal ve anormal ayırt eder... Hatta 19. yüzyıl tıbbi sağlıktan çok normalliğe göre düzenlenmiştir (2002, s. 200; 2003, s. 78, 156).

Aslında normallik kavramı son derece izafidir. Kim, kimlere ve neye bakarak normal ya da anormal kabul edilebilir? Foucault'ya göre hukuk ve tıp, bu gibi konular hakkında verdikleri kararlarla söz konusu tartışmalara genellikle galip gelmektedir. Daha açıkçası hukuk ve tıp, normalin ya da anormalin standartlarını bizzat belirleyebilmektedir. Üstelik hukuki ve tıbbi kararlar birbirlerini desteklediğinde (ki bu çoğunlukla böyledir) ortaya çıkan genel kabul çok daha güçlü bir hale gelmektedir. İşte Foucault için psikiyatri ile hukuk arasındaki bu işlevsel ilişkiler en çok da delilik örneğinde görülmektedir. Çünkü söz konusu ikili deliliği birlikte tanımlamakta ve delileri akıl hastanelerine beraberce onlar koymaktadır. Böylece hukuk, devlet ve psikiyatri suçlunun, delinin veya anormallerin bilirkişileri olmaktadır.

Sonuçta Foucault, bireylerin ve bedenlerin birtakım sıfatlarla etiketlenerek alenen iktidar altına alındıklarını söylemektedir. Foucault, bu iktidar altına alma işlemlerinin tamamına ‘Büyük Kapatma’ demektedir. Büyük kapatma, bazı tarihi evrelerde, sorunlu olduğuna karar verilen kesimleri uygun yerlerde esaret altına almanın başladığı ve devam ettiği uzun süreci ifade etmektedir. Foucault'ya göre kapatmanın başlıca gayesi ise (aslında iktidarın lehini gözetken) toplumsal tedbirlerle ilgilidir (Foucault, 2006, s.133)

Ne var ki Foucault, başta devlet olmak üzere hukuk veya psikiyatri gibi çeşitli güçlerin modernleşme süreciyle birlikte iktidar politikalarını değiştirdiklerini yazmaktadır. Özellikle de devlet, beden üzerindeki iktidar uygulamalarını ‘pastoral’ bir yapıya doğru kaydırmıştır. Pastoral iktidar anlayışıyla birlikte topluma göz kulak olan, bireyleri kollayan, daha yumuşak, hatta haklı bir gereklilik algısı yaratan iktidar ilişkileri yükselmeye başlamıştır. Pastoral iktidarın bu yaklaşımı iktidar sahipleri açısından yoruculuktan ve şiddetten gittikçe uzaklaşan bir iktidarı karşılamaktadır (Foucault, 2005, s.225). Bu iktidar biçimi, onu bizzat yaşayanlar içinse çok daha kabul edilebilir bir hal almaktadır. Buna göre pastoral iktidar, geleneksel

iktidar uygulamalarından daha derin ve daha kalıcı bir potansiyel taşımaktadır. Foucault iktidarın bu doğrultudaki değişimini şöyle anlatmaktadır:

Eğer iktidar baskıcı yönünden başka hiçbir özellik taşımasaydı, eğer ‘Hayır!’ demekten başka hiçbir şey yapmıyor olsaydı, ona gerçekten hep boyun eğileceğini düşünebilir misiniz?... Artık silaha, fiziksel şiddete, maddi kısıtlamalara ihtiyaç yoktur. Yalnızca bir bakış. Gözetleyen bir bakış ve bakışın ağırlığını üzerinde hisseden herkes bakışı öyle içselleştirir ki sonunda kendini gözetleme noktasına varır; böylece herkes kendi üzerinde ve kendine karşı bu gözetlemeyi işletecektir. Mükemmel formül: Sürekli iktidar ve sonuçta gülünç bir maliyet! (2003, s. 95; 2005, s. 69-70)

Foucault’ya göre toplumda hüküm süren iktidar kaynakları ve bedenlere uygulanan iktidar ilişkileri işte bu radikal kopuştan itibaren bambaşka boyutlara taşınmıştır. Foucault, bu süreçte yükselen iktidar kanalları arasında bilimlere ve bilimsel bilgiye özel bir yer ayırmaktadır. Çünkü eski iktidar anlayışının ve uygulamalarının temelden değişime uğraması, bilimsel bilginin başlı başına bir güç kaynağı olmasıyla hızlanmıştır. Bu değişimle beraber bedenler artık sadece bastırılmamakta ya da yalnızca kapatılmaya maruz kalmamaktadır. Bedenlerin çalışma koşulları ve ilkeleri, davranışları, arzuları ve zevkleri de modern bilimlerin doğrularınca yapılandırılmaktadır (Foucault, 2003, s. 49).

Foucault, bunun formülünü yine söylemlerin gücüyle izah etmektedir. Öyle ki bilimlerin ürettiği söylemler günlük yaşama ve davranışlara hızlıca girebilmektedir. Çünkü bu tür söylemler, bilimsel oluşları nedeniyle sanki hep haklılanmışçasına bir algı geliştirerek bunun üzerinden ilerlemektedir. O nedenle bilimsel söylemlerin kişisel ve günlük doğrulara dönüşmesi çok daha kolay ve süratli olabilmektedir. Böylece bireyler, bilimsel söylemleri gönül rahatlığıyla ve de gittikçe artan bir taleple gerek kendilerinde gerekse bedenlerinde tatbik etmektedir. Dolayısıyla “Foucault’ya göre ‘bilginin disiplini’ bireylerin davranışlarını izlemek, tahmin ve kontrol etmek için gelişmiştir... Yeni akademik disiplinler psikoloji, psikiyatri, tıp ve sosyal bilimler, insanların nasıl hareket edip davranması gerektiğini buyuran, davranış normları oluşturan bir disiplin kurmuştur”(White, 2002, s. 120).

Böyle bakıldığında modern bilimsel bilgilerden arka alan modern iktidarların ve disiplinlerin biricik hedefi kaçınılmaz olarak ‘özne’yi işaret etmektedir.

Özne

Foucault’daki özne kavramı, toplumu, iktidar ilişkilerini ve bunların tarihini hemen her alanda yaşayan ve yaşatan aktif eyleyenleri anlatmaktadır. Bu açıdan Foucault için öznenin kıymeti apayrıdır. Foucault’nun yazılarının genel mantığında ‘bir özne yaratılması meselesinin’ tüm tarih boyunca devam ettiği inancı bulunmaktadır. Bu anlamda her toplum, her iktidar ve bunların içinde geliştiği tarih dilimi kendine özgü bir özne var etme amacını kollamıştır.

Diğer taraftan Foucault’ya göre tarih, tek yönlü ilerleyen bir bütün değildir. Tarih, kesintiler ve ani kopmalarla doludur. Dolayısıyla tarihi ilerleten unsur bütünlük ve uyum değil, bazı sıçramalar ve dönüm noktalarıdır (Yalçıntaş, 2007, s. 109; Philip, 1997, s. 107). Bunun anlamı, yaşanan her tarihsel gelişmenin ve evrenin kendine dönük bir özne inşa etmek istediği ve de ettiğidir. O halde öznenin tarih boyunca daima var olduğu sabit bir gerçeklikken, birbirinden farklı tarihi öznelerin kurgulandığı, tarihin bir özneler çokluğu yarattığı da o kadar değişmez başka bir realitedir.

Foucault, tarihi süreçte üretilmiş öznelerin birbirinin aynı olmayışını temelde dile, iktidara ve söylemlere bağlamaktadır. Öyle ki her tarihsel kesitin söylemi ve dili kendine hasır. Bunun sebebi tarihin çeşitli aşamalarında öne çıkan iktidarların birbirlerinden başka olmasıdır. O yüzden iktidarların desteklediği ve dolaşıma soktuğu söylemler ile bunların yönlendirdiği özneler de aynı kalmamaktadır.

Öte yandan Foucault sosyolojisinde söylem ve öznenin kenetlendiği esas zemin yine bedendir. Foucault'nun bu konudaki temel iddiası, iktidarların, özneye bedeni üzerinden de ulaşmak istedikleridir. Çünkü öznenin söz gelimi sağlığı, cinselliği, inancı, hukuken meşru ya da gayri meşru davranışları hemen her zaman bedeninden geçmektedir. Benzer şekilde, hasta olan da suça karışan da çalışıp üreten ya da tüketen de öncelikle yine bedendir. Öyleyse bedeni iktidar altına almak, bedene disiplin uygulamak, cezalandırmak, bedeni bir şeylerden men etmek, ödüllendirmek ve böylelikle onu istedik şekilde dönüştürmek yeni bir özne yaratmanın biricik yollarındandır. Zaten modern bilimler, cezaevleri veya akıl hastaneleri bunu açıkça dışı vurmaktadır.

Fakat Foucault'ya göre bedene örneğin ceza vermek ve onu cezaevine kapatmak, iktidarın asıl gayesini saklamaktadır. Öyle ki burada cezalandırılan şey görünürde bireyin bedeniye, asıl varılmak istenen nokta öznenin kendisi olmaktadır. Devlet, hukuk ve cezalandırma sistemi esasında öznenin ruhunu, bilincini ya da benliğini hedef almaktadır. Çünkü tıpkı bedenin kendisi gibi aslında özne de doğrudan cezaevine konmuş durumdadır. Cezaevindeki özne, iktidar kurallarının baskısı altında yaşamaktadır. Ve iktidar, cezaevinde, itaatkâr olmasını istediği öznenin inşasını onun bedeni üzerinden yapmaktadır. Böylece özne, hem cezaevi duvarlarının ardına hem de fiilen iktidar altında bulunan bedeninin içerisine kapatılmaktadır. Üst üste iki kez hapsedilen öznenin ruhu ve benliği, iktidarın zorla kapattığı bedeninin içerisinde yeni baştan yapılandırılmaktadır. Dolayısıyla “eski değerlendirmenin aksine Foucault'ya göre ruh, bedenin hapishanesi”(Işık, 1998, s. 108) olmaktadır.

Foucault benzer biçimde aynı şeyin akıl hastanelerindeki deliler için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda delileri ve bedenlerini akıl hastanelerine kapatmak, psikiyatrinin öne sürdüğü uzmanlık amaçlarının çok daha ötesindedir. Tıpkı suçlular gibi delilerin kapatılması da aslında hem asayiş gerekçesiyle ve hem de yine iktidarla ilgilidir. Öyle ki deliler ve anormaller, suçlu bedenler gibi toplumun düzenine çoğunlukla ters düşmektedir. Bu tipler iktidar ilişkilerine de zarar vermekte, en azından iktidarların işini görmemektedir. Çünkü delileri ve anormalleri iktidar altında tutmak ya da onlardan iktidar açısından faydalanmak (normallerle kıyaslandıklarında) çok daha zor görünmektedir. O halde deliler ve anormaller; suçlular, fakirler, sefiller ve serserilerle birlikte ‘normallerin!’ içerisinden kovulmalıdır. Bunlara yalnızca kendilerine has yerlerde, kendilerine uygun iktidarlara uygulanmalıdır. Kısacası başta deliler ve suçlular olmak üzere iktidarca anormal olduğuna karar verilenler kapatılmalıdır ve kapatılmıştır (Foucault, 2006, s. 111, 112, 133).

İşte Foucault'ya göre bu büyük kapatma, artık hastaneler veya cezaevleri gibi alışıldık yerlerin dışına taşmıştır. Özne ve bedeni, bundan böyle başta tıp olmak üzere modern bilimler ve disiplinler aracılığıyla her bir taraftan kuşatılmış durumdadır. Artık özne, günlük bilgilerinden kişisel doğrularına, sosyal ilişkilerinden tutum ve davranışlarına, bedenine ve uzuvlarına kadar uzanan geniş bir yaşam alanında, iktidar ilişkileri gölgesinde yaşa(tıl)maktadır.

Sonuçta

İktidar ve özne kavramları yapıları gereği pek çok yönden ele alınmaya açıktır ve ele alınmıştır. Foucault'nun bu konudaki görüşleri ise tanıdık değerlendirmelerden daha farklıdır. Foucault'ya göre örneğin iktidar salt siyaset veya devlet kökenli değildir. İktidar neredeyse her yerdedir ve her yerden gelebilmektedir. Kaldı ki önemli olan iktidarın kökeninden çok iktidar ilişkilerinin nasıl kurulduğu, nasıl değiştiği ve süreklilik edindiğidir.

Foucault bu noktada söylemlere değinmektedir. Ona göre söylemler, iktidar sahipleri ile iktidar altındakileri birbirleriyle iletişime sokmakta ve böylece iktidar ilişkilerini her iki taraf için de geçerli kılmaktadır. Devlet, çeşitli bilimler veya modern disiplinlerce desteklenen

söylemler sosyal hareket kazanıp günlük yaşama sızdığında, ‘dile düşüp davranışa dönüştüğünde’ iktidar ilişkileri artık yerleşmiş demektir.

Buradan devam edildiğinde Foucault’nun özneye ve onun bedenine gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Foucault’ya göre özne, tarih boyunca sürekli el değiştiren iktidarların ve söylemlerin elinde bir nevi yapboza benzerdir. Foucault, bu tespitini ortaya koyarken öznenin bedenine ‘ayrı ve aynı zamanda yeni’ bir değer yüklemektedir. Onun gözünde beden, iktidar ile özne arasındaki ilişkilerin başından sonuna önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bakımdan tarih, iktidarların ya da öznelere tarihi olduğu kadar bedenlerin de tarihidir. Öyleyse özne ve iktidarın beraberce yazdığı tarihi okurken bedeni es geçmemek gerekir. Böylece Foucault sosyolojisindeki temel yapı taşının beden, aktif eyleyenin özne ve bu ikisini birbirine bağlayan genel harcın iktidar olduğu görülmektedir.

Ancak Foucault’nun iktidar, özne ve bedene ilişkin bu yaklaşımları akıcı görünmek ve birtakım yenilikler içermekle beraber eleştirilmeye de müsaittir. Öyle ki Foucault’ya göre iktidar, toplumsal yaşamı döndüren en temel çarklardandır. Özne ve beden ise bu çarkın edilgen, küçük birer dişlileri yerine konmaktadır. Foucault’da özneye ve bedenine düşen yegâne şey, iktidarın onlara biçtiği rolleri (her şeye rağmen) yalnızca icra etmektir. Özne ve beden, sanki sırf iktidarı tanımak, iktidar tarafından kurgulanmak ve onu yaşatmak için hayatta kalma eğilimindedir. Böle alındığında Foucault, özneyi ve bedenini iktidara neredeyse tamamen teslim ederek öznenin potansiyelini fazla küçümsemişe benzerdir. Dolayısıyla Foucault’nun sosyolojisi, iktidar, özne ve beden üçlüsü üzerinden yorumlandığında ‘yapacak bir şeyin olmadığı’ gibi bir sonucu işaret etmektedir.

Kaynakça

- Bingöl, O. (2017). Bedenin sosyolojisi: Nasıl? Niçin? *Mavi Atlas*, 5/1, 86-96
- Foucault, M. (2002). *The birth of the clinic*. Calhoun, C., Gerteis, J., Moody, J., Pfaff, S., Virk, I. (Ed.). Contemporary sociological theory. Australia: Blackwell Publishing.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın gözü*. (F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin siyasi işlevi* (2. Baskı). (I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Foucault, M. (2006) *Deliliğin tarihi* (4. Baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge kitabevi.
- Güven, H. (2008). *Michel Foucault’nun sosyal bilim ve metodolojisi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Aydın üniversitesi, İstanbul.
- Işık, E. (1998). *Beden ve toplum kuramı*. İstanbul: Bağlam yayıncılık.
- Karaismailoğlu, Ö. F. (2006). *Sosyal teoride iktidar tartışmaları: Marx, Nietzsche, Weber, Foucault*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Uludağ üniversitesi, Bursa.
- Philip, M. (1997). Michel Foucault (2. Baskı), (Quentin Skinner, Ed.; Ahmet Demirhan, Çev.), Çağdaş temel kuramlar, Ankara: Vadi yayınları.
- Urhan, V. (2007). M. Foucault ve bilgi/İktidar ilişkisinin soykütüğü. *Kaygı* 9, 99-118.
- Waters, M. (2008) Güç ve devlet, (Zafer Cihirlioğlu, Ed.; Ercan Şahbudak, Çev.), Modern sosyoloji kuramları, İstanbul: Gündoğan yayınları.
- White, K. (2002). *An introduction to the sociology of health and illness*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage publications.
- Yalçıntaş, Ö. (2007). *Foucault ve Heidegger’in insan anlayışı*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Gazi üniversitesi, Ankara.

COĞRAFYA-GEOGRAPHICS

Türkiye'nin Coğrafi İşaret Niteliğindeki Jeolojik Değerleri¹

Turkey's Geological Values in Geographical Indications

Güven ŞAHİN*
Süheyla BALCI AKOVA**

Öz

Son yılların en fazla gündeme taşınan konularından biri olan “Coğrafi İşaret” uygulaması zanaat ürünlerinden yemeklere, tarım ürünlerinden jeolojik değerlere değin pek çok ürün grubunu kapsamaktadır. Söz konusu uygulama esasında belli ve de temel özelliğini sınırlı bir coğrafi sahadan alan ürünlerin kalitesini koruyarak ilerleyen yıllarda da aynı kalitede varlığını korumasını sağlamak amacıyla geliştirilmiş, Fransa çıkışlı bir uygulamadır. Söz konusu uygulamayla ülkelerin birer alamet-i farikası olan ürünler için hem sürdürülebilirlik temelli bir üretim politikası benimsenmekte hem de ürünlerde zamanla meydana gelebilecek dejenerasyonun önüne geçilmek hedeflenmektedir. Bir kısım jeolojik değerler de bu kapsamda koruma altına alınarak ilerleyen süreçte taklit ürünlerle ulusal ve uluslararası pazarlarda yaşanabilecek haksız rekabetin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Burada jeolojik değerlerle dikkat çeken husus coğrafi işaret kapsamında orta ve uzun vadede sürdürülebilirliği mümkün olamayacak tek ürün grubu olmasıdır. Nitekim bahis konusu bu doğal kaynaklar, aynı zamanda tükenbilir kaynaklardır. Türkiye’de de coğrafi işaret konusuna yoğun bir şekilde eğilimiyle jeolojik değerler de hızla bu kapsamda koruma altına alınmaya başlamıştır. 2019 itibariyle Türkiye’nin toplam 9 jeolojik değeri coğrafi işaret kapsamına alınmıştır. Öte yandan Türkiye’nin bu anlamda potansiyelinin çok yüksek bir ülke olduğunun da belirtilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de coğrafi işaret kapsamına alınabilecek doğal taşlar, mineraller ve taş işlemeciliği ürünlerinden toplam 23 değer ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeolojik Değerler, Taşlar, Mineraller, Taş İşlemeciliği, Coğrafi İşaret, Türkiye.

Abstract

Geographical indication application which is one of the most ultimate issues of recent years covers many product groups from craft products to food, from agricultural products to geological values. In fact, the application in question is a French application, developed to ensure that the products which have a certain and basic nature from a limited geographical area are maintained in the same quality for years to come. With this application, a sustainable production policy is adopted for products that are a hallmark of the countries and it is aimed to prevent degeneration that may occur over time in the products. Some geological values are protected in this context, and in the following process, counterfeit products are tried to be prevented from unfair competition in national and international markets. The point that draws attention with geological values here is that it is the only product group that cannot be sustained in the medium and long term under the geographical sign. As a matter of fact, these natural resources are also consumable sources. Together with an indication of intensive tendency to geographical indication issues in Turkey, geological values have also started to be taken under protection. As from 2019, Turkey's total 9 geological values were included in the geographical indication. On the other hand, it should also be mentioned that Turkey is a country that has a very high potential in this sense. In this study, 23 values in total from natural stones that can be taken to indicate geographical coverage in Turkey, minerals and stone processing products are dealt with.

Key words: Geological values, Stones, Minerals, Stone processing, Geographical indications, Turkey.

Giriş

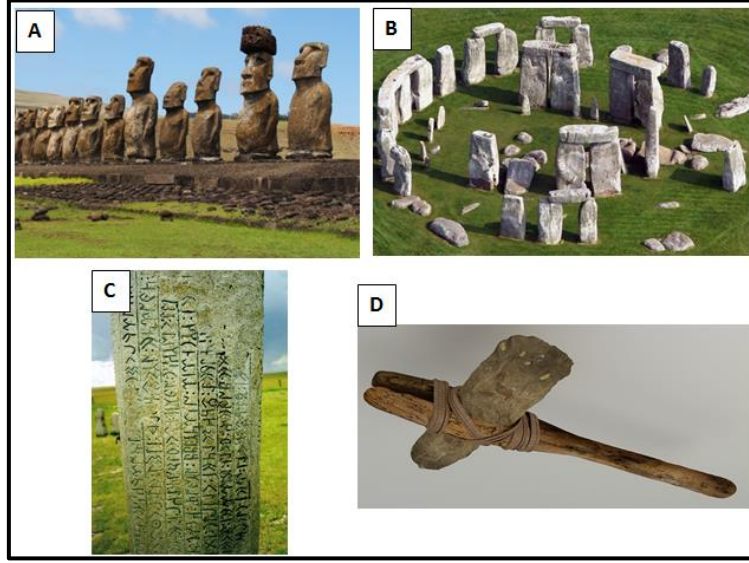
İlk insanların kullandıkları ilk aletler tahta ve taşlardan olmuştur. Mızrak uçlarının yapımında, avladıkları hayvanları kesip derisini yüzmeye, çakmak taşıyla ateşin kontrolünü sağlamada, yerleşik hayata geçtiklerinde zirai alanda (Düven / düğen taşı gibi), inanç ve sanat hayatında (Heykellerin, putların yapımı gibi), boya imalatında (Lapislazuli/Lacivert Taşı gibi) ve hatta sağlık amaçlı SPA’larda kullanımı ile türlü şekillerde taşlar insan hayatında var olmuş ve de var olmaya devam edecektir (Taşlıgil ve Şahin, 2016: 608). Taşlar, bu şekilde kullanımları yanı sıra ibadethaneler, köprüler, anıtlar, yollar gibi pek çok yapının da temel malzemesi olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Fotoğraf 1). Son olarak bu gruptaki

¹Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 25644 numaralı SDK-2017-25644 kodlu Doktora Projesi olarak desteklenmiş olup ilgili birime desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Coğrafya ABD., güven.sahin@ogr.iu.edu.tr

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, balova@istanbul.edu.tr

kıymetli ve yarı kıymetli bir kısım mineraller ise mücevher yapımında kullanılan oldukça kıymetli doğal kaynaklardır.

Fotoğraf 1: Tarihsel süreçteki çeşitli doğal taş kullanımlarına örnekler:

A: Moailer (Paskalya Adası), **B:** Stonehenge (BK), **C:** Orhun Yazıtları (Moğolistan), **D:** Taş Balta Örneği

Türkiye bir kısım mineral ve kayaçların varlığı konusunda çok fakir (Elmas, yakut gibi kıymetli taşlarda) olmasına karşın bazılarında da çok büyük bir zenginliğe sahiptir (Mermerler ve granitler gibi). Bu gruptan mermerlerin ise dünya doğal taş sektöründe özel bir yeri ve tanınırlığı söz konusudur. Günümüzde Türk mermerleri dünyanın pek çok ülkesinde yoğun ilgi görmektedir. Örneğin; Vatikan'ın en önemli kiliselerinden biri olan Saint Pierre kilisesinin girişindeki sütun ve kaplamalarda *Afyonkarahisar Mermeri / Afyon İscehisar Mermeri*; Beyaz Saray (ABD)'daki basın açıklaması yapılan alan, Alman ve Fransa Parlamentosu ile ABD Temsilciler Meclisi *Elazığ Vişne Mermeri*'nin kullanıldığı tanınmış mekanlardandır (Taşlıgil ve Şahin, 2016: 609). Günümüzde 650 farklı renk ve dokuda/desende mermer çeşidi tespit edilmiş olup bunlardan 290 kadarı Türkiye'de bulunmaktadır. Bununla beraber bazı özel mermerler ise bilinen rezervler doğrultusunda sadece Türkiye'de çıkartılmaktadır (*Denizli Traverteni, Amasya Beji Mermeri, Elazığ Vişne Mermeri* gibi).

Şekil 1: 2019 İtibariyle coğrafi işaret kapsamındaki mineraller ve kayaçların dağılımı

Türkiye’de 2019’un başı itibariyle toplam 394 coğrafi işaret kapsamına ait ürün bulunmakta olup bunların da sadece tablo 1’de belirtilen % 2.3’ü kadarı jeolojik değerlerden oluşmaktadır. Türkiye’nin coğrafi işaret kapsamında potansiyelinin çok yüksek olduğu bu ürün grubu, geçmişten beri uluslararası pazarlarda türlü mineral ve kayaçlarıyla kendini göstermiştir. Bu anlamda Türk mineral ve kayaçlarının kayda değer bir tanınırlığı ve buna bağlı haklı bir şöhreti olduğunu söyleyebiliriz. 2019 itibariyle coğrafi işaret olan 9 mineral ve kayaç içerisinde şüphesiz *Eskişehir Lületaşı* ve *Oltu Taşı* en yaygın bilinen çeşitlerdir. Süs taşları içerisinde tanınırlığı sonradan artan ve bu anlamda kısa sürede büyük mesafe kat edilen *Çubuk Agat Taşı* ise yöredeki başarılı altyapı çalışmaları ile kısa sürede daha da geniş kitlelerce tanınır hale gelebilecektir. Bu gruptaki diğer ürünler daha ziyade endüstriyel manada, sivil mimaride ve kamusal alanların düzenlenmesinde kullanılan yapı taşları olduğundan süs taşları kadar popülerlik kazanamamıştır. Fakat bunlar içerisinde *Afyon Mermeri*, çok uzun süredir bir kalite göstergesi olarak büyük pazarlarda aranan bir mermer olmasının yanı sıra *Denizli Traverteni* ve *Marmara Beyazı* da ismen tanınırlığı yaygın olan coğrafi işaretlerdir. Bunlar içerisinde çok yaygın bir alanda kullanılmasına karşın Bergama ile özdeşleştirilememiş *Bergama Graniti* ve *Amasya Beji Mermeri* ise tanınırlığı daha az olan ürünler olmuştur. Tablo 1’de görüldüğü üzere söz konusu bu 9 coğrafi işaretin 6 tanesi Menşe Adlı, 3 tanesi de Mahreç İşaretli olmak üzere tescillenmiştir. Tüm bunlar içerisinde coğrafi işaret olan bir ürün için en uygun sınırlandırma *Denizli Traverteni* için yapılmıştır. Benzer şekilde *Amasya Beji Mermeri* için de uygun bir sınırlama yapılmış olsa da diğerleri için sadece il ve ilçe belirtilerek sınırlamaya gidilmiştir ki, coğrafi işaret kapsamındaki ürünler için uygun olmayan bir sınırlama olmuştur.

Tablo 1: 2019 Yılı itibariyle coğrafi işaret kapsamındaki mineraller ve kayaçlar

No	Coğrafi İşaret	İşaret Türü	İl	Coğrafi Sınır
1	Eskişehir Lületaşı	Menşe	Eskişehir	Eskişehir il sınırları.
2	Mardin Taşı	Menşe	Mardin	Mardin il sınırları.
3	Afyon Mermeri	Menşe	Afyon	Afyon ili, İncehisar ilçesi.
4	Denizli Traverteni	Menşe	Denizli	Honaz Ballık Boğazı-Pamukkale Akköy-Çardak Hayrettin, Şaryeri Köyleri-Honaz Karateke, Emirazizli Köyleri-Honaz Aşağıdere Köyü-Çameli İlçesi Çevresi-Gölemezli Honalılar Boğazı-Büyük Menderes Havzası-Çardak Yenibağlar Köyü-Tavas Kale mevkilerinde çıkartılmakta olup tüm Denizli ilçeler ve yerleşim alanlarıdır.
5	Oltu Taşı	Mahreç	Erzurum	Türkiye geneli
6	Bergama Graniti	Mahreç	İzmir	İzmir ili Bergama ilçesi Kozak Yaylası
7	Çubuk Agat Taşı	Menşe	Ankara	Ankara iline bağlı Çubuk ilçesi
8	Marmara Adası Mermeri / Marmara Beyazı / Marmara Mermeri	Mahreç	Balıkesir	Marmara Adası (Balıkesir’in Marmara ilçesi)
9	Amasya Beji Mermeri	Menşe	Amasya	Amasya ili Merkez ilçesinin Çivi, Akyazı, Musa, Eliktekte (Tekke), Yağmur, Kervansaray ve Yördenik (Siracevizler) köyleri; Amasya ili Göynücek ilçesinin Gaffarlı, Tencirli ve Başpınar köyleri ile Tokat ili Zile ilçesinin Kervansaray, Karakaya ve Baculu köyleri.

Yukarıda sayılan coğrafi işaret kapsamındaki mineraller ve kayaçlar yanı sıra Türkiye’de bu gruba girebilecek çok sayıda daha jeolojik değer ve bunların işlenmesiyle ortaya konmuş ürün bulunmaktadır.

Amaç ve Yöntem

Çalışmamız kapsamında 2016 – 2019 yılları arasında muhtelif defalar düzenlenen arazi çalışmalarında Türkiye'nin coğrafi işaret kapsamına alınabilecek jeolojik değerleri bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda söz konusu jeolojik değerlerin jeoloji araştırmalarındaki gibi ele alınmasından ziyade konunun İktisadi Coğrafya ve coğrafi işaret uygulamasına yönelik incelemesi yapılmıştır. Türkiye'de hala yeni denilebilecek coğrafi işaret uygulaması kapsamında bu gruptaki ürünlerin bir bütün halinde ele alınmamış olması bu alanda bir çalışma yapma zorunluluğu doğurmuştur. Nitekim ekseriyetle mineraller ve kayalar Jeoloji alanından araştırmacılarla teknik özellikleriyle ele alınmış, az sayıdaki mineral ve kayaç ise Güzel Sanatlar ve Coğrafya alanından araştırmacılarca incelenmiştir. Öte yandan her türlü kayacın da coğrafi işaret olamayacağını özellikle belirtmek gerekir. Her ne kadar bu çalışmada coğrafi işaret olabilecek jeolojik değerlerin tümünü ele almış olduğumuzu söylemek güçse de ilk etapta uygulama kapsamında ele alınması gerekenlere dikkat çekmek hedeflenmiştir. Nitekim saha çalışmalarımız kapsamında coğrafi işaret olması mümkün olan bir kısım jeolojik değerlerle ilgili neredeyse literatürde bilgi bulunmamakta, bazılarında ise çok yüzeysel, teknik olmayan bilgiler bulunmaktadır. Bu gruptaki çoğu ürünün ise rezerv, üretim ve ticaret bilgileri bulunmamaktadır. Bu açıdan söz konusu değerlerin coğrafi işaret kapsamına ivedilikle alınması, ürünlerle ilgili çok daha sıkı bir denetim mekanizmasını gerektireceğinden bu alandaki veri boşluğu da doldurulmuş olacaktır.

Araştırmamız kapsamında Bartın – Kurucaşile; Bitlis – Ahlat; Yozgat – Aydıncık; Çorum – Mecitözü, Ankara – Çubuk, Muğla – Milas, Bilecik – Osmaneli ve Hatay – Defne'de saha çalışmaları yapılmıştır. Saha çalışmalarımız kapsamında ürünün niteliğine göre üretici (Ham üretim yapan işletmeler) ile taş işlemeciliği yapan ustalarla mülakatlar yapılmıştır. Görüşmeler kapsamında özellikle sektörel durum ve faaliyetin geleceğine yönelik sorular yöneltilmiştir. Buna göre söz konusu ürünlerin coğrafi işaret olduktan sonra ya da olması halinde sektörel manada yaşanabilecek gelişmeler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte birkısım jeolojik değerle ilgili olarak uzaktan yardım alınarak mevcut durumu ele alınmaya çalışılmış, bazılarında ise günümüzde üretim yapılamadığından sadece eski bilgilere ulaşılabilmektedir (Simav Ateş Opali gibi). Bu gibi değerlere, her ne kadar üretim söz konusu olmasa da, dikkat çekilmesindeki amaç ilerleyen süreçte güncellenecek rezerv bilgileri ile bu ürünlerin de coğrafi işaret olmasının mümkün olabileceği olmasıdır.

Araştırmamız kapsamında çok farklı gruptan çeşitli jeolojik değerler söz konusudur. Örneğin; süs taşları yanı sıra işlendikten sonra türlü şekillerde kullanımları bulunan taştan araç gereçler de bulunmaktadır. Bunları belli bir hiyerarşi içerisinde daha anlaşılır bir şekilde sunmak adına 4 grup halinde ele alınması uygun bulunmuştur. Buna göre;

- ❖ Türlü amaçlı kullanılan taşlar,
- ❖ Süs taşları / yarı değerli taşlar,
- ❖ Yapı malzemesi taşlar,
- ❖ Diğerleri; taş işlemeciliği ürünleri gibi.

Yukarıdaki sınıflamaya göre ele almış olduğumuz çeşitli taşlar, çoğunlukla mermer (Gerçek mermer), granit veya tanınmış süs taşları (Eskişehir Lületaşı, Oltu Taşı gibi) gibi fazlaca tanınmayan, literatürde de haklarında fazla bilgi bulunmayan değerlerdir. Araştırmamıza konu olan taşların gruplarına göre sıralandığı tablo 2 ve şekil 2'den de anlaşıldığı üzere Türkiye gibi büyük bir ülkenin tüm jeolojik değerlerini sıralamak mümkün olmamıştır. Fakat bir başlangıç niteliğinde ivedilikle coğrafi işaret olabilirliği söz konusu olan değerlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Elbette belirtilen toplam 19 jeolojik değer ve devamında işlemecilik ürününün tümünün sürdürülebilir üretimi olup olamayacağı da ancak

kapsamlı rezerv çalışmaları sonrasında kesinlik kazanabilecektir. Nitekim ekonomik olma özelliğini yitirmiş ve bilinen rezervi ciddi ölçüde tükenmiş olan jeolojik değerlerin coğrafi işaret kapsamına alınması sektöre yönelik bir anlam ifade etmeyecektir.

Tablo 2: Coğrafi işaret kapsamına alınabilecek jeolojik değerler

No	Jeolojik Değerler	İl / Yöre
	Türlü Amaçlı Kullanılan Taşlar	
1	Kurucaşile Taş Sac	Bartın / Kurucaşile
2	Ahlat Taşı	Bitlis / Ahlat
Süs Taşları / Yarı Değerli Taşlar		
3	Yozgat Ametisti	Yozgat / Aydıncık
4	Dursunbey Ametisti	Balıkesir / Dursunbey
5	Kıbrısık Taşı	Bolu / Kıbrısık
6	Simav Ateş Opali	Kütahya / Simav
7	Mecitözü Taşı	Çorum / Mecitözü
8	Oltu Zümrüdü	Erzurum / Oltu
9	Milas Diasporu (Zultanit)	Muğla / Milas
Yapı Malzemesi Taşlar		
10	Elazığ Vişne Mermeri	Elazığ / Alacakaya
11	Muğla Beyaz Mermeri	Muğla
12	Eskipazar Sarı Traverteni	Karabük / Eskipazar
13	Eskipazar Köşüre Taşı	Karabük / Eskipazar
14	Bayburt Taşı	Bayburt / Merkez ve Aydıntepe
15	İskenderun Siyahı	Hatay / İskenderun
16	Ankara Taşı	Ankara ve Kırıkkale
17	Karacabey Siyahı	Bursa / Karacabey
18	Bilecik Beji	Bilecik
19	Lefke Taşı	Bilecik / Osmaneli
Diğerleri: Taş İşlemciliği Ürünleri		
20	Defne Taş İşlemciliği (Hatay) ve Oniks İşlemciliği ürünleri	

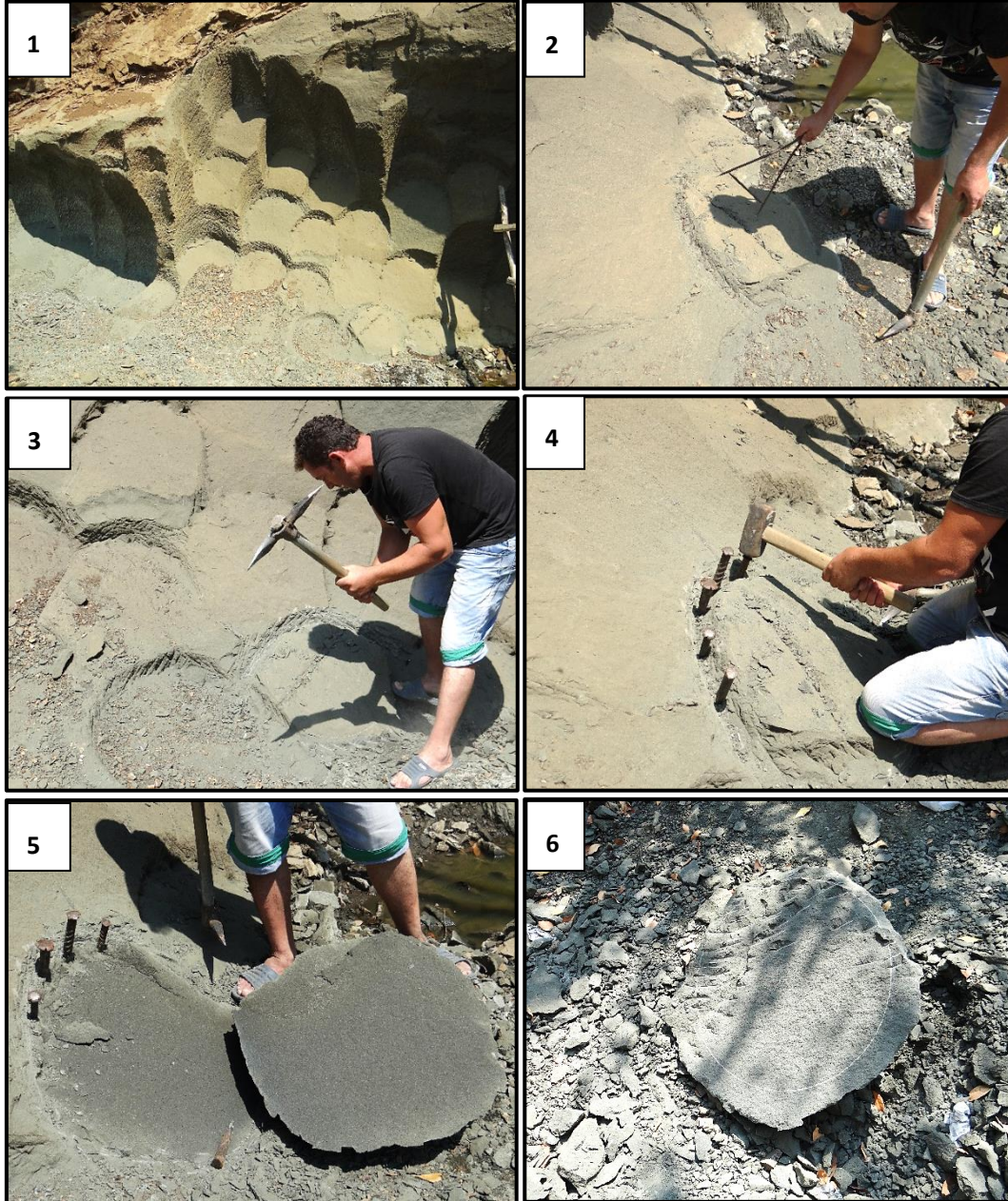
Şekil 2: Coğrafi işaret olabilecek jeolojik değerlerin coğrafi dağılımı

Türlü amaçlı kullanılan taşlar

Bu grupta işlendiği vakit türlü şekillerde değerlendirilen taşlar bulunmaktadır. Söz konusu 2 taş, yemek pişirme amaçlı ürünlerin tasarımında (Sac, tava, barbekü gibi)

kullanılabildiği gibi peyzajda türlü şekillerde (Heykel, çeşme gibi) ve mezar taşı, duvar panoları gibi ürünlerin yapımında da kullanılmaktadır.

Kurucaşile Taş Sac: Yörede “Karaman Taş Sacı” olarak da bilinmektedir. Yapılan görüşmelerden hareketle en iyimser tahminle 150 yılı aşkın bir mazisi olduğu anlaşılmıştır. İlk olarak fırın / ocak taşı olarak kullanılıyorken daha sonraları sac amacıyla değerlendirilmeye başlanmıştır. Esasında Bartın / Kurucaşile için coğrafi işaret niteliğinde olan bu ürünle ilgili hâlâ bir girişim söz konusu olmamıştır. Oysaki çıkış yeri ve işlenmesi yanı sıra yöre sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özelliği bakımından yöre için tipik bir coğrafi işaret mahiyetindedir.

Fotoğraf 2: Bartın Taş Sac işleme aşamaları: 1: Taşın çıkartıldığı açık ocak; 2: Sac çapının pergelle belirlenmesi; 3: Kazmalarla çevresinin oyulması; 4: Demir kazıkların çakılması; 5: Taşın kendini Anakayadan bırakması; 6: Taşın yontulması için pergelle çevresinin belirlenmesi

Fotoğraf 3: *Bartın Taş Sac* işleme aşamaları: **1:** Taş sacın kaba yontulması; **2:** Kaba yontma işlemi tamamlanmış sac; **3:** Islatıldıktan sonra yapılan ince yontma; **4:** Zımpara işlemi yapılarak istiflenmiş taş saclar; **5:** Yol kenarlarında satışa sunulan sobalı taş sac örnekleri; **6:** *Bartın taş sacının* farklı tasarımlarından bir örnek

Kurucaşile – Karaman Köyü yolu üzerinde yol yarmasından çıkartılan (Bazen yamaç boyunca daha yüksek kesimlerden de çıkartılmaktadır) taşlar kullanılmaktadır. Üst Kretase yaşlı arazide yayılış gösteren bir çeşit silt taşı olan bu taşlar iklim şartlarından etkilenmediğinden aflöre etmiş taşlar da kullanılabilir. Yörede 3 farklı kalitede taş çıkmakta olup ustalar bu taşların elde edildiği damarları kalitesine göre kategorize etmişlerdir. Buna göre en iyi kalite taşlar özellikle dere yatağı çevresinde çıkanlardır. En yoğun rezerv ise Akgüney ve Balıkyolu mevkiidir.

Taşlardan genel olarak 35, 55, 65 ve 80 cm.'lik saclar yapılmaktadır. Bunlardan 55 cm.'lik *Kurucaşile Taş Sacı* günde 1 saatlik mesaiyle 4 tane yapılabilir. Her ne kadar kısa süren bir işlem olarak görülse de yoğun bir kol gücü ve ustalık gerektirmektedir. Yaklaşık 1 saatlik sürecin 20 – 25 dakikası ocaktan çıkarma, yarım saat kaba yontma ve 10 dakika da ince yontması sürmektedir. Fakat ocaktan çıkarma işlemi ancak ustası tarafından kısa sürede yapılabilir, aksi takdirde taş istendiği gibi kendini bırakmayacak, kırık veya biçimsiz çıkacaktır. Yontulmuş *Kurucaşile Taş Sacı*, yemeklik yağ ile yağlanıp fırınlarda 2 – 3 saat kurumaya bırakılır ve sonrasında kullanıma hazır hale gelmiş olur. Sonrasında yağlama ile bir nevi taşlar sırlanmış olur. Ocaktan çıkan 55 cm. çapındaki taş sac, 4 cm. kalınlıkta ve 20 kg. ağırlığında olup işlendikten sonra 1.5 cm. kalınlıkta 6 – 10 kg. arasında olmaktadır. Saclarda tercihe bağlı kapak ve kulp da tasarlanmaktadır. *Kurucaşile Taş Sacı* işlemede balta, sivri enli kazma, çivi, silme taşı, pergel ve zımpara kullanılmaktadır (Fotoğraf 2-3).

Sacın geleneksel kullanım şekli sac ayağı üzerine oturtulup altında ateş yakılması şeklinde olmakla birlikte günümüzde en yaygın kullanımı ilk olarak 5 yıl önce tasarlanan sobalı modellerdir. Taş sacda ekmek, et, yufka, sulu yemekler pişirilebilmektedir ve saclar 900°C'ye kadar dayanabilmektedir. Ayrıca yağ kullanılmadan yiyeceklerin hazırlanması da ayrı bir avantaj sağlamaktadır. Bartın İl Özel İdaresi tarafından 2010'da gönderilen numuneler üzerinde yapılan laboratuvar çalışmaları da taşın bünyesinde herhangi bir sakıncalı madde olmadığından insan sağlığı üzerinde olumsuzluk teşkil etmediği de anlaşılmıştır. Taş sacların uzun ömürlü kullanımı için üzerinde özellikle durulan nokta kesinlikle yıkanmaması, hatta su ile hiçbir şekilde temas ettirilmemesi gerektiğidir. Sacların sadece yağ ile silinerek temizlenmesi gerekmektedir.

Sektör açısından bakıldığında 2018 itibariyle faal 6 usta bulunmakta, bunların da en yaşlısı 65, en genci de 18 yaşında olup hâlâ çıraklık yapmaktadır. Fakat sektör genel manada gerileme eğilimindedir. Devlet desteğinin olmayışı ve yerel yönetimin de konuya fazlaca eğilmeyişi ile taş sac yapımı ustaları vasıtasıyla bugünlere gelebilmiştir. Bununla birlikte tanıtımın yetersizliği ve buna bağlı insanların ürünle ilgili bilgisizliği, her zanaat faaliyetinde olduğu gibi çırak bulamama, dışarıya olan göçler, ürünün değerinin altında satışa sunulması ve bir birliğin tesis edilememesi temel problemler olarak sıralanmıştır. Taş saca en fazla talep İstanbul, Ankara ve Diyarbakır'dan gelmektedir. Sektör özellikle 2000'lerin başında ciddi bir krize girmişse de tanıtım faaliyeti ve bu kapsamda da sosyal medyanın olanaklarıyla yeniden bir gelişim söz konusu olmuştur. 2000'lerin başında yılda en iyi şartlarda 300 taş sac satılabiliyorken 2013 – 2014'te 900'e kadar çıkmıştır. Son yıllarda taş saclar nispeten iyi fiyattan alıcı bulsa da yine de ustasının emeğinin karşılığı niteliğinde değildir. 2018 itibariyle sapsız 55 cm.'lik taş sacın 250 TL. olması gerekirken 150 TL.'den satılabilmektedir.

Pileki Taşı: Temel prensip olarak *Kurucaşile Taş Sac* ile neredeyse aynıdır. Sadece şekilsel olarak ve kullanım biçimi yönünden farklar vardır. Genel olarak Orta ve Doğu Karadeniz'de yapıyorluyduysa da son yıllarda sadece Samsun'da 1 ve Rize (İyidere)'de de 1 usta tarafından yapılmaktadır. Pileki taşı, taş saca kıyasla daha derin olup orta büyüklükte bir kaseye benzemektedir. Neredeyse sönme noktasındaki bu zanaat için coğrafi işaret olabirliğinden bahsetmek bugün için çok güçtür. Söz konusu ustaların da yaşları çok ilerlemiş olduğundan, yaşayan insan hazinesi olarak değerlendirilmesi gereken böyle müstesna zanaatkarların bilgi birikimlerinin kendileriyle ebediyete intikalini önlemek adına ivedilikle yerel yönetimlerin girişimiyle tedbir çalışmalarına başlanmalıdır.

Ahlat Taşı: Yörede geçmişi 12. yy.'a uzanan "Selçuklu Mezar Taşları" yapımında da kullanılmış olan, bunun yanı sıra yöredeki pek çok tarihi yapının (Kümbetlerin, camilerin vs.) temel malzemesini *Ahlat Taşı* oluşturmuştur. Günümüzde ise sadece Ahlat'ta değil Bitlis ve çevresi ile Türkiye'nin pek çok yerinden bu taşın tasarımlar sipariş edilmektedir. Aydın

(Söke), Diyarbakır (Dicle, Lice), Şırnak ve Isparta (Senirkent – Hacı Hasan Camii)'da *Ahlat Taşı* çeşitli yapılarda kullanılmıştır. İstanbul, İzmir ve Adana'ya ise ekseri mezar taşı olarak gönderilmektedir. Almanya (Frankfurt)'ya da kilise yapımı için *Ahlat Taşı* gönderilmiştir.

Nemrut volkanının bir ürünü (Trakit/Trakiandezit) olan *Ahlat Taşı*, günümüzde Ahlat dışında Bitlis Merkez'de, Güroymak'ta ve Nemrut Dağı'nın çevresinde de bulunmaktadır. Bitlis'te en yoğun çıkartılan saha Ahlat'a bağlı Ovakışla Beldesi ile Ahlat arasındaki yol kenarıdır. Taş ustaları bugünkü üretim şekliyle devam edildiği takdirde bilinen rezervin 100 yıl yeteceğini belirtmişlerdir. En önemli sorun ise tek bir ocaktan her seferinde aynı kalitede taş elde edilemiyor olmasıdır. Kalite, kısa mesafelerde çok ciddi ölçüde değişebilmektedir. Özellikle de damar *Ahlat Taşı* için en istenmeyen faktördür.

Ahlat Taşı'nın 4 farklı rengi bulunmakla birlikte benekli ve ara renkte taşlar da söz konusudur. En yaygın 4 çeşit ise; Açık kahverengi, kızıla yakın koyu kahverengi (En yaygın bilineni), gri ve beyaz / kirlili beyaz *Ahlat Taşı*'dır (Fotoğraf 4). Benekli olan çeşit ise beyaz çeşidin koyu renk benekli olan tipidir. Bunlar içerisinde çoğu tarihi yapıda da kullanılmış olan ve *Ahlat Taşı* denildiğinde akla ilk gelen kıvımsı – kahverengi *Ahlat Taşı*, esasında ignimbitritlerdeki kaynaklaşma daha zayıf olduğundan dayanıklılığı en zayıf olan tiptir (Kazancı ve Gürbüz, 2014: 24). Nitekim ustalar da esasında yapılarda özellikle bu taşı kullanmaktan kaçınsa da dikkat çekici görüntüsüyle en fazla talep bu taşta olmaktadır. Koyu renkli ve diğerlerine göre daha yumuşak olan *Ahlat Taşı* zamanla özellikle de donlu günlerde patlama yapabilmektedir. İçlerinde en dayanıklı olan *Ahlat Taşı* tipi ise beyaz / krem rengi olanıdır ve sertliğinden ötürü de işlenmesi diğerlerine göre daha zordur.

Taş işlemede ilk etapta muhtelif boylarda bloklar halinde taşlar çıkartılır. Topraktan ilk çıktığında oldukça yumuşak olan *Ahlat Taşı* havayla temas ettikten bir süre sonra sertleşmeye başlamaktadır. Bugünkü şekliyle makineli kesim yörede 2000'lerde başlamıştır (Fotoğraf 5). Tasarımlar arasında mezar taşları başta olmak üzere, barbekü, şömine, dekoratif panolar, çeşmeler, dış cephe kaplaması, minare yapımı ve çeşitli peyzaj ürünleri ile kent mobilyaları bulunmaktadır (Fotoğraf 6 -7). Bugün için hammadde sıkıntısı olmamakla beraber faaliyetin çok yoğun işgücü gerektirmesi nedeniyle bu açıdan caydırıcılığın da olduğu bir faaliyettir.

S.S. Doğal Yapıtaşı Üretim ve Pazarlama Kooperatifine kayıtlı 3 üye bulunmakta olup Ahlat'ta faal olan 8 işletme bulunmaktadır. Sektör, bugünkü şekliyle siparişleri karşılayabilmektedir.

Fotoğraf 4: Farklı renklerde *Ahlat Taşı* çıkartılan ocaklardan görüntümler

Fotoğraf 5: Taşların atölyede kabaca düzeltilmesi işlenmesi ve kesilmiş blokların istiflenmiş hali

Fotoğraf 6: Ahlat taşı yapımı kabir (solda) ve barbekü

Fotoğraf 7: Ahlat peyzajında son yıllarda yoğun olarak kullanılmaya başlanan Ahlat Taşından yapılmış tasarımlara örnekler: Kent çeşmeleri

Süs taşları / Yarı değerli taşlar

Yozgat Ametist / Mor Yakut: Yozgat'ın Aydıncık ilçesinde çıkan ametist yörede "Mor Yakut" olarak adlandırılmaktadır. Esasında geçmişte amatörlerce bilinçsiz bir şekilde toplanıp ilçe dışına çıkartılsa da 2012'den sonra bu anlamda kayda değer girişimler söz konusu olmuştur. İlk olarak Halk Eğitim Merkezi bünyesinde yarı kıymetli taş işlemeciliği üzerine

eğitimler başlamış ve katılımcılara ametist tasarımlar konusunda eğitim verilmiştir. Tasarımlar ekseriyetle kolye, küpe, yüzük, broş ve tespihlerden oluşmaktadır (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8: Yozgat ametistinden çeşitli tasarımlar

Dursunbey Ametisti: Esasında ametist dünyanın pek çok yerinde tesadüf edilebilen bir kuvars kristalidir. Balıkesir'in Dursunbey ilçesine bağlı Güğü Mahallesi'nde uzun yıllardır varlığı bilinen ametist için kayda değer bir yatırım ve sektörleşme söz konusu olmamıştır. Yöredeki ametistler kristal dişlerinin dizilimi, siyaha çalan mordan menekşe rengine kadar çeşitli tonlarda (Yoğun güneş ışığına maruz kalanlarda beyazlaşmalar olmaktadır) bulunmaktadır (Hatipoğlu, 2003: 248).

Kıbrısçık Taşı: Bolu'nun Kıbrısçık ilçesinde çıkan kalsedon, Türkiye'nin farklı bölgelerinde tesadüf edilen (Eskişehir, Ankara, Kırıkkale gibi), yarı değerli taşlardır. Dikkat çekici renkleri, damarlı yapısı ve dağınık yayılışıyla karakterize edilen bu taş uzun süredir Kıbrısçık ekonomisinde bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Yakın zamana kadar doğrudan ilçe dışına gönderilen *Kıbrısçık Taşı*, Kaymakamlık ve Belediye'nin işbirliği ile kurulan atölyede işlenerek çeşitli takılar tasarlanmaktadır.

Simav Ateş Opali: Dünyada çok az bulunan bu kuvars çeşidi ile ilgili en iyi rezervler Meksika, Avustralya ve Türkiye'ye aittir. Kütahya'nın Simav ilçesinde (Simav – Şaphane arasındaki saha) geçmişte Almanlar tarafından işletilen yataktan iyi kalitede ateş opalleri çıkartılmıştır. Uslu (2011: 6)'nun aktardığına göre henüz 1910 – 1914 yılları arasında Almanya – Avusturya ortak şirketi yörede ateş opali çıkartmış, 1966'ya gelindiğinde ise resmi makamlardan izin alınmaksızın yöredeki ocaklar işletilmiştir. Dünyada benzer özellikte veya aynı diyebileceğimiz karakterde mineral ve kayaçların coğrafi işaret kapsamına alınması çok güçtür. Bunun için muhakkak bazı ayırt ediciliklerin olması gerekmektedir. *Simav Ateş Opali* de Meksika'da ateş opali ile büyük ölçüde benzerlik göstermekle beraber renk özelliği açısından bazı farklılıklar söz konusudur (Uslu, 2011: 24). Bu noktada söz konusu *Simav Ateş Opali* için muhakkak karakteristiklerin detaylı bir şekilde ve dünyadaki diğer ateş opalleriyle farklılığının belirtilerek ortaya konması gerekmektedir. Bu sayede söz konusu yarı kıymetli taşın coğrafi işaret olup olamayacağı da netlik kazanmış olacaktır.

Mecitözü Taşı: Çorum'un Mecitözü ilçesi kırsalında uzun yıllardır çakmak taşı ve düven taşı olarak kullanılan bu taşlar 2016'dan sonra takı tasarımında kullanılmak üzere yeniden gündeme gelmiştir. İlk olarak 2016 yılında başlayan girişimlerin ardından 2017'de ticari manada üretim başladı. Tasarıma konu olan ve *Mecitözü Taşı* adıyla da bilinen bir silikat minerali olan jasper (Jasper Taşı olarak da bilinir)'dir (Fotoğraf 9). Yörede çıkan jasperler ekseri 2. – 3. kalite taşlardır. Çok çeşitli renkleri bulunan bu mineralin özellikle yörede en karakteristiği olan "Ballı Akik" adıyla bilineni dikkat çekmektedir. Özellikle

Telken ve Sülüklü köylerinde bulunan bu taş, köylülerce veya taş işleme atölyesi ekibi tarafından toplanmaktadır. Çok dağınık bir yayılış gösteren *Mecitözü Taşı*, 70 cm.'lik nodüller halinde olabildiği gibi ekseri 30 – 35 cm. boylarındadır. Yaklaşık 30 – 35 cm.'lik bir parçadan 40 – 45 parça takı elde edilebilmektedir. Kolye, küpe, yüzük, broş, bileklik, tespih, masa süsü, kaide gibi tasarımlar söz konusudur. 2018 itibariyle *Mecitözü Taşı*'ndan yapılmış bir set (Kolye, küpe ve yüzük) 150 – 160 TL. olması gerekirken en iyi şartlarda 120 ila 110 TL.'ye satılabilmektedir. Taşın yöre ekonomisinde daha etkin bir hale getirilmesi için Mecitözü'nde modern ekipmanlarla donatılmış bir atölye kurulmuş ve burada kursiyerlere takı tasarımı ve taş işleme konusunda eğitim verilmektedir. Söz konusu taşların yöre ekonomisinde etkinliğini artırabilmek adına kurulan S.S. Mecitözü Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi de bu anlamda kayda değer girişimlerde bulunmaya devam etmektedir.

Fotoğraf 9: Ham Haldeki Mecitözü taşı ve kolye tasarımı

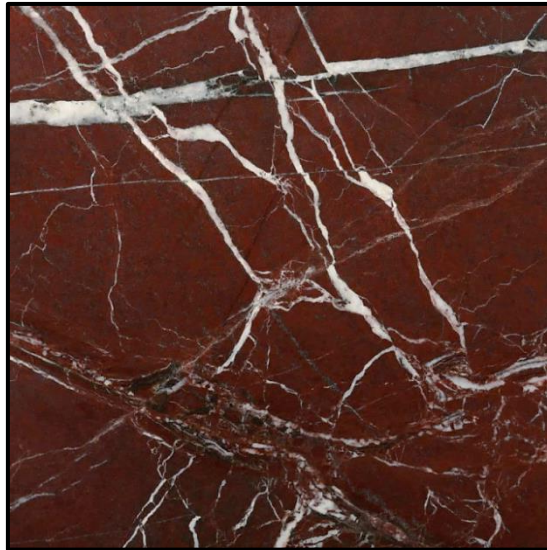
Oltu Zümrüdü / Turnalı Opali: Özellikle son yıllarda popülaritesi artan yarı değerli bir taştır. Renginden ötürü zümrüde benzetildiğinden bu isimle anılmakta olup esasında yeşil renkli bir çeşit opaldır. Yeşil renginin yanı sıra mavi, kırmızı, kiremit rengi ve gri renkli olanları ile damarlı çeşitleri de vardır. Şenkaya'nın Turnalı Mahallesi'nde yaygın olarak ve az sayıda dağınık şekilde de Oltu'da yayılış göstermektedir. Bu nedenle "Turnalı Opali" olarak da bilinmektedir. Genel olarak Erzurum opal çeşitliliği açısından çok zengin olup yörede bulunan 31 farklı opal çeşidinden 3 tanesinin buraya has olduğu belirtilmektedir (Zaimoğlu ve Kaplanoğlu, 2012: 1106). *Oltu Zümrüdü* ya da *Turnalı Opali* olarak adlandırabileceğimiz bu opal çeşidi de Erzurum'a özgü çeşitlerden birisi olup uluslararası opal sınıfına burada keşfedildikten sonra dahil olmuştur. Günümüzde özellikle takı tasarımı konusunda yoğun bir şekilde kullanılan bu opal çeşidi yüzük, kolye, küpe, broş, bileklik gibi objelerin yapımında kullanılmaktadır.

Milas Diasporu: Ticari hayatta Zultanit (Sultani Taşı) adıyla işlem gören özellikle yurtdışında takı tasarımında değerlendirilen bir taştır. Diasporun çıkartıldığı saha aynı zamanda Etibank'ın uzun bir süre boksit madenini işlettiği saha olup söz konusu taşın uzun süre dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de değerinin anlaşılabilmesi nedeniyle boksit madenin yanında atıl halde kalmıştır (Babalık, 2009: 25). Zarar ettiği gerekçesiyle kapatılan boksit madeni sonrasında değerlendirilmemiş olan diaspor, özel bir maden şirketi tarafından işletme sahası kiralanarak çıkartılmaya başlanmış ve çıkartılan diasporun tamamı başta ABD olmak üzere yurtdışına gönderilmiştir. Son yıllarda işletme tarafından işlenmiş ve doğrudan mücevher olarak tasarlanmış taşlar yurtdışına satılmakta ve bu sayede daha çok kar elde edilmektedir. Taşın en önemli özelliği ise ışıktaki renk değiştiriyor oluşu ve 4 farklı renge bürünüşüdür (Yeşil, sarı, mavi ve violet / ametist rengi). Özellikle yağmurlu ve güneşli

havalarda renk değişimi çok daha belirgin olmakta hatta aynı anda birkaç farklı rengi de kristalde görmek mümkün olabilmektedir². Şeffaf kristallerinin göz alıcı görüntüsü, özellikle mücevher tasarımında diğer kıymetli taşlara kıyasla çok cazip bir alternatif olarak öne çıkartılmaktadır. Tasarımcılar pırlantadan sonra en ideal taşın *Milas Diasporu* olduğunu belirtmişlerdir. Dünyada bilinen ve işletilen tek rezerv sahası olan Milas (Selimiye)'ta rezervinin çok sınırlı olduğu, son yıllarda bir yatırım aracı olarak da işlem gördüğü belirtilmiştir. Artan değerine paralel olarak kaçakçılık faaliyetleri de önemli ölçüde artmıştır.

Yapı malzemesi taşlar

Elazığ Vişne Mermeri: Sadece Türkiye'nin değil dünyanın en seçkin mermer çeşitlerinden olup coğrafi işaret başvurusu yapılmıştır. Yörede *Vişne Mermeri*, *Elazığ Vişnesi*, *Vişne Çürüğü Mermeri* gibi isimlerle de bilinmektedir. Dış görünüşüyle diğer mermerlerden vişne çürüğü rengiyle ayrılan ve aralarındaki belirgin beyaz damarlarıyla ayrı bir karakteristik kazanan bu mermer çeşidi özellikle prestij yapılarda tercih edilmektedir (Fotoğraf 10). Dünyanın farklı yerlerinde çok seçkin yapılarda (Beyaz Saray, Palmiye Adaları / Dubai gibi) kullanılmış olan *Elazığ Vişne Mermeri*, hâlâ talep görmeye devam etmektedir. Başta Çin olmak üzere Kuzey Afrika, Avrupa ve Arap ülkelerine gönderilmektedir.

Fotoğraf 10: Tipik Bir *Elazığ Vişne mermeri* kesiti³

Elazığ Vişne Mermeri, uluslararası ticarete İtalyanca “Rosso Levanto” adıyla da bilinmekte olup bunun sebebi Elazığ'daki yataklar keşfedilene kadar bu alandaki tek tedarikçi İtalya'ydı. Daha sonra İtalya'daki rezervler tükenince günümüzde yegane tedarikçi konumuna Türkiye gelmiştir (Elazığ Mermer Raporu, 2011: 32). *Elazığ Vişne Mermeri*, Alacakaya ilçesinin 3.3 km. güneydoğusundaki Altıoluk köyünden yoğun olarak çıkartılmakta olup 15.000.000 m³ rezerv söz konusudur (MTA, 2009: 260). Bununla birlikte yörede çok çeşitli (20'ye yakın) mermer çıkartılmaktadır. 2018'e geldiğimizde Elazığ'da toplam 15 işletmede, 252 kişi (12'si mühendis) istihdam edilmiştir.

Muğla Beyaz Mermeri: Türkiye'nin önemli mermer üreticilerinden olan Muğla'nın da özellikle *Muğla Beyazı* veya *Yatağan Beyazı* olarak da bilinen mermer çeşidi karakteristik olup coğrafi işaret başvurusu yapılmıştır. Beyaz renkli ve bazılarında belli belirsiz grimsi damarlar olan bu mermer çeşidi dünyanın pek çok ülkesine gönderilmektedir. İl genelinde

² Bu özelliği nedeniyle Rusya'da çıkartılan Aleksandrit taşıyla da karıştırılabilmektedir.

³ Görsel için bkz. <http://www.alacakaya.com/urunaltsayfa/index/16> (Son erişim: 05.04.2019).

100'ün üzerindeki mermer ocağı ve mermer işleme fabrikalarında doğrudan ve dolaylı 7.000 kişi istihdam edilmektedir.

Eskipazar Sarı Traverteni: Özellikle zemin döşeme ve kaplama taşı olarak kullanılan *Eskipazar Sarı Traverteni*, uzun yıllar pek çok yapıda (Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ebedi istirahatgâhı olan Anıtkabir'in zemin kaplamasında) kullanılmıştır. Son yıllarda küçük parçalara ayrılarak mozaik şeklinde de pano yapımında kullanılan bu taşlar, çoğu mermer ve travertene kıyasla Türkiye çapında tanınırlığı oldukça sınırlıdır.

Eskipazar Kösüre Taşı: Karabük'ün Eskipazar ilçesinde geçmişte yaygın, günümüzde ise azalan bir bileme aracı olarak kösüre taşı yapımı söz konusudur. Burada söz konusu olan bileme aracının coğrafi işaret olup olamayacağına tartışmaya açık bir husus olduğudur. Bileme aleti yani kösüre taşı Anadolu'nun hemen her yerinde geçmişte yegane bileme malzemesi olduğu için ihtiyaç duyulan bir üründü. Yapım tekniği ve kullanım amacı Eskipazar'da dahil Türkiye'nin her yerinde aynı veya büyük ölçüde benzer olan bu taş için en iyi ihtimalle kullanılan taşın birtakım farklılıkları olmalıdır ki, tüm Türkiye için bunun tayini ve tespiti çok güçtür. Zira günümüzde az da olsa Bartın, Trabzon, Tokat, Ankara, Nevşehir, Kayseri ve Adana'da kösüre taşı üretimine ve kullanımına rastlanmıştır. Bu ve benzeri değirmen taşı, düven taşı, havan taşı, dibek gibi aletlerin coğrafi işaret olarak ele alınması çok güç ve de ancak uzun soluklu bir çalışma sonrasında değerlendirilebilecek özelliktedir.

Bayburt Taşı: Beyaz ve mavi karışımı bir çeşit tüfit olan *Bayburt Taşı* son yıllarda modern tesislerde işlenmeye başlamıştır. Yörede ekseri Merkez ve Aydıntepe ilçelerinde bulunan *Bayburt Taşı*'nın 2.535.729 ton görünür ve 643.000 ton muhtemel rezerv vardır (MTA, 2009: 133). Beyaz, sarı ve yeşil olmak üzere 3 farklı çeşidi bulunan söz konusu taş pek çok yapıda kullanılmıştır. Yöredeki taş işlemeciliğindeki köklü bilgi birikimiyle Mostar Köprüsü'nün restorasyonu için de yöreden bir kısım taş ustası götürülmüştür.

İskenderun Siyahı: İşlendiğinde parlak siyah rengeyle dikkat çeken ve çok hafif kalsit damarları (Beyaz damarlı) bulunan bir mermer çeşididir. Blok verimi düşük olmakla birlikte dikkat çekici olmasıyla özellikle geniş mekanların zemin ve duvar kaplamalarında tercih edilmektedir. Türkiye'nin farklı yerlerinde de bulunan fakat çoğu ekonomik ömrünü tamamlamış benzer mermerler de söz konusudur.

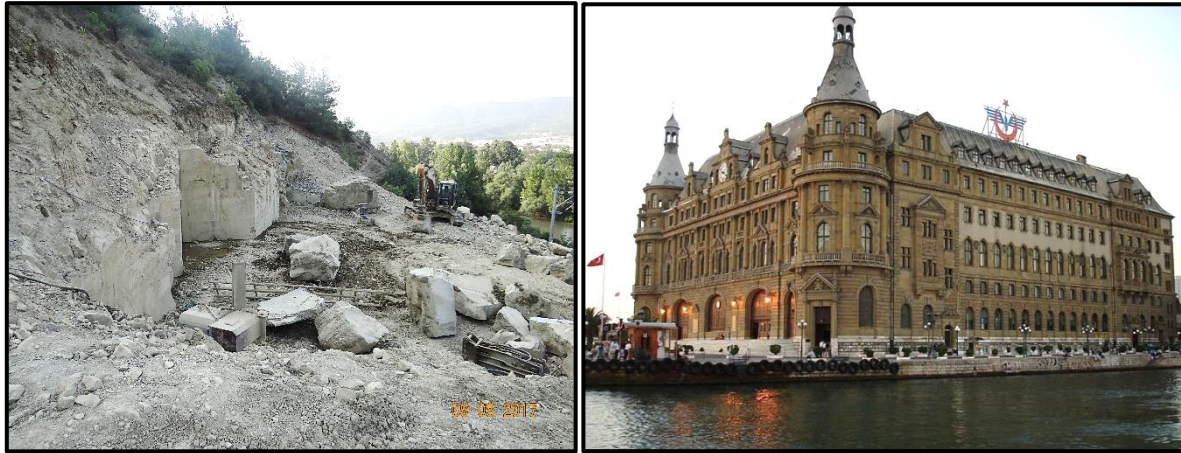
Ankara Taşı: Ankara'daki pek çok yapıda kullanılmış (Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi binası, Merkez Bankası gibi) olan bir çeşit andezittir. Üst Miosen yaşlı *Ankara Taşı*'nin ticari değeri olan 2 çeşidi bulunmakta olup bunlardan en çok tercih edileni "Gölbaşı Andeziti" olarak da bilinen *Pembe Ankara Taşı*, diğeri de *Gri Ankara Taşı*'dir. Ekseri zemin döşemede kullanılan bu taş Ankara ve Kırıkkale'de bol miktarda çıkartılmaktadır. Dayanıklı bir taş olması yanı sıra kolay işlenebilirliği ile tercih edilen bir yapı malzemesidir.

Karacabey Siyahı: Bursa'nın Karacabey ilçesinde uzun yıllardır çıkartılmakta olan bir mermer çeşididir. Ocaklar Seyran Köyü'nde yoğunlaşmıştır ve 2.500.000 m³ rezerv söz konusudur (MTA, 2009: 184). Yörede "Siyah İnci" olarak da bilinen bu mermer *İskenderun Siyahı*'na kıyasla daha soluk siyah renktedir ve bu mermer çeşidinde de kalsit damarlar belirgindir. Türkiye'deki bir diğer popüler siyah mermer de içerisinde mikro fosiller bulunan *Toros Siyahı*'dır ve *İskenderun Siyahı*'na çok benzemektedir.

Bilecik Beji Mermeri: Bilecik'te çıktıkları yöreye göre anılan mermerlerden; *Bilecik Beji* veya *Söğüt Beji* olarak bilinenleri en popüler olanlarıdır. Bilecik'te çok çeşitli mermerler söz konusu olup yöre ekonomisinde önemli bir kolu oluşturmaktadır. *Bilecik Beji* için; 5 milyon m³ jeolojik rezerv; Taşçılar ve Çukurören'de çıkartılmakta olan *Bilecik Pembesi* /

Gülkurusu için 1 milyon m³'lük rezerv ve Gölpaazarı – Şahinler köyünde çıkan *Gölpaazarı Beji* için de 400 milyon m³'lük rezerv söz konusudur.

Lefke Taşı: Günümüzde ekonomik değeri haiz bilinen tek yataklar Bilecik'in Osmaneli ilçesindeki ocaklardır. Varlığı çok uzun zamandır bilinen bu kaynak aynı zamanda İstanbul'un simgelerinden biri haline gelmiş olan Haydarpaşa Garı'nın yapımında da kullanılmıştır. Uzun bir süre ticari manada kullanılmayan ocaklar, Haydarpaşa Garı'nın restorasyonu ile yeniden gündeme gelmiştir (Fotoğraf 11). Yerel yönetimin bu özel kaynakla ilgili asıl tasarrufu, taşın sadece tarihi yapıların restorasyonu ve özel yapıların (Çeşme, köprü gibi) tasarımında kullanılmasına yöneliktir.

Fotoğraf 11: Osmaneli'nde *Lefke Taşı* çıkartılan ocak ve *Lefke Taşı* kullanılan İstanbul'un simgeleri arasındaki Haydarpaşa garı

Ünye Taşı: Coğrafi işaret başvurusu yapılmış olan *Ünye Taşı* da son yıllarda tanınırlığı daha da artan ve pek çok prestij yapıda (BAE, ABD, İtalya ve Türkmenistan) kullanılmıştır.

Elbette Türkiye gibi farklı jeolojik zamanlardan oluşukların yaygın ve de çeşitli olduğu bir ülkede örnekleri çoğaltmak mümkündür (*Vize Pembesi*, *Ege Bordo Mermeri*, *Eskişehir Mavi Kalsedonu* gibi). Öte yandan belli bir yöreyle özdeşleşmiş olarak anılıyor olsa bile bu gibi ürünlerin hepsinin coğrafi işaret olamayacağını da belirtmek gerekir. Dış görünüş açısından ayırt ediciliği olması bile çoğu zaman bu gruptan ürünlerin coğrafi işaret olması için yeterli değildir. Bu açıdan her bir mineral ve kayacın yöresel karakteristiğinin ve benzerlerinden farklılığının kesin bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir.

Bunlar dışında Türkiye'de taş işçiliği ile öne çıkan bazı ürünlerde vardır. Bu taş işlemecilik ürünlerine en popüler örnek oniks işleri ve *Defne Taş İşlemeciliği*'dir. *Defne Taş İşlemeciliği*, Hatay'ın Defne ilçesinde yapılmakta olup mazisi çok gerilere uzanan bir faaliyettir. Defne'den çıkartılan siyah taşlar (Seyatit) çeşitli takılar ve süs eşyaları yapımında kullanılmaktadır (Fotoğraf 12). Bir kolye ucunun yapımı yarım saat, 4 cm.'lik bir biblo ise 20 dakikada yapılabilmektedir. Takıları ekseri yerli halk, mitolojik ve tarihi karakterlerin tasarlandığı bibloları ise yabancı turistler almaktadır. Söz konusu faaliyet adına 2018 itibariyle yörede 7 kadar usta kalmıştır.

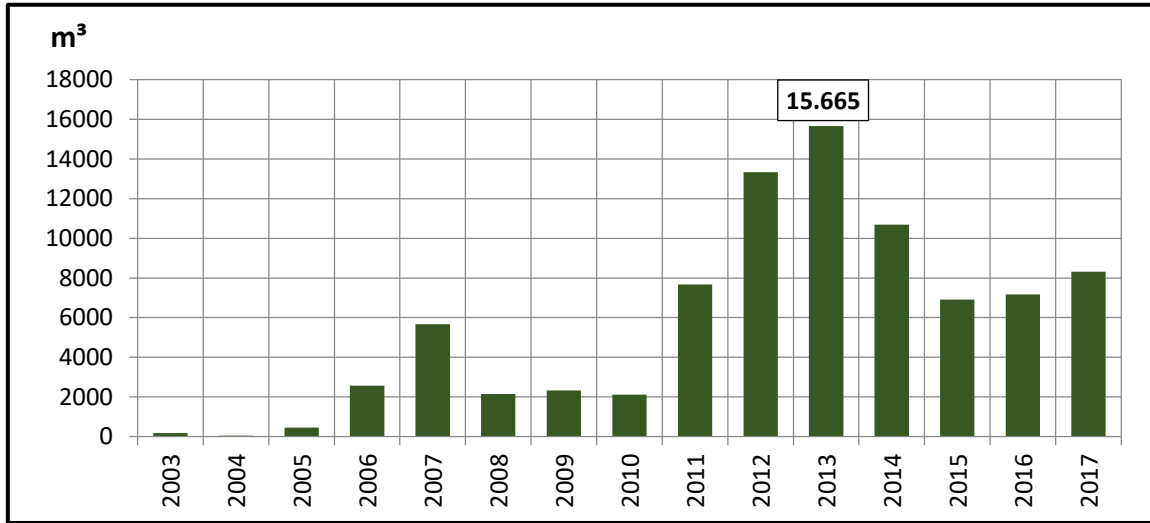

Fotoğraf 12: Defne taş işlemeciliği'nde kullanılan başlıca iki alet (sol üstte) ve çok çeşitli tasarımlardan örnekler

Türkiye'de belli yörelerin karakteristik onikslerinden çok özellikle de turizme yönelik olarak tasarlanan oniks işlemeciliği ile öne çıkan yöreler bu anlamda daha fazla tanınırlığa sahiptir. Özellikle Kırşehir, oniks işi ürünleriyle geçmişten beri dikkat çeken yörelerimizdendir.

Oniks de tıpkı traverten gibi ülkemizin bilinen kırık hatları boyunca ve de karstik boşluklarda gelişme göstermiştir. Soğuk bikarbonatlı maden sularının ağır ağır oluşturduğu yarı şeffaf kristalli bir mermer türü olup “Damarlı Akik” ve “Su Mermeri” olarak da adlandırılır. Bununla birlikte zaman içerisinde çıkartıldıkları yerle özdeşleşen veya kullanım amacıyla özel isimler kazanmış oniks çeşitleri de bulunmaktadır. *Yunus Emre Oniksi*, *Balgami Taş* (Limon renkli oniks) bunlara birkaç örnektir. Oniksler ekseriyetle büyük bloklar veremediklerinden ve de nispeten daha dayanıksız olduklarından süs eşyası veya küçük ölçekli dekorlarda kullanılırlar (Fotoğraf 13). Bir diğer yaygın kullanım alanı da mücevherlerdir. Başta siyah oniks gibi nadir ve de yarı değerli taşlar kategorisindeki akikler olmak üzere pek çoğu takı ve tespih yapımında kullanılmaktadır. Buna karşılık son yıllarda başta Çin ve Pakistan'dan gelen ucuz oniks eşyalar yerli üreticiyi ciddi anlamda zorlamakta ve buna bağlı olarak da pek çok yerde bu zanaat gerilemektedir.

Türkiye'nin toplam 1.307.000 m³'lük oniks rezervinin % 76.51'i Manisa ve % 22.95'i Bolu ilinde bulunur (DPT, 2001). Manisa'daki işlenebilir rezervin tamamı Demirci ilçesi Saraycık köyündedir (*Demirci Oniks Mermeri*). Üretime gelince 2006'ya kadar 1.000 m³'ün altında kalmış olsa da 2006 ve 2007'de birkaç katlık artışla dikkat çekici bir gelişim yaşanmıştır (Şekil 3). Sonraki 3 yılda ise üretim belli bir seyirde kalmış olsa da 2011'de bir önceki yılın 3 katına yakın bir artış yaşanmış ve 2013'e değin bu artış devam etmiştir. 2013'te ise 15.665 m³'lük üretimle tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmış, sonrasında da ani bir düşüş yaşanmış ve 2015'te 6.905 m³ olan üretim 2017'de bir miktar artışla 8.311 m³'e çıkmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Türkiye’de 2003 – 2017 yılları arası oniks üretimi

Kaynak: MAPEG, 2019.

Fotoğraf 13: Ham ve parlatılmış Oniks örnekleri ve muhtelif tasarımlar (Kırşehir ve Sivas)

Sonuç

Coğrafi işaretler bir yana Türkiye'nin uluslararası ticarete en iddialı olduğu alanlardan birisi doğal taş sektörüdür. Rezervinin bolluğu, çeşitliliği ve karakteristiklerinin çokluğu ile bu anlamda dünyanın en şanslı ülkeleri arasında sayılmaktadır. Öte yandan bu avantajın çok iyi bir şekilde yönetilmesi ve en yüksek gelirin elde edilebilmesi için sektörün planlamasının geniş katılımlı multidisipliner bir çalışmayla yapılması gerekmektedir. Bu noktada ise coğrafi işaret olan ve olabileceklerin durumunun ayrıca ele alınması gerekmektedir.

Coğrafi işaret odağında konuyu ele aldığımızda maalesef bu alanda altyapı çalışmalarının hala çok yetersiz ve teknik donanımın eski olması ile hem sektörel açıdan hem de coğrafi işaret mevzuatı açısından yetersizlikler dikkat çekmektedir. Bazı mermer ocaklarında ise kayıpların % 60'ı bulunduğu belirtilmiştir. Coğrafi işaret niteliğindeki doğal taşlar için ise bu derece yüksek kayıplar kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Bu anlamda söz konusu, aynı zamanda da tükenebilir olduğu unutulmaması gereken taşlar için en yüksek randıman ve en düşük kayıplı maden işletmeleri donatımının tesis edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Afyonkarahisar'da örnek bir uygulama olarak alınması gereken doğal taş işletmelerinin artıkları, Türkiye topraklarında emsalsiz örnekleri bulunan mozaiklerde olduğu gibi mutlaka değerlendirilmesi gerekmektedir. Modern tasarımlar yanı sıra Antik Yunan dönemine ait örneklerin replikalarından oluşan panolar, coğrafi işaret kapsamındaki doğal taşlarla tasarlanarak hem katma değerli ürünler hem de önemli bir istihdam alanı

sağlanabilecektir. Yine bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir diğer husus süs / yarı kıymetli taşlar için Türkiye’de bir borsanın kurulması gerektiği ve kaçak toplayıcılığın mutlak suretle önüne geçilmesi gerektiğidir. Coğrafi işaret kapsamındaki doğal taşlarla ilgili bir diğer husus bu gruptan ürünlerin olabildiği kadar ham veya kabaca işlenerek yurtdışına çıkmasının önüne geçilmesi gerektiğidir. Özellikle belli bir tasarıma yönelik talep edilen taşlar (Şömine, mezar taşları, barbekü, lavabo gibi) olabildiği kadar mamul halde gönderilmeli, işçilik hizmeti de bu ülke topraklarında kalmalıdır. Bu noktada özellikle de yarı kıymetli / süs taşlarının ham veya kabaca işlenmiş biçiminde yurtdışına çıkışının kesinlikle yasaklanmalıdır. Türkiye’deki büyük mücevher firmalarıyla anlaşarak, hatta geleneksel Anadolu takıları ya da coğrafi işaret olan / olabilecek takılarla bu taşların bütünleştirilerek tasarımıyla yurtdışı pazarlara açılması teşvik edilmelidir. Bu noktada tüm doğal taşlar içerisinde bu gibi yarı kıymetli taşlara ayrıca özen gösterilmesi gerekmektedir.

Coğrafi işaret uygulamasında en sık görülen sorunlardan biri de önceki dosyalarda yapılmış bir hata veya noksanlık sonraki başvurular için referans teşkil edebilmekte ve bu durum bir hatalar silsilesi oluşturmaktadır. Bu ürün grubu içerisinde de sadece *Marmara Beyazı* için kısa da olsa rezerv bilgisine yer verilmiştir. Oysaki tükenebilir bir kaynak için bu bilgi coğrafi işaret olacak bir ürünün geleceği için çok önemli bir husustur. Ocakları ekonomik ömrünü doldurmuş, blok verimi düşük madenler / doğal taşlar için coğrafi işaret olabilirliği ne derece mümkündür? Aynı durum küçük ölçekli nodüller, kırıntılar halinde bulunan ve pek çoğu yarı kıymetli taşlardan oluşan ürünler için de geçerlidir. Bu açıdan MTA ile yapılacak işbirliği sonrası nihai rezerv bilgileri ışığında söz konusu rakamsal verilerin dosyada mutlaka yer alması gerekmektedir. Dosyalardaki bir diğer önemli eksiklik ise hiçbirinde haritanın bulunmuyor oluşudur. Harita bu ürün grubu için diğer ürün gruplarından çok daha önemliken hiçbir dosyada yer almayışı kayda değer bir eksiklik. Başvuru dosyasında belirtilmiş olsa bile bu ürün grubu için ilan edilen dosyada da muhakkak yer alması gerekmektedir. Sınırlar ise genel ifadelerden, il ve ilçe belirtmekten ziyade köyler veya ocakların yoğunlaştığı saha (Havza, belde gibi) bazında detaylı bir şekilde belirtilmelidir. Örneğin; *Oltu Taşı* için coğrafi sınır “Türkiye” olarak belirtilmiştir. *Oltu Taşı*, tüm Türkiye’de bulunan bir maden midir? Eğer bu ifadeyle kastedilen işlemecilik faaliyetiyse, tıpkı bakır ürünlerde olduğu gibi bu ürün için de “Oltu Taşı İşlemeciliği” şeklinde belirtilmesi uygun olacaktır. Bu husus, dosyanın en önemli hatalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer durum, *Eskişehir Lületaşı* için de geçerli olup, söz konusu taşın Eskişehir’in her yerinde çıkan bir taş olmadığı, eski ocakların ekonomik ömrünü çoktan doldurduğu göz önüne alındığında sınırların çok daha titiz bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. Bu noktada genel manada bu ürün grubunun coğrafi işaret dosyalarının taşların / minerallerin fiziksel ve kimyasal özelliklerinin belirtildiği, laboratuvar analiz sonuçlarının belirtildiği raporlardan ibaret olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Genel olarak coğrafi işaret kapsamındaki jeolojik değerlerle ilgili uygulamanın gereklerinin yerine getirildiğini (Denetleme, tanıtım, etiketleme gibi) söylemek çok güçtür. Mevcut coğrafi işaretli ürünlerdeki bu aksaklık coğrafi işaret olabilirliği ürünler için de gözlemlenebilecek olduğundan mevzuatın gereklerinin sıkı bir şekilde yerine getirilmesine muhakkak özen gösterilmesi gerekmektedir.

Coğrafi işaret özelinde ele aldığımız konu da ürünlerle ilgili asılsız / uydurma bilgiler, sosyal medya aracılığı ile kontrol edilemez ölçüde yaygınlaşmaktadır. Özellikle son yıllarda coğrafi işaret konusunun popülerliğinin artması ve yörelerin bu anlamda adeta birbirleriyle rekabete girişmesi bu konudaki asılsız ve/veya yanlış haberlerin de hızla yayılmasına sebep olmaktadır. *Bayburt Taşı* da bu kapsamda sosyal medya da “Mostar Köprüsü *Bayburt Taşı* ile yenilendi” haberi hararetle tartışmalar yaratmış, bir kısım bunu beyan ederken diğer kısım ise yalanlamıştır. Ne yazık ki, bir ürünü (Burada *Bayburt Taşı*’nı kastetmediğimizi belirtelim) coğrafi işaret kapsamına sokmak için uydurma haberlerin de çok yaygınlaştığını, hatta

olmayan tarihi kaynakların bile bir şekilde farklı yorumlamalarla dile getirildiğini üzümlere belirtmek de fayda var. Nitekim coğrafi işaret ile uluslararası tanınırlığı artabilecek ürünlerin yanlış bir şekilde tanıtımı, ürün prestijine telafisi mümkün olmayacak zarar verebilecektir.

Kaynakça

- Addor, F. & Grazioli, A., (2002). “Geographical indications beyond wines and spirits-A Roadmap for a better protection for geographical indications in the WTO TRIPS Agreement”, The journal of world intellectual property, 5(6), pp. 865-897, Switzerland.
- Anonim, (2001). “Geographical Indications: Historical background, Nature of rights, Existing Systems for protection and obtaining effective protection in other countries”, World Intellectual property organization, standing committee on the law of trademarks, Industrial designs and geographical indications, Sixth Session, pp. 30, Geneva.
- Babalık, H. (2009). *Türkiye değerli taş potansiyeli ve pazarlama sorunları*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Adnan Menderes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, s. 108, Aydın.
- DPT, (2001). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı – Madencilik özel ihtisas komisyonu raporu*, Genel Endüstri Mineralleri II. (Mika, Zeolit, Lületaş), Çalışma grubu raporu, Ankara.
- Hatipoğlu, M. (2003). Güğü köyü ametist kristallerinin değerlendirilmesi (Dursunbey, Balıkesir, KB Türkiye) ve yöresel ekonomiye katkısı, *Türkiye IV. Mermer Sempozyumu*, 18-19 Aralık 2003, s. 243 – 256.
- Kazancı, N. & Gürbüz, A. (2014). “Jeolojik miras nitelikli türkiye doğal taşları”, Türkiye jeoloji bülteni, 57(1), s. 19-44.
- MAPEG, (2019). Maden ve petrol işleri genel müdürlüğü istatistikleri, <http://www.mapeg.gov.tr/Anasayfa.aspx> (Son erişim: 22.04.2019).
- MTA, (2009). *İl il Türkiye'nin yer altı kaynakları*, MTA yayınları, s. 693, Ankara.
- Şahin, G. (2019). *Türkiye'nin Coğrafi işaretleri ve bunların Türkiye ekonomisinde etkin kullanımları*, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, s. 2551, İstanbul.
- Taşlıgil, N. & Şahin, G. (2011). Doğal ve kültürel özellikleri ile Lületaş, *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 4(16), s. 436-452, Kış 2011.
- Taşlıgil, N. & Şahin, G. (2016). Yapı malzemesi olarak kullanılan Türkiye doğal taşlarının iktisadi coğrafya odağında analizi, *Marmara coğrafya dergisi*, (33), s. 607-640, İstanbul.
- TPE, (2019). Coğrafi işaret dosyaları, <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/geographicalRegisteredList/> (Son erişim: 22.04.2019).
- Uslu, G. Ş. (2011). *Simav (Kütahya) Bölgesindeki ateş opali oluşumlarının mineralojik-petrografik özellikleri ve gemolojik kullanım alanları*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 87, İzmir.
- Zaimoğlu, Ö. & Kaplanoğlu, M. (2012). Takılarda Oltu Zümrüt'ü, *Batman üniversitesi yaşam bilimleri dergisi*, 1(1), s. 1101-1116, Batman.

Kaynak kişi ve kurumlar

- Çubuk Agat Taşı:* Hikmet Metin / Yeşil Çubuk AŞ. Yönetim Kurulu Başkanı
Jeofizik Mühendisi Yusuf Kürşat Mercan
Ömer Tosun / 10 Yıllık Taş İşleme Ustası
Uğur Çevik / Reklam – Tanıtım Sorumlusu
Duygu Eroğlu / Koordinasyon Sorumlusu
Osman Bal / Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı
- Ahlat Taşı:* Nurettin Altındaş / 40 Yıllık Usta
Seyfettin Altındaş / 12 Yıllık Usta
- Kurucaşile Taş Sac:* Mustafa Kayık / 31 Yıllık Taş Sac Ustası

-
- Mecitözü Taşı:* Halk Eğitim Merkezi Müdürü Erol Ateş
Sabri Güven Erol / Usta Öğretici
- Eskişehir Lületaşı:* Muharrem Yılmaz / Lületaşı İşlemciliği Ustası
Aktaş Lületaşı / Cihangir Aktaş
Ali Dülger / Lületaşı İşlemciliği Ustası
- Oltu Taşı:* Ömer Canımkbey / Oltu Taşı İşleme Ustası
Ali Canımkbey / Oltu Taşı İşleme Ustası
Mustafa Karaca / Oltu Taşı İşleme Ustası
-

